

MAGYAR FILOZÓFIA A 20. SZÁZADBAN

A magyar filozófia intézményeinek története 1945 után

Szerkesztette: Percz László, Schwendtner Tibor

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

A magyar filozófia intézményeinek története 1945 után

The History of the Institutions of Hungarian Philosophy After 1945

Szerkesztette Percz László és Schwendtner Tibor

<https://orcid.org/0000-0002-3289-7567>

<https://orcid.org/0000-0003-3976-449X>

Filozófia, filozófiatörténet / Philosophy, history of philosophy (13033)

magyar filozófiatörténet, filozófiai intézményrendszer, magyar kultúra

history of philosophy in Hungary, institutional system of philosophy, Hungarian culture

ISBN 978-963-646-347-2 (pdf)

DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-646-347-2>

Open Access

<https://openaccess.hu/>

A magyar filozófia intézményeinek története 1945 után

Eszterházy Könyvtár

MAGYAR FILOZÓFIA A 20. SZÁZADBAN

A sorozatot szerkeszti a szerkesztőbizottság:

Prof. Dr. Yoo Jinil, Seoul (KR)

Dr. Nagy Andor, Eger (HU)

Prof. Dr. Pintér Márta Zsuzsanna, Eger (HU)

Prof. Dr. Rainer M. János, Eger (HU)

Prof. Dr. Sárkány Péter, Eger (HU)

Prof. Dr. Schwendtner Tibor, Eger (HU)

Prof. Dr. Szűts Zoltán, Eger (HU)

Az alsorozatot szerkeszti:

Mester Béla,

Percz László,

Schmal Dániel,

Schwendtner Tibor,

Varga Péter András

A magyar filozófia intézményeinek története 1945 után

Szerkesztette:

Perecz László – Schwendtner Tibor

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem – L'Harmattan Kiadó

Eger–Budapest, 2025

Lektorálta: Mester Béla, Mészáros András

© Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, 2025
© L'Harmattan Kiadó, 2025

ISBN 978-963-646-213-0
ISSN 3094-1601

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: (33) 1 40 46 79 20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
T.: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

A kiadó kötetei megrendelhetők,
illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.
Telefon: (36)-70-554-3177
harmattan.hu

Korrektúra: Vincze Péter
Borítóterv: Kára László
Nyomdai előkészítés: Csernák Krisztina
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Zrt.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
FŐVÁROSI INTÉZMÉNYEK	
Turbucz Péter: Őrségváltás? A budapesti tudományegyetem filozófiatanárai 1945–1948 között	13
Ropolyi László – Szegedi Péter: A filozófia fél évszázada az ELTE TTK-n	60
Percz László: A „dialmattól” a tudományfilozófiáig. A Műegyetem Filozófia tanszékének története, 1949–1990	114
Golden Dániel: Matematikafilozófia és ideologikus tudomány az ötvenes években	133
VIDÉKI TANSZÉKEK	
Loboczky János: Az egri filozófia tanszék vázlatos története – kitekintéssel a közelebbi és a távolabbi múltra	159
Somos Róbert: A filozófiaoktatás és filozófusképzés negyven éve a pécsi bölcsezőszkaron, 1983–2023	181
JOGBÖLCSELET ÉS POLITIKAFILOZÓFIA	
Szabadfalvi József: Szembenézés vagy leszámolás a magyar polgári jogbölcséleti tradícióval?	193
Cs. Kiss Lajos: A magyar állam- és jogtudomány filozófiai rendeltetése, 1945–2017	211
Nagy J. Endre: A szocialista jogtudomány csúcán – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1970–1976	238
Szabó Márton: Politikafilozófia és politikatudomány	264
A kötet szerzői	283

Előszó

Ez a gyűjtemény magyar filozófiatörténeti tárgyú tanulmányokat közöl. A benne foglalt írások a magyar filozófiai múlt meghatározott szakaszának egy sajátos rétegét veszik szemügyre különös perspektívából.

A meghatározott szakasz a hazai bölcselet 1945 utáni alakulása: tanulmányaink a háború utáni helyzettől a kommunista hatalomátvétel nyomán kiépülő kondíciókon keresztül a posztkommunista átmenettel létrejövő állapotig, azaz egészen máig veszik számba a magyar filozófia alakulását. Van közöttük, amelyik a koalíciós szakasz változásait nagyítja ki; van, amelyik csupán a kommunista korszakkal foglalkozik; és vannak, amelyek viszont a teljes periódust földézik.

Kötetünk a hazai filozófiai múlt sajátos rétegét állítja előtérbe: a filozófiai intézményrendszer működését helyezi középpontba. A hasonló kutatások általában valamely jelentős filozófiai teljesítményt méltatnak, fontos szerző portréját rajzolják meg, vagy kiemelkedő művet értékelnek; a mi vállalkozásunk ezektől eltérően a filozófiai élet intézményeire összpontosít. Tanulmányaink java része a filozófiaoktatás egyetemi tanszékeinek alakulástörténetét tekinti át, illetve egy akadémiai intézet, a jogtudományi intézet jogbölcseleti tevékenységét idézi föl.

Szerzőink szigorúan történeti távlatból közelítik meg tanulmányaik tárgyát: a múlt megismerésének és földolgozásának érdekétől vezérelve fordulnak a vizsgált intézmény felé. Azonban szerzőink többsége olyan intézményi folyamatokról is beszámol, amelyeknek a vizsgált periódusban maga is közreműködő aktora volt. Kötetünk darabjainak meghatározó hányada tehát ilyenformán személyes beszámolóként is olvasható.

Gyűjteményünk tanulmányai annak a kétnapos konferenciának az előadásai nyomán keletkeztek, amelyre a Magyar Filozófiai Társaság és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont közös szervezésében került sor 2023. június 8-án és 9-én. A konferencia életre hívását a Magyar Filozófiai Társaság elnöksége kezdeményezte. Létrejött egy ötfős programbizottság (Mester Béla, Percz László, Schmal Dániel, Schwendtner Tibor és Varga Péter András), akik a következő időszakban rendezvényeket szerveznek, és a könyvkiadást is koordinálják. A L'Harmattan Kiadó által indított új sorozat, *A magyar filozófia a 20. században*

éppen azt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy támogassa a magyar filozófia huszadik századi történetének minél szélesebb kontextusú, a lehető legalaposabb feldolgozását.

Kötetünk tanulmányait három fejezetbe csoportosítottuk. Az elsőbe a budapesti filozófiai intézmények alakulástörténetét földolgozó írásokat soroltuk; a másodikba néhány vidéki egyetem filozófia tanszékének történetéről beszámoló dolgozatokat helyeztük; a harmadikba a korszak jogbölcseleti és politikafilozófiai kutatásait elemző tanulmányokat gyűjtöttük.

Vessünk egy pillantást a kötet tanulmányaira.

Turbucz Péter a budapesti egyetem bölcsészka filozófiatanárainak történetét dolgozza fel 1945–48 közötti időszakban levéltári források alapján. A ropant kiterjedt forrásanyagra építő dolgozat nagy részletességgel mutatja be a bölcsészkar professzorainak – nem csupán filozófusprofesszorainak – ’45 előtti politikai tevékenységét vizsgáló igazoló bizottságok tevékenységét. A tanulmány érzékletes képet ad a filozófiaoktatók sorsáról, kimutatva, hogy ezeket a sorsokat nem csupán a szereplők korábbi tevékenysége alakítja, hanem elsősorban a szovjet befolyás egyre nyomasztóbb jelenléte határozza meg.

Ropolyi László és Szegedi Péter az ELTE Természettudományi Karán létrehozott Filozófia Tanszék történetét dolgozza fel. Az 1968-ban alapított tanszék a kor politikai-hatalmi viszonyainak megfelelően a marxizmus–leninizmus oktatását vállalja fel, a tanszék munkatársai ugyanakkor természettudományos végzettséggel rendelkeznek, s ennek megfelelően kezdettől fogva a természettudományok filozófiai problémáit teszik hangsúlyossá. A rendszerváltás utáni bizonytalan időszakot az ideológiai tárgyak oktatói közül egyedül a filozófusok élik túl: az 1994-ben alapított Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék tudománytörténeti és -filozófiai képzést nyújtott. Ez a hallgatók körében igen népszerűnek bizonyult ugyan, a tanszéket azonban politikai nyomásra 2016-ban mégis megszüntetik.

Perecz László a Műegyetem filozófia tanszékének a rendszerváltás előtti korszakát vizsgálja. Az egyetem történetének áttekintése és társadalomtudományi tárgyainak számbavétele után a „fordulat évével” intézményesülő marxista–leninista filozófiát jellemzi, a tanszék történetét ennek az intézményesülési folyamatnak a megnyilvánulásaként értelmezve. Az ábrázolás a tanszék történetét mindazonáltal emancipációs folyamatként írja le: a tanszéki oktató- és kutatómunka évtizedek alatt lezajlott fokozatos alakulását a marxista–leninista filozófia dialektikus materializmusától a modern tudományfilozófiáig vezető útként azonosítja.

Golden Dániel matematikafilozófia-történeti tanulmánya egyetlen szöveget helyez középpontba: Rényi Alfrédnek a *Filozófiai Évkönyv*ben megjelent dolgozatát vizsgálja meg. Az 1952-ben kiadott, a berendezkedő marxista–leninista filozófia

reprezentatív kiadványában közreadott Rényi-írás a korszak dogmatikus szovjet-marxizmusának jellegzetes érvelésmódjával operál, és annak terminológiáját mozgósítja. Golden tanulmányának elemzése a korabeli, ma már jóformán érthetetlen, ideologikus dogmatizmus felszíne alatt roppant színvonalas, akkoriban élvonalbelinek számító, korszerű tudományosság jelenlétét mutatja ki.

Loboczky János dolgozata az egri filozófia tanszék működését ismerteti. Az adatgazdag földolgozás előbb a főiskola rendszerváltás előtti filozófiaoktatásának intézményeit veszi számba, majd az 1990-ben megalakuló önálló filozófia tanszék tárgyalására tér. Ábrázolása mindkét szakaszban részletesen bemutatja az oktatókat, az oktatott tárgyakat és a tanszéki publikációkat. A dolgozat megrajzolta kép egyértelmű és határozott fejlődésről számol be: az új kezdeményezések, az önálló szakindítások, valamint a hazai és nemzetközi filozófiai életbe való bekapcsolódás nyomán a jelenlegi tanszéket a hazai filozófiai szcena önálló tényezőjeként írja le.

Somos Róbert esszéjének tárgya a pécsi filozófia tanszék története. Az ábrázolás személyes hangú: a tanszéktörténetnek azt a szakaszát állítja középpontba, amelynek kezdetétől már maga a szerző is a tanszék munkatársa. Az 1983-mal kezdődő periódusban, az önálló filozófia szak létrejöttével és a doktoriskola megalapításával előbb lassan meginduló, majd fölgyorsuló fejlődést azonosít, hogy aztán az új évezred első évtizedéről negatív folyamatokat legyen kénytelen konstatálni. A kétosztatú képzés bevezetése, az egyetem alapítványi átalakítása és a filozófiaoktatás kormányzati háttérbe szorítása: az esszé következtetése szerint ezek hosszabb távon a pécsi filozófusképzés egészének jövőjét is megkérdőjelezhetik.

Szabadfalvi József a hazai jogbölcselet szovjetizálásának megnyilvánulásait veszi sorra. Vizsgálódásainak középpontjába azt a törekvést helyezi, amelynek során a marxizáló jogszemlélet képviselői a polgári jogbölcseleti hagyomány számbavételére vállalkoznak. Beállításában ez a kísérlet nem is annyira átértékelni igyekszik, mint inkább megsemmisíteni törekszik a polgári hagyományt. Ennek a megsemmisítési törekvésnek a legfontosabb megnyilvánulását a korszak legpozicionáltabb jogfilozófusának, Szabó Imrének az ötvenes évek közepén megjelent, durva ideológiai sémákat mozgósító és kíméletlen hidegháborús retorikát alkalmazó nagymonográfiájában ismeri föl.

Cs. Kiss Lajos a filozófiai képzés pozícióját vizsgálja az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának 1945 utáni történetében egészen a közelmúltig. A tanulmány – az elemzés jogfilozófiai-államelméleti kereteit jelentő perspektíva felvázolása után – két nagy részben mutatja be a filozófiai képzés alakulását a jogi karon. Az első az 1945–1989 közötti történéseket dolgozza fel igen alaposan, a második a rendszerváltás utáni fejleményeket követi nyomon. A tanulmány árnyaltan

ábrázolja a jogelméleti képzés szovjetizációját, megmutatva azokat a pontokat, ahol a tanári kar eleinte csak kis mértékű, majd fokozatosan növekvő autonómiákat alakított ki. A rendszerváltás után felszabadult a filozófia oktatása az ideológiai nyomás alól, viszont a '10-es években a marxista múlt árnyékára hivatkozva, egyéb diszciplínák érdekeit kiszolgálva végső soron politikai okokból megszüntették a filozófia oktatását.

Nagy J. Endre fél évtizedet villant föl az Akadémia jogtudományi intézetének történetéből: azt az 1970–1976 közötti korszakot jeleníti meg, amikor ő maga is az intézet kutatójaként működött. Személyes hangú visszaemlékezésekkel tarkított esszéje a szocialista korszak két meghatározó jogelméleti gondolkodójáról rajzol portrét: Szabó Imréről és Peschka Vilmosról. Szabót a marxizmus dogmatikus fölfogásának képviselőjeként jellemzi, aki a „szocialista normativizmus” jogelméletének képviselőjeként sem a valóságra, sem a filozófia korabeli vitáira nem reflektáló konstrukciót alkot. Peschkát ezzel szemben a reformjogelmélet művelőjeként mutatja be, aki a korabeli lukácsi ösztönzéseket fölhasználó elméletet dolgoz ki.

Szabó Márton a politikai filozófia és a politikatudomány helyzetét tárgyalja. A leíró társadalomtudományként jellemezhető politikatudomány és az értékelő-telezett filozófiai diszciplínaként fölfogott politikai filozófia terméketlen ellentétének föloldása érdekében a gondolatmenet a diszkurzív vagy interpretatív, értelem- és emberközpontú „humanista” politikatudomány javaslatát terjeszti elő. Ennek az érvényesülését az érvelés szerint történeti okok akadályozzák: hogy tudniillik a rendszerváltás előtt a politikai jelenségek magyarázatára a marxizmus–leninizmus összetevőjét képező ideologikus tudományos szocializmus szolgált, amelynek összeomlása után a magyar politológia főáramában óhatatlanul kivételesnek számít az elméleti-módszertani önreflexió és egyáltalán a filozófiai szemlélet.

*

A magyarországi filozófia 1945 utáni története máig jóformán feldolgozatlan periódusnak számít. A rendszerváltás 1989–90-ben úgy következett be, hogy nem követte mélyreható történeti önreflexió. Az azóta eltelt immár három és fél évtized nyomán, úgy véljük, elérkezett az idő, hogy megkezdjük ennek az időszaknak módszeres és alapos felderítését. Vállalkozásunk csak az első lépést jelenti ezen az úton; kötetünket reményeink szerint könyvek sora követi majd, amelyek ugyancsak arra lesznek hivatottak, hogy folytassák ezt az önismeretet fejlesztő és történeti feltáró folyamatot.

A szerkesztők

FŐVÁROSI
INTÉZMÉNYEK

TURBUCZ PÉTER

Őrségváltás?

A budapesti tudományegyetem
filozófiatanárai 1945–1948 között

Jelen munka fókuszát a hazai filozófiatörténet mindezidáig kevésbé feltárt időszaka, az 1945–1948 közötti esztendőök eseményei képezik, amelyek minden eddiginél nagyobb változást, illetve átrendeződést hoztak e tudomány művelőinek életében. Magyarország 1945-ös szovjet megszállását követő politikai változások nyomán három éven belül a hazai egyetemi filozófiai élet is teljesen átalakult. Az értelmiségcseré keretében az egyetemi katedrák élén álló filozófiaprofesszorokat kényszernyugdíjazták vagy elbocsátották, az alacsonyabb besztású filozófiaoktatók jelentős részét pedig – akik nem mutattak hajlandóságot a kommunista eszmék képviselőivel való együttműködésre – előbb háttérbe szorították, majd idővel őket is eltávolították.

Tanulmányomban ezt a folyamatot az ország vezető egyetemi intézményén, a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem (1946-tól Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem) Bölcsészettudományi Kara filozófiatanárainak példáján keresztül mutatom be. A korabeli gyakorlatnak megfelelően, illetve a rengeteg helyettesítés miatt, a filozófiatanárok címke alá sorolom a filozófia mellett általánosságban az esztétika, lélektan, pedagógia és szociológia művelőit, továbbá minden érintett magántanárt, tanársegédet és gyakornokot, akik magukat a filozófia művelőinek tekintették.

Annak ellenére, hogy az intézménytörténet adja írásom keretét, céloom mégsem szorítkozik csupán a bölcsészkar filozófia katedrái átalakulásának dokumentálása, és ezen kívül még esetleg a különböző katedraharcok és pozícióviták részletes ismertetésére. Sokkal inkább feladatombnak látom a folyamatok különböző állomásainak érintését, egybekötve az egyéni sorsok feltérképezésével és rövid, helyenként cédlázó leírásával. Ugyan ez az elbeszélésforma eltér a magyar filozófiatörténet-írás bevett gyakorlataitól,¹ de az egyes pályáívek intézményi keretben történő vizsgálata meggyőződésem szerint a koalíciós évek filozófiai életének megismerése szempontjából nem kevésbé fontos, mint művek vagy a korabeli viták rekonstrukciója.

¹ Mester Béla: A magyar filozófiatörténet-írás múltja és jövője = Past and Future of the Historiography of the Hungarian Philosophy. In Zsoldos Ildikó – Buhály Attila – Szoboszlai György Csaba (szerk.): *Feltáruul jövőképek – Lezáratlan akták*. Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza, 2020, 83–92.

Az oktatói pályák vázlatos leírását a rendelkezésre álló források, valamint a vonatkozó szakirodalom alapján² a filozófiatörténeti kánonban elfoglalt pozíció figyelembevételével súlyoztam, ekként írásom nem tárgyal minden filozófust. Az érintettek számát figyelembe véve egy tanulmány keretei között ez a megoldás tűnt a legkézenfekvőbbnek, másrészt az eddigi ismertetésekhez képest részletesebb, egyben árnyaltabb megvilágításba helyezi az 1945 utáni hazai egyetemi filozófiai miliót és az oktatókat egyaránt. Tekintve, hogy munkámat egyfajta bevezetésnek szánom, a szóban forgó filozófusok esetében – lemondva a teljesség igényéről – ezúttal a szakirodalmi és egyetemi levéltári források mellett kizárólag a Budapest Főváros Levéltárában őrzött úgynevezett *igazolóbizottsági jegyzőkönyveket* és a *személyzeti nyilatkozatokat* vettem alapul.

Tanulmányom gerincét elsősorban azon oktatók alkotják, akik az egyetemi *Tanrend* 1944–1945-ös tanév első félévének *filozófia, esztétika, pedagógia* kurzusainál szerepelnek,³ és nem mellékesen sikerült érdemi adatokat találni róluk. De ugyanígy röviden bemutatom azon fontosabb új szereplőket is, akik a távozók helyére léptek. Noha határterület, de írásomban a háború során elhunyt oktatók – például Joó Tibor vagy Techert Margit – működését nem érintem.⁴

Az egyetem és a bölcsészkar az új világ kapujában

1944 karácsonyára a háború borzalmi elérték a magyar fővárost. A Budapest-ért folyó harcokban német–magyar oldalról megközelítőleg 80 000, míg szovjet oldalról körülbelül 176 000 katona küzdött.⁵ 1945 január 18-án előbb elesett Pest, majd február 11-én a védők budai katlanból történő kitörésével a harcok áttevődtek a budai hegyekbe, ahol a szovjetek február 20-ig lemészárolták a kitörésben résztvevő hozzávetőleg 40 000 német–magyar katona és civil legnagyobb részét.⁶ A bujkálók utáni hajtóvadászat pedig még hetekig folyt. A város

² Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében*. Göncöl, Budapest 1993; Percz László: *A pozitívizmustól a szellemtörténetig*. Osiris, Budapest, 1998; Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László: *Magyar filozófia a XX. században I–II*. Áron, Budapest, 2001; Somos Róbert: *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Kairosz, Budapest, 2004.

³ *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje, 1944–1945. tanév, 1. félév*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1944, 56–58.

⁴ Tragikus sorsuk megörökítését lásd Percz László: *Ki a filozófus? Magyar filozófiatörténeti tanulmányok*. Pro Philosophia – SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény, Kolozsvár – Szeged, 2017, 143; Frenyó Zoltán: *Fogalomharc. Filozófiai tanulmányok*. Kairosz, Budapest, 2023, 289–305.

⁵ Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Corvina, Budapest, 2013, 67–74, 80–82.

⁶ Uo. 139–141, 192–214.

épületeinek mintegy negyede elpusztult vagy súlyosan károsodott, az ottragadt túlélőket pedig az atrocitások, az éhezés és a betegségek tizedelték.⁷

Ilyen előzmények után kellett megszervezni az egyetemi képzést a fővárosban, amit egyéb tényezők is nehezítettek. Először is az 1944 nyarán megválasztott, Aistleitner József vezette Egyetemi Tanács 1945. március hó 2-án lemondott.⁸ Az egyetem autonóm szervezetei az 1945/46. tanévi rektorválasztó ülést csak 1945. július 30-án, a dékánválasztó ülést pedig ezt megelőzően július 23-án tartották meg, addig az egyes karokon ideiglenes dékánok működtek. A választások eredményeként rektornak Moór Gyula jog- és államtudománykari ny. r. tanár, míg a bölcsészettudományi kar dékánjául folytatólagosan ismételtlen fedhetetlennek megállapított Hajnal Istvánt választották meg.⁹ Az egyes karok vezetőinek legfőbb feladata a károk és a veszteségek felmérése mellett az életben maradt és visszatért oktatók, valamint az egyetemi személyzet élelmezési és lakhatási körülményeiről történő gondoskodás volt. Megállapítható, hogy 1944 decembere és 1945 decembere között az egyetem és annak alkalmazottai gyakran szó szerint a pusztaság létezéséért küzdöttek, s lényegében csak a minisztérium hathatós közbelépése miatt nem alakult ki a debreceni professzorokéhoz hasonló 1946. január 11-i „éhséglázadás”, ami a Tildy-kormánynak komoly presztízsvesztést jelentett.¹⁰

Az oktatás hűsvét után, 1945 április első napjaiban indult meg.¹¹ A viszonylag zökkenőmentes egyetemi kapunyitás annak volt köszönhető, hogy a legtöbb kar sértetlenül vészelte át a háborút, ekként a Bölcsészettudományi Kar mind a hét épülete is, amelyekből, egy dékáni jelentés szerint, nem vitték el a felszerelési tárgyakat.¹² Az intézmény összes szellem- és természettudományi katedrájának száma ekkor 65 volt, melyre papíron 55 professzor jutott. A tanítás a háborút követő első egyetemi félévben heti 1300 óraszámmal folyt, naponta tehát több, mint 200 órával.¹³ A hallgatói létszám ekkor nem érte el 1500 főt,

⁷ Uo. 310–315.

⁸ *A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja*, 1943–1944, 1944–1945, 1945–1946. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1947, 52.

⁹ Uo. 56.

¹⁰ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 1374/1945-46. Egyetemi tanárok helyzete ügyében a debreceni egyetem felhívása; HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1003/1945-46. Súlyos anyagi kárt szenvedett tudósok segélyezése.

¹¹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1334/1944-45. Tájékoztató az egyetem indulásáról.

¹² HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 442/1945-46.; HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 662/1945-46. Németországba szállított javak,

¹³ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 8100/1945-46. A B-lista a Bölcsészettudományi Karon.

s csak az 1945/46-os tanév 1872 fős beiratkozása közelíti majd meg ismét a háború alatti, egész pontosan az 1943/44-es tanév 1917 fős rekordlétszámát.¹⁴

De nem csak a hallgatók létszáma csökkent. Egy 1945. május 8-i jelentés szerint Hajnal István a következő bölcsészkarai professzorok és egyetemi alkalmazottak halálhírét közölte: Tompa Ferenc ny. r. tanár, Ortvyay Rudolf ny. r. tanár, Heinlein István nyug. ny. r. tanár, Mágócsy-Dietz Sándor nyug. ny. r. tanár, Gombócz Zoltán c. ny. rk. tanár, Veress Pál c. ny. rk. tanár, Joó Tibor magántanár, Horváth Endre magántanár, Magyaryné Techert Margit magántanár, továbbá Timár Mihály altiszt és Tamás János napszámos.¹⁵

A kapunyitás utáni hetekben – a mindennapi működéssel összefüggő ügyeken túl – két fontos intézkedés is történt. Egyrészt végbement a tanácsköztársaság után politikai okokból meghurcoltak rehabilitációja! A leghíresebb ekkor még élő érintett, Beke Manó matematikus volt.¹⁶ A másik fontos, kifejezetten Hajnal István pozíciójához köthető intézkedés, hogy megpróbálták kiszabadítani a Kar 27 alkalmazottját és azok hozzátartozóit az orosz fogságból.¹⁷

Összességében kijelenthető, hogy a kereteket tekintve nem következett be lényegi változás, így a többi bölcsészettudományhoz hasonlóan a filozófiai élet is kezdetben a régi úton haladt tovább.¹⁸ Mindenesetre az ostrom után a Kar jobb időket remélt a maga számára, ennek tudatában hozzáláttak a régen kért tanszékek felállításához, és a gyakran hosszú évek óta üresen álló, helyettesítéssel működtetett tanszékek feltöltéséhez. Ez a döntés azután gyökeresen át rajzolta a hazai filozófia spektrumát a marxizmusra ruházva a vezető szerepet.

A Bölcsészettudományi Kar valóban komoly növekedésnek indult, s a kétségtelenül pozitív fejleményekről idővel igyekeztek minél szélesebb körben beszámolni.¹⁹ 1945 szeptemberében, a ténylegesen működő 46 professzor számát, az üresen álló tanszékek feltöltésével és újabbak szervezésével rövid időn belül 60-ra kívánták növelni, míg az őket segítő 143 tanársegéd számát szintén emelni készültek. Nem különben tervben volt a 245 altiszt és a 200 magántanár, lektor és előadó számának további emelése is, természetesen az új világnézet

¹⁴ Egy 1944. augusztus 31-én kelt létszámkimutatás szerint az 1944-45-ös év első félévére összesen 411-en iratkoztak be a bölcsészkarra. HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 2003/1943-1944. Jelentés a bölcsészkarra jelentkezőkről.

¹⁵ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1459/1944-45. Elhunyt bölcsészkarai professzorok és egyéb alkalmazottak listája.

¹⁶ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 729/1945-46. Beke Manó rehabilitálása.

¹⁷ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1607/1944-45. Hadifogoly ügyek.

¹⁸ Hell J. – Lendvai L. F. – Percz L.: i. m. II. köt. 12; Percz L.: *Ki a filozófus?* 142.

¹⁹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 790/1945-46. Támogatás kérése külföldi propaganda céljaira

követelményeinek megfelelően.²⁰ A kommunista ideológia térnyerésének első lépéseként a rektor, Moór Gyula már 1945 októberében kezdeményezte egy materialista dialektika bölcséleti tanszék felállítását, ám ez Hajnal István ellenállásán még megbukott.²¹ Az 1945-ös évben újonnan felállított, illetve visszaállított szünetelő tanszékek száma végül elérte a tízet, melyekre 1945 novemberétől kezdetét vette az új tanárok kinevezése.²²

Az ügy érdekében a Kar megpróbálkozott a Nyugaton élő, nemzetközileg ismert baloldali, esetleg szociáldemokrata érzelmű magyar tudósok, köztük Mannheim Károly, Jászi Oszkár, Révész Géza és Polányi Mihály hazacsábításával is.²³ A kezdeményezés főként Hajnaltól és Kornistól származott, de sajnos nem ment gördülékenyen, sőt rövid időn belül teljesen elakadt. Az esetenként már húsz-harminc éve külföldön élő és alkotó professzorok ugyanis érthető módon nem kívánták feladni biztos egzisztenciájukat egy bizonytalan gazdasági helyzetben lévő, a kommunizmus felé sodródó, kifosztott és szétrombolt ország egyetemének bizonytalan katedrájáért – és különböző kifogásokkal visszautasították a felkéréseket.

Emez sikertelen szerződtetések végül lehetőséget teremtettek a kommunista térnyerésnek, ám bár elviekben minden kinevezésnél a Kari Tanács kikérte és figyelembe vette a politika igényeit és kívánságát. „Az új professzorok kiválogatásánál – olvasható egy kari jelentésben – a Kar kikérte a politikai pártok tanácsát is, mert különösen az emigrációban élő tudósok munkásságát nem volt módja ismerni.”²⁴ Első lépésben összesen 15 új professzor kapott kinevezést, melyből ténylegesen 8 tekinthető olyan természetűnek, amelyben a politikai-világnézeti szempontok kielégítése is vezette a Kart.²⁵ Ezek közül a leghíresebb éppen egy filozófusikinevezés volt, Lukács György.

²⁰ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 108/1945-46. A Bölcsészkar létszámának közlése; 1946. májusában a Karon dolgozók létszáma elérte a 495 főt.

²¹ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 364/1945-46. Tanszék felállítás: materialista dialektika bölcséleti tanszék.

²² HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 786/1945-46. Egyetemi tanári kinevezések; Uo. 8100/1945-46 A B-lista a Bölcsészeten.

²³ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1488/1945-46. Mannheim Károly meghívása; Uo. 1649/1945-46. Révész Géza meghívása lélektani előadások tartására; Uo. 828/1946-47. Révész Géza meghívása; Uo. 1067/1946-47. Révész Géza meghívása és az érintett visszautasító levele; Uo. 1130/1946-47. Révész Géza Pszichológiai Intézete az amszterdami egyetemen és budapesti meghívása; Uo. 309/1947-48. Révész Géza budapesti költségei és levele a Dékánhoz; HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 1665/1946-47. Lélektani Intézet visszaállítása a bölcsészeti karon, és arra dr. Révész Géza meghívása; HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1346/1946-47. Polányi Mihály manchesteri egyetemi tanár meghívása; HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 2066/1946-47. Jászi Oszkár meghívása.

²⁴ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 8100/1945-46 A B-lista a Bölcsészeten.

²⁵ Uo.

A meginduló átrendeződés okáról – mely szerint az ideológiai térnyerés kiszélesítéséhez szükséges a filozófiai élet átformálása – évtizedek múlva egyszerű magyarázatot adott Mátrai László. „Bár a nyílt fasizmus – írta a témával foglalkozó tanulmányában – vagy az ordas fajelmélet soha nem tudta közvetlenül megfertőzni a felszabadulás előtti magyar filozófiai életet, 1945 után mégis fontos feladat volt az ideológiai tisztánlátás megteremtése a filozófiai világnézet kérdéseiben.”²⁶

A fennmaradt források alapján egyértelműen kimutatható, hogy a bölcsészkaron a háború befejeztével rövid időn belül megindult a baloldali átrendeződés, de a tanárcsere folyamata elhúzódott. A formális túlsúly legalább két évig még a konzervatív irány kezében maradt, akik inkább kevesebb, mint több sikerrel örködni próbáltak az egyetemi autonómia fölött, illetve lehetőségeikhez mérten igyekeztek megakadályozni a számukra elfogadhatatlan szociáldemokrata és kommunista oktatók kinevezését. Súlytalanságukat mindazonáltal jelzi, hogy számukra is elsősorban az állásban maradás lehetett cél, mintsem a kollégák önzetlen segítése.

Az Igazoló Bizottság

Visszakanyarodva a húsvét előtti hetek eseményeihez, noha a Dunántúlon a harcok még javában tartottak, és félt volt, hogy a németek *Tavaszi ébredés* névre keresztelt hadművelete eléri Budapestet, ennek ellenére a „szovjet zónában” megkezdődött a régi rend híveinek átvizsgálása.

Az ország orosz megszállási övezetében részében ún. *Nemzeti Bizottságokat* állítottak fel a jobboldali (vagy annak bélyegzett) érzelműek felkutatására, megbüntetésére. Ez alól az értelmiség éppen úgy nem képezett kivételt, mint más szakmák képviselői. Az ideiglenes kormány 15/1945-ös rendelete értelmében 1945. április 20-tól minden egyetemi alkalmazottat eljárás alá kellett vonni annak megállapítása végett, hogy „tanúsított magatartása sértette-e a magyar nép érdekeit”.²⁷ Ehhez a Budapesti Nemzeti Bizottság a maga tagjai közül küldött ki négy igazoló bizottságot az egyetem karaira, amelyek 1945. március 7-én elsőként ebben az intézményben kezdték meg működésüket, s elsőfokú bírósági jogkörrel rendelkeztek. Az igazolóbizottsági eljárásban való részvétel a maga

²⁶ Mátrai László: *A kultúra történetisége. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Gondolat, Budapest, 1977, 111.

²⁷ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 2735/1944-45. Felhívás; Schweitzer Gábor: „A »Pázmány«-tól az »Eötvös«-ig. Adalékok a budapesti jogi fakultás történetéhez (1945-1950)”. *Múltunk*, 56. évf., 2011/4, 30–31.

sajátos formájában a belépőt jelentette a demokratikus Magyarország egyetemi, kulturális és szellemi életébe.²⁸

Az ehhez hasonló jogfosztó vizsgálatoknak 1919-re visszanyúlóan már megvoltak az előzményei,²⁹ ámde ezúttal sokkal szervezettebb és központosítottabb formát öltött, mint a mintául szolgáló Horthyék-féle eljárás. A rendelet értelmében az egyetemi alkalmazott először írásban tett nyilatkozatot. Az azonnali elbocsátás lehetőségével a feje fölött az igazolandónak őszintén ismertetnie kellett politikai magatartását, továbbá aki a Vörös Hadsereg bevonulása előtt hivatalát elhagyta, annak az eltávozás okát és a távolléte alatt tanúsított magatartását és cselekedeteit, miként visszatérésnek körülményeit is ugyanígy köteles volt előadni. Az 1080/1945 M. E. számú rendelet alapján minden közszolgálati alkalmazott (ideértve az egyetemi tanárokat is) házában kifüggesztésre került egy felhívás, amelyben kérték a szomszédságot, amennyiben tudomása van nevezett nyilas vagy kimondottan németbarát magatartásáról, azt írásban jelentse Horváth Zoltánnak (Corvin utca 4.) az Igazoló Bizottság elnökének.

Az igazolóeljárást idővel kiterjesztették a diákságra is, ami a bölcsészkaron 1945 december 6-án, a tanári kar igazolása után vette kezdetét. Ennek a bizottságnak kezdetben az elnöke Mátrai László, tagjai Váczy Péter és Bod Péter, jegyzője Dümmerth Dezső volt.³⁰

Papp Attila kutatásaiból ismert, hogy az igazoló bizottságok az eléjük kerülő személyek egész magatartását megvizsgálták, majd egyéni belátásuk szerint döntöttek.³¹ Az egyetemi igazolási eljárásban az igazoló bizottság összetétele hasonlóan alakult, mint az elsőfokú népbírósi tanácsoké, azaz a politikai pártok által küldött három tag mellé plusz egy-egy tagot delegálhatott a bizottságba az eljárásban érintett intézmény is. Tekintve azonban, hogy működésük ellen több kifogás érkezett, az Ideiglenes Nemzeti Kormány rövid időn belül bevezette az igazolási fellebbezési eljárást. Ez kétfokúvá tette magát az igazolási eljárást, eként a másodfokú, fellebbezési fórum az adott közigazgatási terület illetékességgel rendelkező népbírósi tanács lett. Ha egy egyetemi oktató ügye került a népbírósi tanács elé, az egyetemi tanács – segítve a bírakat – delegálhatott a bírósági tanácsba egy, már igazolt egyetemi tanárt. Az igazolási ügyekben másodfokon eljáró népbírósi tanácsok az elsőfokú igazoló bizottságok határozatait – mint

²⁸ N. Szabó József: „Tisztogatások a magyar felsőoktatásban (1945–1946).” *Magyar Tudomány*, 44. köt. 1999/8, 978.

²⁹ Ormos Mária: „Agyműtét, 1919. Magyar kérdőjelek a 20. század elején.” *Múltunk*, 55. évf., 2010/3, 61–68.

³⁰ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946.

³¹ Papp Attila: „Volt egyszer egy népbírósi tanács.” *Jura*, 22. évf., 2016/1, 280.

azt esetünkben Kornis Gyula és Dékány István fellebbezése is bizonyítja – bármely módon szabadon megváltoztathatták.³²

A Bölcsészettudományi Karon oktatók vizsgálata 1945. július 5-én, a III. Igazoló Bizottsági ülésen vette kezdetét, és 1946. április 3-án ért véget. A bizottság eleinte a következő személyekből állt: Horváth Zoltán elnök, Vigh Károly, Just Béla, Pénzes Lóránd, Borbély Mihály, Nagy Dezső beküldött tagok, valamint Szekfű Gyula kari küldött és Szilágyi Lilla jegyző.³³ Időnként a beküldött és a kari tagok is cserélődtek, valamint az ülések állandó résztvevője lett Nagy Dezső jogi képesítésű behívott tag.

A kezdetben várttal ellentétben nem az 1944. március 19. valamint 1945. áprilisa közötti időszakot ölelték fel, hanem hosszú évekere visszamenően, esetenként a kurzus egészére vonatkozóan történt az átvilágítás. A bölcsészkarri Igazoló Bizottság nyilatkozata három területet, a *tanári működést*, a *politikai magatartást* és a *társadalmi szereplést* érintette és vizsgálta. A tanári működés kapcsán három fő kérdésre kellett az igazolandónak megfelelni. A fő kérdésekhez számos, hosszabb alkérdés is kapcsolódott (ugyanígy a politikai és a társadalmi szereplésre vonatkozóan is).

A fő kérdések a következők voltak:

- Foglalkozott-e egyetemi előadásaiban a nemzetiszocialista és fasiszta állami és társadalmi berendezkedéssel, ideológiával és világnézettel?
- Tudományos munkáiban foglalkozott-e a nemzetiszocialista és fasiszta állami berendezkedéssel, ideológiával és világnézettel? Melyek az idevágó munkái, és hol található meg azokban az említett berendezéseket és ideológiákat érintő részletek?
- Közreműködött-e önkéntesen abban, hogy az egyetem hallgatóit külföldre szállítsák?

A politikai magatartásra az alábbi 14 fő pont vonatkozott:

- 1920. január 1-től kezdve milyen pártoknak volt tagja és mikor? Viselt-e pártjelvényt?
- Milyen tisztséget viselt e pártokban, s milyen tevékenységet fejtett ki bennük?
- Tagság nélkül támogatott-e valamely pártot, politikai vagy társadalmi mozgalmat, s ha igen, melyiket, mikor és milyen mértékben?

³² Uo. 280–281.

³³ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946.

- Tagja volt-e az országgyűlésnek (képviselőháznak vagy a felsőháznak)?
- Írt-e napilapokba vagy folyóiratokba politikai tartalmú cikkeket? Ha igen, hol, miről és mily szellemben cikkezett?
- Tartott-e nyilvános beszédet, népgyűlésen, egyesületekben vagy egyebütt, valamint a rádióban, s ha igen, mikor és milyen tárggyal?
- Tartott-e fenn érintkezést a német követséggel, annak tagjaival? Állott-e összeköttetésben német állami, katonai, rendőri vagy egyéb hatóságokkal, s ha igen, minőben?
- A nemzetiszocialista párt szervezeteivel és funkcionáriusaival volt-e kapcsolatban, s ha igen, minőben?
- Járt-e 1939. szept. 1. óta Németországban vagy német megszállás alá jutott területeken, s ha igen, mi célból és kinek a meghívására vagy megbízásából?
- Volt-e kapcsolatban a nyilaskeresztes párttal és érintkezett-e nyilas vezetőkkel?
- Támogatta-e bármiben is önkéntesen a német megszálló hatalom vagy a nyilas uralom érdekeit?
- Írásban vagy szóban állást foglalt-e a háború fokozottabb mérvű folytatása vagy demokráciaellenes intézkedések meghozatala mellett?
- Vállalt-e önként megbízást vagy bármely tisztségre való kinevezést a nyilas uralom alatt, s ha igen kitől és minőt?
- Milyen kitüntetésben vagy elismerésben részesült 1939. szept. 1. óta. Melyik kormánytól, milyen okból kapta a kitüntetést?

A nyilatkozaton utolsóként következtek a társadalmi szereplésre vonatkozó fő kérdések, amelyek így szóltak:

- Milyen vállalatnak lett igazgatósági vagy felügyeleti bizottsági tagja 1938. január 1. óta? Milyen jövedelmet élvezett az említett címeken?
- Önmaga, felesége, fel- vagy lemenője, testvére vagy feleségének testvére kapott-e 1938. január 1. óta valamely hasznot hajtó jogosítványt, ha igen, minőt és kitől?
- Beköltözött-e zsidó lakásba, ha igen mi okból?
- Az 1920. évtől kezdődőleg milyen kamarának, érdekképviselői szervnek, hivatási (szak)egyesületnek, illetve alakulatnak volt tagja, s milyen tisztségeket viselt azokban?

- Tevékenykedett-e valamelyik társadalmi egyesületben? Igen, melyikben, mily minőségben és minő tevékenységet fejtett ott ki?
- A legutolsó népszámláláskor milyen anyanyelvűnek vallotta magát?

A nyilatkozat utolsó része tartalmazott még egy *csak a Budapestről eltávozottak számára* és egy *egyéb előadnivalók* pontokat is, ám ezeket kevés oktató töltötte ki, tekintve, hogy legtöbbször a fővárosban vészelte át a hadieseményeket, illetve sem magát, sem más nem szándékoztak baja sodorni fölösleges fecsegéssel.

Az igazolás alá esők írásban leadott nyilatkozatainak átvizsgálása mellett az első intézkedések között szerepelt a külföldre távozó „németbarátok és háborús bűnös magatartásúak” azonnali elbocsátása. Ennek keretében 1945. március 7-én, az egyetem másik hat nyugatra menekült professzorával – Balázs Károlylyal, Magyar Zoltánnal, Orsós Ferencsel, Boros Józseffel, Burger Károllyal és Darányi Gyulával – együtt ítélték állásvesztésre Brandenstein Bélát is, akire lejjebb nemsokára kitérek.³⁴

A bölcsészkarra kijelölt Igazoló Bizottság működésének költségei már július 17-én kiapadtak, így Hajnalnak plusz forrásokat kellett kérvényeznie.³⁵ Ám bár a teljes vizsgálat egészen 1947-ig elhúzódott, a Karon végül közel 400 személyt igazoltak.³⁶ Akit a bizottság valamilyen formában elmarasztalt, annak hivatalosan a Budapesti Népbíróságnál nyílt alkalma a fellebbezésre. Az eljárás és az ítéletek – a politikai perekhez hasonlóan – természetesen koncepciósszerű jelleget öltöttek, ennek ellenére viszonylag enyhének tekinthető határozatok születtek. Négy oktatót állásvesztésre (Brandenstein Béla, Dékány István, Bogs László, Apor László), három nyugdíjazásra (Kornis Gyula, Mauritz Béla, Mályusz Elemér) és kilencet feddésre (Alszeghy Zsolt, Gáldi László, Harkai Schiller Pál, Pukánszky Béla, Meszlényi Antal, Tóth József, Szentgyörgyi Ede, Pálffy János, Prahács Margit) ítélték.³⁷ Az arányokból kitűnik, hogy a büntetés leghevesebben a filozófusokat érte, mindamellett nem lehet drasztikus elbocsátásokról beszélni.

A kari iratok tanúsága szerint az 1945–46-os nehéz helyzetben a filozófusok (és általában a bölcsészkar alkalmazottai) összezártak, és szerencsésükre Lukács

³⁴ *A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja* i. m. 54; *A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen elhangzott beszédek, 1946-1947. tanév. Moór Gyula rektor beszámoló beszéde*. Egyetemi Nyomda, Budapest 1946, 8; *Igazság*, 1945. április 1, 7; *Szabad Szó*, 1945. március 22, 2.

³⁵ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatali iratai, 1764/1944-45. Kérvény az Igazoló Bizottság anyagi támogatására; Uo. 1915/1944-45. Kérvény az Igazoló Bizottság anyagi támogatására.

³⁶ Vö. N. Szabó J.: i. m. 979.

³⁷ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946; Vö. *Moór Gyula rektor beszámoló beszéde*. i. m. 8.

és környezete ekkor még kisebb súlyt képviseltek, s talán nem ismerték ki magukat kellően a belső viszonyokban, míg a közvélemény főként Dékány István és Mályusz Elemér ügyével foglalkozott.³⁸ Dékányban látták a Horthy-rendszer fő ideológusát, és nem Kornis Gyulában vagy az elmenekült Brandenstein Bélában.

Az egyetemi oktatók és személyzet igazolása után – mint fentebb már említettem – a hallgatókra került a sor, ami egészen 1948 végéig elhúzódott.³⁹ A bölcsészkaron négy személyt, Mészáros Henriettát, Lőrincz Imrét, Mertha Magdolnát és Pungor Ernőt részesítettek komolyabb büntetésben. Ez két esetben az egyetemi kedvezmények megvonását, két esetben pedig félévекből való kizárást jelentett, ügyelve rá, hogy bármelyik büntetéstípusról is legyen szó, az két félévénél ne tartson tovább.⁴⁰

A baloldali pártok nagyobb eredményeket reméltek az igazolásoktól, ezért 1946 tavaszán újabb hajszát indítottak az értelmiség ellen.⁴¹ Sokkal több eredményt azonban ezúttal sem értek el, mert a Hajnal István vezette Bölcsészettudományi Kar határozottan a B-listázás, tehát a jogfosztások ellen foglalt állást, és ragaszkodott ahhoz, hogy „nincs olyan tagja, akit felháborító igazságtalanság nélkül egyszerre el lehetne bocsájtani állásából, nyugdíj nélkül.”⁴² Később ettől is tovább mentek, s egy 1946-os kari jelentés már-már idealisztikusan ábrázolta az új miliőt, hosszasan magasztalva – mások között – a három kiváló filozófia-professzora, Prohászka Lajos, Kornis Gyula és Lukács György munkásságát.⁴³

A két filozófiai tanszék vezetőinek sorsa

Kornis Gyulát 1920. október 30-án nevezték ki az 1885-ben alapított II. számú filozófia tanszék élére,⁴⁴ ahonnan később távozott. 1934-ben – Pauler Ákos halála után meghívták az I. számú (elméleti) filozófia tanszékre.⁴⁵ Tudományos

³⁸ *Népszava*, 1945. április 21. 3; N. Szabó J.: i. m. 979–980.

³⁹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékányi Hivatal iktatott iratai, 883/1948-49. Igazoló Bizottságok felszámolása.

⁴⁰ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékányi Hivatal iktatott iratai, 1889/1946-47. Igazolóbizottsági határozatok nyilvántartása

⁴¹ N. Szabó J.: i. m. 982.

⁴² HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 8100/1945-46. A B-lista a Bölcsészettudományi Karon.

⁴³ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 1881/1945-46. Bölcsészettudományi tanárok együttes beadványa.

⁴⁴ *Hivatalos Közlöny*, 1920/49–50. 396.

⁴⁵ *Hivatalos Közlöny*, 1934/13. 170; Az egyetem filozófiai tanszékeit 1933-ig számmal és/vagy az azt vezető professzor nevével kapcsolták össze. 1933-tól kaptak tanszékek külön elnevezést. HU-ELTEL, 8.a.38. Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1932-1933.

Forrás:https://library.hungaricana.hu/hu/view/ELTE_BTK_KARI_1932-1933/?pg=109&layout=s&query=filoz%C3%B3fia

teljesítményét számos alkalommal elismerték, megkapta a Corvin-koszorút és egyetemi rektorsága után a Magyar Koronás Nagy Arany Érmét is.⁴⁶

Az ostromot – leszámítva rövidebb, januári letartóztatásait, amikor a Gestapo börtönében tartózkodott – a II. kerületben, a Balogh Ádám utca 21. szám alatti villájában vészelte át. Dacára, hogy formálisan ő is a nemzetiszocialista rendszer üldözöttjének számított, budai lakos lévén – Prohászka Lajoshoz hasonlóan – 1945. március 29-ig semmilyen támogatást nem kapott az egyetemtól, s csak áprilistól részesítették valamilyen minimális élelmiszersegélyben.⁴⁷ Mivel a háború után néhány hónapig elfoglalta a Magyar Tudományos Akadémia elnöki székét, valamint a Franklin-Társulatnál évek óta igazgatósági tag volt, az egyetemen kívül is igazolnia kellett magát. A Franklin-Társulat igazolási eljárásában 1945. július 11-én felvett nyilatkozata szerint 1945. január 1-én a lakhatatlanná vált villáján túl, a teljes vagyona mintegy 40 000 pengőre rúgott. Ekkor azonban már nem itt, hanem a Bimbó út 125. szám alatt lakott egy egy-szobás kis lakásban.⁴⁸

Kornist a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának Igazoló Bizottsága 1945. július 12-én hallgatta ki. Az ötödik ülésen aznap Horváth Zoltán elnökön kívül jelen voltak Vigh Károly, Just Béla, Borbély Mihály, Pénzes Lóránd és Giday Endre beküldött tagok, Szekfű Gyula kari tag, továbbá az ügy súlya miatt Nagy Dezső jogi képesítésű tag, valamint Szilágyi Lilla jegyző.⁴⁹ A bizottság a nap végére hagyta a filozófiaprofesszor ügyét, akit hosszasan fag-gattak elsősorban politikai szerepléséről. A jegyzőkönyvből világosan kiderül, hogy Kornis bár nem készült fel a kérdésekre, határozottsága megdöbbsentette az egybegyűlteket. Például arra a kérdésre, hogy alkalmasnak tartja-e magát az „új demokráciában ily fontos ideológiai tanszékről irányítsa a nevelést”, egyebek mellett az alábbi rögzíti a jegyzőkönyv:

„Hogy milyen szellemben nevelte növendékeit, arra bizonyoság, hogy 1944 májusában, amikor a Gestapo fogságából kikerülve először jelent meg elő-adást tartani, diákjai tapssal köszöntötték, amelyet alig tudott elhallgattatni és amelyről köztudomású, milyen veszélyes kiállás volt akkor. Ebből is kiderül, hogy fasisztaellenes szellemben oktatta diákjait. [...] Egyébként az az

⁴⁶ Életéről és filozófiájáról lásd Somos Róbert: *Kornis Gyula. A filozófus és politikus*. Kairosz, Budapest, 2019; Somos R.: *Magyar filozófusok...* 172–200; Hell J. – Lendvai L. F. – Percz L.: i. m. I. köt. 219–239.

⁴⁷ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1337/1944–45. Segély útján élelmiszerjuttatás. A listán szerepelt sok más tudós között Lukinich Imre történész, Tamás Lajos romanista, Alszegehy Zsolt irodalomtörténész, Horváth János irodalomtörténész, Papp Károly geológus, Huszti József latin filológus és Váczy Péter történész.

⁴⁸ HU_BFL_XVII_1709_1945_igazolasiugy_404a - Franklin_Kornis.

⁴⁹ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. V. ülés, 1945. július 12.

álláspontja, hogy nem hajlandó továbbra sem ortodox marxista szempontok szerint előadni. Az igazság egyes csoportok felfogásától független. Azt tartja feladatának, hogy az ifjúságot a tiszta igazságra tanítja, és ennek szellemében az ész evidenciájára épít. Ennek az az értéke, hogy ennek alapján tárgyilagosan tudja nézni az ellentétes felfogásokat is. Munkásságából is ez derül ki.”⁵⁰

Feleletei hosszas tanácskozássra készítették a bizottság tagjait, akik végül kimondták nyugdíjazását.⁵¹ A döntés ellen az érintett persze azonnal tiltakozott, így az utolsó szó, immáron bűnügyként, a Budapesti Népbíróság asztalára került, mint *igazolás fellebbezés*.⁵² Az öt népbíró (Hegyháti István, Hirsch György, Forró Lajos, Halász Ernő, Botár Bálint), valamint az egy tanácsvezető bíró (Gerenday Zoltán) és a népügyész (Resofszky Sándor) pontosan tisztában lévén a vádlott személyével alaposan kivizsgálta az Igazoló Bizottság döntését, és egy 1945. október 3-án tartott nyilvános tárgyalás után október 10-én egy szigorú, de a megváltozott politikai viszonyok között alapjában véve megalapozottnak tekinthető határozatot hozott: meghagyva közszolgálatban, *megfedték* a professzort.

A népbírósi határozat *indoklása* ugyan megemlítette rendkívül termékeny szellemi tevékenységét, viszont 1931–1938 közötti kormánypárti országgyűlési képviselőségét, képviselőházi alelnöki és elnöki tisztségeit, mint Gömbös, Darányi és Imrédy demokráciaellenes és fasisztajellegű kormánypolitikáját támogató működést, határozottan elítélte. A dokumentum kimondta: neki is közvetlen szerepe volt az ország Németország oldalán történő háborúba sodródásában. Továbbá megszavazta az első zsidótörvényt, e mellett pedig tekintve, hogy a fent említett kormányok politikája a nemzet valódi érdekével – értsd a népbíróság szellemiségével – szemben állott, ezért Kornis politikai ténykedésével és nyilvános szerepléseivel bizonyos mértékben sértette a nép érdekeit. Ezekért pedig a népbírók szerint *felelősség terhelte*.

Tudományos munkásságát a bíróság egyaránt vizsgálta. Két könyve, az 1940-ben megjelent *Tudós fejek* és az 1942-ben kiadott *Magyar politikai hősei* című munkáiban a Berzeviczy Albertről, Tisza Istvánról és Horthy Miklósról írt jellemrajzai tartalmát és egyes kitételeit dicsőítőnek és magasztalónak ítélték, ekként azok sértették a demokratikus népi felfogást és érdekeket. Kimondták: Kornis nyilvánvalóan azonosította magát a méltatott és jellemzett személyek állásfoglalásával. E művek a jobboldali ideológia szolgálatában álltak, s nem tetek jó szolgálatot a háború felé sodródó nemzetnek.

⁵⁰ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. V. ülés, 1945. július 12.

⁵¹ Uo.

⁵² HU_BFL_XXV_1_b_1945_1093_I_0267524.

Ezt követően figyelembe vették, és ugyanígy felsorolták az igazolás alá vont tudós nemzeti értékrendűnek tartott érdemeit is. Ehhez Kornis és védője, Halász Aladár, újságcikkek garmadáját, valamint egy képviselőházi jegyzőkönyvet nyújtottak be bizonyíték gyanánt. Elsőként említésre került, hogy 1933-ban fellépett a tanulás szabadsága érdekében, és a zsidók ellen tüntető egyetemi hallgatókat sorra kivezette az épületből. Később, 1938-ban a második zsidótörvény előterjesztésekor kilépett kormánypártból, és többedmagával ellenzékbe vonult, amivel elősegítette Imrédy bukását. Az 1940-es évektől pedig kifejezetten fasizmus és németellenes megnyilatkozásairól vált híressé, amiért évek múlva a Gestapo elfogta, bántalmazta és üldözte.

Mérlegelték, majd elfogadták a védelem azon állítását is, hogy a kultúrpolitikus azért maradt a képviselőház elnöke, mert ígéretet kapott a zsidókérdés napirendről való lekerülésére. Az újabb jogszűkítő intézkedést látva azonban rögtön lemondott tisztségéről, kilépett a pártból, és a kormány ellen fordult. Később baloldali irányzatú beszédeket tartott, amiért a német hatóságok támadták.

A védelem reagált a fentnevezett kötetekkel kapcsolatban támasztott kifogásokra is. Kornis véleménye a következő volt a dologról: Az I. bécsi döntés alkalmából Horthy Miklósról írt méltatása az adott körülmények között, amikor még a baloldali lapok, köztük Szakasits Árpád a *Népszava* főszerkesztője is vezércikkben magasztalták a Kormányzót, nem kifogásolható. Ezen logika mentén sikerült elfogadtatnia vádlóival azt is, hogy ugyanezen okból a Hitlert és Mussolinire dicsőítő cikkei miatt sem marasztalható el.

A népbírók figyelembe vették a tárgyaláson becsatolt számos okirat mellett a védelem tanúinak Rappaport Béla rabbi, Schönfeld Miklós rabbi, Benoschofsky Imre főrabbi, Scheiber Sándor rabbi, továbbá Berényi Manó, Székely Endréné, Bródy Ernő, Darvas István és Szemere Samu nyilatkozatait is. A felsorolt személyek mind igazolták Kornis humanitását, és hogy mindenkor bátran és férfiasan kiállt az üldözöttek mellett, egyúttal elítélte az igazságtalanságot és kárhajtata az embertelenséget.

A népbírószági határozat utolsó bekezdése árulkodó a tekintetben, hogy feltehetően nem vártak ilyen alapos, jól felépített védelmet. A bírák beismerték, hogy intézményük nem alkalmas fórum Kornis szellemi értékének és irodalmi munkásságának méltatására. Ők kizárólag abból a szempontból vizsgálták munkásságát, hogy az valamely részében ellenkezik-e a demokratikus népi gondolattal és felfogással. Ebből a szempontból az összes figyelembe vett enyhítő körülmény ellenére is a terhelő adatokat oly súlyosnak találták, hogy a kényszernyugdíjazást tartották volna igazságos határozatnak, ám kizárólag azért hoztak enyhébb ítéletet, mert az Egyetemi Tanács által kiküldött egyetemi tanár (aki nem kisebb személy, mint Moór Gyula az egyetem rektora és a Magyar

Filozófia Társaság elnöke) véleménye alapján „ehhez nemzeti, illetve nemzetközi érdek fűződik”.⁵³

Miután a népbíróság tehát nem helyezte vád alá, visszatért az egyetemre, ahol változatlan rendben, az előző évek gyakorlata szerint folytatta a filozófia oktatását.⁵⁴ Népszerűsége csúcán állt, s a sajtó sem bírálta.⁵⁵ Pozíciójában kezdetben biztonságban érezhette magát, sőt 1946 márciusában még a Tanárképző Intézet elnökévé is kinevezték.⁵⁶ Az MTA korábbi elnökeként komolyabban nem merték vegzálni, továbbá Hajnal István és Moór Gyula bizalmát és támogatását egyaránt feltétlenül élvezte, ami rövidesen ismét kifizetőnek mutatkozott.

A kari iratok e tekintetben arra engednek következtetni, hogy amikor az *5000/1946. ME rendelet az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések* című kormányrendelet, közismertebb nevén az 1946-os B-listázás célkeresztjébe került, részben az ő megmentése érdekében készítettek egy átfogó jelentést, amiben rögzítették miért tartják indokolatlannak a leépítésüket. Tekintve, hogy a B-listázás célja a korábban igazolt, de politikailag mégis megbízhatatlan, a korábbi rendszer hívének tekintett személyek közszolgálatból való eltávolítása volt,⁵⁷ a jelentés vége felé egy hosszabb szakasz váratlanul kitért az ő ügyére, s határozottan védelembe vette.

„Heves politikai támadások értek pl. oly professzort, aki dékáni tisztében rendőrökkel vezette ki a Kar épületéből az oda benyomult jobboldali tüntetőket, már a 30-as évek elején; aki bármiként is ítéljék meg ma tudományos irányzatát, hatalmas tudományos aktivitásban töltötte el életét.”⁵⁸

Az MKP Schwarz Elemér, Gerevich Tibor, Kornis Gyula eltávolítását remélte az újabb eljárásától,⁵⁹ ám a filozófus ezúttal is a helyén maradhatott. Az Ortutay Gyula kezdeményezte, 1948. április 1-én bekövetkezett nyugdíjazásáig⁶⁰ Kornis ellenállt a kommunista térnyerésnek. A konszolidációra törekedve egyensúlyt próbált teremteni az újonnan érkezők és a régi rendszer támogatói között, ami kezdetben sikeresnek tűnt. Tőle indult például a kezdeményezés barátja,

⁵³ HU_BFL_XXV_1_b_1945_1093_I_0267524.

⁵⁴ Percz L.: *Ki a filozófus?*... 143.

⁵⁵ Somos R.: *Kornis Gyula*... 233–234.

⁵⁶ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 999/1945-46. Középfiskolai Tanárképző Intézet elnökének és igazgatótanácsának kinevezése.

⁵⁷ Papp A.: i. m. 281.

⁵⁸ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 8100/1945-46 A B-lista a Bölcsészeten.

⁵⁹ N. Szabó J.: i. m. 982–983.

⁶⁰ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1011/1947-48. Kornis Gyula nyugdíjazása.

Révész Géza rehabilitációjára és meghívására a Lélektani Tanszékre,⁶¹ majd amikor Révész nem élt a lehetőséggel, a pozíciót felajánlotta Várkonyi Hildebrandnak.⁶² De ugyanígy hozzájárult Polányi Mihály meghívásához is.

A kari iratok alapján úgy tűnik, kinevezése után Lukács György annak ellenére, hogy látszólag belement ebbe a játékba, folyamatosan saját pártfogoltjainak pozícióba helyezésén fáradozott, riválisa jelöltjeivel szemben. Nyílt konfrontációnak kettejük között azonban nincs jele az iratokban, bár elképzelhető, hogy a kommunisták Kornis elleni agitációja mögött végig ő állt, mivel ki nem állhatta a nála sokkal népszerűbb professzortársát. Ezt megerősíti Nemeskürty István visszaemlékezése is, aki abban az időben volt az egyetem polgára.

„Lukács György – emlékezett vissza Nemeskürty – reggel tartott órát, utána pedig Kornis Gyula filozófiát. Lukács időnként megjegyzéseket tett, úgyis tudom, hogy maguk most az én órámról átmennek Kornis Gyulához, és ott hallgatják azt az idealista blöddlit, amiről ő beszél. És akkor egyszer csak szemtelenül azt mondta valaki, hogy professzor úr, kérem, Kornis professzor úr, sose szidja magát, azzal, hogy maga marxista blöddlit mond. Akkor még ilyen világ volt.”⁶³

*

Az egyetem filozófusai közül a legérdekesebben *bárá Brandenstein Béla* sorsa alakult. Fiatal kora ellenére számos tanulmánya és monográfiája komoly hírnévhez segítette. 1929-ben már magántanár az egyetem hosszú évek múltán visszaállított III. (rendkívüli) filozófiai tanszékén.⁶⁴ Nem túlzás azt állítani, hogy az 1930-as 40-es években ő volt a hazai filozófiai élet Kornis melletti másik vezéralakja.⁶⁵ 1934-ben előbb kinevezték a II. (gyakorlati) filozófiai tanszék vezetőjének, amihez idővel megkapta a Lélektani Intézet és az Esztétika tanszék fölötti irányítás jogát is, ahol 1932-től helyettesített (hivatalosan a tanszék

⁶¹ Barátságukba bepillantást enged Pléh Csaba: *A megismerés vége. Újabb írások*. Gondolat, Budapest, 2021, 141–143.

⁶² HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, sz. n. Jegyzőkönyv a Bölcsészettudományi Kar 1947. évi október hó 31-én a Lélektani tanszék újrászervezése kapcsán tartott bizottsági üléséről. Várkonyi Fogarasival együtt 1948 májusában kinevezték a Budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagjának. Uo. 1520/1947-48. Kinevezések a Tanárvizsgáló Bizottságban.

⁶³ Nemeskürty István: *Mi végre vagyok a világon*. Akadémiai, Budapest 2005, 93.

⁶⁴ *Hivatalos Közlöny*, 1929/16. 263–264. Ez volt korábban az Alexander Bernát-féle filozófiatörténeti tanszék.

⁶⁵ Somos R.: *Magyar filozófusok...* 211.

betöltetlen maradt).⁶⁶ Lényegében dékáni pozíció kivételével minden lényegesebb kari tisztséget betöltött. A bölcsészkarról többnyire őt delegálták a nagyobb nemzetközi konferenciákra, továbbá rendszeresen adott elő Németországban, ami megalapozta német nyelvterületen való ismeretségét. 1938-tól 1944-ig volt a Magyar Filozófiai Társaság elnöke. Irányítása alatt a Filozófiai Társaság – lapjuk, az *Athenaeum* révén – ismét a hazai szellemi élet központjának számított.⁶⁷

Az egyetemen Brandenstein képviselte, sőt testesítette meg a német orientációt a legmarkánsabban,⁶⁸ ezért a front közeledtével megsejthette, hogy az eljövendő időszak hazai filozófiai életét érintő tartalmi változásokban számára nem jut majd hely. A távozás mellett döntve 1944 decemberében szabadságot kért, majd elhagyta a fővárost, és nyugat felé menekült. Távozását, amit kollégái egyszerűen szökésnek tekintettek,⁶⁹ barátja, Hajnal István dékán – aki különben kötelességévé tette az egyetemi professzorok és intézmények helyben maradását – támogatta és jóváhagyta.⁷⁰ Az általa vezetett Esztétikai Gyűjteményt Mátrai Lászlóra bízta.⁷¹ Tanszékén szintén helyettesítéssel oldották meg távollétét. Lényegében majdnem Magyarország elestéig az országban tartózkodott, és a Rajniss-féle kultúrpolitika kiszolgálójaként filozófiai előadásokat tartott nagyobb dunántúli városokban.

Gellérthegyi villájuk hátrahagyása mögött tehát feltehetően nemcsak felelőssége és gyermekei életének féltése húzódott meg, hanem számítás is. Mivel hitt a győzelemben, és tudta, hogy Kornis nem közkedvelt a németek és a nyilasok körében, nyugodt lélekkel bízhatott tudományos hírneve háború utáni szárba szökésében. Tisztában volt azzal is, hogy származása és németbarátsága miatt a fővárosban nem maradhatott, mert a kegyetlenkedéseikről ismert oroszok bizonyára megölték vagy legjobb esetben elhurcolták volna az ostromot követően.

Ekként a lehetséges összeomlással szembesülve kapcsolatai révén meghívatta magát Svájcba, ám végül csupán a svájci–osztrák határig jutottak. 1948-ig

⁶⁶ *Hivatalos Közlöny*, 1934/16. 200.; HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1080/1938-39. Tanszékek ellátása; Uo. 865/1940-41. Szünetelő és HU ELTEL üresedésben lévő tanszékek ellátása; Uo. 1301/1940-41. dr. Brandenstein Béla helyettesi megbízatása; Uo. 1760/1942-43. Előadói megbízatások.

⁶⁷ Veres Ildikó: *Mikrokoszmosz a makrokoszmoszban. Brandenstein Béla bölcséletének szegmensei 1944-ig = Mikrokosmosz in Makrokosmos: Segmente der Philosophie Béla Brandensteins bis 1944.* Integratio, Wien, 2014, 93–94.

⁶⁸ Percz L.: *Ki a filozófus?...* 143.

⁶⁹ Percz L.: *A pozitívizmustól...* 199.

⁷⁰ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1709/1946-47. Dr. Br. Brandenstein Béla levele a dékánnak, Feldkirch – Bangs, 1947. március 25.

⁷¹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1321/1944-45. Az intézetek ideiglenes vezetésével megbízott vezetők névsora.

a hatóságok nem engedték be az országba. Letelepelve a közeli határ menti településen, évekig a Feldkirch melletti Bangsban élt. Itt nyilvános filozófiai előadások tartásából, rádióelőadásokból és németnyelvű könyvei eladásából tartotta fenn magát és népes családját.⁷²

Mindeközben itthon édesapja, báró Brandenstein Albert, a budapesti 32. gyalogezred ny. ezredese küzdött fia nevének tisztázásáért. 1945. április 2-án készített egy felszólalást az Egyetemi Tanácsnak, melyben kérte az *állásvesztő határozat* felülvizsgálatát. Bár érdemi válasznak nincs nyoma, úgy tűnik, annyit mégis elért, hogy a Brandenstein-kérdést nyitva hagyták, feltételezve, hogy a filozófus valamikor a nyár folyamán hazatér.

Ennek tudatában ugyan az Igazoló Bizottság nem kereste vele a kapcsolatot, de igazolását azért napirendre tűzték. Végül távollétében, az 1945. augusztus 15-i tizenötödik ülésen újra kimondták állásvesztését, és ügyét áttették a népbírósághoz.⁷³

Miután a lehetőség adott volt, az apa nem adta fel a küzdelmet, és 1945. szeptember 4-én a Népbíróságnak is írt egy megkeresést. Ebben leszögezte, hogy fia nem a nyilas kormánnyal és nem a németekkel távozott Budapestről, hanem családjával. 1944 márciusától Veresegyházán, majd májustól Balatonszemesen, szeptembertől pedig Balatonfüreden tartózkodott. Onnan Körmentre ment. A bölcsészkar dékánjának szóban és írásban is bejelentette, hogy öt kiskorú gyermekével nem tud visszaköltözni a fővárosba, de mihelyt az előadások megkezdődnek ő maga visszatér. Távolmaradásának tehát – az apa állítása szerint – semmiféle politikai oka nem volt.

Levele folytatásában Brandenstein Albert röviden tájékoztatta a bizottságot, hogy fia semmilyen politikai pártnak tagja nem volt, pártéletben részt nem vett, és semmiféle politikai színezetű tisztséget, megbízást nem vállalt. Irodalmi tevékenysége megmaradt a tudományos szinten, politikai munkákat nem írt. Könyvei közismerten mély katolikus vallásos érzelmét tanúsítják, ami messzemenőig kizárja a nyilaskeresztes vagy nemzetiszocialista politikával való azonosulást. Ugyanígy katona sem volt, mert minden sorozáson alkalmatlannak nyilvánították. A leírtak tudatában kérte a fia állásvesztéséről szóló határozat felülvizsgálatát.⁷⁴

Politikai nézeteit tekintve, az újabb kutatások függvényében kijelenthető, hogy – szemben Mátrai László állításával⁷⁵ – Brandenstein nem volt nemzetiszocialista

⁷² HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1709/1946-47. Dr. br. Brandenstein Béla levele a dékánnak, Feldkirch–Bangs, 1947. március 25.

⁷³ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. XV. ülés, 1945. augusztus 15.

⁷⁴ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Brandenstein Béla.

⁷⁵ Mátrai L.: *A kultúra...* 327.

vagy nyilas, bár megnyilatkozásai és kortársai visszaemlékezése szerint egy-egy elgondolásukkal szimpatizált. A németek Szovjetunió elleni háborúját például szükségesnek tartotta, miként a magyar részvétellel kapcsolatban sem akadt problémája. Mélyen hívő katolikusként ugyanakkor a fajelmélettől és az antiszemitizmustól mindig távol tartotta magát (számos zsidó származású ismerőse és diákja volt), viszont nacionalistaként nem tudta elfogadni a fegyverletételt és az azzal járó veszteségeket.⁷⁶ A szélsőjobboldali vád vele szemben 1938-ig tekintett vissza, amikor egy népszerű előadásorozat keretében meghívta az egyetemre a nyilas politikust, Hubay Kálmánt.⁷⁷ Szerencséjére egész életében jól értett a tudományos munka és a magánélet szétválasztásához, ezért dacára az emigrációban kifejtett jobboldali politikai szervezőmunkájának, valamint a Szabad Európa Rádiónál vállalt szerepének,⁷⁸ tudományos karrierje Nyugat-Németországban egyenesen ívelt fölfelé.

1949-ben meghívást kapott az újonnan szervezett saarbrückeni egyetemre, ahol kedvező irányt vett karriere. Évente jelentek meg nagyszabású monográfiái, tanulmányai, kiadók versenyeztek érte, filozófiai előadásaira pedig százak voltak kíváncsiak. 1954-ben NSZK állampolgárságot kapott.⁷⁹ Nyaralót építtetett a svájci Brusinoban, de sokat pihent Tirolban is. Münchenben és Innsbruckban egyaránt gyakran megfordult mint népszerű előadó és filozófiai író. Egy esetleges német győzelem esetén, az a fajta ideológusi szerep, ami Lukács privilégiuma volt, bizonyosan Brandensteinre szállt volna. Ehelyett a sors a hosszú és tartalmas tudományos életút mellett az NSZK kényelmes egyetemi profeszszori pályáivét szánta neki.⁸⁰

Brandenstein tehát nem vágyott vissza régi hazájába, ahol öreg szüleit az állam hagyta elpusztulni, és tanszékét, a gyakorlati filozófiai tanszékét, politikai nyomásra Fogarasi Béla foglalhatta el. Nyilvánvalóan sértve érezte magát amiatt is, hogy Hajnal István számvetést és belső emigrációt javasolt számára.⁸¹

⁷⁶ Politikai nézeteiről bővebben lásd Somos R.: *Magyar filozófusok...* 217–222.

⁷⁷ *Uj Magyarország*, 1938. május 21., 4.

⁷⁸ Argejő Éva: „»Itt London.« Szabó Zoltán a magyar állambiztonsági szervek célkeresztjében.” *Holmi*, 24. évf., 2012/6, 710; Turbucz Péter: „Filozófus a Szabad Európa Rádiónál. báró Brandenstein Béla vázlatos életútja 1945–1955 között.” *Magyar Nemzeti Levéltár*, 2022. 10. 13. Forrás: https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/filozofus_a_szabad_europa_radional (Utolsó letöltés: 2024.11.12.).

⁷⁹ Mezei Balázs: „A vallásról a 20. század magyar filozófiájában – Pauler Ákos, Brandenstein Béla, Gondos László.” *Magyar Szemle*, 27. évf., 2018/7–8, 52; Turbucz Péter: „Kezdet és újrakezdés: Brandenstein Béla kétszeres karrierépítése.” *Élet és Irodalom*, 66. évf., 2022/46, 6.

⁸⁰ Filozófusi teljesítményét röviden összefoglalva lásd Hell J. – Lendvai L. F. – Percz L.: i. m. I. köt. 201–219; Veres Ildikó: „Brandenstein Béla filozófiai antropológiája.” *Magyar Filozófiai Szemle*, 50. évf., 2006/1–2, 17–36; Veres I.: *Mikrokozmosz...*; Molnár Márton – Veres Ildikó (szerk.): *Szellem és élet - Emlékkötet Brandenstein Béla halálának 30. évfordulójára*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2021.

⁸¹ Turbucz P.: *Filozófus...*

Miután nyilvánvalóvá vált, hogy Brandenstein Béla nem fog fellebbezni elbocsátása ellen, továbbá holmi népbírósi eljárásban való részvétellel sem fog asszisztálni saját hírneve tönkretételéhez, és hazatérni sem szándékozik, távozását a Kar véglegesnek tekintette. Így hozzáálltak a hosszútávú helyettesítések megszervezéséhez. Ezek után került a gyakorlati filozófiai tanszékre helyettesítőként Mátrai László és Jánosy József.⁸²

*

1945 előtt *Mátrai László* volt a bölcsészkaron a kevés izig-vérig baloldali oktatók egyike. 1940-től a Budapesti Eötvös Collegiumban filozófiát és lélektant oktatott. 1941-ben Kornis előterjesztésére kultúrfilozófia tárgykörben magántanári képesítést szerzett.⁸³

Az ostromot, Pasteiner Iván főigazgató felhívásának eleget téve, önkéntes alapon családjával az Egyetemi Könyvtárban vészelté át. Mint az esztétikai gyűjtemény és a könyvtár őre, ilyen minőségében többedmagával 23 alkalommal akadályozta meg, hogy német és 2 alkalommal, hogy magyar csapatok beveggyék magukat az egyetemi tulajdonban álló épületbe. Ellenállásuk nem volt ennyire agilis az oroszokkal szemben, tekintve, hogy február 11-e után egy orosz tüzérezred telefonos osztaga mindenféle tiltakozás nélkül megszállhatta az épületet. Az ostrom alatt egyébként 5 esetben érte tüzérségi találat, 12–15 esetben pedig aknataálat az épületet. Két közvetlen bombatalálat következtében keletkezett nagyobb tűz, ami 500 kötet elpusztulását és 2500 kötet megrongálódását okozta. Hogy a robbanások nyomán gyúlt tüzek nem okoztak nagyobb pusztítást, az viszont valóban Mátrai személyes helytállásának is köszönhető. E mellett a padlástér tűzbiztonsági ellenőrzését is rendszeresen végezte, ami nem volt veszélytelen vállalkozás. További érdeme, hogy közreműködésével április 23-án a könyvtár már ismét nyitva tartott.⁸⁴

Igazolóbizottsági nyilatkozatait valamiféle politikai állásfoglalásnak fogta fel, minden pontra alapos feleletet adott, továbbá részletes önéletrajzot készített.⁸⁵ Helyettesítő tanárként és könyvtárosként rá is vonatkozott az igazolási eljárás, amire 1945. július 11-én, a negyedik ülésen került sor. Az Igazoló Bizottság tagjai Horváth Zoltán elnök, Vigh Károly, Nagy Dezső, Juszt Béla, Borbély

⁸² HU ELTEL, 8/a. 48. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1945. augusztus 25.

⁸³ HU ELTEL, 1/a. 1. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának ülései, 1941. június 30.

⁸⁴ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 854/1945-46 Egyetemi Könyvtár 1944-45. tanévi működése

⁸⁵ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok M–Z, Mátrai László.

Mihály és Szekfű Gyula kari beküldött tag – Dékánnyal szemben őt – pillanaton belül igazoltnak mondták ki.⁸⁶

Mátrai László karrierútja a koalíciós évek egyik sikertörténete. 1945 áprilisában az Egyetemi Könyvtár gyűjteményének megmentése és főként elődje menesztése miatt előléptették annak ideiglenes igazgatójává, amit ténylegesen már február 22-től ő vezetett. Első feladatai között szerepelt a „fasiszta sajtótermékekre vonatkozó rendelet” azonnali végrehajtása. Az immár marxista nézeteket valló Mátrai⁸⁷ 1946-ban a könyvtár főigazgatója lett, továbbá 1945 szeptemberében kinevezték helyettesítő tanárnak a gyakorlati filozófia tanszékre, amit 1947 áprilisáig látott el.⁸⁸ 1948-ban a Magyar Tudományos Akadémia is tagjai sorába választotta.⁸⁹

A kommunista ideológiai beharcokat sikeresen kikerülő gondolkodó hosszú és szakmai sikerekben bővelkedő karrierje végén tanulmányokban, illetve a halála előtt egy évvel megjelent *Műhelyeim történetében* részletesen megemlékezett a nagy pályatársáról. Munkája a szerző elfogultsága ellenére is egy kivételes dokumentuma a két világháború közötti, illetve a koalíciós éveknek egyaránt.⁹⁰ Visszaemlékezéséből egyebek között kiderül, hogy nagyra tartotta Pauler Ákost, nem kedvelte Kornist és Harkai Schiller Pált, megvetette Brandenstein Bélát, és elfogadta Dékány Istvánt. Az „újakról” szintén szót ejtett, ám velük kapcsolatban feltűnő mód fukar maradt a kritikával és a méltatásokkal.

*

Jánosi József miután a Hittudományi Kar dogmatikai nézeteltérések miatt nem tartott igényt rá, 1940-től a Bölcsészettudományi Kar tagja lett, s a valláserkölcsi világnézet keretein belül adott elő.⁹¹ Dékány István és Zambra Alajos támogatásával 1943 novemberében rendkívüli tanárrá léptették elő.⁹² 1944/45-ben számos üldözöttnek nyújtott segítséget.

⁸⁶ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. IV. ülés, 1945. július 11.

⁸⁷ Hanák T.: i. m. 108.

⁸⁸ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 88/1945-46. Dr. Mátrai László helyettes tanári megbízása; Uo. 852/1945-46. Helyettes tanári megbízások; Uo. 1047/1946-47. Mátrai László lemondása a gyakorlati filozófiai tanszéken való helyettesítéséről.

⁸⁹ Kardos István: „Az élmény filozófusa: Mátrai László (1909–1983).” *Ezredvég*, 14. évf., 2004/10, 127.

⁹⁰ Mátrai László: *Műhelyeim története*. Szépirodalmi, Budapest, 1982, 85–110.

⁹¹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1482/1943-44. Jánosi József átkérése a bölcsészkarhoz.

⁹² HU ELTEL, 8/a. 48. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1943. március 5.

Igazolására 1945. augusztus 1-én került sor, az Igazoló Bizottság tizedik ülésén.⁹³ Nyilatkozata szerint a *Bölcsélet és valóság* és *Az erkölcs metafizikai gyökerei* című munkái mellett cikkekben és tanulmányokban is bírálta a nemzetiszocializmust. Társadalmi szereplése kapcsán kifejtette, hogy a Magyar Szent Kereszt Egyesületnek a hercegprímástól kinevezett egyházi elnöke volt. Ilyen megbízásban védelmezte a zsidókat, illetőleg nunciaturai alkalmazottként ő intézte és tartotta kézben a zsidóvédő ügyeket.⁹⁴

A kapuit ismét kitáró egyetemen 1945 novemberében Mátrai László mellé ő is helyettesítő tanárrá lépett elő a gyakorlati filozófia tanszéken,⁹⁵ ám tekintve, hogy nem adta fel szerzetesi hivatását, néhány hónap elteltével háttérbe szorult. Végül annak ellenére, hogy a háború után maga is szerzője volt az Erdei Ferenc féle *Demokrácia*-kötetnek, és *Pro memoárja* szerint kezdetben látott esélyt a demokrácia fenntartására és a Szovjetunióval való együttműködésre, azután 1949-ben csalódott az új világban.⁹⁶ Brandenstein Bélához hasonlóan végül ő is Németországban kötött ki. 1951-ben Münchenben telepedett le, és szintén tagja lett a Szabad Európa Rádiónak.⁹⁷

*

A fennmaradt iratok tanúsága szerint a legtöbb kollégájával ellentétben *Somogyi József* a szerencsésebb helyzetű oktatók közé tartozott. A háború után nagy szegénységben élt családjával. Annak ellenére, hogy a fajelmélettel szemben állást foglalt, a Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Filozófia-Pedagógia Tanszékén minden gond nélkül tovább oktathatott.⁹⁸ Szegedi állásába 1930-ban azután került, hogy a bölcsészkar nem őt választotta meg az újjászervezett III. filozófiai tanszékre.⁹⁹

⁹³ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. X. ülés, 1945. augusztus 1.

⁹⁴ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Jánosi József.

⁹⁵ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 88/1945-46. Dr. Jánosi József helyettes tanári megbízása; HU ELTEL, 8/a. 48. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1945. augusztus 25.

⁹⁶ Erdei Ferenc *et al.*: *Demokrácia*. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 1945, 68–80; Szokolczai György: „Szekfű Gyula és Jánosi József 1945. áprilisi levelei a Magyar Katolikus Püspöki Karnak.” *Múltunk*, 53. évf., 2008/4, 117–129; Borbándi Gyula: „A páter. Emlékek Jánosi Józsefről.” *Vigilia*, 70. évf., 2005/10, 793.

⁹⁷ Uo. 796; Hanák T.: i. m. 129.

⁹⁸ Somogyi fajelmélet-kritikáját bővebben lásd Somos Róbert: *Magyar filozófusok...* 227–230; Hanák T.: i. m. 236; Erős Ferenc: *Psziché és hatalom. Esszék és tanulmányok*. Kalligram, Budapest, 2016, 79–82.

⁹⁹ HU ELTEL, 8/a. 34. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1929. április 17; Karikó Sándor: „Filozófus és pedagógus egy személyben. Somogyi Józsefről.” *Iskolakultúra*, 15. évf., 2005/1, 98; Hanák T.: i. m. 236.

Somogyi 1947-ben lett a Bölcsészkar oktatója. Mint az újonnan jövőnek, az igazolási eljárásom neki sem kellett átesnie. E helyett rendszeres utazásait hónapokon keresztül magának kellett finanszíroznia.¹⁰⁰ Mátrai lemondásával egy rövid időre ő helyettesített a gyakorlati filozófiai tanszéken.¹⁰¹ 1948 januárjában tragikus körülmények között hunyt el.

*

A Kar igazoltjai között megtalálható *Bartók György* neve is. Az 1944 végétől Pesten tartózkodó filozófus nyilatkozattételére úgy tűnik nem sokkal azután került sor, hogy a Magyar Tudományos Akadémián Moór Gyula, Dékány István és Prohászka Lajos ajánlására rendes taggá választották.¹⁰²

Ámbár sem a kari jegyzőkönyvekben, sem pedig a levéltári iratok között nincs nyoma, kezdetben talán vele is számoltak valamelyik Brandenstein-tanszék betöltésénél. Ez annál is inkább valószínű, mert máskülönben kizárólag a közalkalmazottak részére rendszeresített egyszerűbb, 1945. június 18-i nyilatkozata kellett volna fennmaradjon, ő viszont emellett 22-én kitöltötte a bölcsészkar professzoraira vonatkozó, összetettebb formanyomtatványt is – amelyben egyébként minden válasza nemleges volt – és a szükséges önéletrajzzal együtt leadta azt az arra illetékes helyen.

Közalkalmazotti nyilatkozata szerint a Magyar Érdemrend Középkeresztjével kitüntetett gondolkodó a háború végén Budapestre menekült családjával, ám innen megtagadta a Németországba való kimenekítést. 1945 júniusában a IX. kerületben, a Ráday utca 28. szám alatt élt családjával. Vagyona nem volt, és soha nem támogatót egyetlen politikai pártot sem. 1938-tól a Kolozsvári Mezőgazdasági Bank igazgatósági tagjaként a pénzintézet megszűnéséig évi 600 pengő jövedelme származott. Az Erdélyi Múzeum-Egyletben szintén igazgatósági tag volt, ám ebből bevétele nem keletkezett.¹⁰³

¹⁰⁰ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékányi Hivatal iktatott iratai, 958/1946-47. Somogyi József igazolása és bérlet-támogatása; Uo. 1086/1946-47. Somogyi József támogatása.

¹⁰¹ HU ELTEL, 8/a. 49. A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1947. július 2.; HU ELTEL BTK, 8/b. Dékányi Hivatal iktatott iratai, 1261/1946-47. Tanszék-helyettesítések a bölcsészeti karon; HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 2363/1947-48 Tanszék-helyettesítések a bölcsészeti karon; Filozófiai útját lásd Varga Péter András: „Filozófusok hajójának magyar utasai. Margójegyzet a hazai filozófia historiográfiájához.” *Magyar Szemle*, 31. évf., 2022/11–12, 39–46.

¹⁰² *Magyar Tudományos Akadémia Tagajánlások 1945-ben*. Igazság Nyomda, Budapest, 1945, 18; *Kossuth Népe*, 1945. június 2, 3.

¹⁰³ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Bartók György.

Bartókot az Igazoló Bizottság 1945. augusztus 8-án, a tizenharmadik ülésén igazoltnak mondta ki.¹⁰⁴ Ugyan a Műegyetem közgazdasági tanszékén, majd a református teológián állást kapott, fokozatosan „szellemi számkivetésbe” került, s amellett, hogy nem taníthatott a Pázmány Péter Tudományegyetemen 1950-re a tudományos életből is teljesen kiszorították.¹⁰⁵

A III. filozófiai tanszék és a Lélektani Intézet oktatói

Amíg az első két filozófia tanszék helyell-közzel állandó professzoratúrával rendelkezett, addig a húszas évek végén visszaállított III. filozófiai tanszék a háború végéig betöltetlen maradt, s helyettesítéssel oldották meg a működtetését. Ez a feladat a harmincas évek elején Dékány István és Bognár Cecil között oszlott meg, majd 1937-től Dékány mellett Harkai Schiller Pálra hárult.¹⁰⁶

A történetfilozófus és szociológus *Dékány István* 1922-ben habilitált a budapesti tudományegyetemen,¹⁰⁷ ami ettől kezdve 1945-ös elbocsátásáig munkahelye volt. 1932-ben Pauler javaslata alapján elnyerte a rendkívüli tanári címet, tíz évvel később pedig Brandenstein Béla javaslatára és Kornis Gyula támogatásával nyilvános rendes tanárrá nevezték ki az újonnan felállított szociológiai vagy más néven Társadalomelméleti Tanszékre.¹⁰⁸ A kari jegyzőkönyvek tanúsága szerint saját tanszéke vezetése és a III. filozófiai tanszék helyettesítése mellett 1944 decemberéig ellátta az általa alapított Társadalomtudományi Intézet igazgatói teendőit is.¹⁰⁹

Dékány az ostrom előtt ideiglenesen elhagyta Pestet, ezért távollétében a Kar az Intézet vezetését Lelkes István dékáni titkárra bízta. Igazolóbizottsági nyilatkozata szerint egyetemi előadásában nem foglalkozott politikával, munkáiban

¹⁰⁴ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. XIII. ülés, 1945. augusztus 8.

¹⁰⁵ Hell J. – Lendvai L. F. – Percz L.: i. m. I. köt. 88; Mariska Zoltán: *A filozófia nevében*. Mikes International, Hága, 2003, 109.

¹⁰⁶ HU ELTEL, 8/a. 43. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1937. szeptember 10. és december 10.

¹⁰⁷ HU ELTEL, 8/a. 27. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1922. június 1.

¹⁰⁸ HU ELTEL, 8/a. 38. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1932. november 5.; HU ELTEL 8/a. 48. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1942. szeptember 11.; Működéséről röviden lásd Saád József: „Társadalomtan – szociológia helyett: A két világháború közötti katedra-szociológia és Dékány István társadalomelmélete.” *Világosság*, 26. évf., 1985/1, 36–37; Huszár Tibor: „Hajnal István és a magyar szociológia intézményesülése.” *Valóság*, 36. évf., 1993/6, 40; Hanák T.: i. m. 262–263.

¹⁰⁹ HU ELTEL, 8/a. 48. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1942. október 27.

nem érintette a nemzetiszocialista és fasiszta állami és társadalmi berendezkedés témáját, a népellenes, antidemokratikus törekvéseket hallgatóitól pedig távol tartotta. Politikai magatartása röviden passzívnak tekinthető, ám bár elismerte, hogy számos előadást és nyilvános beszédet tartott.¹¹⁰

Az Igazoló Bizottság tagjai július 11-én, a negyedik ülésen keresztkérdéseket tettek föl Dékánynak, aki nem tudott kielégítő magyarázatot adni, miért tartott előadást 1944 nyarán az Antiboldsevista Ifjúsági Táborban, amire formálisan az MTA előtermében került sor.¹¹¹ Sajtónyilatkozatot az ügyről később azért sem tett, mert úgy ítélte meg, azzal csak ártana tudóstársainak, Ranschburg Pálnak és Maróth Károlynak, akiknek a sárgacsillag viselése alóli mentességet próbálta kijárni a kormányál akkoriban. Felhozta védekezésül azt is, hogy több beszédében és írásában a fajelmélet ellen foglalt állást, ám vádlói szerint például *A mai társadalom* című könyvében nyíltan fasiszta tanokat hirdetett. A népbírók mindenestre úgy látták, ezekkel a cselekedetekkel megvalósította az 1080/1945-ös M. E. rendelet 1. §-ában kifejtett tényállást, vagyis a „tengelyhatalmak érdekében és a szövetséges hatalmak érdekei ellen propagandát fejtett ki”.¹¹²

A bizonyítási eljárás során megállapították továbbá, hogy Dékány Szombatfalvy György, a *Társadalomtudomány* című folyóirat zsidószármazású szerkesztője ellen hajsztát indított, azzal a céllal, hogy a szerkesztői munkakört magának megszerezze. Ezzel az érintett nem értett egyet. Elmondta, hogy Szombatfalvyhoz tiszta barátság fűzte, és amikor a Magyar Társadalomtudományi Társaságban erre felkérték, ő visszautasította származásának kivizsgálását. A bizottság ezt nem hitte el, s Szabadfalvy György, Trocsányi György, Szabó László és Reséler Gyula tanúk július 19-i és 25-i meghallgatása után Dékányt 1945. augusztus 11-én állásvesztésre ítélte.¹¹³

A fennmaradt iratok arra látszanak mutatni, hogy a szociológus azután került ennyire az igazolóbizottsági vizsgálatok fókuszába miután világossá vált, hogy Kornist nem lehet elmozdítani, Brandenstein pedig jó ideig nem tér vissza Magyarországra. Vagyis keresni kellett egy valamirevaló bűnbakot, aki feltehetően antiszemita. A kari iratok között fennmaradt egy lista, amely a Dékánynál „eredményesen” szigorlati vizsgát tett 15 fő nevét, hallgatói helyét és persze vizsgaidőpontját tartalmazza.¹¹⁴ A dokumentum igazolja, hogy a professor

¹¹⁰ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Dékány István.

¹¹¹ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. IV. ülés, 1945. július 11.

¹¹² Uo.

¹¹³ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. IV. ülés, 1945. július 11.; Uo. V. ülés, 1945. július 12.; Uo. VII. ülés, 1945. július 19.; Uo. VIII. ülés, 1945. július 25.

¹¹⁴ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1477/1944-45. Dékány Istvánnál szigorlatozók listája.

1943 és 1944 májusa között nemcsak oktatott, hanem nagyobb számban szigorlatoztatott is rabbikézős hallgatókat, szám szerint 12 főt.

A konzervatív nézeteiről ismert társadalomtudósnak – hiába állt ki mellette többek között Hajnal István – az egyetemen esélye sem volt. Ment tehát a Népbírósághoz, melynek tagjai (Gerenday Zoltán tanácsvezető bíró alatt Hegyháthy István, Hirsch György, Halász Ernő, Willisitsz Gyula és Forró Lajos népbírók) komolyan vették az 1945. augusztus 22-én írásban benyújtott fellebbezését. Dékánynak a tárgyaláson azonban nem sikerült meggyőznie sem Resofszyk Sándor népügyészt, sem a bírait arról, hogy a szóban forgó tábor szellemiségéről csak a másnapi lapokból értesült, így szeptember 22-én a Népbíróság helybenhagyta az Igazoló Bizottság döntését.¹¹⁵ Annyi haszna azonban mégis akadt az eljárásnak, hogy ott már elfogadták Dékány védekezését *A mai társadalom* című könyve, és ami fontosabb, a Szombatfalvy-féle vád kapcsán. E szerint a tanúvallomásokból kiderül, hogy a tanúk teljesen ellentmondásosan emlékeznek a történetekre, így vallomásuk nem vehető figyelembe – ekként legalább az antiszemita megbélyegzést elhárította magától.¹¹⁶

Minekután megromlott egészségügyi állapotára nem voltak tekintettel, sem az Igazoló Bizottságnak sem a Népbíróságnak, hatósági tisztí orvosi bizonyítványt szerzett 75%-os csökkent munkaképességéről. Az ügye végül 1946 februárjában teljes nyugdíjazással zárult le,¹¹⁷ annak ellenére, hogy a sajtó folyamatosan napirenden tartotta mint a fasizmus hazai főideológusát.¹¹⁸ 1949-ig még az MTA tagja maradhatott, utána azonban teljesen kiszorult a tudományos életből.¹¹⁹

Dékány katedráját, a társadalomelméleti tanszéket – miután Mannheim Károly visszautasította, Csécsy Imrét és Rilscher Rezsőt pedig a Kar nem támogatta – végül Mátrai László előterjesztésére Szalai Sándor foglalhatta el.¹²⁰

*

¹¹⁵ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 854/1945-46. A Budapesti népbíróság igazoló-fellebbezési tanácsának határozata Dékány István ny. r. tanár fellebbezési ügyében; HU_BFL_XX-V_1_b_1945_1227_I_0267883; HU BFL XVII.1658. c Személyzeti Nyilatkozatok A-L, Dékány István.

¹¹⁶ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A-L, Dékány István.

¹¹⁷ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 774/1945-46. Dékány István felterjesztése; Uo. 140561945-46. Dr. Dékány István nyug. ny. r. tanár csökkent munkaképességéről szóló orvosi igazolás; HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 1721/1945-46. Dékány István ny. r. tanár nyugdíjazása.

¹¹⁸ *Igaz Szó*, 1947. július 2, 3.

¹¹⁹ Szabari Vera: „Az első budapesti társadalomtudományi tanszék születése és bukása (1942–1945).” *Szociológiai Szemle*, 24. évf., 2014/3, 80.

¹²⁰ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1582/1945-46. A társadalomelméleti tanszék betöltése; Tóth Pál Péter: „Szalai Sándor és a szociológiai oktatás intézményesülése 1945 után Magyarországon.” *Kisebbségkutatás*, 24. évf., 2015/3, 164–165.

Harkai Schiller Pál látszólag szerencsésebb volt, mint Dékány István. 1935-ben Kornis és Brandenstein támogatásával magántanárrá habilitálták.¹²¹ Helyettesítői feladatain túl Brandenstein ajánlásával és formálisan annak beosztottjaként 1936 óta dolgozott adjunktusként az általa létrehozott Lélektani Intézetben,¹²² ahol immár a vezető pozícióban 1945 szeptember végén maga Hajnal támogatta.¹²³

Igazolóbizottsági nyilatkozatát a pszichológus nagyon komolyan vette, s ki-merítő válaszokat adott. Az első fő kérdésre például azt válaszolta: „Az igazságosság, egyenlőség és szabadság szellemében iparkodtam befolyásolni hallgatóimat, elítéltem a faji izgatást, tüntetőket elzavartam, előadási példáimban az emberességre és demokratikus nézetekre hangoltam a diákokat. Zsidó hallgatóimat támogattam.”¹²⁴

Mint a Honvéd Képességvizsgáló Intézet zászlósi rangban álló alkalmazottja, közalkalmazotti nyilatkozatot is tennie kellett, melyben előadta, hogy 1939 óta mindenütt, ahol véleményt nyilvánított, elmondta, hogy „Németország elveszíti a háborút”.¹²⁵

1945 előtti tevékenységének elbírálására augusztus 1-én, az Igazoló Bizottság tizedik ülésén került sor. Schillerrel kapcsolatban több kérdés is felmerült, így hosszabban faggatták. Német kapcsolatairól a pszichológus elmondta, hogy az mindvégig tudományos jellegű maradt. A Német-Magyar Társaságnak és a Német Tudományos Intézetnek tagja nem volt. Utóbbi szakmai rendezvényein gyakorta részt vett, amit nem érzett aggályosnak, mindenesetre 1944. március 19-e után ezekről is elmaradt. Németországi egyhetes útjáról előadta, hogy az magántermészetű utazás volt, s bár több professzor ismerősét meglátogatta, hivatalos szervekkel nem érintkezett. Tanársegédjével, Nagy Máriával kapcsolatban kifejtette, hogy bár nyers modorú, nem tud róla, hogy jobboldali és antiszemita nézetei lettek volna. Intézetében egyébként rendszeresen dolgoztak zsidó hallgatók. Ezt követően a *Das schaffende Ungarn*ban megjelent tanulmánya került szóba. Állítása szerint abban a magyarországi pszichológusokat Ranschburgot, Szondyt, Piklert és Révész helyezett előtérbe. Kérdésre azt is elárulta,

¹²¹ HU ELTEL, 8/a. 40. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1935. június 19.; HU ELTEL 8/a. 41. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1935. november 20.

¹²² HU ELTEL, 8/a. 42. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1936. október 20.; *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja, 1936–1937.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937, 100.; Pályáját körvonalazta: Erős F.: i. m. 85–89.

¹²³ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 154/1945–46. Harkai Schiller Pál kinevezésének megerősítése a Lélektani Tanszéken; Uo. 967/1945–46. Előadástartással való megbízatások.

¹²⁴ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Harkai Schiller Pál.

¹²⁵ Uo.

hogy művei aláírásánál 1930-tól elhagyta nemesi előnevét. Végezetül röviden jelezte, hogy több tanút is meg tud nevezni, aki az 1944 utáni, az üldözöttekkel szembeni magatartását tanúsítani tudja.¹²⁶ Ezzel arra utalt, hogy számos zsidó személynek segített (Szondi Lipót, Mérey Ferenc, Hermann Imre stb.), továbbá okiratot is hamisított, hogy ne kelljen kiürítenie és elhagynia Intézetét. Ez utóbbi tettéért rövid időre elveszítette állását. A dolognak csupán azért nem lett komolyabb következménye, mert második felesége Imrédy Béla unokahúga volt. Náciellenes magatartását Kornis Gyula, Lelkes István, Steif Antal, Jávorszky Imre és mások is igazolták.¹²⁷

Dacára a kimerítő válaszoknak a Bizottság feddésre ítélte. Nem csoda, hogy ezek után a „demokratikus magyar világgal” megbékélni nem tudó, közismerten angolbarát Schiller – egy rövid romániai kitérőt követően¹²⁸ – az Egyesült Államokba távozott, s ott halt meg 1949-ben síbalesetben.¹²⁹

Kari mendemondák szerint távozása mögött állt az is, hogy nem kívánt együtt dolgozni Révész Gézával, akinek hazahozatalán két éven keresztül Kornis és Hajnal is dolgozott. Mint ismeretes Révész hazacsábítása végül nem sikerült, ellenben adott egy tájékoztatást, hogy kikkel kellene újjászervezni a lélektan tanszéket, amin Schiller neve csak feltételesen szerepelt. Ezt annál inkább sérelmezhetette, mivel 1939-ben a Columbia Egyetemre is meghívták vendégtanárnak, csak a háború miatt már nem tudott elutazni.

*

Noszlopi László Pauler Ákos javaslatára 1933-ban lett magántanár.¹³⁰ 1935-ben etikátörténeti jogosítványát kiterjesztették a lélektan és metafizika tárgykörre is.¹³¹ A Pantheon Irodalmi Intézet felügyelőbizottsági tagjaként Kornishoz hasonlóan külön nyilatkozatot is tennie kellett. E szerint titkos tagja volt a Polgári Radikális Pártnak, melyben igazgatótanács feladatokat végzett. E mellett előadta, hogy származása miatt 1940-ben Szendy Károly polgármester

¹²⁶ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. X. ülés, 1945. augusztus 1.

¹²⁷ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Harkai Schiller Pál.

¹²⁸ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 674/1945-46. Schiller Pál szabadsága; Uo. 870/1945-46. Schiller Pál szabadsága; Uo. 774/1947-48. Schiller Pál szabadsága; A romániai kitérő apropója abban állt, hogy Bolyai Tudományegyetem meghívta Schillert a lélektan ny. r. tanárának, amit érthető mód nem utasíthatott vissza

¹²⁹ Hanák T.: i. m. 235; Mátrai L.: *Műhelyeim...* 90.

¹³⁰ HU ELTEL, 8/a. 38. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1933. június 1.; HU ELTEL, 8/a. 39. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1933. szeptember 11.

¹³¹ HU ELTEL, 8/a. 41. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1935. október 23.

megfosztotta állásától a Fővárosi Lélektani Laboratórium vezetésétől, és polgári iskolába helyezte vissza.¹³² Működésében az Igazoló Bizottság nem talált kivetnivalót, ezért 1945. szeptember 19-én egyhangúlag igazolta.¹³³

Ezt követően sorsa összefonódott Korniséval. Miután a professzort nyugdíjazták, 1948-ban neki is távoznia kellett a szellemi életből, annak ellenére, hogy baloldali nézetei ismertek voltak.¹³⁴ Évekig segéd munkákból tartotta fenn magát, és csak az 1960-as évektől publikálhatott újra.¹³⁵

*

Lénárd (Lehner) Ferencről, a Magyar Pszichológiai Társaság főtitkáráról kevesebb adat ismert. 1932-től a Filozófiai Szeminárium Könyvtárosa, majd a Lélektani Intézetbe került, ahol előbb gyakornokként, majd 1939-től tanársegédként működött.¹³⁶ 1942-től a budapesti Görög Keleti Hittudományi Főiskola óraadó tanára volt. Igazoló bizottsági anyagából megtudható, hogy tudományos érdeklődése és működése a lélektan mellett kiterjedt a filozófiára és a logikára is.¹³⁷ A Pszichológiai Társaság mellett tagsággal rendelkezett a Magyar Filozófiai Társaságban is, melynek lapjába az *Athenaeumba* is publikált. 1945-ben Kornis Gyula és Prohászka Lajos javaslata alapján megkapta a magántanári címet.¹³⁸ 1948-ban magántanári működését kiterjesztették a gyakorlati lélektan körére.¹³⁹

Lénárd felesége, Tarcsay Izabella, 1939-től a Filozófiai Szeminárium gyakor-noka.¹⁴⁰ 1941-ben Révay Józseffel együtt kapott tanársegédi kinevezést ugyan-oda.¹⁴¹ Mivel egyetemi státusza – férjéhez hasonlóan – közalkalmazotti volt, ezért rövidebb nyilatkozatot kellett kitöltenie. Az ehhez csatolt önéletrajzából

¹³² HU_BFL_XVII_1709_1945_igazolasiugy_156b_Noszlopi; HU BFL XVII.1658. c Személyzeti Nyilatkozatok M–Z, Noszlopi László.

¹³³ HU BFL, XVII.1658. c Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. XV. ülés, 1945. szeptember 19.

¹³⁴ Hanák T.: i. m. 279–280.

¹³⁵ Filozófiáját lásd Hell J. – Lendvai L. F. – Percz L.: i. m. I. köt. 150–157.

¹³⁶ HU ELTEL, 8/a. 44. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1939. április 26.

¹³⁷ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Lénárd Ferenc.

¹³⁸ HU ELTEL 8/a. 48. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1945. május 4. és november 15.

¹³⁹ HU ELTEL, 8/a. 51. A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1948. május 5.

¹⁴⁰ HU ELTEL, 8/a. 45. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1940. április 16.

¹⁴¹ HU ELTEL, 8/a. 46. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1941. április 30.

kiderül, hogy Lénárdhoz hasonlóan őt is érdekelte a filozófia, titkára volt a Magyar Filozófiai Társaságnak.¹⁴²

A házaspárt az Igazoló Bizottság 1945. augusztus 16-án igazoltnak mondta ki.¹⁴³

*

A Lélektani Intézetben teljesített szolgálatot 1940-től *Nagy Mária* is, ahol 1942-ben lett tanársegéd.¹⁴⁴ Igazolóbizottsági nyilatkozatához csatolt önéletrajza szerint a gyermeklélektannal kapcsolatos mindennapi kutatómunkáján kívül megbízásból foglalkozott ipari munkalélektannal, a kozmetikai pálya lélektanával, valamint a Kultuszminisztérium külön megbízásából végezte az egyetemi hallgatók személyiségvizsgálatát.¹⁴⁵

Ügyét az Igazoló Bizottság tizenegyedik ülésén, 1945. augusztus 9-én tárgyalta. Schiller Pál vallomása után adódott, hogy igazolása nem lesz magától értetődő, s így is történt – a hozzá intézett kérdések között megtalálható volt az antiszemita vád is. Válaszában Nagy elmondta, hogy erre vonatkozóan vele szemben nem lehet semmit felhozni, sőt, ő javasolt a rabbinövendék hallgatók számára egy külön valláslélektani kollokviumot. Ezen túlmenően, lélekelemzési eljárás lefolytatására Hermann Imre zsidó orvost kérte föl, aki az általa elmondottakat tanúsítani is tudta. Ösztöndíjasként nem Németországba, hanem Svájcba és Franciaországba kérte kiküldetését, ahol Piaget professzortól kapott oklevelet Genfben. Keréjkártó Béla matematikus, az aznapi ülés kari küldötte ezt figyelembe veendőnek tartotta, s hangot is adott neki. Végül Hermann Imre kihallgatása után a Bizottság kimondta az igazolást.¹⁴⁶ Nagy Mária 1947-ben még az Intézet oktatója volt.

*

A Lélektani Intézet vonatkozásában a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karára Kiküldött Igazoló Bizottság iratai között megtalálható Bakay Éva vallomása, aki önéletrajza szerint 1943-tól a Lélektani Intézet díjtalan gyakornoka volt. Tekintve, hogy állása neki is közalkalmazottnak minősült, egy mindössze kétoldalas, 47 kérdést tartalmazó nyilatkozatot kellett kitöltenie.

¹⁴² HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Lénárd Ferencné.

¹⁴³ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. XVI. ülés, 1945. augusztus 16.

¹⁴⁴ HU ELTEL, 8/a. 46. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1940. október 8.; HU ELTEL, 8/a. 47. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1942. január 16.

¹⁴⁵ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok M–Z, Nagy Mária.

¹⁴⁶ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. XI. ülés, 1945. augusztus 9.

Válaszai lényegében minden feltett kérdése nemleges volt.¹⁴⁷ A Bizottság egyhangúlag igazoltnak mondta ki.¹⁴⁸

További tanszékek és tanárok

Prohászka Lajos 1930-ban lett az egyetem magántanára.¹⁴⁹ 1931-ben Pauler protestált a pedagógiai tanszéken történő további helyettesítés ellen, s maga helyett Prohászkat ajánlotta, aki kezdetben heti két órában tanított ott, mígnem végleg ottmaradt.¹⁵⁰ 1935-ben ny. rk. tanári minőségben kinevezték a tanszék élére, egy év múlva pedig Brandenstein javasolta számára a ny. r. tanári címet is, amit 1937-ben kapott meg.¹⁵¹

1944-ben rábízta a bölcsészkar könyvtárának és értékeinek megmentését és megőrzését. Az utasítás arra vonatkozott, hogy szükség esetén menekítse ki azt a fővárosból, amit ő nem hajtott végre. Tekintve, hogy a kiürítés idején nem engedte a Kampusz eszközeit, értékeit és könyvgyűjteményét nyugatra menekíteni, így csak a szerencsén múlt, hogy az nem semmisült meg az ostrom során. Mivel ő maga a harcok alatt végig Budán tartózkodott, még elvi lehetősége sem lett volna mindezek megóvására. 1945 áprilisától volt jogosult élelmszersegélyre, addig éhezett.

Az Igazoló Bizottság a július 26-i kilencedik ülésen egyhangúlag igazolta.¹⁵² A számukra készített nyilatkozatból kiderül, hogy tanári működése során foglalkozott ugyan a nemzetiszocialista államberendezkedéssel és ideológiával, ám ezt kritikával tette. Magát az ezen rendszerrel szemben álló s általa üldözött

¹⁴⁷ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Bakay Éva.

¹⁴⁸ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. XVI. ülés, 1945. augusztus 16.

¹⁴⁹ HU ELTEL 8/a. 35. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1930. június 12. HU E, LTEL 8/a. 36. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1930. szeptember 10.

¹⁵⁰ HU ELTEL, 8/a. 37. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1931. december 17.

¹⁵¹ HU ELTEL, 8/a. 40. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1935. május 22.; HU ELTEL, 8/a. 41. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1935. szeptember 5. és január 28.; HU ELTEL, 8/a. 43. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1937. szeptember 10.; Tökéczki László: *Prohászka Lajos. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989, 4; Hanák T.: i. m. 101. Életútjáról lásd Percz László: Reneszánsz – kezdet és vég. Magyar filozófiatörténeti írások. Osiris, Budapest, 2021, 61–63.; Gondolkodását összefoglalja: Hell J. – Lendvai L. F. – Percz L.: i. m. I. köt. 240–251; Németh András: *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete. Osiris, Budapest, 2002, 331–334; Percz László: Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”. Argumentum, Budapest, 2008, 221–237.**

¹⁵² HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. IX. ülés, 1945. július 26.

humanista pedagógia hívének tekintette.¹⁵³ A német megszállás alatt több zsidószármazású tudóson, köztük Szemere Samun, Szenes Adolfon és Vértes O. Józsefen is segített.¹⁵⁴

Pauler, Kornis és Dékány pedagógiai munkásságával összehasonlítva, Prohászka kultúrpedagógiai alapokon nyugvó nevelés- és oktatásmélete rendkívül figyelemre méltó, és semmiben nem marad el az említett professzortársak munkái mögött.¹⁵⁵ A *mai élet erkölcsse* című könyve a koalíciós időszak egyik legnépszerűbb filozófusalakjává emelte. Szerepe és sorsa – annak ellenére, hogy meggyőződéssel hitt a demokratikus átrendeződésben – azonban egy az egyben megegyezett Korniséval, akit segített a legtöbb kinevezésnél. Kényszernyugdíjazását, amiben Fogarasi Bélának volt oroszlánrésze, váratlanul élte meg, az pedig, hogy minden tudományos címétől megfosztva háttérbe szorult, idegileg teljesen összeroppantotta.¹⁵⁶

*

Sajnos nagyon kevés adat maradt fenn a filmesztéta *Kispéter Miklósról*, aki 1941-ben Magyary Zoltánné Techert Margittal és Mátrai Lászlóval egy időben nyerte el a magántanári képesítést, s főként filmesztétikával foglalkozott.¹⁵⁷ 1944 tavaszán a Kultuszminisztérium filmesztályába nevezték ki, ám ezt nem érezte összeegyeztethetőnek politikai meggyőződésével, így inkább kérte felmentését.

Nyilatkozata szintén szűkszavú, lényegében a legtöbb fő kérdésre nemleges választ adott, kivéve a *Budapestről eltávozottak* számára kitöltendő részt. Itt előadta, hogy 1944-től jobbára inkább Kőszegen élt, mint Budapesten, ám a nyilas hatalomátvétel után végleg a vas megyei városka melletti Nagycsömötén bujdosott, ahonnét 1945 májusában tért vissza a fővárosba. Elmondta, hogy legnagyobb támogatója Szekfű Gyula volt, akinek a folyóiratába, a *Magyar Szemlébe* több cikket írt.¹⁵⁸ A nyilatkozatához és terjedelmes önéletrajzához becsatolásra került egy *Hivatalos igazolvány*, amelyben Kőszeg polgármestere napra pontosan

¹⁵³ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok M–Z, Prohászka Lajos.

¹⁵⁴ Tókéczki L.: i. m. 5.

¹⁵⁵ Németh András: *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok*. Gondolat, Budapest, 2005, 320–328; Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*. Napvilág, Budapest, 2015, 61–63.

¹⁵⁶ Uo. 6; Schwendtner Tibor: Prohászka Lajos vitája a reformpedagógiával – filozófiai megjegyzések. In Schaffhauser, Franz – Uő (szerk.): *A magyar neveléstudomány és filozófia*. L'Harmattan, Budapest, 2020, 93–94. Nevelésfilozófiai paradigmák.

¹⁵⁷ HU ELTEL, 8/a. 47. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1941. szeptember 11.

¹⁵⁸ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Kispéter Miklós.

igazolta tartózkodását, így végül szeptember 1945. szeptember 12-én kimondták igazolását.¹⁵⁹

*

Némiképp szokatlan, de egy ideig Kornis, Brandenstein és Prohászka nevei mellett találni a tanrendben a Pedagógiai Szemináriumban tanító *Loczka Alajos* kémikust, akinek magántanári képesítését 1938-ban terjesztették ki a közoktatás szervezetére.¹⁶⁰ Loczkatól ez nem volt idegen, hiszen a húszas évek végén állami ösztöndíjasként az USA-ban tanulmányozta az iskolarendszert, 1937-ben pedig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Szakoktatási Ügyosztályának vezetője. Szervezőképességét az országos Közoktatási Tanács Signum Laudissal ismerte el.¹⁶¹

Ámbár az Igazoló Bizottság 1945. szeptember 2-án igazolta,¹⁶² később megbízhatatlannak találták, ezért 1946-ban B-listázták.

*

Az eddig felsorolt filozófusok közül a legérdekesebb, egyben a legtragikusabb sors jutott *gróf Révay József*nek. A Filozófiai Könyvtár és Szeminárium adjunktusát 1940-ben a bölcsészkar – szerteágazó tudományos szervezői érdemeit és tanári munkája nélkülözhetetlenségét hangsúlyozva – hivatalos levélben kérte tartós szabadságolását a hadseregtől. Az 1938 óta tanársegédként működő Révayt ugyanis katonai szolgálatra hívták július 1-én, és 12 hétig karpaszományos őrvezetőként teljesített szolgálatot a m. kir. gépkocsi vonat pótszázlójánál.¹⁶³ Ha meghiúsul a 2. bécsi döntés, és Magyarország megtámadta volna Romániát, ezt az alakulatot is harcba vetették volna.

1940 decemberében Révay magántanári képesítést szerzett,¹⁶⁴ majd ugyan ezen év decemberétől 1944 januárjáig megbízott pszichológusként dolgozott az Országos Társadalombiztosító Intézet Gyakorlati Lélektani Vizsgáló

¹⁵⁹ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. XXIII. ülés, 1945. szeptember 12.

¹⁶⁰ HU ELTEL 8/a. 43. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1938. június 22.

¹⁶¹ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Loczka Alajos.

¹⁶² HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. XXVII. ülés, 1945. szeptember 26.

¹⁶³ HU ELTEL, 8/a. 43. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1938. június 22.

HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 625/1940–41. gróf Révay József katonai szolgálata

¹⁶⁴ HU ELTEL, 8/a. 46. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1940. december 16.; HU ELTEL 1/a. 1. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának ülései, 1940. december 21.

Állomásán, emellett segítette az egyetemi hallgatók pszichotechnikai vizsgálatát. De a hadsereggel sem sikerült teljesen szakítania, ugyanis két alkalommal, mindkét esetben több hónapig tudományos jellegű tiszti tanfolyamokat tartott a Honvéd Képességvizsgáló Intézetben. Továbbá a Kir. M. Képzőművészeti Főiskolán éveken keresztül a filozófia tantárgy előadója, miközben „hivatásos festőként” tagja volt a Magyar Képzőművészek Országos Egyesületének és a Nemzeti Szalon Művészeti Egyesületnek. Képei rendszeresen megtalálhatók voltak a nagyobb tárlatokon.¹⁶⁵

1944-ben előadási jogosítványait az erkölcsfilozófián túl – írásos kérvényének helyet adva – kiterjesztették a lélektan és az esztétika körére is, ezzel tulajdonképpen formálisan is Brandenstein Béla helyettese lett, akivel már addig is hosszabb ideje együtt dolgozott.¹⁶⁶ Az ostromot budapesti otthonában, édesanyjával vészelték át. Márciusban a Pest vármegyei Uriba ment, hogy ott birtoka egy részének eladásáról gondoskodjon, mivel már éheztek. 1945 áprilisában innét hurcolták el kihallgatásra Gyömrőre, ahol kommunista fogvatartói megkínózták, majd 19-én agyonlőtték.¹⁶⁷ Hajnal István dékán 1945. április 25-én a következő megkeresést írta az ügyben Erdei Ferenc belügyminiszternek:

„Miniszter Úr!

Karunk magántanárát gróf Révay Józsefet április elején Uri községben, ahol birtoka van, őrizetbe vették, és Gyömrőre szállították. Mivel azóta nem tudunk róla semmit, kérjük Miniszter Urat, hogy ügyét mielőbb kivizsgáltatni szíveskedjék, annál is inkább, mivel ő tudomásunk szerint soha politikai tevékenységet nem folytatott, tudományos munkásságára pedig az egyetemi oktatás megindulásával nagy szükségünk van.”¹⁶⁸

A fennmaradt iratokból úgy tűnik, a Kar még június 16-án is bízott benne, hogy Révay valahol életben van, és tudva, hogy származása, valamint sportolói, művészi és oktatói hírneve egyesek szemében automatikusan az új rendszer ellenségévé avanszálja, ezért Hajnal igazolást állítatott ki számára. Ebben mint bölcsészkar dékán hivatalosan igazolta, hogy tanártársa „demokratikus érzésű,

¹⁶⁵ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1542/1943-44. Révay József előadási jogosítványainak kiterjesztése; Életéről és gondolkodásáról lásd Hell J. – Lendvai L. F. – Percz L.: i. m. I. köt. 258-269; Percz László: *Reneszánsz...* 52-59; Szabados György: „Gróf Révay József megértéséről (Gróf Révay József: Mások megértéséről – Kisnemesek Tajnán).” *Hitel*, 14. évf., 2001/8, 107-112.

¹⁶⁶ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1542/1943-44. Révay József előadási jogosítványainak kiterjesztése; Uo. 1939/1943-44. Dr. gróf Révay József magántanári képesítése

¹⁶⁷ A gyilkosság részleteit bemutatja: Palasik Mária: *Félelemben zárt múlt. Gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben*. Napvilág, Budapest, 2010, 101-103.

¹⁶⁸ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1417/1944-45. Révay József kerestetése.

meggyőződéses anti-hitlerista”, aki tudományos munkásságában is ezt a felfogást érvényesítette.¹⁶⁹

Névrokona, a baloldali érzelmű klasszikafileológus, Révay József ugyanekkor visszakapta az 1920. április 12-én, a Tanácsköztársaság alatti magatartása büntetéseként elveszített magántanári jogosítványát.¹⁷⁰ Később, 1946. május 18-án előterjesztették a ny. rk. tanári kinevezésre, amit végül meg is szerzett.¹⁷¹

Végül a gyömrői gyilkosságok ügyét vizsgáló, dr. Jáhn Géza vizsgálóbíró néhány főből álló munkacsoportjával szeptember 24-én kiutazott a faluba, és már másnap, 1945. szeptember 25-én megtalálták Révay sírhelyét, és exhumálták a filozófust. Az elkövetkező hetek vizsgálatai azonnal bebizonyították, hogy a gyömrői vérengzések áldozatainak halálát tarkólövés okozta.¹⁷² Mindazonáltal politikai okból sem az egyetem, sem a bölcsészkar végül nem emlékezett meg a halotról.¹⁷³ Egyébként az 1945-ös évben hivatalosan mindössze két halálesetről számolt be az intézmény, de nem a bölcsészkaron.

Tekintve, hogy hivatalosan eltűntként kezelték, ezért nem vehetett részt az igazoló eljárás színjátékában, ezért igazolása is elmaradt. Formálisan így őt is rehabilitálni kellett 1957-ben, ami Sinkovics István révén sikerült. Ekkor, tehát halála után 12 évvel ismerte csak el saját halottjaként Révayt az Egyetem és a Bölcsészkar.¹⁷⁴

Lukács György és a baloldali térnyerés

Amint azt Percz László is megállapította, a marxizmus soha nem tartozott a magyar filozófia reprezentált irányzatai közé, a két háború közötti időszakban pedig főként politikai-ideológiai okokból egyenesen visszaesett az iránta mutatókozó érdeklődés. Mindazonáltal a háború utáni kommunista berendezkedés

¹⁶⁹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1605/1944-45. Révay József igazolása.

¹⁷⁰ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1501/1944-45. Révay József kérelme magántanári jogosítványának elismeréséért; Uo. 1930/1955-45. Révay József tanítási jogosítványának visszadására. A Kar egyébként 23 igen szavazattal 5 nem ellenében állította vissza Révay magántanári címét

¹⁷¹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1304/1945-46. Révay József felterjesztése ny. rk. tanárrá; HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 8327/1945-46. dr. Révay József magántanár c. ny. rk. tanári címmel való kitüntetése; Uo. 1461/1946-47. Dr. Révay József egyetemi rendkívüli tanári címmel való kitüntetése

¹⁷² Palasik M.: i. m. 176.

¹⁷³ A Magyar Filozófiai Társaság lapjában az *Athenaeumban* olvasható nekrológot Faragó László írta. Percz L.: *A pozitívizmusról...* 200.

¹⁷⁴ HU ELTEL, 8/a. 53. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1957. február 4.

eszmei alapját képező szovjetmarxizmus térnyerése figyelhető meg, melynek első számú filozófiai képviselője Lukács György volt.¹⁷⁵

1945. április 2-án távollétében a filozófust beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. Augusztusban pedig, miután nevelt fiát sikerült kiszabadítani egy szibériai fogolytáborból, végleg hazaköltözött.¹⁷⁶ Szeptember 1-én egy, a nyáron kiküldött bizottság (tagjai: Tass Tivadar, Prohászka Lajos, Gerevich Tibor, Alszeghy Zsolt, Horváth János és Zambra Alajos) javaslata alapján Hajnal meghívta a Bölcsészettudományi Karba a számára létrehozott *esztétika és kultúrfilozófia* nyilvános rendes tanárának.¹⁷⁷ Lukács 1945. november 1-én tette le hivatali esküjét a „mindenható és mindentudó Istenre”, Magyarországra, az alkotmányra, az Ideiglenes Nemzetgyűlésre és az Ideiglenes Nemzeti Kormányra.¹⁷⁸ Tanszéke lényegében a Brandenstein helyettesítette/vezette esztétika tanszék átnevezéséből jött létre, ám a nyilatkozatban, amit ezzel kapcsolatban kiadtak, a báró nevét szándékosan nem említették meg. Idézve a tanszék átnevezését indítványozó feliratból:

„A tanszéket nyilvánvalóan nem azért kellett már hosszú idő óta helyettesítés útján ellátni, mert nem akadt a betöltésére alkalmas és megfelelő egyéniség, aki Beöthy Zsoltnak és Négyessy Lászlónak hagyományát méltóképpen folytatni tudta volna, hanem a tanszék azért került az ideiglenesen szünetelő tanszékek szomorú sorsára, mert az állandó helyettes a tanszéket, mintegy a filozófia fióktanszékének tekintve, betöltését nem szorgalmazta.”¹⁷⁹

A fennmaradt iratokból pontosan nem derül ki, hogy Lukács György kinevezését vajon a Magyar Kommunista Párt és a minisztérium szorgalmazta-e ennyire, avagy esetleg a kiküldött bizottság tagjai érezték őt a legmegfelelőbbnek a régi/új tanszékre. Szabados Bettina kutatásai mindenesetre határozottan az

¹⁷⁵ Percz László: *Ki a filozófus?...* 144.; Szabados Bettina: „Eltvársi üdvözléssel: Lukács György” – Lukács György filozófusi szerepvállalása 1945–1955 között. In Veress Károly (szerk.): *Filozófiai álláspontok és fordulatok. Filozófiai hatástörténet és kritika 1. Közelítések a szocializmus évtizedeinek filozófiai teljesítményéhez.* Pro Philosophia – Egyetemi Műhely, Kolozsvár, 2024, 108–119; Hell J. – Lendvai L. F. – Percz L.: i. m. II. köt. 63–92, 191–220.

¹⁷⁶ Uo. 145.

¹⁷⁷ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1976/1944-45. Lukács György meghívása az esztétika és kultúrfilozófia tanszék élére; HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 444/1945-46. Egyetemi tanári kinevezések; HU ELTEL 8/a. 48. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1945. szeptember 1.

¹⁷⁸ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 786/1945-46. Lukács György hivatali esküjének igazolványa.

¹⁷⁹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1976/1944-45. Lukács György meghívása az esztétika és kultúrfilozófia tanszék élére.

előbbit igazolják.¹⁸⁰ Mindenesetre érdekes, hogy Tassék egy szabályos és meg lehetőszen részletes szakmai önéletrajzot írtak Lukács helyett, aki egyszerűen csak megüzente, ha hívják, elfogadja a számára létrehozott állást, de kéri korábbi szolgálati éveinek beszámítását is. Az ő esete példa arra, hogyan találkozott a politikai akarat és a tudományos teljesítmény az új rendszerben – az egyetemi önrendelkezés kárára.

Lukács a visszaemlékezésében nem sokszor említette katedrára kerülését. Magát úgy jellemezte, mint aki nem igazán foglalkozott a többi professzorral,¹⁸¹ ám ez nem teljesen fedte a valóságot. Működésének első két évét eklatánsan jellemzi, hogy mialatt Hajnal István dékán a maga és barátai számára különféle jogcímeiken anyagi segélyek folyósításán fáradozott,¹⁸² addig ő, kinek kinevezésén még alig száradt meg a tinta, máris hozzálátott a „népi demokratikus átmenet” előkészítéséhez. Ennek keretében bekérte az összes egyetemi és kari jegyzőkönyvet, valamint átnézte a kollégái személyi anyagát. Ha hivatalosan nem is, a valóságban ez jelzi, ki volt a Kar valódi ura. A fizetésemeléseket egyébként Lukács 1–1 soros kérvényekkel intézte el magának. Asszisztensnek *Szigeti Józsefet* vette maga mellé, akinek tanári kinevezését 1949. márciusában azután szintén ő kezdeményezte.¹⁸³

*

A következő baloldali gondolkodó, aki visszakerült az intézménybe Prohászka korábbi tanársegédje a Pedagógiai Könyvtárból, *Faragó László* volt. Faragó 1938-tól 1943-ig dolgozott az egyetemen. Igazolóbizottsági nyilatkozatához csatolt életrajza szerint félzsidóként 1942 novemberében munkaszolgálatra kötelezték, ám ezt megtagadta, s kivárta a rendes behívót. A Nagykáti bevonulási központban három hónapot szolgált. Később, 1944. május 26-án immár eleget tett a munkaszolgálatos behívónak. Előbb Jászberényben, majd Pesten szolgált. Pesti lakásában bújtatta Vértés Györgyöt, a Szakszervezeti Közlöny későbbi szerkesztőjét. A munkaszolgálatból kiszökve, a Magyar Front röpcéduláit sokszorosította és terjesztette. November végén a nyilasok bevonították, majd a magyar csendőrség és a német SS Fertőrákosra deportálta. Innen december 3-án megszökött, és hamis katonai iratokkal bujkálva, anyósa budai villájában vészelt át az ostromot. Február 7-én az oroszok vízholdás közben lefoglalták,

¹⁸⁰ N. Szabó J.: i. m. 985. Szabados B.: i. m. 116.

¹⁸¹ Lukács György: *Megélt gondolkodás/Életrajz magnószalagon*. Magvető, Budapest, 1989, 273.

¹⁸² HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 446/1945-46. Segélyre érdemesek névsora,

¹⁸³ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, sz.n/1948-49. dr. Szigeti József intézeti tanárrá való megválasztása,

s fogolytáborba hurcolták. Megjárta Dunatétlent, Kiskunfélegyházát és Szegedet. Itt járt közben érdekében Hajnal István, mígnem 1945. július 31-én szabadon engedték.¹⁸⁴

A tudós nem tétlenkedett ez idő alatt sem, mert katonai szolgálata és fogsága közben folyékonyan megtanult oroszul, s aktív kapcsolatba került a szegedi fogolytáborban működő szocialista csoporttal. Igazolóbizottsági nyilatkozata szerint 1944 őszén és telén anyagilag támogatta a Magyar Frontot és a kommunista mozgalmat. Az Igazoló Bizottság 1945. augusztus 15-én egyhangúlag igazolta.¹⁸⁵ 1945 őszén belépett a kommunista pártba. 1946-ban, a köznevelés szervezetének elmélete tárgykörből, Prohászka Lajos indítványára és Kornis Gyula támogatásával magántanárrá nevezték ki.¹⁸⁶ 1950-ben váratlanul kizárták a pártból, egyúttal elbocsátották állásából.

*

A szociáldemokrata *Szalai Sándor* 1945. november 15-i felterjesztése Dékány tanszékére a pártok közötti pozíciók elosztásnak részeként történt.¹⁸⁷ Szalai korábban a *Pester Lloyd* főszerkesztője, illetve a Dante Kiadó irodalmi és tudományos lektorátusának vezetője volt.¹⁸⁸ Felvételénél e mellett döntőnek bizonyult, hogy a pályázók közül – szemben Csécsy Imre államtudományi doktorral és Hilscher Rezső miskolci jogakadémiai tanárral – egyedül ő rendelkezett önálló társadalomelméleti művel.¹⁸⁹ Maga Hajnal István nem őt kívánta a szociológia tanszéken látni, hanem Mannheim Károlyt, aki viszont elhárította magától a meghívást. Egyúttal nem ajánlotta maga helyett Szalait sem, mert munkásságát nem ismerte. Ezután léphetett a politika. Ámbár az iratokban ennek nincs nyoma, mégis valószínűsíthető, hogy korábbi népbírósági szerepvállalása szintén előnyt jelentett számára a katedrához jutásban. Bárdossy László perében ugyanis ő volt a vád képviselője.¹⁹⁰

¹⁸⁴ HU BFL, XVII.1658. c. Személyzeti Nyilatkozatok A–L, Faragó László.

¹⁸⁵ HU BFL, XVII.1658. c. Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946. XV. ülés, 1945. augusztus 15.

¹⁸⁶ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 266/1945–46. Faragó László magántanári képesítése. Prohászka Lajos előzetes előadói jelentése; HU ELTEL 8/a. 48. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülései, 1946. május 17.

¹⁸⁷ Uo. 105–106.

¹⁸⁸ Szabari Vera: „Szalai Sándor (1912–1983).” *Szociológiai Szemle*, 22. évf., 2021/3, 106.

¹⁸⁹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1582/1945–46. Mátrai László jelentése a társadalomelméleti tanszék betöltése ügyében.

¹⁹⁰ Szabari V.: *Szalai Sándor...* 107–108.

Ugyan párthűségéhez 1949-ben még annyira nem fért kétség, hogy rá és Fogarasi Bélára bízták a kötelező ideológiai előadások tartását,¹⁹¹ 1950-ben mégis kegyvesztett lett, s szabadságvesztésre ítélték.¹⁹² 1956 márciusában szabadult, 1957-ben rehabilitálták.

*

A fennmaradt iratok szerint *Fülep Lajos* rehabilitációja és az olasz tanszékre helyezése viszont teljes egészében Hajnal István érdeme volt, aki az Egyetemi Tanács megkerülésével, a rektort is kész tények elé állítva közvetlenül a minisztériumon keresztül érvényesítette akarátát. Mindez kiderül az 1946. május 15-én, a rektornak címzett leveléből, amelyben a következőkről tájékoztatta Moórt:

„Igen kérlek, szíveskedjél a mellékelt köziratot elolvasni.

A Kar többsége már aláírta, hozzájárulását adta.

Aggodalmaim kiküszöbölésére ma elmentem a miniszter úrhoz. Ő a leghatározottabban *Fülep* mellett szólt, mint szakember is kezeskedik érte. Igen rossz néven venné, ha a Kar e formalitás megtagadásával megakadályozná az ügynek az autonómia levonásával történő elintézését. Péntek délben minisztertanács elé akarja vinni.

Ezért igen kér Téged is, ne vidd az iratot – amit holnap reggel küldök el majd Hozzád – az Egyetemi Tanács elé, hanem engedd meg, hogy aláírások után rögtön továbbvigyék a minisztériumba. Ott legkésőbb holnap délre kívánják felterjesztésüket.

Én most azért tájékoztatlak az ügyről, hogy kegyeskedjél holnap a koradélelőtti órákban várni iratomat, és – ha persze magadévá teszed a Kar álláspontját – szignálni az iratot.

Igaz Tisztelő híved

Hajnal István”¹⁹³

A rektor nem állított akadályokat Hajnal törekvése elé, így *Fülep* 1946 júliusában hivatalosan állásba jutott az olasz tanszéken, amit egészségügyi állapota miatt mégsem tudott elfoglalni, ezért végül a budapesti Eötvös Collegiumba

¹⁹¹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 117/1949-50. Kötelező ideológiai előadások a budapesti bölcsészkaron.

¹⁹² Pozícióvesztésének lépéseit lásd Tóth P. P.: i. m. 168–170.

¹⁹³ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 2478/1945-46. *Fülep Lajos* ny. r. tanár rehabilitációja

osztották be.¹⁹⁴ Lukácshoz fűződő több évtizedes barátsága védettséget biztosított számára az elkövetkező években.¹⁹⁵

*

A legemlékezetesebb, egyben a leginkább vitatható, az egyetemi autonómiát sértő katedrafoglalás mégsem Fülephez, hanem *Fogarasi Béla* nevéhez köthető.¹⁹⁶ A filozófus miután 1945. szeptember 2-án Moszkvából hazatért azonnal belevetette magát a tudományos és közéletbe. Alelnöke lett a Magyar–Angol Társaságnak, bevásztották a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság elnöki tanácsába, valamint tagja lett a Forum Clubnak és a Pen Clubnak.¹⁹⁷

Tekintve, hogy a tanácsköztársaságban való aktív részvétele miatt doktori címét – Lukácséhoz hasonlóan – megsemmisítette az egyetem, lényegében semmilyen iratot nem tudott felmutatni, amellyel addigi tudományos működését igazolni tudta volna.¹⁹⁸ Rehabilitálásával, miniszteri utasításra, a kari ülés 1946. október 30-án foglalkozott. Ekkor kiderült, hogy rehabilitációhoz Fogarasinak 1919-ben egyetemi tanárnak kellett volna lennie, ám ennek semmi nyoma nem volt az egyébként hiánytalanul fennmaradt 14 tanári kinevezés között. Munkaügyi iratai tehát nem lehettek, mivel harmincheted-magával ő is csupán előadói megbízással rendelkezett. A hivatalos lapban szintén nem találták nyomát semmiféle kinevezésnek, ekként végül pusztán Lukács György szava igazolta (magabiztosan állítva az előterjesztés tényét), hogy barátja a tanácskormány idején magántanárként működhetett a budapesti tudományegyetemen. Az ő állítását azonban Vadász Elemér, aki szintén tagja volt akkoriban a Kari Tanácsnak, megcáfolta. Az ülés végül kimondta, hogy Fogarasi Béla egyetemi tanári kinevezéséről semmilyen adat nincs, továbbá az irattár és a korabeli közlönyök átvizsgálása sem hozott eredményt – ekként a rehabilitációs rendelet nem vonatkozhat rá, vagyis rehabilitálásának sem formai sem jogi alapja nem lehet.¹⁹⁹

¹⁹⁴ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 62/1946-47. Fülep Lajos kinevezése; Uo. 1001/1946-47. Fülep Lajos felkérése előadásai megtartására; Uo. 1027/1946-47. Fülep Lajos szabadsága; Uo. 382/1947-48. Dr. Fülep Lajos egyetemi ny. r. tanár beosztása; HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 8971/1945-46. Fülep Lajos levele a Rektornak, Zengővárkony, 1946. augusztus 8.

¹⁹⁵ Percz László: *Nemzet, filozófia...* 186. Filozófiájáról röviden lásd Hell J. – Lendvai L. F. – Percz L.: i. m. II. köt. 48–63.

¹⁹⁶ A katedráért folytatott harc részletes bemutatását lásd Ambrus János: „Egy katedra sorsa.” *Magyar Filozófiai Szemle*, 29. évf., 1985/1–2, 272–277.

¹⁹⁷ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 370/1946-47. Dr. Fogarasi Béla volt főiskolai tanár rehabilitációja

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 816/1946-47. Fogarasi Béla rehabilitációja.

Az érintett nem nyugodott bele a döntésbe és fellebbezett. Kijelentette, hogy a Szovjetunió tudományos akadémiajának vezető munkatársa volt, valamint a világgazdasági és világpolitikai kutatóintézet tudományos tanácsában betöltött tagságán túl, a történeti és filozófiai egyetem professzoraként működött, azonban moszkvai tudományos működéséről ugyanígy nem mutatott be iratokat. Magyarországi tevékenységére vonatkozóan állítása szerint 1919. március 22-től augusztus 4-ig dolgozott a közoktatásügyi népbiztosságban mint a munkásfőiskolai osztály vezetője, az öttagú kollégium tagja, és huzamosabb ideig mint a népbiztos helyettesítésével megbízott osztályvezető is működött. Emellett tartotta egyetemi előadásait a budapesti tudományegyetemen bölcséleti és szociológiai témákban, majd 1919 júniusában kinevezték a filozófia történetének – vagyis Alexander Bernát – tanszékére egyetemi rendes tanárnak.²⁰⁰

A filozófus azért vállalta a rendes körülmények között értelmetlennek tekinthető küzdelmet, mert Lukács révén Brandenstein tanszékét szerette volna megkaparintani. Ehhez azonban első lépésben a ködös múltból legalább egy magántanári kinevezés felmutatása kellett. 1947 szeptemberében, miután a politika szemet hunyt az iratok hiánya fölött, kiírásra került a pályázat, melyre Fogarasin kívül még heten, Somogyi József, Szilasi Vilmos, Szemere Samu, Lénárd Ferenc, Éliás Endre, Halasy-Nagy József és Noszlopi László jelentkezett. Utóbbi három filozófus olyannyira nem számított pozitív elbírálásra, hogy kizárólag a kérvényüket nyújtották be, de sem életrajzot, sem műveik jegyzékét nem mellékeltek.²⁰¹

Végül minisztériumi döntés folytán – annak ellenére, hogy a Karban erről nem volt egyetértés – a professzori kinevezés 1948. március 15-én megtörtént,²⁰² nem sokkal később pedig Fogarasi indítványozta saját bizalmasai, Nádor György, Andrics Margit és Rezső Margit előléptetését.²⁰³ A későbbi egyetemi átszervezéseknek, egyben a régi professzorgárda eltávolításának, kinevezése után ő lett a legnagyobb szószólója. „Kijelentette, el kell távolítani a tudomány és

²⁰⁰ HU ELTEL BTK, 1/c. Rektori Hivatal iktatott iratai, 370/1946-47. Dr. Fogarasi Béla volt főiskolai tanár rehabilitációja; Fogarasi kinevezésének szándéka a szóbeszéd szintjén kétségtől megvolt 1919-ben. Maga Alexander tisztában volt vele, hogy eltávolítását a kommunisták csupán idő kérdésének tekintették.

²⁰¹ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1635/1946-47. a II. filozófiai tanszékre beérkezett pályázati kérvények.

²⁰² HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 872/1947-48. Fogarasi Béla – Kérdőív a személyi nyilvántartó táblázathoz; Fogarasi kinevezést Szalai Sándor és Lukács György támogatták, míg Kornis Gyula és Prohászka Lajos inkább Szemere Samut szerették volna Brandenstein tanszékén látni. Pléh Cs.: i. m. 143–144.

²⁰³ HU ELTEL BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 1347/1947-48. Andics Margit doktori oklevelének honosítása; Uo. 1489/1948-49. Fogarasi Béla kérvénye Rezső Margit demonstrátor kinevezése ügyében.

a demokrácia érdekeit veszélyeztető tanárokat, és helyettük progresszív tudósokat kell alkalmazni.”²⁰⁴ Az 1949 őszen megszervezett bölcsészkarai intézetek közül az addigi Filozófiai Könyvtár, Esztétikai Gyűjtemény és Társadalomtudományi Intézet összevonásából született Filozófiai Intézet igazgatótanácsába is bekerült Lukács és Szalai mellé.²⁰⁵ Karrierépítése az 1945 utáni időszak egyik legnagyobb sikertörténete.

Összegzés

A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarának filozófuspályái a koalíciós időszakban meglehetősen színes képet mutatnak. Kijelenthető, hogy nem lehet azonnali baloldali *őrségváltásról* még kevésbé *nyílt üldözésekről* beszélni, annak ellenére sem, hogy bizonyos személyeknek és a mögöttük álló politikai pártoknak ez nyilvánvalóan érdekében álhatott. Mátrai visszaemlékezése alapján úgy tűnik, hogy a tanárcserék egyszerűen azért húzódtak el, mert az átalakítási folyamatban illetékes Lukács György, Fogarasi Béla és Rudas László között „kissé rideg volt a viszony”²⁰⁶, így a kérdéssel Hajnal István foglalkozott. Meggyőződésem szerint ugyanígy nem lehet egyértelműen abban a formában jellemezni a korszakot mint a *humanista eszmék önvédelmét* az előrenyomuló *barbár erő*kkal szemben.²⁰⁷

A forrásokból sokkal inkább a belső pozícióharcok húzd meg-ereszd meg képe bontakozik ki előttem, melyben lépésről lépésre végül a szovjetmarxisták kerekedtek felül. Úgy vélem fentebb sikerült szemléltetni, hogy a tanári kinevezéseknél a szakmai és politikai szempontokat – amelyek például Lukács esetében érvényesültek – valójában számos alkalommal felülírta a kapcsolati háló, az *ajánlások és kezeskedések* régi, jól bevált rendszere. Fülep Lajos állásba helyezése ebben az összefüggésben csupán szélsőséges példa, semmint kivétel. Amikor eldőlt, hogy a lélektani tanszéket akár a II. filozófiai tanszék kárára is megszervezik, Kornis Gyula azonnal régi barátját, Révész Gézát kezdte protezsálni minden erejével. Hajnal István ugyanígy Mannheim Károlyban látta a szociológia tanszék jövőbeni professzorát, amiért minden követ megmozgatott. Faragó László esetében a politikai pártállás szintén másodlagosnak tekinthető, hiszen az ő útját Prohászka Lajos igyekezett egyengetni.

²⁰⁴ N. Szabó J.: i. m. 986.

²⁰⁵ HU ELTEI BTK, 8/b. Dékáni Hivatal iktatott iratai, 120/1949-50. Bölcsészkarai intézetek neve és vezetése; Uo. 120/1949-50. Filozófiai Intézet megválasztott igazgató tanácsának jóváhagyása.

²⁰⁶ Mátrai L.: *Műhelyeim...* 107.

²⁰⁷ Frenyó Zoltán: *Filozófiai kultúra. Válogatott írások*. Tinta, Budapest, 2008, 37.

Mi következik mindezen kinevezésekből? Amellett, hogy az igazolások nyilvánvalóan bizonyítják, a kommunistáknak fogalmuk sem volt az értelmiség valós politikai irányultságáról, kusza képét mutatja a politikai és egyetemi belharcoknak, valamint rávilágít egy végtelenül szomorú tényre: Aistleitner József rektor (1944/45) utódai, Frigyesi József (1945), Moór Gyula (1945/46), Ádám Lajos (1946), Frigyesi József (1947), Német Gyula (1947/49) pártpolitikai, világnézeti és személyes okokból adódóan mindent elkövettek saját pártfogoltjaik állásba juttatásáért, amivel végzetes károkat okoztak az egyetemi autonómiának, lényegében felszámolták azt. A történeteket jól illusztrálja a polgári demokráta nézeteket osztó Moór Gyula működése, aki világnézeti kérdésként fogva fel rektori szerepét, az egyetem nácitlanítása közepette vajmi keveset tett a kommunista térnyerés ellen, sőt, látszólag inkább elősegítette azt.²⁰⁸

A rektorok áldástalan működését segítette az Igazoló Bizottság, ami a jobboldali politikai nézetek és az antiszemitizmus kifürkészésének ürügyén valójában lehetőséget biztosított bárkinek, hogy régen esett sérelmeiért elégtételt vegyen. Ehhez mindössze szóban vagy írásban jelezni kellett a kompromittáló információt vagy akár – mint Nagy Mária esetében láttuk – egy szóbeszédet az Igazoló Bizottság elnökének, és az érintett máris az állásáért küzdhetett. Szerencsére bármennyire zilált és megosztott is volt az Egyetemi Tanács, a kialakult helyzetet a jól szervezett és összeszokott Bölcsészkar Tanács kezdetben még valamelyest kezelni tudta, ekként több kevesebb sikerrel támogatást és védőhálót biztosított a legtöbb oktató számára. Minden azon múlt, hogy ki volt aznap a kari vagy a népbíróságon az egyetemi küldött.

De bárhogy is történt, az mindenesetre tényként megfogalmazható, hogy a koalíciós évek egyáltalán nem hozták el a szabadság levegőjét a bölcsészkar filozófusai számára, akik pártállástól függetlenül, hacsak nem a szovjetmarxista irányt képviselték, a szakma peremére kerülve a szaksajtóban sem publikálhattak, így idővel kiszorultak a hazai filozófiai életből.²⁰⁹ Helyükre azután kivétel nélkül baloldali irányultságú gondolkodók érkeztek.

²⁰⁸ A nemzetiszocializmus és faszizmus ideológiája felett pálcát törő rektori székfoglalójában egyenesen odáig ment, hogy hajmeresztő párhuzamot vont Marx Károly és Mórús Szent Tamás között. *A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen elhangzott beszédek, 1945–1946.* tanév. Moór Gyula rektor székfoglaló beszéde. Egyetemi Nyomda, Budapest 1945, 27. Politikai nézeteiről és tevékenységéről lásd Szabadfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe.* Osiris – Századvég, Budapest, 1994, 150–154; Szabadfalvi József: *Jogbölcséleti hagyományok.* Multiplex Media, Debrecen, 1999, 93–95.

²⁰⁹ Frenyó Z.: *Filozófiai...* 37, 42. A korszak filozófiai szaksajtóját lásd Mester Béla: Rejtett álláspontok és viták a filozófiai szaksajtóban, a szocializmus korában. In Veress Károly (szerk.): *Filozófiai álláspontok és fordulatok. Filozófiai hatástörténet és kritika 1. Közelítések a szocializmus évtizedeinek filozófiai teljesítményéhez.* Pro Philosophia – Egyetemi Műhely, Kolozsvár, 2024, 25–33.

Írásomban röviden érintettem a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsész-kari filozófusainak háború utáni sorát, és néhány esetben a tettek mögött húzó-dó motivációkra is fény derült. Bizonyítani szándékoztam, hogy a téma és azon belül az érintettek viszonyrendszerének további vizsgálata nemcsak a kommunista egyetemfoglalás olvasatával bír. A folyamat egyaránt világos mintát mutat arra vonatkozóan is, hogy hová vezethet, ha a tudományos életbe beteszi a lábát az uram-bátyám világ, illetve a politika.

Bibliográfia

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára,

XXV.1 Budapesti Népbíróság iratai,

b Igazolásfellebbezési iratok (1945–1949)

XVII.1658 Pázmány Péter Tudományegyetemhez kiküldött budapesti Igazoló Bizottságok iratainak levéltári gyűjteménye (1945–1948),

c Bölcsészettudományi Kar iratai (1945–1946)

c Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvek 1945–1946.

XVII. 1709 404a – Franklin igazolóbizottsági ügyek (1945)

Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Egyetemi Levéltár,

1/a Egyetemi Tanács jegyzőkönyvei

1/c Rektori Hivatal Iktatott iratok

8/a. Bölcsészettudományi Kar jegyzőkönyvei

8/b Dékáni Hivatal Iktatott iratai

Nyomtatott és sajtóforrások

A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja, 1936–1937. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937.

A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje, 1944-1945. tanév, 1. félév. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1944.

A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen elhangzott beszédek, 1945-1946. tanév. Egyetemi Nyomda, Budapest 1945

A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen elhangzott beszédek, 1946-1947. tanév. Egyetemi Nyomda, Budapest 1946.

- A Pázmány Péter Tudományegyetem *almanachja*, 1943-1944, 1944-1945, 1945-1946. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1947.
- Magyar Tudományos Akadémia *Tagajánlások 1945-ben*. Igazság Nyomda, Budapest, 1945.
- Igazság*, 1945 április.
- Igaz Szó*, 1947. július.
- Kossuth Népe*, 1945. június.
- Népszava*, 1945. április.
- Szabad Szó*, 1945. március.
- Uj Magyarság*, 1938. május.

Szakirodalom

- Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*. Napvilág, Budapest, 2015.
- Ambrus János: „Egy katedra sorsa.” *Magyar Filozófiai Szemle*, 29. évf., 1985/1–2, 272–277.
- Argejő Éva: „»Itt London.« Szabó Zoltán a magyar állambiztonsági szervek célkeresztjében.” *Holmi*, 24. évf., 2012/6, 709–721.
- Borbándi Gyula: „A páter. Emlékek Jánosi Józsefről,” *Vigilia*, 70. évf., 2005/10, 792–800.
- Erdei Ferenc *et al.*: *Demokrácia*. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 1945.
- Erős Ferenc: *Psziché és hatalom. Esszék és tanulmányok*. Kalligram, Budapest, 2016, 85–89.
- Frenyó Zoltán: *Filozófiai kultúra. Válogatott írások*. Tinta, Budapest, 2008.
- Frenyó Zoltán: *Fogalomharc. Filozófiai tanulmányok*. Kairosz, Budapest, 2023.
- Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében*. Göncöl, Budapest, 1993.
- Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László: *Magyar filozófia a XX. században I–II*. Áron, Budapest, 2001.
- Huszár Tibor: „Hajnal István és a magyar szociológia intézményesülése.” *Valóság*, 36. évf., 1993/6, 39–47.
- Kardos István: „Az élmény filozófusa: Mátrai László (1909–1983).” *Ezredvég*, 14. évf., 2004/10, 127–128.
- Karikó Sándor: „Filozófus és pedagógus egy személyben. Somogyi Józsefről,” *Iskolakultúra*, 15. évf., 2005/1, 98–102.
- Lukács György: *Megélt gondolkodás/Életrajz magnószalagon*. Magvető, Budapest, 1989.
- Mariska Zoltán: *A filozófia nevében*. Mikes International, Hága, 2003.
- Mátrai László: *A kultúra történetisége. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Gondolat, Budapest, 1977.
- Mátrai László: *Műhelyeim története*. Szépirodalmi, Budapest, 1982.
- Mester Béla: A magyar filozófiatörténet-írás múltja és jövője = Past and Future of the Historiography of the Hungarian Philosophy. In Zsoldos Ildikó – Buhály Attila – Szoboszlav György Csaba (szerk.): *Feltáruló jövőképek – Lezáratlan akták*. Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza, 2020, 73–93.

- Mester Béla: Rejtett álláspontok és viták a filozófiai szaksajtóban, a szocializmus korában. In Veress Károly (szerk.): *Filozófiai álláspontok és fordulatok. Filozófiai hatástörténet és kritika 1. Közéletések a szocializmus évtizedeinek filozófiai teljesítményéhez.* Pro Philosophia – Egyetemi Műhely, Kolozsvár, 2024, 21–39.
- Mezei Balázs: „A vallásról a 20. század magyar filozófiájában – Pauler Ákos, Brandenstein Béla, Gondos László.” *Magyar Szemle*, 27. évf., 2018/7–8, 49–58.
- Molnár Márton – Veres Ildikó (szerk.): *Szellem és élet – Emlékkötet Brandenstein Béla halálának 30. évfordulójára.* Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2021.
- N. Szabó József: „Tisztogatások a magyar felsőoktatásban (1945–1946).” *Magyar Tudomány*, 44. köt. 1999/8, 977–989.
- Nemeskürty István: *Mi végre vagyok a világon.* Akadémiai, Budapest, 2005.
- Németh András: *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete.* Osiris, Budapest, 2002.
- Németh András: *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepció hatások, nemzeti sajátosságok.* Gondolat, Budapest, 2005.
- Ormos Mária: „Agyműtét, 1919. Magyar kérdőjelek a 20. századelején.” *Múltunk*, 55. évf., 2010/3, 46–71.
- Palasik Mária: *Félelemben zárt múlt. Gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben.* Napvilág, Budapest, 2010.
- Papp Attila: „Volt egyszer egy népbíróság.” *Jura*, 22. évf., 2016/1, 268–289.
- Percz László: *A pozitivizmustól a szellemtörténetig. Athenaeum, 1892–1947.* Osiris, Budapest, 1998.
- Percz László: *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”.* Argumentum, Budapest, 2008.
- Percz László: *Ki a filozófus? Magyar filozófiatörténeti tanulmányok.* Pro Philosophia – SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény, Kolozsvár – Szeged, 2017.
- Percz László: *Reneszánsz – kezdet és vég. Magyar filozófiatörténeti írások.* Osiris, Budapest, 2021.
- Pléh Csaba: *A megismerés vége. Újabb írások.* Gondolat, Budapest, 2021.
- Saad József: „Társadalomtan – szociológia helyett: A két világháború közötti katedraszociológia és Dékány István társadalomelmélete.” *Világosság*, 26. évf., 1985/1, 34–41.
- Schweitzer Gábor: „A »Pázmány«-tól az »Eötvös«-ig. Adalékok a budapesti jogi fakultás történetéhez (1945–1950).” *Múltunk*, 56. évf., 2011/4, 30–54.
- Schwendtner Tibor: Prohászka Lajos vitája a reformpedagógiával – filozófiai megjegyzések. In Schaffhauser, Franz – Schwendtner Tibor (szerk.): *A magyar neveléstudomány és filozófia.* L’Harmattan, Budapest, 2020, 93–102. Nevelésfilozófiai paradigmák.
- Somos Róbert: *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után.* Kairosz, Budapest, 2004.
- Somos Róbert: *Kornis Gyula. A filozófus és politikus.* Kairosz, Budapest, 2019.
- Szabadfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe.* Osiris – Század-vég, Budapest, 1994.
- Szabadfalvi József: *Jogbölcseleti hagyományok.* Multiplex Media, Debrecen, 1999.

- Szabados Bettina: „Eltvársi üdvözlettel: Lukács György” – Lukács György filozófusi szerepvállalása 1945–1955 között. In Veress Károly (szerk.): *Filozófiai álláspontok és fordulatok. Filozófiai hatástörténet és kritika 1. Közéltések a szocializmus évtizedeinek filozófiai teljesítményéhez*. Pro Philosophia – Egyetemi Műhely, Kolozsvár, 2024, 107–122.
- Szabados György: „Gróf Révay József megértéséről (Gróf Révay József: Mások megértéséről - Kisnemesek Tajnán).” *Hitel*, 14. évf., 2001/8, 106–112.
- Szabari Vera: „Szalai Sándor (1912–1983.” *Szociológiai Szemle*, 22. évf., 2021/3, 105–122.
- Szabari Vera: „Az első budapesti társadalomtudományi tanszék születése és bukása (1942–1945).” *Szociológiai Szemle*, 24. évf., 2014/3, 61–83.
- Szakolczai György: „Szekfű Gyula és Jánosi József 1945. áprilisi levelei a Magyar Katolikus Püspöki Karnak.” *Múltunk*, 53. évf., 2008/4, 110–133.
- Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Corvina, Budapest, 2013.
- Tóth Pál Péter: „Szalai Sándor és a szociológiai oktatás intézményesülése 1945 után magyarországon.” *Kisebbségkutatás*, 24. évf., 2015/3, 152–174.
- Tőkéczkzi László: *Prohászka Lajos*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989.
- Turbucz Péter: „Filozófus a Szabad Európa Rádiónál. báró Brandenstein Béla vázlatos életútja 1945–1955 között.” Magyar Nemzeti Levéltár, 2022. 10. 13. Forrás: https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/filozofus_a_szabad_europa_radional (Utolsó letöltés: 2024.11.12.).
- Turbucz Péter: „Kezds és újrakezds: Brandenstein Béla kétszeres karrierépítése.” *Élet és Irodalom*, 66. évf., 2022/46, 6.
- Varga Péter András: „Filozófusok hajójának magyar utasai. Margójegyzet a hazai filozófia historiográfiájához.” *Magyar Szemle*, 31. évf., 2022/11–12, 38–46.
- Veres Ildikó: „Brandenstein Béla filozófiai antropológiája. *Magyar Filozófiai Szemle*, 50. évf., 2006/1–2, 17–38.
- Veres Ildikó: *Mikrokozmosz a makrokozmoszban. Brandenstein Béla bölcséletének szegmensei 1944-ig = Mikrokosmos im Makrokosmos: Segmente der Philosophie Béla Brandensteins bis 1944*. Integratio, Wien, 2014.

ROPOLYI LÁSZLÓ – SZEGEDI PÉTER

A filozófia fél évszázada az ELTE TTK-n

Az ELTE¹ Természettudományi Kara (TTK) 1949-ben jött létre az egyetem természettudományos oktatást végző egységeinek a Bölcsészettudományi Karból való kiválásával.² Ez az esemény lényegében egybeesett a felsőoktatási intézményekben az 1949/50. tanévben bevezetett kötelező tantárgy, a marxizmus-leninizmus oktatásának elindításával.³

„A marxizmus-leninizmus alapjai (SZKP története) és a politikai gazdaságtan mellett [a tudományegyetemeken] megkezdődött a dialektikus és történelmi materializmus oktatása is. A marxizmus-leninizmus oktatás irányítására 1950-ben a budapesti tudományegyetemen központi marxizmus-leninizmus tanszéket szerveztek, majd 1952-től a nagyobb egyetemeken külön tanszékek létesültek.”⁴

Ilyenformán valamiféle filozófiai ismeretek intézményes formában való oktatása az ELTE TTK-n a kar 1949-es létrejöttétől folyt. Egészen 2016-ig – amikor a kar dékánjának és tanácsának kezdeményezésére az oktatást akkoriban végző Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék megszüntetésével az egyetem véget vetett ennek a gyakorlatnak.⁵

Ebben a tanulmányban a filozófiának az ELTE TTK-n való művelését tekintjük át, mindenekelőtt a karon 1968 és 2016 között filozófiai tárgyak oktatásával és filozófiai kutatásokkal foglalkozó – változó szervezeti keretek között működő – intézmény tevékenységére fókuszálva. A közel ötven év alatt a szóban

¹ A mai Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) korábban hosszú ideig viselte a Budapesti Tudományegyetem nevet, 1921-től Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemnek hívták, Eötvös Loránd nevét 1950-ben vette fel.

² Priszter Szaniszló (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának története, 1635–1985*. ELTE, Budapest, 1991.

³ Ladányi Andor: „A felsőoktatási politika négy évtizede (II).” *Felsőoktatási Szemle*, 34. évf., 1985/2, 73–85.

⁴ Uo. 81.

⁵ *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szenátusának a 2016. március 7-i ülésen meghozott határozatai*. XXXI/2016. (III. 7.) Szen. sz. határozat az ELTE Szervezeti és Működési Szabályzat I. kötet 3.f. sz. melléklete, a Természettudományi Kar Szervezeti és Működési Szabályzatának elfogadásáról.

forgó intézmény, amit általában TTK-s Filozófia Tanszékként azonosíthatunk, a környezetében bekövetkezett politikai, adminisztratív és szervezeti keretek változásai következtében két alkalommal maga is jelentősen átalakult: az 1968 és 1991 között működő *TTK Filozófia Tanszék* 1991-től a *TTK Társadalomtudományi Kabinetjének* filozófiai egységévé/csoportjává alakult, majd 1994-től 2016-os megszűntetéséig *Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszékként* folytatta tevékenységét. Jelen áttekintésünk követi ezt a történeti folyamatot.

Természetesen az évtizedek során a TTK-s tanszék (a továbbiakban Tanszék) nem pusztán működésének intézményi, adminisztratív aspektusait tekintve változott: jelentős mértékben átalakult a Tanszéken folyó *oktatási és kutatási* tevékenység is. TTK-s Filozófia Tanszékként meghatározó feladata volt a kötelező marxista filozófiai tárgyak, a dialektikus és történeti materializmus oktatása, amelyeket egyre nagyobb arányban különféle szabadon választható filozófiai kurzusok egészítettek ki, majd váltottak fel, olyannyira, hogy a marxista tárgyak kötelező oktatásának megszüntével az 1990/91-es tanévtől (immár a Társadalomtudományi Kabinet filozófiai egységeként) felajánlott filozófiai kolégiumok száma 70(!)-re emelkedett.⁶ Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszékké alakulva a filozófiai kurzusok mellett, illetve egy részük helyett a tudományelemző diszciplínák, tudománytörténeti, tudományfilozófiai, természetfilozófiai, tudományszociológiai, kognitív tudományi kurzusok oktatása került előtérbe.

A Tanszéken folyó kutatómunka mindvégig a természettudományok és a matematika filozófiai kérdései körül forgott és inkább csak metodológiai szempontból alakult, formálódott. A kezdeti, adminisztratív és ideológiai korlátokon a 90-es évektől sikerült gyorsan túllépni. Az új kutatásfinanszírozási viszonyok között megszerzett szerény támogatások lehetővé tették a nemzetközi tudományos közösségek munkájába való valamilyen szintű bekapcsolódást. A Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék egyes témakörökben képessé vált hasonló orientációjú külföldi intézményekkel való aktív együttműködésekre, nemzetközi szervezetekhez, kutatási trendekhez, programokhoz való csatlakozásra.

Dolgozatunkban megpróbáljuk a változó szervezeti, oktatási és kutatási ügyeket egyaránt bemutatni. Mivel az 1970-es évek közepétől a tanszék megszűntetéséig mindketten a tanszék munkatársai voltunk, írásunknak szükségképpen

⁶ *Tematikai tájékoztató. Az 1990/91-es tanévtől az 1994/95-ös tanévig meghirdetett tudománytörténeti és filozófiai kurzusok.* ELTE TTK Társadalomtudományi Kabinet, Budapest, 1990. Az egyes félévekben ténylegesen elindított kurzusok száma az oktatói kapacitások és a hallgatói jelentkezések függvényében természetesen változó (de magas) volt.

van egy (ha nem is önéletrajzi, de) önreflexív jellege is – ennek minden előnyével és hátrányával egyetemben.

1. A TTK Filozófia Tanszék létrejötte

A Tanszék létrehozása (és majdani megszüntetése is) politikailag/kultúrpolitikailag erősen motivált döntések következménye. Meghatározó jelentőségűek voltak a filozófia jellegére és politikai/kultúrpolitikai jelentőségére, valamint a tudományok társadalmi/kulturális szerepére vonatkozó korabeli ideológiai elképzelések és törekvések.

Az ELTE TTK-n 1968 novemberében hozták létre az önálló Filozófia Tanszékét. A TTK hallgatóinak filozófiai oktatását ezt megelőzően, immár nagyjából egy évtizede az ELTE Bölcsészettudományi Karán – különféle, gyakran változó konstrukciókban – működő Filozófiai Tanszék végezte. Mivel a bölcsészkar tanszék az egész egyetem marxista filozófiai oktatásának ellátása mellett filozófusokat is képzett, a jelentős mértékben eltérő oktatási feladatok ellátására 1966-tól a tanszék oktatóiból létesítettek egy, a „Bölcsészettudományi Kar filozófia szakos hallgatóival foglalkozó”, valamint egy, a „Bölcsészettudományi Kar nem filozófia szakos hallgatóival foglalkozó”, és egy, a „Természettudományi Kar hallgatóival foglalkozó” csoportot. A TTK-s hallgatókat oktatók (változó összetételű) csoportja 7 főből és egy adminisztrátorból állt. A TTK-s Tanszék lényegében ennek a csoportnak önálló tanszékként a TTK-ra való áthelyezésével keletkezett. Érdeemes legalább röviden felidézni ennek az adminisztratív aktusnak az ideológiai, politikai kontextusát.

Ehelyütt aligha szükséges és nem is lehetséges az 1960-as évek kulturális és politikai viszonyainak ismertetése. Az mindenképpen nyilvánvaló, hogy a „nyugati” forradalmi mozgalmak akcióira és Csehszlovákia „keleti” megszállására vezető kulturális és politikai folyamatok elkerülhetetlenül hatottak a magyarországi politikai helyzetre is.⁷ Mindemellett a nélkülözhetetlennek látszó gazdasági reformok („új gazdasági mechanizmus”) itt is kulturális és politikai előzményeket feltételeztek és efféle következményeket vontak maguk után. Mostani témánk szempontjából mindenekelőtt két terület folyamataira

⁷ Két jellemző életkép (RL) a korabeli ELTE TTK-ról: 1. Marx György az Elméleti Fizika Tanszék professzora 68-ban, a másodéves fizikus hallgatók számára tartott elméleti fizika órán egyszer csak kifakadt: „Párizsban a diákok a barikádokon küzdenek, de ti még egy egyszerű kérdést se mertek feltenni az előadónak!” 2. A csehszlovákiai megszállást Makó István, a fizikus hallgatók kedvelt filozófiatanára (akkor még a BTK, de hamarosan már a TTK Filozófia tanszékének oktatója) az összes fizikus hallgatót összehívó gyűlésen értelmezte. Ezen az eseményen se záporoztak a kérdések.

érdemes utalni: a marxizmus értelmezése körüli intellektuális küzdelmekre, valamint az egyetemi ideológiai munka színvonala emelésének, a marxizmus hatékonyabb egyetemi oktatásának a törekvéseire.

A marxista filozófia értelmezésének és újraértelmezésének aktuális kérdéseit legexplicittebb formában az akkori Magyarországon a Márkus György, Tordai Zádor, Vajda Mihály és mások által kezdeményezett *irányzat vita* tematizálta.⁸ A vita centrumában a marxizmus „hivatalos” marxista-leninista változatának, az, ún. „terjedelmi” felfogásnak (a marxista filozófia két összetevője a dialektikus és a történelmi materializmus) bírálata állott: a marxista filozófia vajon a valóság, azaz a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeinek tudománya vagy a gyakorlat filozófiája? Vannak e természettörvényszerű történelmi fejlődéstörvények a társadalomban vagy nincsenek?

Vajda Mihály – aki akkoriban foglalkozott Lukács *Történelem és osztálytudat* című híres műve magyar kiadásának⁹ előkészületeivel – állást foglalt a természettudomány és a filozófia éles megkülönböztetése mellett,¹⁰ s a *Történelem és osztálytudat* Lukácsához hasonlóan a marxista filozófia feladatát a társadalmi gyakorlat értelmezésére korlátozta. Mindkét filozófus álláspontja kritikusan értékelte és elutasította a marxi filozófiai módszer, a dialektika alkalmazását a természet értelmezésében; a természetdialektika, miként Lukács mondta volt, Engels hegeliánus tévedése. Lukács szóban forgó könyvében megjelent ugyan *Marxista fejlődésem: 1918-1930* című 1967-es írása,¹¹ amelyben tévedésnek mondta a természetdialektikát korábban élesen elutasító álláspontját, azaz azt, hogy a marxista filozófiát mint társadalomfilozófiát fogta fel, de ez az önkritika láthatóan nem mindenkire hatott. Annál is inkább, mert Lukács noha önkritikájának szellemében dolgozott 1964–70 között (végül befejezetlenül maradt) *A társadalmi lét ontológiájáról* című művén, amelyet többek között úgy is tekinthetünk, mint a *Történelem és osztálytudat* Lukács számára már elfogadhatatlan álláspontjainak korrigálására tett kísérletet, de tanítványainak köre nem tudta és nem akarta elfogadni Lukács új ontológiai pozícióját. Az 1968–69-ben zajló megbeszéléseiken szembesítették Lukácsot az ontológiájára vonatkozó kritikáikkal.¹²

⁸ Márkus György: „Viták és irányzatok a marxista filozófiában.” *Kortárs*, 12.évf., 1968/7, 1109–1128. A Márkus által felvetett kérdésekkel kapcsolatban különféle fórumokon sokan állást foglaltak.

⁹ Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Szerkesztette: Vajda Mihály. Magvető, Budapest, 1971.

¹⁰ Vajda Mihály: „Objektív természetkép és társadalmi praxis.” *Magyar Filozófiai Szemle*, 11. évf., 1967/2, 317–325.

¹¹ Lukács Gy.: i. m. 695–735.

¹² Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György – Vajda Mihály: „Feljegyzések Lukács elvtársnak az Ontológiáról 1968-1969.” *Magyar Filozófiai Szemle*, 22. évf., 1978/1, 88–115.

Mindebből talán kiviláglik, hogy a természettudományok marxista filozófiai értelmezése, a természetdialektika, a természetfilozófia létrehozása és művelése az 1960-as évek vége felé a korabeli magyar filozófiai élet fontos kérdésévé vált, sőt olyan kérdéssé, amelyben való állásfoglalás a marxizmus „helyes” vagy „helytelen” értelmezését jelentette, s biztosította vagy megtagadta képviselői nézeteinek a „hivatalos” marxista-leninista állásponttal való összhangját.

Ebben az összefüggésben válik érdekessé a Horváth József (eleinte a BTK, majd a TTK Filozófia tanszékének oktatója) által az MSZMP Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem (MLEE) keretei között szervezett *Dialektikus materializmus* szemináriuma és az ott folytatott viták,¹³ különös tekintettel a *Marxista természetfilozófia kidolgozásának lehetőségéről* című 1968 decemberében és 1969 januárjában rendezett eszmecsere.¹⁴ Az utóbbi vitán lényegében minden olyan filozófus részt vett (pl. Horváth József, H. Varró Rózsa, P. Kovács Ferencné, Müller Antal, Makó István, Szigetvári Sándor, Magyaródi Sándor, Szénási József, Bodnár István stb.), aki a következő évtizedekben fontosabb szerepet játszott a természettudományok filozófiai kérdéseinek oktatásában vagy kutatásában. A szerteágazó kritikák célpontjai főként Márkus és Vajda említett írásai voltak, de jutott belőlük Lukács, ekkor jobbra még alig ismert, pozícióinak is. A konklúzió természetesen a természettudományok problémái marxista értelmezésének sürgető feladatára futott ki.

Az irányzat vita következményeivel természetesen foglalkoznia kellett a marxizmus oktatását felügyelő hivatalos szerveknek is, mindenekelőtt a Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztályának. Ennek keretében az Oktatási Főosztály mellett működő Filozófiai Szakbizottság például 1968. december végén kibővített vitaülést tartott „a marxista filozófia ma vitatott koncepcionális kérdéseiről”, főként azzal a céllal, hogy „segítséget, eligazodást adjon az egyetemi és főiskolai oktatás és oktatók számára.”¹⁵ E vita „érdekessége”, hogy részt vehetett rajta és fel is szólalhatott maga Márkus György is.

Mindezekből arra következtethetünk, hogy az ELTE TTK-n létesítendő, a természettudományok filozófiai kérdéseivel, természetfilozófiával, a természet marxista filozófiai szemléletének kutatásával és az ebben a szellemben folytatandó oktatással foglalkozó filozófia tanszék létesítése és fenntartása a korszakban fontos ideológiai, politikai célt is szolgált. Különösen a marxizmus

¹³ Horváth József: „Megalakult a budapesti dialektikus materializmus szeminárium.” *Tájékoztató*, 1968/5, 178–181.

¹⁴ A marxista természetfilozófia kidolgozásának lehetőségéről. Jegyzőkönyv az MSZMP Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem „Dialektikus materializmus” szemináriumának 1968. december 13-án és 1969. január 10-én tartott vitájáról. *Tájékoztató*, 1969/2 melléklete. Stencilezett kézirat. 1969 április, 146.

¹⁵ Erdélyi Lajos: „A filozófiai szakbizottság vitájáról.” *Tájékoztató*, 1969/2, 243–262.

„hivatalos” pozícióját képviselő filozófusok és intézmények számára. A tanszék létesítése a Márkus/Vajda koncepcióval szemben a „hivatalos” marxista filozófia pozícióinak megerősítését is szolgálta egy fontosnak tekintett területen.

A Tanszék tehát – alapvetően a TTK-s hallgatókat oktató BTK-s filozófusok át-helyezésével – 1968 végén 6 főállású oktatóval és 2 óraadóval létre is jött. A Tanszék vezetője Magyaródi Sándor egyetemi docens, kandidátus, a Pécsi Tanárképző Főiskola Marxizmus-Leninizmus Tanszékének korábbi vezetője lett. Horváth József ekkor még csak adjunktus. Magyaródi hivatkozhatott akár arra is, hogy aspiránsként (Holderith József vegyészsel közösen) már publikált természetfilozófia cikket¹⁶, s ehhez a gyakorlathoz hamarosan csatlakoztak kollégái is.¹⁷

2. Az ELTE TTK Filozófia Tanszék tevékenysége

Az 1968-as új gazdasági mechanizmus, majd annak részleges visszavonása az ideológiai életben is éreztette hatását. A fentebb említett irányzat vita a 70-es évek elejére lecsillapodik, vagy más területekre tevődik át. Annál is inkább, mert a vitázó felek egy részét – a Lukács-tanítványokat – az 1973-as „filozófusper” során adminisztratív intézkedésekkel eltávolították. Ennek okai persze nem elsősorban a természetfilozófiáról alkotott nézeteik voltak, hanem az, hogy

„a marxizmus alapfogalmait és megállapításait, valamint mai társadalmunk egyes jelenségeit önkényesen értelmezve, a marxista elemzés látszatát keltve, vagy éppen a marxizmus pluralizálásának jogosultságát hirdetve a marxista-leninista pártok, köztük az MSZMP elméletét és gyakorlatát veszik revízió alá, és a szocializmustól idegen nyugati újbaldali törekvésektől »eszméket« kölcsönző jobboldali revizionista ideológiai-politikai platformot körvonalaznak”.¹⁸

A nézetek és az ellentétek azonban ettől még nem változtak meg, ezért a TTK Filozófia Tanszéken mostantól lehetett „revizionista”-nak nevezni a BTK filozófusainak jó részét, akik viszont „ortodox”-nak („dialmatos”-nak, „törtmatos”-nak) tartották a TTK-s tanszéket.

¹⁶ Holderith József – Magyaródi Sándor: „A szerves molekulák minőségi meghatározottságának kérdéséhez.” *Magyar Filozófiai Szemle*, 7. évf., 1963/1, 51–65.

¹⁷ Horváth József – Hronszky Imre – Magyaródi Sándor: „Mengelejev munkásságának néhány filozófiai-tudományelméleti vonatkozása.” *Kémiai Közlemények* 32/1, 1969, 21–40.

¹⁸ Kultúrpolitikai Munkaközösség: „Az MSZMP mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség Állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről.” *Magyar Filozófiai Szemle*, 17/1–2, 1973, 160.

Az akkoriban már önálló – tanszékcsoporton kívüli – Filozófia Tanszék vezetését Horváth József 1973-ban vette át. A Tanszék fejlesztésével kapcsolatban határozott elképzelései voltak, amelyek röviden úgy foglalhatóak össze, hogy a Tanszékot minden szempontból bele akarta illeszteni a Természettudományi Karba, a „szaktanszékek” közé. Eközben természetesen egyáltalán nem szeretete volna mellékessé tenni – sem az oktatást, sem a kutatást illetően – a marxizmus(-leninizmus) határozott képviselését.

Oktatás

Az elsődleges szempont nyilvánvalóan az oktatás volt. Ezt először is megkövetelték a felettes szervek, amelyek az adott esetben, nemcsak a Kar vagy az Egyetem voltak, hanem elsősorban a Művelődésügyi (1974–80 között Oktatásügyi) Minisztérium és – kevésbé hivatalosan – a Pártközpont. Az oktatás tényleges felügyeletét a minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya látta el, amelynek hozzájárulása nélkül pl. senki sem oktathatott hasonló tanszékeken. A Főosztály szervezetenként és tartalmilag is próbálta egységesíteni a marxizmus – ezen belül a filozófia – oktatását a magyar egyetemeken. Más egyetemi karokon is – függetlenül attól, hogy mire irányult a képzésük – marxizmus tanszékek jöttek létre; az óraszámokat is igyekeztek meghatározni. Sok helyütt a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem (MLEE) általános tagozatának tankönyveit használták, de lehetőség volt saját jegyzetek megírására is. Az előírás filozófiából általában egy félév (heti 2 óra) dialektikus materializmus és egy félév történelmi materializmus oktatása volt (plusz 2 félév politikai gazdaságtan és 2 félév tudományos szocializmus). Az ELTE TTK-n ezek előtt egy félév filozófiatörténetet is sikerült beiktatni (az 1. félévben), továbbá az oktatási folyamat végén a hallgatóknak kötelező volt még 2 félév speciális kollégiumot is választaniuk a felkínált ideológiai tárgyakból (a 8–10. félévben). A TTK-s hallgatók ezek közül többségében a filozófiai tárgyakat választották. A kötelező oktatás kiscsoportos formában zajlott, a csoportok megegyeztek a kari adminisztráció által létrehozott „állami csoportok”-kal (kb. 15 hallgató). Ebből következőleg az oktatási terhelést főleg külső tényezők határozták meg, de ebben az időszakban a Tanszéknek módjában állt munkatársakat felvenni vagy másodállásosokat alkalmazni. A speciálkollégiumokat viszont egy-egy példányban tartották meg, lényegében létszámkorlát nélkül.

Másodszor – a külső követelményeken túl – a Tanszék oktatói többé-kevésbé maguk is elkötelezettek voltak a filozófia oktatása iránt, így ők is ezt tekintették fő feladatuknak.

Személyi feltételek

A Kar körülményei közé való beilleszkedés az oktatás területén a tanszékvezető szerint leginkább úgy volt megoldható, hogy a filozófiai tárgyakat olyanok tanítsák, akik maguk is értettek a természettudományokhoz/matematikához. Ezáltal gondolta közelebb hozni a TTK-s hallgatókhoz a (marxista) filozófiát. A koncepció helyénvalónak látszott, és – amennyire ez egyáltalán megítélhető – talán eredményes is volt.

A Tanszék személyzeti politikáját nagyrészt – de valószínűleg nem kizárólag – ez a cél vezérelte. A koncepció megvalósításának kezdetén azonban természetesen az öröklött oktatói gárdával kellett az oktatást ellátni.

A vezető oktatók

A tanszékvezető *Horváth József* 1957-ben végzett a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetemen, tanulmányai elején még hallotta Sztálint beszédet mondani. Filozófiatanárai szerint a külföldiek közül a második legjobb volt az évfolyamban Márkus György után. Őt riválisának tekintette, de ez nem nagyon lehetett kölcsönös. Bár nem volt még itt 1956-ban, számontartotta és felemlgette, hogy ki, hogyan viselkedett. Hazatérve gyakornokként került az ELTE BTK Dialektikus Materializmus és Logika Tanszékre (ahogy Márkus is), ahol Fogarasi Béla volt a tanszékvezető. Horváth már elsőre természettudományi kari hallgatókat is tanított dialektikus materializmusra. 1960-tól Sándor Pál lett a tanszékvezető, Horváth pedig kifejezetten természettudomány karosok tanítására szakosodott; időnként a történelmi materializmust is ő tartotta nekik. Közben haladt előre a ranglétrán, 1963-ban már adjunktus. 1966-ban védte meg kandidátusi disszertációját *A világ anyagi egysége és a mozgás. A mozgás dialektikája, különös tekintettel a világ anyagi egységére* címmel. Ekkor került a BTK összevont Filozófia Tanszékén (tszv.: Sándor Pál) a TTK-sokat tanító csoportba. Oktatói munkája során számos dialektikus materializmus jegyzetet és szöveggyűjteményt írt, illetve állított össze különböző egyetemek, köztük az MLEE számára. Néhány publikációja is megjelent ebből a témakörből, de pl. oktatásmódszertanból is. 1968-ban már docensként kerül át a TTK új Filozófia Tanszékére. Az első tanszékvezetőtől Magyaródi Sándortól 1973-ban vette át a vezetést. Ettől kezdve határozottan képviselte a fent vázolt koncepciót. Ezt próbálta érvényesíteni saját oktatásában is, pl. a filozófiatörténet esetében – amit leginkább szeretett tanítani – megbízott egy-egy hallgatót valamely filozófus képviselőjével, és az órán nekik kellett egymással vitatkozniuk. Általában fizikus hallgatókat tanított, bár – ahogy a Tanszék létszámát sikerült megemelni – egyre kevesebbet. A hallgatókkal – akárcsak beosztottjaival – szemben tanúsított viselkedése

raposzodikus volt. Előfordult, hogy a szilveszteri vizsgára – itallal is – készülő hallgatókat az első vizsgázó szereplése után mind hazazavarta. Máskor a kari KISZ-szervezet ellenállásától tartó – és ezért a patronálását kérő – fizikus hallgatókat nem csupán segítette első gólyatáboruk megszervezésében, de meg-
lepetésükre le is ment a táborba, és pl. – egy ló beszerzése révén – csapatával megnyerte az ottani állatgyűjtési vetélkedőt. A dialektikus materializmus témakörében végzett tudományos munkásságában elsősorban kritikai érzékét hasznosította, de erős volt rendszerezési hajlama is. Míg a dialektikus materializmus szempontjából esetenként értékelhető tanulmányokat írt, az 1980-as évek legelejétől történő váltása a kultúra filozófiájára nem bizonyult sikeresnek. A rendszerváltás után a tanszékvezetői posztját megszüntették, és a kari vezetés év haladékkal nyugdíjba küldte (1991 végével).

Farkas Endre eredetileg 1960-tól a BTK Történelmi Materializmus Tanszékén (tszv.: Molnár Erik) tanított, főleg történelmi materializmust, egy idő után a természettudományi karos hallgatóknak is. Szintén szovjet háttérrel rendelkezett, és etikával foglalkozott, amely területen rendkívül termékenynek bizonyult. 1964-ben szerezte kandidátusi fokozatát, de a BTK-n abba a csoportba került, akik a BTK nem filozófus hallgatóit oktatták. 1970-ben tették át a TTK-ra, immár docensként. Itt is főleg történelmi materializmust tanított, különböző szakos csoportoknak. Tudományos munkájának soha semmi köze nem volt a Tanszék általános irányvonalához. Ennek ellenére sikerült kollegiális viszonyt kialakítania a Tanszék fiatalabb generációjával is. Etikából számos cikkén túl könyveket és egyetemi jegyzeteket is megjelentetett. Az egyik utóbbival sikerült botrányt kavarnia, miután a Szabad Európa Rádió idézte belőle azt a részt, ahol az ember anyjának megölése szerepel, amennyiben ezt az osztályérdek úgy kívánja. Legnépszerűbb könyve valószínűleg Polgár László: *Nevelj zsenit!* című 1989-es kiadványa, amely a sakkjátszmákon és feladványokon kívül Farkasnak a családdal készített riportjait tartalmazza. A rendszerváltáskor az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Neveléstudományi Tanszékére távozott (egy évig még másodállásosként tanított a TTK-n is).

Sipos János nem szovjet, hanem francia háttérrel rendelkezett. Őszinte, meggyőződéses marxista volt, aki támogatta a Párt vezető szerepét. 1956 előtt Nagy Imre köréhez tartozott, 1957-ben egyszerre lett munkatárs az MTA újonnan alapított Filozófiai Intézetében (Fogarasi Béla, Szigeti József majd Tőkei Ferenc igazgatósága alatt), és kezdett tanítani a BTK Történelmi Materializmus Tanszékén (tszv.: Molnár Erik). Történelmi materializmust oktató természettudományi karos hallgatók számára is. 1966-ban viszont abba a csoportba került, amely a filozófus hallgatókat tanította – bár főleg a kiegészítő szakosokat –, majd kikerült ebből a csoportból. 1970-ben másodállásosként lépett be a TTK

Filozófia Tanszékre. 1973-ban – a kétfrontos harc keretében – eltávolították az MTA Filozófiai Intézetéből, és ettől kezdve főállású egyetemi docensként dolgozott a Tanszéken. A *Magyar Filozófiai Szemle* munkatársaként erősen biztatta a Tanszék fiatalabb munkatársait recenziók, konferenciabeszámoló írására, amelyeket meg is jelentetett a *Szemlében*. Kutatómunkájának területe mindvégig a dialektikus materializmus volt, azon belül a tudat problémája (anyag–tudat viszony stb.) – így valamennyire kapcsolódott a Tanszék általános irányvonalához. A rendszerváltáskor nyugdíjba vonult, de még egy évig visszajárt tanítani.

Szigetvári Sándor az ELTE BTK Dialektikus Materializmus és Logika tanszékén kezdve főleg logikát tanított, adott esetben természettudományi kari hallgatók számára is. 1968-ban adjunktusként kerül át a TTK Filozófia Tanszékére, de 1966 óta már a kandidátusi fokozat birtokában, így hamarosan megkapta docensi kinevezését. A logika (nagyreszt a dialektikus logika) területén számos magyar (és néhány idegen) nyelvű publikációja jelent meg, de könyvet és jegyzetet is írt. Lényegében a maga csendes módján alávetette magát Horváth törekvéseinek, teljesítette a megbízásokat. A TTK-n a biológusokat kapta feladatul, így eleinte főleg őket tanította, megpróbált logikai munkásságában valamennyire biológiai problémákat is kezelni. Valószínűleg ugyancsak megbízást teljesített, amikor egy időre elvállalta a TTK párttitkári funkcióját is. A rendszerváltás után nyugdíjba vonult.

A középgeneráció

Amikor Horváth átvette a Tanszéket néhány fiatalabb munkatárs is dolgozott ott, akik mondjuk a később felvettekhez képest egy középgenerációt alkottak, bár minden szempontból közelebb álltak a fiatalokhoz.

Héthelyi László 1970-ben végzett az ELTE angol–filozófia szakán, 1971-ben került a Tanszékre. Ő elég meglepő módon az ellenkező utat járta be, mint a később felvett fiatalok, ugyanis a filozófia szak elvégzése után kezdett bele matematikai tanulmányaiba, ahol 1977-ben végzett, és eredményes matematikus (algebrista) vált belőle. Mindkét területen megszerezte az egyetemi doktori fokozatot (1977, 1984), majd 1990-ben kandidátus lett matematikából. 1978-ban kapta meg adjunktusi kinevezését, de a docensire – a korlátozások és a belső versengés – miatt távozása előtt már nem került sor. Oktatómunkáját érdekesen végezte: először is ő volt az egyetlen a Tanszéken, aki megengedhette magának (és a vezetés elnézte neki), hogy időnként ne jelenjen meg egy-egy főleg a matematikusoknak tartott óráján. Másrészt lényegében a rendelkezésre álló 3 félévben végig Platónat olvasott fel, kihagyva a dialektikus és történelmi materializmust is. Kutatómunkáját a matematika filozófiai problémái tárgykörben, majd pedig a csoport- és számelmélet területén végezte. Minden szempontból különálló volt, együttműködésre

nem igazán hajlamos. 1992-ben elhagyta a Tanszéket és a BME-n, majd az Óbudai Egyetemen tanított matematikát.

Hronszky Imre 1965-ben végzett az ELTE kémia szakán, majd 1969-ben a filozófia szakon – ez vált a később felvettek modelljévé. A Tanszék alapításakor kezdett ott dolgozni. Elsősorban a kémia filozófiai és történeti problémáival foglalkozott, vegyészeket tanított. 1974-ben „menekült el” a BME Filozófia és Tudománytörténet Tanszékére, ahol már inkább általános tudomány- és technikafilozófiai, tudomány-szociológiai és -történeti kérdésekből publikált. A Tanszék fiatalabb oktatóival ekkor is tartotta a kapcsolatot, sokat tanultak tőle.

Kardos István 1971-ben szerzett diplomát az ELTE történelem–filozófia szakán. 1973 körül egy rövid időt töltött a Tanszéken, 1974-ben Hronszkyval együtt ő is „elmenekült” és a BTK Filozófia II. Tanszékére (tszv.: Lukács József, majd Ancsel Éva) kapott tudományos ösztöndíjat Ancsel Évához.

Vinkovics Márta 1967-ben szerzett diplomát az ELTE földrajz–filozófia szakán, és a BTK Filozófia Tanszékén a TTK-sokat oktató csoportban kezdte gyakorolnökként. Így a következő évben a Tanszék alapításakor már ott dolgozott. Földtudományi szakosokat tanított, és a földrajz filozófiai (pl. tájfogalom) és történeti problémáival foglalkozott. 1972-ben doktorált, de adjunktusi kinevezése csak 1978-ban történt meg. Kandidátusi fokozatát 1990-ben szerezte meg, két évvel később nevezték ki docenssé, majd hamarosan távozott, de a 2000-es évek első felében nyugdíjas külsősként még tartott néhány kurzust a TTK-n (díjazás nélkül).

A másodállásosok

Az oktatási terhelés csökkentése és a megfelelő külső kapcsolatok fenntartása érdekében a Tanszék fizetett másodállású oktatókat is alkalmazott. Ezek foglalkoztatása a tanszékvezető kizárólagos hatáskörébe tartozott, hogy kit, miért vett fel, azt csak ő tudta.

Regős Gábornét pl. nyilván a kölcsönös előnyök (és esetleg baráti viszony) miatt alkalmazta a történelmi materializmus tanítására. Ő tanszékvezető volt az MSZMP Budapesti Oktatási Igazgatóságán, amely az MLEE-nek valójában nem csupán a budapesti, de országos központja is volt, biztosította a jegyzeteket, szöveggyűjteményeket és az oktatókat az általános és szakosító tagozatok számára. Az ő közvetítésével lényegében a Tanszék összes idősebb és fiatalabb oktatója másodállást – és ezzel fizetéskiegészítést – kaphatott valamelyik kerületi pártbizottság vagy a Villányi úton lévő központ tanáraként.

Vas Ida feltehetőleg a BTK Dialektikus Logika Tanszékével (tszv.: Erdei László) való kapcsolatot biztosította.

Ezek illusztratív példák, de más félállásosok is gyakran megfordultak a Tanszéken, és az is előfordult, hogy a későbbi teljes állású munkatársakat először másodállásosként alkalmazták.

Az újjak

A fenti személyi állományra – a megbízható vezető oktatókra és a közégeneráció szakmailag a célokhoz közelebb álló tagjaira – alapozva megkezdődhetett a Tanszék továbbfejlesztése. Ennek kissé átláthatóbb része volt, amikor a felvett munkatársak az ELTE TTK-ról kerültek be, mert egyrészt ők valamennyire akár ismerhették is egymást, illetve azonos közegeből kerültek ki, másrészt a már a Tanszéken dolgozók is szerezhettek róluk némi benyomást. A felvétel azonban az ő esetükben is a tanszékvezetővel való egyéni megbeszélések/alkuk nyomán történt, amelyekről a többieknek nem volt ismeretük. Ez még fokozottabban fennállt azok esetében, akik nem a TTK-ról kerültek ki. Egyik esetben sem a Tanszék döntött, hanem – sajátos, és részben megismerhetetlen szempontok alapján – a tanszékvezető, bár a vezető oktatókat általában előre tájékoztatta.

Az előbbi csoport tagjait már hallgatóként meg lehetett figyelni, „lekáderezni”, számukra megfelelő ajánlatot tenni, hogy „eladják lelküket az ördögnek” (Horváth megfogalmazása).

Az első két jelöltet már 1973-ban – még hallgatóként – bevonták a Tanszék munkájába. Negyedévesként gyakornoki státuszban kipróbálták őket a tanításban (pl. a hozzájuk nem túl közel álló történelmi materializmus tárgyat kellett tanítaniuk 2-3 évvel fiatalabb hallgatóknak), részt vehettek egyes tanszéki értekezleteken stb. Az alkalmazás feltételeként beléptették őket a Pártba, amit politikai nézeteik ismeretében nagyobb kockázat nélkül kérhettek tőlük. Segítettek a diplomamunka témájának és témavezetőjének (Ruzsa Imre, Fényes Imre) megválasztásában. Végzéskor pedig elintézték, hogy – még a diploma kézhezvétele előtt – felvételizhessenek a BTK Filozófia Kiegészítő Szakára (amely másoddiplomás képzés volt). Ilyen előzmények után azonnal tanársegédként tudták alkalmazni őket.

Bárd Péter András 1975-ben végzett a TTK matematika szakán, ekkortól dolgozott a Tanszéken. 1978-ban szerzett diplomát filozófiából a BTK kiegészítő szakán. A Tanszéken a matematika filozófiai problémáival és logikával foglalkozott. 1986-ban még megvédte kandidátusi disszertációját logikából, de ekkor már jó ideje politikai alkalmazásban állt a KISZ Budapesti Bizottságának titkáráként, és elhagyta a pályát, ami valószínűleg veszteség volt a szakma szempontjából.

Szegedi Péter szintén 1975-ben végzett, de fizika szakon. Hasonló körülmények között került a Tanszékre, és folytatta filozófiai tanulmányait. A fizika filozófiai problémáival, azon belül a kvantummechanika – elsősorban determinisztikus

– értelmezéseivel foglalkozott, és fizikus, valamint matematika–fizika tanárszakos hallgatókat tanított. Egyetemi doktori disszertációját 1981-ben, kandidátusi értekezését 1989-ben védte meg; ezek után kapott adjunktusi, illetve docensi kinevezést. A Tanszéken egy időben szakszervezeti bizalmiként, majd a Tanszékcsoportban szakszervezeti titkárként is működött. A rendszerváltás után időnként különböző képviseleti/adminisztratív feladatokat is ellátott (csoportvezető, megbízott tanszékvezető, Kari Tanács tag, a Magyar Filozófiai Társaság elnökségének tagja, az MTA Filozófiai Bizottságának tagja, az MTA Doktori Tanács Filozófiai Szakbizottságának titkára). Az 1990-es évek második felében másodállásban filozófusokat oktatott a Miskolci Egyetemen, 2013-as nyugdíjazása után egy ideig tovább tanított az ELTE TTK-n, majd az ELTE PPK-n.

Laukó Éva elvileg hasonló konstrukcióban került 1973-ban a Tanszékre, de tanszéki előadóként. Valójában a Tanszéknek volt – még a bölcsészskarról örökölt – adminisztrátora, de Laukót nem lehetett oktatónak felvenni, mert nem az ELTE TTK-t, hanem „csak” egy vidéki főiskolát végzett biológia tanári szakon (ettől függetlenül valójában részt vett az oktatásban is). A terv szerint ő képviselte volna a biológiát a Tanszéken (meg is jelent cikke a biológia filozófiai problémáinak köréből), és a filozófia szak elvégzése után kellett volna oktatónak kinevezni, de 1977-ben tragikus módon életét veszítette.

A Tanszékre azonban ebben az időszakban nem kizárólag természettudományi végzettséggel lehetett bekerülni.

Fejér László 1974-ben kapott tanársegédi állást a Tanszéken, de egy-két évvel korábban már félállásban is dolgozott ott. Történelem–filozófia szakon végzett az ELTE BTK-n. Filozófiaoktatási és jövőkutatási kérdésekkel foglalkozott, de nem természettudományi megközelítésben, így hogy hogyan és miért került a Tanszékre, az nem világos. Egyetemi doktori fokozatot 1975-ben szerzett, a következő évben kinevezték adjunktussá. A rendszerváltás után kb. 2 évig szabadságon volt, majd munkaviszonyát megszüntették (1992-ben).

Szigeti András 1974-ben szerzett diplomát az ELTE történelem–filozófia szakán, és került – egyik történelemtanára ajánlására – a Tanszékre. A fiatal generációban ő számított az egyetlen igazi filozófusnak, akihez ebben a minőségében segítségért is lehetett fordulni. A (mikro)elektronika iránti érdeklődése és ezen a területen megszerzett tudása is összekapcsolta a többiekkel. Egy évet ösztöndíjjal Franciaországban töltött. Elsősorban filozófiai (Kant, Hegel) és a mikroelektronika társadalmi hatásaival kapcsolatos témákban publikált. 1983-ban szerezte meg egyetemi doktori fokozatát, és nevezték ki adjunktusnak. A Tanszék első megszüntetési kísérleténél bocsátották el 2005-ben.

Az 1973–75-ös tanszéképítés 1976–77-ben folytatódott, ekkor már kifejezetten a koncepcióval összhangban.

Kis-Tóth Gyula 1976-ban tudományos továbbképzési ösztöndíjasként került a Tanszékre, miután elvégezte az ELTE-n a filozófia–matematika szakot, később tanársegédként folytatta. A matematika filozófiai problémáival és logikával foglalkozott, de a 80-as évek elején ő lett leginkább áldozata a kultúra téma kutatására való átváltásnak – nem tudott kibújni a feladat alól. A rendszerváltáskor szerzett egyetemi doktori fokozatot és adjunktusi kinevezést. A Tanszék 1998-ban vált meg tőle.

Tihanyi László 1971-ben szerzett fizikus–csillagász diplomát az ELTE TTK-n. 1976-ban tudományos segédmunkatársként került a Tanszékre, mert a minisztériumi Főosztály rejtélyes okokból nem akarta, hogy tanítson. Ennek ellenére részt vett az oktatásban, sőt kifejezetten érdeke volt az ismeretterjesztéshez is. Csillagászati és kozmológiai kérdésekkel foglalkozott. A rendszerváltáskor hagyta el a Tanszéket.

Nánási Irént Laukó pótlására vették fel 1977-ben, minthogy ő is biológia(–földrajz) szakot végzett egy vidéki egyetemen. 1980-ban bölcsészdoktori, majd 1992-ben kandidátusi fokozatot szerzett biológiából, amelyek után egy éven belül megkapta adjunktusi, illetve docensi kinevezését. 1995-ben a Bokros-csomag miatt a Tanszékről távoznia kellett, de átvette a TTK Mikrobiológia Tanszéke, ahol nyugdíjazásáig a környezettudományi és azon belül a humánökológiai képzésben dolgozott.

Ropolyi László a TTK Kémiai Kibernetikai Laboratóriumban (vez.: Benedek Pál) volt ösztöndíjas 1974 óta, onnan került át 1977-ben a Tanszékre, ahol a – Hronszky távozásával – hiányzó vegyész szakos szerepét kellett volna betöltenie, de valójában az ELTE fizikus szakán végzett 1972-ben. Érkezésekor ő volt az egyetlen, aki már rendelkezett TTK-s kutatói tapasztalattal, ami nagyon fontos szerepet játszott a többi fiatal fejlődésében. Ugyancsak fontos szerepe volt a tanszéki könyvtár fejlesztésében. Eleinte szakcikkeket is publikált biofizikából, illetve elméleti kémiából, de a 80-as évek közepétől elsősorban a termodinamika filozófiai problémáival foglalkozott, érdeklődése azonban ennél sokkal szélesebb körű volt. Fizikából 1978-ban egyetemi doktori címet szerzett, adjunktusi kinevezését 1980-ban kapta meg (ekkor kapott diplomát filozófiából). A rendszerváltás után a tudomány és technika posztmodern és hermeneutikai megközelítései, valamint az internetfilozófia témaköreiből is publikált és rendezett nemzetközi konferenciákat. 2006-ban szerzett PhD-fokozatot, 2011-ben nyugdíjazták, még egy ideig tanított a TTK-n, majd alkalmanként más helyeken (szakkollégiumokban, doktori iskolákban).

Rédei Miklós 1977-ben végzett a TTK fizikus szakán, és rögtön ösztöndíjasként került a Tanszékre. Érkezésével túlsúlyba kerültek a fizikusok, ami a későbbiekben csak fokozódott. Ennek egyik oka lehetett az, hogy Horváth maga is leginkább az ő körükben mozgott. Rédei 1982-ben lett egyetemi doktor,

1989-ben kandidátus, 1997-ben habilitált, és 2001-ben védte meg MTA doktori disszertációját. 1979-től tanársegéd, 1982-től adjunktus, 1991-től egyetemi docens. Elsősorban a kvantummechanika matematikai fizikai megalapozásának kérdéseivel foglalkozott. Közben először családi, majd szakmai okokból többször több évet töltött külföldön (főleg az USA-ban). A rendszerváltás után még egy darabig a Tanszéken is működött, majd 2006-tól átment a BTK Logika Tanszékére, ahol már korábban is tanított. Itt nem maradt sokáig, mert 2007-től a London School of Economics Popper/Lakatos tanszékének munkatársa lett, ahol egy időben tanszékvezetővé is kinevezték.

Szilágyi László villamosmérnökként végzett a BME-n, majd az ottani Filozófia és Tudománytörténet Tanszéken kezdett tanítani. 1979-ben került át tanársegédként véglegesen az ELTÉ-re, de előtte már 1975-től másodállásban jelen volt a Tanszéken. Végzettségének megfelelően a technika filozófiai problémáival egészítette ki a Tanszék profilját, ennek keretében együttműködött a TTK Technika Tanszékével. 1985-ben lett egyetemi doktor, és adjunktus. A rendszerváltás után 2 évet külföldön dolgozott mérnökként, visszatérése után pedig a Bokros-csomag miatt bocsátották el.

Szabó László (publikációiban gyakran az E. Szabó László nevet használja) 1978-ban végezte el a TTK-n a fizikus szakot, és került kutatói státuszban a Tanszékre, ahol 1980-ig dolgozott. Megkezdett filozófiai tanulmányait ekkor abbahagyta, és a TTK Elméleti Fizika Tanszékén, illetve az ugyanoda tartozó kutatócsoportban tevékenykedett. A Filozófia Tanszékkel és jogutódaival azonban nem szakadt meg a kapcsolata. 1985-ben lett a fizikai tudományok kandidátusa, 2004-ben filozófiából habilitált, majd lett akadémiai doktor 2005-ben. Közben 1996-ban részben visszatért a Tanszékre is, majd teljes állásban átment a BTK Logika Tanszékére, ahol 2009-ben egyetemi tanári kinevezést kapott. A TTK Filozófia Tanszéken leginkább a relativitáselmélet és a kvantummechanika matematikai fizikai megalapozását kutatta, de ő szervezte a sikeres tanszéki szemináriumot is (amit aztán átvitt a BTK-ra).

Zágoni Miklós a fizika szak elvégzése után a KFKI-ban dolgozott, mag- és reaktorfizikával foglalkozott, majd azt megunva 1984-ben jelentkezett tudományos továbbképzési ösztöndíjasnak filozófiából. Ennek keretében dolgozott 1985-től a Tanszéken. 1987-ben lett egyetemi doktor és adjunktus. Eleinte valóban filozófiával (pl. Wittgenstein) foglalkozott, azután azonban áttért a klímaváltozás problémájának kutatására, ami kívül esett a Tanszék profilján. A Tanszék első megszüntetési kísérlete következtében távoznia kellett a Tanszékéről, utána is a klímaváltozással kapcsolatos publicisztikai jelentek meg. Alkalmanként a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, illetve az MTA foglalkoztatta ebben a témakörben.

Az oktatás tartalmi kérdései és változásai

Az oktatási feladatok ellátása elsődleges fontosságú volt a Tanszéken, a tartalmi kérdések azonban egyáltalán nem. Alig fordult elő, hogy pl. tanszéki értekezlet témájaként az oktatás tartalmával kapcsolatos kérdések lettek volna kitűzve. Lényegében mindenki azt tanított, amit akart (lásd Héthelyi fent említett esetét Platónnal); még az is csak a legritkább esetben történt meg, hogy egy kezdő oktató egyetlen órájára beült egy vezető oktató, és meghallgatta azt. Nyilván, ha feljelentések érkeztek volna ideológiai elhajlásokról, akkor azzal foglalkozni kellett volna, de ilyenekről nincs tudomásunk.

Az oktatók hozzárendelését az állami hallgatói csoportokhoz a tanszékvezető végezte el, ennek eredményét a munkatársak készen kapták, nem szólhattak bele. Általában, de nem kizárólagosan a megkapott csoportokat végigvitték a három féléven keresztül. A hozzárendelésben szempont volt az oktató természettudományos végzettsége, de ez sem jelentett kizárólagosságot – már csak a fizikus végzettségűek túltengése miatt sem.

A filozófiatörténet oktatásához többnyire a MLEE szakosító jegyzeteit, szöveggyűjteményeit kellett használni, de hogy ezekből mely fejezeteket hasznosította, az az oktatón múlt. A természettudományi szakos oktatók a saját tudományuk történetét is bele tudták tenni az anyagba, az idő előrehaladtával egyre bátrabban. Az eközben összegyűjtött anyagok és tudás is képezték aztán az alapját a később meghirdetett szaktudomány-történeti, általános tudomány-történeti és természetfilozófia-történeti kurzusoknak.

A dialektikus materializmus oktatásához általában a Horváth által (Simonovitsné Beke Annával közösen) TTK-sok részére írt egységes jegyzet, esetleg Földesi Tamás hasonló jegyzete volt használatban. A természettudomány szakos oktatók ennél a tantárgynál is érvényesíteni tudták szakmai ismereteiket. Akár az ismeretelmélet, akár a dialektika stb. tárgyalásánál a hallgatók számára is ismerős példákat, tudománytörténeti eseteket tudtak bemutatni. Ez a fiatalabb generáció eleinte elég pontosan – és meggyőződésből – követte a hivatalos jegyzeteket, a 80-as évek közepére azonban már számos problémát észleltek. Ennek hátterében több tényezőt azonosíthatunk. Először is ugyanannak a tartalomnak a többszöri tanítása – és a tapasztalatok egymás közötti megvitatása – alaposabb megismeréshez és ezzel együtt a problematikusabb részek fokozatos feltárásához vezetett. Másodsor a hallgatói reakciók is megmutatták a gyenge pontokat. Harmadszor pedig igen sokat számított a Filozófia Oktatók Továbbképző és Információs Központjának (vez.: Munkácsy Gyula) 1977-es megalakulása, majd a 80-as évekbeli egyre intenzívebb működése, amely jelentős hatást gyakorolt a fiatalokra. Itt nem csak a kiadványokra (*Filozófiai Figyelő*)

kell gondolni, hanem elsősorban a Központ által szervezett előadásokra és iskolákra, ahol nem csupán más tanszékek fiataljaival lehetett találkozni, hanem egészen más szemléletű, tapasztaltabb kollégákkal is. Itt főleg Fehér Márta szerepét kell kiemelni. Ez a hatás természetesen nem csupán az oktatásban, hanem a kutatómunkában is jelentős szerepet játszott és azt eredményezte, hogy a dialektikus materializmus órák egyre több tudományfilozófiai elemet tartalmaztak. A dialektikus materializmussal kapcsolatos problémák alkalmankénti tanszéki felvetése Horváth ellenkezését váltotta ki, de ez nem elsősorban az oktatás területén jelentkezett (aminek tartalma a fent leírtak alapján nem volt igazán téma), hanem amikor a publikációkban is megnyilvánult.

A történelmi materializmus oktatása kezdettől fogva ellentmondásos volt. Bár a Tanszék munkatársai eleve úgy voltak kiválogatva, hogy többségük társadalmi-politikai kérdésekben a marxizmus alapján állt, de alaposabb szakmai képzettsége csak néhányuknak – főleg az idősebbeknek – volt ezen a területen. Ellentmondás feszült az alkalmazandó MLEE-tankönyvek és a BTK filozófia szakán tanultak között is. Utóbbin igazából szisztematikus történelmi materializmus képzés nem nagyon volt, ami volt, az pedig nem felelt meg a tanszéki „hivatalos” álláspontnak – lásd a Tanszék alapítása körüli körülményeket, az ortodox-revizionista ellentétet. Ezeket a problémákat az oktatók egyénileg oldották meg.

A három kötelező tárgy feletti speciális kollégiumok témája leggyakrabban – illeszkedve az oktatók szakmai hátteréhez – valamely szaktudomány filozófiai (és történelmi) problémái voltak. Ilyen kurzusok már a 70-es évek első felében is indultak (pl. Fényes–Horváth: *A fizika filozófiai problémái*), majd az új, természettudományi végzettségű oktatók belépésével egyre szaporodtak és specializálódtak. A nem természettudományi szakos oktatók néhány általánosabb vagy más jellegű kurzust is meghirdettek, de akár a természettudományi szakosok is indítottak nem természettudományi jellegű, de a filozófia népszerűsítésére törekvő kollégiumokat pl. a filmek, a sci-fi irodalom vagy a popzene filozófiai tartalmairól (ezek nem mindenkinek nyerték el a tetszését, de mivel megfeleltek a Tanszék általános koncepciójának – a filozófia közelebb hozása a TTK-s hallgatókhoz – ezért némi problémázás után engedélyt kaptak).

Időnként abban a szerencsében is részünk volt, hogy egyes hallgatóink filozófiai érdeklődése meghaladta a TTK-s lehetőségeket, és igényük támadt más-szerűs filozófiai tanulmányokra is. Ilyen esetekben el lehetett érni, hogy az erre vállalkozó hallgatók TTK-s tanulmányaik mellett filozófia szakra is beiratkozzanak, s párhuzamosan folytassák TTK-s és BTK-s tanulmányaikat.

Kutatás

A kutatás tekintetében is az az általános elv érvényesült, hogy valamennyire alkalmazkodni kell a TTK-hoz, vagyis az oktatók kutatói munkát is kötelesek végezni (ez a szemlélet nem mindenhol érvényesült az országban a marxizmus tanszékeken). A tanszékvezetés szerint az oktatási terhelés ezt minden további nélkül lehetővé tette, ezért nem volt szükség pl. a TMB-ösztöndíjak által biztosított oktatásmentes kutatási időszakra mondjuk a kandidátusi disszertáció megírásához. Ha mégis voltak néha TMB-ösztöndíjas alkalmazások, akkor azokat a Tanszékre való belépés adminisztratív, pénzügyi vagy egyéb feltételei követelheték meg, de az ilyen állásokban lévőknek is kellett tanítaniuk.

Míg a kutatásra szánható idő valóban biztosítva volt, az egyéb feltételek alig-alig bizonyultak adottnak. A TTK-s kutatómódszertani hagyományok és a nyugati orientáció ismeretlenek voltak – ez a helyzet Ropolyi érkezésével javult. A vezető oktatók nem tudtak angolul, így a nyugati irodalmat sem ismerték. Nyugati kapcsolatok híján a fiatalok is csak az iskolai angolt használva tudtak beszélni és írni (kivéve Rédeit), de legalább a kortárs irodalmat el tudták volna olvasni. A tanszéki könyvtár meglévő állománya és a beszerzési lehetőségek azonban ezt is megnehezítették, mert lényegében csak a magyar – és bizonyos mértékben – az orosz nyelvű könyvekre, folyóiratokra szorítkoztak. Ezen a helyzeten csak a különlenyomatok kérése javított. Évek múltán derült ki, hogy az Egyetemi Könyvtárnál volt a Tanszéknek éves valutakerete, amelyet nem használt fel. Ennek tisztázódása után lehetővé vált évente néhány angol nyelvű könyv megrendelése. A feltételek közül bizonyos szinten a publikálás volt leginkább biztosítva. A Tanszék 1973–89 között évente jelentette meg eleinte *Filozófiai Közlemények*, majd *Acta Philosophica* címmel saját terjesztésű kiadványát, amelyben minden munkatársnak módja volt közölni tanulmányait, de – akár külföldi – vendégszerzők is gyakran előfordultak. Más közös kiadványok is megjelentek, pl. 1981-ben a *Filozófia és szaktudományok* című tanulmánygyűjtemény, hasonló szerzői összetétellel.¹⁹ Ezek felett a kiadványok felett Horváth szerkesztőként gyakorolt felügyeletet, nem annyira a színvonalra, mint inkább az ideológiai irányultságra figyelve. Előfordult, hogy a szerző tudta nélkül átírt egy-két mondatot, ami a Tanszék alárendelt munkatársainál nem okozott nagy problémát, de külső – esetleg tekintélyesebb – szerzőknél botrányt kellett. Ugyancsak szereplési lehetőséghez lehetett jutni a Tanszék által szervezett visegrádi konferenciákon, ahol – adott esetben akár 100-as nagyságrendű résztvevő előtt – volt mód ismertetni az eredményeket. Itt is számos meghívott

¹⁹ Horváth József (szerk.): *Filozófia és szaktudományok. Tanulmányok*. Kossuth, Budapest, 1981.

előadó (és hallgató) volt jelen, nem csupán az ELTÉ-ről, hanem más egyetemekről, intézetekből is.²⁰

A munkatársakkal szemben felállított kutatási követelmény évi legalább egy tanulmány publikálása volt. A publikálás helyére és minőségére vonatkozó kritériumok hiányoztak. E penzumot legkönnyebben úgy lehetett teljesíteni, ha az oktatók a Tanszék saját kiadványában jelentettek meg cikket, mert ott leggyakrabban csak belső lektorálás történt. Mindazonáltal a filozófiai tanulmányok és esetleg ismeretterjesztő cikkek (Ropolyi és Héthelyi esetében a szakcikkek esetenként magyar és angol nyelvű szakfolyóiratokban történő) megjelenései nem korlátozódtak erre, hanem a többi magyar (*Doxa, Filozófiai Figyelő, Fizikai Szemle, Magyar Filozófiai Szemle, Természet Világa, Világosság*) és időnként egy-egy külföldi (döntően a szovjet *Voproszi Filozofii* vagy a kelet-német *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*) folyóiratot is érintettek. A saját konferenciákon kívül a Tanszék munkatársainak egy része más hazai, illetve külföldi konferenciákon (a 80-as évek elejétől Nyugaton is) is előadásokkal vett részt. Utóbbiak közül kiemelkednek az *International Union of History and Philosophy of Science* tudománytörténeti és tudományfilozófiai konferenciái, amelyeken 1983-tól a 2010-es évek végéig mindegyiken képviselte a Tanszéket 1–4 kolléga.²¹ Ezeken a konferenciákon megismerkedhettünk szinte mindenkivel és mindenféle nézettel, aki/ami számított ezeken a tudományterületeken.

A Tanszék kutatási területe ebben az időszakban hivatalosan „A természettudományok és a matematika filozófiai kérdései” volt. Ez elég szélesnek bizonyult ahhoz, hogy szinte minden munkatárs (bizonyos mértékben – Farkas kivételével – még a természettudományi végzettséggel nem rendelkező vezető oktatók is) elhelyezhessék benne magukat. E széles tematikán belül az oktatók sokféle megközelítést alkalmaztak: foglalkoztak egyes természettudósok filozófiai nézeteivel; a természettudományok általános vagy konkrét filozófiai vonatkozásaival (utóbbiak közül kiemelten a kvantumfizika, a relativitáselmélet, a termodinamika, a fejlődéselméletek, a matematikai létezés, a dialektikus logika, a földrajzi

²⁰ *A matematika és a természettudományok filozófiai problémái.* Az ELTE TTK Filozófia Tanszéke megalakulásának 10. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak kivonatai. Visegrád, 1979. október 24–25. ELTE, Budapest, 1979; *Természettudomány – világnézet – kultúra.* Az ELTE TTK Filozófia Tanszék szervezésében rendezendő Tudományos Konferencia előadásainak kivonatai. Visegrád, 1984. október 26–27. ELTE, Budapest, 1984; *Műveltség, természettudomány, technika c. konferencia előadásainak kivonatai.* ELTE TTK Filozófia Tanszék. Visegrád, 1988. október 14–15. ELTE, Budapest, 1988.

²¹ A nemzetközi szervezet később a technikára is kiterjesztette hatókörét, innentől neve: *International Union of History and Philosophy of Science and Technology (IUHPST)*. Forrás: <http://iuhpst.org/> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.). A szervezet négyévente rendezi meg a *Congress on Logic, Methodology, and Philosophy of Science and Technology (CLMPST)*, illetve az *International Congress of History of Science and Technology (ICHST)* rendezvényeit.

táj problémáival); az egyes tudományok alapjaival; a tudományok és a filozófia kölcsönös viszonyaival, egymásra hatásukkal stb. A Tanszék szinte egyedülként állt ki a természetfilozófia létezése és művelésének szükségessége mellett.

A kutatómunka a Tanszéknek ebben a történeti korszakában szinte kizárólag egyénileg, meglehetősen szétszórtságban folyt, legalábbis, ha az elkészült publikációkat tekintjük. A Tanszék dolgozói nem jelentettek meg közös cikkeket, ami azonban nem jelenti azt, hogy munkáikat ne vitatták volna meg egymás között.

A 80-as évek közepétől, a dialektikus materializmus oktatásánál felvázolt okok, továbbá a hazai és nemzetközi környezet felé nyitás, valamint az ezekben bekövetkezett változások következtében, nemcsak az oktatásban, hanem a kutatásban is eltolódásokat tapasztalhatunk. Kuhn, Lakatos stb. megismerése után egyre gyakoribbá váltak – a marxista alapok elvesztése nélkül – a tudományelméleti és tudományfilozófiai megközelítések, amelyek adott esetekben publikációkban is megnyilvánultak.

Élet a tanszéken

A Tanszéknek egy olyan intézményi struktúrában kellett működnie, ebből a szempontból is, amelyik lényegében a TTK-t követte, oda kívánt beilleszkedni.

A TTK tanszékeinek jó részében a hagyományoknak megfelelően a tanszék-vezető önkényúrként működött, így Horváth is erre törekedett. Minden adminisztratív kérdésben (pl. az órabeosztás) lényegében egyedül döntött, miközben – ahogy említettük – a leadott tananyagot nem ellenőrizte, és az egyéni kutatási irányokba sem nagyon szólt bele (legalábbis a szintén említett kultúrára való váltási kísérletig).

A tanszéki értekezletek tehát kevéssé szóltak oktatási vagy kutatási kérdésekről, ezzel szemben gyakran felvetett ideológiai és politikai problémákat. Ezek tipikus lefolyása úgy történt, hogy Horváth előhozott egy aktuális kérdést, majd mindenkinek el kellett mondania a véleményét, végül Horváth lezárta a vitát a helyes álláspont kifejtésével. Ez hosszú ideig nem okozott problémákat, a vezető oktatók nyilván nagyrészt egyetértettek, ha nem, akkor – talán az 50-es évekből származó beidegződéseiknek megfelelően – hallgattak. A fiatalok álláspontjai szintén hasonlóak voltak, ha nem, akkor – alárendelt szerepüknek megfelelően – hallgattak. A jelzett szakmai/tartalmi változásokkal párhuzamosan azonban a 80-as évek közepére egy részük felismerte Horváth politikai/ideológiai nézeteinek némileg sztálinista vonásait is, így megkezdődött egy nem nagyon nyilvános elhatárolódás.

A Tanszék kapcsolatai

A Tanszéknek egyrészt voltak nem hivatalos, másrészt a különböző struktúrákba beépülő hivatalos kapcsolatai.

Az előbbi esetében Horváth nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a Tanszékot körülvegye főleg TTK-s, de esetleg külső szaktekintélyekkel is. Ezek vagy tanszékvezetők voltak (Balázs Béla, Géczy Barnabás stb.), vagy olyan professzorok, akik valamilyen marginális helyzetbe kerültek (Fényes Imre stb.). Ők (esetleg még a tanítványaik) lehetőséget kaptak arra, hogy filozófiai jellegű gondolatmeneteket megjelentessék a tanszéki kiadványokban, vagy előadhassák a Tanszék által szervezett konferenciákon. Közös kutatásokról nem igazán volt szó, de ezek a kapcsolatok járhattak bizonyos előnyökkel, növelhették a Tanszék tekintélyét. Az ilyen jellegű kapcsolatok esetenként nem csupán szaktudósokra, hanem más karokon, egyetemeken működő, hasonlóan gondolkodó filozófusokra is kiterjedtek (Bíró Gábor, Földesi Tamás, Müller Antal, Szigeti József stb.)

Ami az állami struktúrát illeti, a Filozófia Tanszék eleinte egyedüli és önálló ideológiai tanszékként volt jelen a TTK-n. Amikor a kari szakbizottságok (a későbbi tanszékcsoportok) megalakultak, ezekbe a Tanszék nem sorolódott be. 1973-ban a BTK-n meglévő tanszékek állományának egy részét – hasonlóan ahhoz, ahogy korábban a Filozófia Tanszékkal történt – áttették a TTK-ra, így jött létre a Politikai Gazdaságtan Tanszék és a Tudományos Szocializmus Tanszéki Szakcsoport (a következő évtől már rendes tanszék) mint önálló egységek. 1975-re a TTK struktúrája nagyjából stabilizálódott, és ezen belül a három tanszék az Ideológiai Szakbizottság (titkára Varró Tibor e. t., a PG Tanszék vezetője) alá sorolódott be. A három tanszék 1983-ban vált Ideológiai Tanszékcsoporttá Szigetvári vezetésével. A Tanszékcsoportba tartozás lényegében formálisnak bizonyult, nem volt hatással a Tanszék életére.

Nagyjából ugyanez volt a helyzet a TTK-nak mint állami szervezeti egységnek és a Tanszéknek a viszonyában. A Tanszék természetesen az általános szabályzatoknak, a felsőbb vezetés utasításainak megfelelően működött, de az adminisztratív intézkedéseken túl ez nem volt hatással az oktatásra vagy a kutatásra. A TTK-n belül az említett személyekhez fűződő kapcsolatokon, a Tanszék kiadványain és konferenciáin kívüli szervezeti érintkezések nem nagyon voltak. Ennek ellenére, az eredeti koncepció – a TTK-ba való beillesztés – oktatási és kutatási szempontból is bizonyos értelemben sikeres volt. A Tanszék oktatóinak/oktatásának és publikációs tevékenységének színvonala megfelelt a TTK (ahol voltak nemzetközileg is kiemelkedően sikeres munkatársak/tanszékek és olyanok is, amelyek ettől elég távol álltak) átlagának, amit persze az valószínűleg sosem ismert volna el.

Hasonlóképpen nem voltak igazi szervezeti együttműködések az ELTE másik két karával sem, beleértve a filozófia tanszékeket is. Az idősebb munkatársaknak természetesen voltak személyes kapcsolataik korábbi kollégáikkal és a fiatalabbak is – minthogy évekig jártak a BTK Filozófia Kiegészítő Szakára – kialakítottak ilyeneket tanáraikkal és évfolyamtársaikkal, de ezek nem emelkedtek valamiféle „hivatalos” szintre.

Kissé más stílusúak voltak a pártszervezetekkel való kapcsolatok. A Tanszéknek (és később a Tanszékcsoporthoz), nem volt saját MSZMP-szervezete, bár csaknem mindenki párttag volt. Ezeket a párttagokat szétszórta az egyes szakterületek tanszéki szintű pártcsoportjai és ezáltal a szakterületi szintű pártszervezetek között. Általában mindenki a saját szakterületének megfelelő pártszervezethez tartozott, és a Tanszék ezen a módon mintegy rajtatartotta a szemét az egész TTK-n. Ráadásul az időszak egy részében a Tanszék adta a kari párttitkárt is Szigetvári személyében. Ebből a rendszerből csekély mértékben, de a szakterületek is profitáltak, mert a Tanszék munkatársaira pártfeladatokat (pl. agit-prop titkári funkciót) bízva, némileg tehermentesítették magukat. A felsőbb pártszervezetekkel való kapcsolat mindkét irányban sokkal lazább volt. Azonban tulajdonképpen idesorolható az irányító minisztériummal való kapcsolat, ahol az ideológiai tanszékeket felügyelő Főosztály lényegében a pártirányítást képviselte (habár elvileg állami hatóságként kellett volna működnie). Ők az oktatási és kutatási munkába nem igazán tudtak beleszólni, de az alkalmazási, kinevezési kérdésekbe igen, és ezt ki is használták. Szintén a pártszervezetekkel való kapcsolatokhoz tartozik a MLEE-n való tanítás, amelyben a munkatársak többsége érdekelt lett. Ezen a területen is azt történt, hogy a kirendelés különböző kerületekbe történt, ezáltal széleskörű tapasztalatokra lehetett szert tenni, ezt azonban a Tanszék nem hasznosította.

A szakszervezet az országoshoz hasonlóan kevésbé vagy csak áttételesen töltötte be érdekvédelmi szerepét. Amikor a tanszéki titkárnők voltak a szakszervezeti bizalmiak, akkor ez a szerep teljesen formális volt, semmilyen hatást nem jelentett. Amikor fiatal oktatót választottak/neveztek ki (pl. Szegedit, aki először a Tanszék bizalmija, később a Tanszékcsoporthoz szakszervezeti titkára lett), a helyzet akkor sem sokat változott, maximális törekvése az lehetett, hogy a jutalmakat ne teljesen a vezetői önkény, hanem a munkában való részvétel alapján osszák ki.

A Tanszék hivatalos külföldi kapcsolatai alapvetően a Szovjetunióra és Kelet-Németországra korlátozódtak. Ezek lehetővé tették, hogy filozófusokat fogadjon a Lomonoszov Egyetem és a Jénai Egyetem társtanszékéről vagy a Tanszék munkatársait kiküldjék oda néhány hétre vagy egy hónapra. Itt – lehet, hogy a nyelvi nehézségek miatt – nem oktatási cserékről, hanem inkább tudományos turizmusról beszélhetünk. Egy-egy tanszéki előadás természetesen

azért előfordulhatott.²² A kutatómunkát azonban feltétlenül elősegítette, hogy ez alatt az idő alatt igénybe lehetett venni a külföldi könyvtárakat. Ezen túl, néhány munkatárs ki tudta használni a külföldiekkel való személyes kapcsolatait is, amelyek révén a Tanszéknek a nemzetközi tudományos életben való részvétele egyre javult, és a 80-as évek közepén már a Nyugatot is elérte. Ennek egyik példája Sipos kapcsolata az akkor Franciaországban élő görög marxista, Eftichios Bitsakisszal, aki meglátogatta a Tanszékét. Ennek egyik következménye lett a *Fizika és materializmus* című könyvének magyarországi megjelenése, majd a Tanszék néhány tagjának előadóként történő meghívása egy görögországi konferenciára.

3. A TTK Társadalomtudományi Kabinet működése

Ahogy mások, a Tanszék munkatársai sem látták előre a rendszerváltás bekövetkeztét, így arra nem is készülhettek fel. Az igazi problémát azonban az jelentette, hogy a Tanszék belső indíttatásból eleinte nem igazán alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez. Nem lehet tudni, hogy Horváth miben reménykedett, de ragaszkodott a régi állapotokhoz, módszerekhez, egyáltalán nem akart elébe menni a külső változások hatásainak. A fentebb már vázolt módon tanszéki értekezletti vitát rendezett a gorbacsovi politikáról, ahol mindenki elmondta a véleményét, majd várta a szokásos konklúziót, de az elmaradt – Horváth nem nyilvánította ki a saját meglátásait. Egy másik alkalommal Ropolyi bevezetője után a vita arról szólt, hogy mit kéne változtatnunk a peresztrojka szellemében. Előkerültek a később aztán megvalósított javaslatok is – plurális oktatás, választási lehetőségek előtérbe kerülése, módszertani sokféleség –, de Horváth elzárkózott ezektől. Így aztán a tényleg bekövetkező változások végül sokként értek egyes oktatókat.

A Tanszék – illetve jogutódjai – alapkonceptiója közvetlenül a rendszerváltás előtt, közben és után tulajdonképpen nem sokat változott. Továbbra is része szeretett volna maradni a TTK-nak, bár ez meglehetősen nehéznek bizonyult. A marxizmus háttérbe szorulásával mind az oktatásban, mind a kutatásban igyekezett modernebb trendeket követni.

1989-ben az Ideológiai Tanszékcsoporton belül még megvolt a három tanszék, a Filozófia Tanszék 16 fővel, a másik két tanszék összesen kb. ugyanennyivel, de

²² Ritka kivételnek tekinthető a moszkvai Lomonoszov Egyetem természettudományi karainak filozófia tanszékével (amellyel valamiféle, kölcsönös látogatásokkal működtetett testvértanszéki kapcsolat állt fenn) kiadott 10 orosz és 7 magyar szerző által létrehozott közös könyv: Kupcov, V. I. – Horváth József (szerk.): *Na putyi k jegyinsztvu nauki*. Izd. Moszkovszkaja Univ., Moskva, 1983.

volt még kb. 10 másodállásosuk is. 1990-re belső indíttatásból a név Társadalomtudományi és Filozófiai Tanszékcsoporttá változott, de továbbra is Szigetvári vezette. A másik két tanszék szintén nevet változtatott, így lettek Közgazdaságtan Tanszék és Politikaelméleti Tanszék. A filozófusok és a politológusok közül néhányan már kezdtek elszivárogni (nyugdíj, másodállás, külföld stb.).

A TTK vezetése az új domináns párt főideológusának tartott Kulin Ferenchez fordult, hogy mi legyen e tanszékekkel. Ő azt tanácsolta, hogy ne rúgják ki a munkatársakat, hanem egy időre dugják el valahogy a tanszékeket. Ennek következtében – ezúttal tehát kényszerítve – átnevezték a Tanszékcsoportot Társadalomtudományi Kabinetre (utóbbi kifejezésnek az adott vonatkozásban nem sok értelme volt, azért választották ezt a nevet az egység számára, mert ilyesmi semmiféle egyetemi vagy kari szabályzatban nem szerepelt, így várhatóan semmilyen szabály nem korlátozza majd a vezetőket az egységről való későbbi döntéseik során), de a tanszékek megmaradtak. A Kabinetet Kurtán Lajos egyetemi docens vezette, aki a közgazdaságtan oktatástechnológiájából szerzett tudományos fokozatot. A kari vezetésnek azonban az volt az elképzelése, hogy valójában csak a filozófusokat tartja meg. Ennek talán az lehetett az oka, hogy a filozófiát érezték a természettudományokhoz legközelebbinek. Ekkor és később sem számoltak azzal, hogy pl. a közgazdaságtanra esetleg szükségük lesz a hallgatóknak a piacgazdaság keretei között, vagy hogy a politológiai ismeretek fontosak lehetnek egy többpártrendszerben (ráadásul a politológusok kevésbé voltak „vonalasak” a Filozófia Tanszékénél, leginkább az MSZMP reformszárnyát támogatták). A Kabinetben a két másik tanszék létszáma a felére csökkent, a filozófusoké lassabban apadt.

1991. október 1-sejével a tanszékeket megszüntették, ezzel a Kar megszabadult a tanszékvezetőktől. A volt tanszékek csoportokká alakultak. Az év végére befejeződtek a nyugdíjazások és az elbocsátások nagy része is. 1992-re az említett 9 filozófus adjunktuson kívül még 5-en maradtak a másik két csoportból. A filozófiai csoport úgy döntött, hogy a hasonló kutatásokra és oktatásra szakosodott külföldi egyetemi egységek (tipikusan: *Department of History and Philosophy of Science*) mintájára Tudománytörténeti és Tudományfilozófiai Csoportként kíván tovább működni. 1993-ban a 9 filozófuson kívül már csak 4 közgazdász tanított a Kabinetben.

Oktatás

A rendszerváltás után a TTK Kari Tanácsának döntésével a hallgatók által felveendő kurzusok száma egyik napról a másikra radikálisan lecsökkent. A döntést nem előzték meg tárgyalások vagy felmérések, leginkább ötletszerűen történt.

Ezzel a kötelező filozófiai (és más ideológiai) tárgyak megszűntek. A hallgatókkal szemben támasztott követelmény az lett, hogy az első 4 évben vegyenek fel 3 szabadon választott társadalomtudományi/értelmisségképző tárgyat, amelyből az egyiknek a tanár szakos hallgatók esetében tudománytörténeti jellegűnek kellett lennie. Ezzel lényegében érvényesült az oktatók részéről a szabad előadás meghirdetés, a hallgatók részéről pedig a szabad kurzusválasztás elve. Utóbbi azt is jelentette, hogy a hallgatók akár más karokon is felvehettek tárgyakat, erre azonban igen kevés igény mutatkozott.

Az új helyzet legnagyobb hátránya az volt, hogy nem lehetett szisztematikus filozófiaképzést megvalósítani, minthogy a hallgatók nem voltak kötelezhetőek egymás után több félév hallgatására ugyanabból a tárgykörből. Óriási előnye volt viszont, hogy az egyes kurzusokra jelentkező hallgatók többsége valódi érdeklődést mutatott az adott témakör iránt.

A hallgatói létszám az egyes kurzusokon igen változó volt. Előfordult, hogy egyes kollégiumokat bizonyos félévekben jelentkezők hiányában nem kellett elindítani. A másik szélsőség, amikor egy-egy kollégiumra 100-as nagyságrendben jelentkeztek hallgatók és azt esetleg több csoportban kellett megtartani (ha az időpontokat nem sikerült egyeztetni). Egy-egy félévben eleinte csak összesen 300–400 hallgató jelentkezett a kurzusokra, mert az idősebb hallgatóknak már megvoltak a megfelelő jegyeik a kötelező tárgyakból. Később már inkább 600–650 hallgatóval kellett számolni. Ennek megfelelően az átlagos csoportlétszám 15-ről 20-ra növekedett. Meg kell jegyezni, hogy ebben a rendszerben újdonságként megjelentek a nem vizsgázó hallgatók is, arányuk ebben az időszakban 20%-ról 40%-ra nőtt. A hallgatói összetétel szintén változónak bizonyult. Az egyes természettudományi diszciplínákhoz kapcsolódó előadásokat természetesen főleg a megfelelő szakosok látogatták, az általánosabb jellegű tárgyaknál a hallgatóság vegyes volt. Sokszor megfigyelhető volt az elsősök túlsúlya.

Az általános értelmisségképzésen túlmenően a Tanszéknek (illetve jogutódjainak) nem sok feladat jutott. Bár többen próbáltak diplomamunkára jelentkezni, őket a szaktanszékek általában lebeszéléstől, így csak egy-két tanárszakos szakdolgozó akadt. Ugyancsak nehézségekkel kerültek szembe azok a törekvések, amelyek eleinte tudománytörténeti és -filozófiai fakultációk, később doktori program létrehozására irányultak. Egyetemi tanárok híján erre nem volt esély, így csupán néhány oktató vett részt a BME „Technika-, mérnök és tudománytörténeti doktori iskola” pályázatában.

Személyi feltételek

Az oktatói létszám a rendszerváltás után fokozatosan alig kétharmadára csökkent: az idősebb kollégák (a docensek) nyugdíjba mentek, de a fiatalabb adjunktusok közül is – önként vagy kényszer következtében – elhagyták néhányan az egyetemet. Ez a folyamat 1991. december 31-ével zárult le.

A főállású oktatók

1992-re maradt a 9 adjunktus.

Kis-Tóth ekkor már elsősorban a matematika alapkérdéseivel és a kortárs logikai elméletekkel foglalkozott. Matematikatörténetet, logikát és filozófiatörténetet tanított.

Nánási a humánökológia filozófiai és történeti problémáira váltott, ezekből és a biológiai gondolkodás kultúrtörténetéből tartott órákat. Egyedülként részt vett a kari szakképzésben is – szintén humánökológiai területen.

Rédei a kvantummechanika és a statisztikus szemléletmód interpretációs problémáit kutatta; a kvantummechanika filozófiai problémáiról tartott órákat, de ennél szélesebb témakörben – a természettudományok általánosabb filozófiai problémáit – is tárgyalta, angolul és németül is.

Ropolyi ekkoriban főleg – de messze nem kizárólag – a termodinamika alapjaival, történetével és filozófiájával foglalkozott, a dinamikai elveket vizsgálta. Széles területeken megtartott kurzusai felölelték – többek között – a filozófiatörténetet, a fizika és a kémia filozófiai problémáit.

Szegedi elsősorban a kvantummechanikával kapcsolatos (filozófiai, történeti és szociológiai) kérdésekkel foglalkozott. Főleg a fizika történetét, filozófiáját és tudományfilozófiát tanított.

Szigeti a mikroelektronika robbanásszerű fejlődésével kapcsolatos technikai, gazdasági, műszaki-tudományos és szociológiai problémái területén folytatott kutatómunkát; a filozófia történetéről és a mikroelektronika társadalmi problémáiról tartott előadásokat.

Szilágyi kutatási és oktatási területei az egzisztencialista filozófia és az európai fejlődés jelene volt, de ennek az időszaknak a jelentős részére szabadságot vett ki külföldi mérnöki munkája miatt. Előtte és utána technikatörténeti és -filozófiai előadásokat is tartott.

Vinkovics a geográfia történeti és filozófiai problémáival foglalkozott; elsősorban földtudományi szakos hallgatók számára tartott tudománytörténeti és filozófiatörténeti kurzusokat.

Zágoni a modern fizikához kapcsolódó ontológiai irányokban tevékenykedett; elsősorban tudománytörténeti és tudományfilozófiai órákat hirdetett meg.

Minden nehézség ellenére, a kandidátusi fokozatot korábban elnyerve 1993-ban Nánásit, Rédeit, Szegedit és Vinkovicsot docenssé nevezték ki. Új embereket azonban nem lehetett felvenni, holott az oktatói gárda kezdett elöregedni, tanársegéd évek óta nem volt és még jó ideig nem is lesz.

A másodállásosok

A korábban a kötelező filozófiai tantárgyakat tanító másodállásosok eltűntek. A (pl. szabadság miatt) betöltetlen álláshelyekre azonban – legalábbis ezekben az években, később soha – fel lehetett venni másodállásosokat. Ennek célja a kollégiumok választékának bővítése volt.

Az első ilyen másodállásos *Székely László* tudományos főmunkatárs (MTA Filozófiai Intézet) volt, aki matematika–filozófia szakon végzett, bölcsészdoktori és kandidátusi fokozattal rendelkezett. Ő a kozmológia történeti és ismeretelméleti problémáiról tartott órákat.

Kiss Olga egyetemi tanársegéd (Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem) matematika–filozófia valamint tudomány- és technikatörténet és -elmélet szakokon végzett; oktatási területe a matematika története és filozófiája volt.

Schwendtner Tibor TMB-ösztöndíjas (ELTE BTK) vegyész és filozófia, valamint tudomány- és technikatörténet és -elmélet szakokat végzett; filozófiatörténetet, tudományfilozófiát és kémia-történetet tanított.

Az oktatás tartalmi kérdései

A cél az oktatással kapcsolatban annak megszervezése és ellátása volt bevezető jellegű és speciális kurzusok formájában, egyrészt átfogóan a tudománytörténet, az ismeret- és tudományelmélet, a természetfilozófia, a tudomány-szociológia általános szintjén, másrészt az egyes természettudományok és a matematika történetét, ismeretelméleti, filozófiai és társadalmi problémáit illetően. Megmaradt a korábbi oktatási feladatok közül néhány a kari igényekhez alkalmazkodó, e tárgyak hátterét képező filozófiai kurzus ellátása is.

A szabad egyéni előadás meghirdetést az oktatók oldaláról bizonyos mértékig korlátozta az a közös törekvés, hogy legyen egy alapvető választék – pl. a tudománytörténet területén –, és legyen egy laza összhang a tárgyak között. Az így kialakított tárgyköröket egészítették ki a fent említett óraadók a kozmológia, a kémia és a matematika területén.

A meghirdetett kollégiumok lényegében 3 csoportba voltak sorolhatók. Az elsőbe tartoztak a történeti jellegű előadássorozatok, amelyek felölelték a filozófia, a természetfilozófia, a természettudományok és a matematika területét.

Összesen mintegy harmincféle ilyen szerepelt közvetlenül a rendszerváltás utáni években. A különböző igények kiszolgálásának érdekében ezek között voltak az adott történetet röviden (egy félévben) vagy hosszabban (2-3 félévben) kifejtő kurzusok. Az általános tudománytörténeti és a természetfilozófiai kurzusokat 4-8 kolléga együtt tartotta. A második csoportban tudományfilozófiai kollégiumok voltak, beleértve az ismeretelmélet, a logika és az egyes szaktudományok filozófiai problémáit tárgyalókat is. Ezek száma majdnem elérte a húszat ebben az időszakban. A harmadik csoportot a társadalomfilozófiai kurzusok alkották, amelyekből ekkoriban nagyjából tíz lett megtartva. Összesen tehát csaknem 60 féle kollégium szerepelt a választékban, némelyikük csak egyszer, de olyanok is voltak, amelyek végig a listán voltak. Az egyes félévekben megtartott kollégiumok száma 25 és 35 között változott, 30 körüli átlaggal.

„Módszertani” újításokkal is próbálkoztunk. Egyes kurzusokat például ketten tartottunk: az órákon egymással folytatott beszélgetések, közös értelmezések, viták az előadók és a hallgatók számára egyaránt szokatlan élményeket tartogattak. Az is előfordult, hogy egyes foglalkozásokat hétvégén tartottunk, vagy hogy a szemináriumi munka a nyári szünetben „tábori” körülmények között folytatódott. A hallgatókból áradó kíváncsiság, nyitottság, fáradhatatlanság sokunkra hatott.

A rendszerváltás után kifejlődött pályázati rendszerek lehetővé tették, hogy a korábban a speciális kollégiumok részére esetlegesen készített rövid stencilezett segédanyagok helyett komolyabb jegyzetek jelenjenek meg. A Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány elnyert pályázata keretében készült két jegyzet, amelyeket szerzői kollektíva írt, így a tervezett 1993 helyett csak évekkel később jelentek meg (utóbbi aztán könyv formájában is kiadták, egy jóval későbbi pályázat keretében pedig mindkettő felkerült a *Digitális Tankönyvtárba*).²³ A BTK-s filozófiai tanszékekkel közösen elnyert Felzárkózás az Európai Felsőoktatási Alap pályázat forint- és dollárkeretet biztosított a tudománytörténeti és tudományfilozófiai oktatás fejlesztéséhez. Ennek segítségével tudtunk néhányan tanulmányutakat tenni az Egyesült Államokban és máshol. Holland vezetéssel kísérlet történt egy szélesebb nemzetközi együttműködés kialakítására ugyanezen a területen a TEMPUS keretében. Bár ezt a pályázatot nem sikerült elnyerniük, az előkészítési fázisban a Groningeni Egyetem fogadta a csoport négy munkatársát az ottani körülmények és tapasztalatok megismerése céljából.

²³ *Előadások a természetfilozófia történetéből*, Egyetemi jegyzet, ELTE TTK, Budapest, 1997. Forrás: <http://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/11990> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.); Ropolyi László – Szegedi Péter (szerk.): *A tudományos gondolkodás története*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2000 (Második, bővített kiadás, 2000.) Forrás: <http://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/11982> (Utolsó letöltés: 2024. 11.10.).

Szintén a rendszerváltás után vezették be a hallgatói véleményezést. Bár az értékelési lapok ekkoriban kézzel történő kitöltése elől a hallgatók egy része megszökött, a visszakapott lapok összesített eredményeinek átlaga ezekben az években 4,74 volt (egy ötfokozatú rendszerben).

Kutatás

Már beszámoltunk a kutatási területek eltolódásáról a 80-as évek közepe óta, ez a folyamat folytatódott, de a fő terület továbbra is a természettudományok filozófiája és egyre inkább a tudományelmélet és tudományfilozófia volt. Erősen szaporodtak azonban a tudománytörténeti és a társadalmi kontextusokat tárgyaló tanulmányok is.

A rendszerváltás után a kutatások is elsősorban pályázati keretek között folytak. A munkatársak közül főleg a fizikusok jeleskedtek az ezekben való részvételben. Hárman elnyerték az OTKA támogatását egy Magyarok szerepe a kvantummechanika alapjainak kutatásában című munkához. Részt vettek mások által vezetett külső OTKA pályázati munkákban is. Elnyerték az OMFB támogatását egy magyar–görög programban az athéni Nemzeti Műegyetem Fizika Tanszékének tudományfilozófiai és -történeti csoportjával való együttműködéshez. Egyetemközi szerződések alapján közösen dolgoztak a fizika filozófiai problémáin a jénai, krakkói és heidelbergi egyetemek filozófiai intézeteivel.

A publikációs tevékenység folytatódott, az *Acta Philosophica* hiányában a munkatársak kénytelenek voltak színvonalasabb kiadványokban megjelentetni munkáikat, elsősorban magyar és angol nyelven. A publikációk eloszlása azonban meglehetősen egyenetlen volt, néhányan ugyan sokat publikáltak, de az egy publikáció/fő/év darabszámot csak átlagosan sikerült tartani, ha a (főleg külföldi) egyetemeken és konferenciákon tartott szemináriumokat, előadásokat is beszámítjuk.

A korábbi Tanszék által szervezett visegrádi konferenciák megszűntek, de nyilvánott a világ: egyre többet tudtunk járni nemzetközi konferenciákra. Sőt, 1990-ben jeles tudósok részvételével sikerült egy 5 napos nemzetközi konferenciát szervezni Veszprémben a termodinamika történeti és filozófiai problémái köréből, amelynek előadásait a World Scientific adta ki *Thermodynamics: History and Philosophy – Facts, Trends, Debates* címmel.²⁴ 1993-ban ugyanott zajlott le a következő

²⁴ Martinás, Katalin – Ropolyi, László – Szegedi, Péter (szerk.): *Thermodynamics: History and Philosophy. Facts, Trends, Debates*, World Scientific, Singapore, 1991.

jelentős filozófia konferenciánk, tudományhermeneutika témakörben, ahol a legjelentősebb magyar és külföldi képviselők adtak elő, és amelynek anyagát 1999-ben a Kluwer adta ki a *Boston Studies in the Philosophy of Science* sorozatban *Hermeneutics and Science* címmel.²⁵ E konferencia nyomán jött létre az International Society for Hermeneutics and Science, amely később rendszeresen rendezett konferenciákat itthon és külföldön. Néhány munkatárs más hazai konferenciák szervezésében is részt vállalt.

Élet a Tanszéken és a Csoportban

A Tanszéken már rendszerváltás előtt kialakultak bizonyos feszültségek. Ezek okai lehettek az egyre nyilvánvalóbb ideológiai és politikai különbségek, a kinevezésekkel kapcsolatos főnöki manipulációk stb. Mindezek kölcsönös bizalomvesztéshez vezettek, elsősorban a tanszékvezető és a fiatalabb oktatók jó része között, de kisebb részben az oktatók egymás közötti viszonyaiban is. A rendszerváltás körüli tehetetlenség és egymás hibáztatása ezt csak fokozta. A fentebb vázolt szerkezeti átalakulások egzisztenciális bizonytalansággal is jártak. Ebben az igen rossz hangulatban kellett folytatni, sőt megújítani az oktatást, miközben a jövőt is az egyetemen eltölteni kívánók nem hanyagolhatták el tudományos munkájukat sem.

Az önkényuralom alóli felszabadulás egyben azt is jelentette, hogy a Tanszék/Csoport vezetés nélkül maradt. Az átalakulás folyamatában a munkatársak nem adták meg a bizalmat sem a régi, sem az új (Kabinet) vezetésnek. Szegedit bízták meg azzal, hogy tárgyaljon a kari vezetéssel, illetve forduljon a BTK Filozófiai Intézetének vezetőjéhez, Bence Györgyhöz a fennmaradás érdekében. Az előbbivel való tárgyalások lényegében egyoldalú információközlések voltak, ők az érdekeltek meghallgatása nélkül döntöttek az összes kérdésben. Az utóbbi több jóindulatot mutatott, de végül közreműködésére nem volt szükség.

A folyamatok lezajlása közben és után Szegedi maradt a csoport vezetője, de ő nem tanúsított elég határozottságot a munkatársak évtizedes szétszórtságának megszüntetésére. Lényegében csupán az adminisztratív feladatok ellátására, az éppen napirenden lévő problémák megoldására összpontosított. Ez persze egyben azt is jelentette, hogy a demokrácia jobban érvényesült, út nyílt a különböző kezdeményezések számára, ami az adott időszakban fontos lehetett. Összességében a Csoport alapszinten teljesítette a feladatait.

²⁵ Fehér Márta – Kiss Olga – Ropolyi László (szerk.): *Hermeneutics and Science. Proceedings of the First Conference of the International Society for Hermeneutics and Science*. Boston Studies in the Philosophy of Science, vol. 206, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1999.

A Tanszék/Csoport kapcsolatai

Az idősebb generáció távozásával a TTK tanszékvezetőivel, tekintélyesebb professzoraival való kapcsolatok megszűntek (többen közülük is nyugdíjba mentek). Ugyanez történt más egyetemek hasonló oktatóival is. Helyettük inkább olyan fiatalabb oktatókkal társultunk, akik érdeklődtek pl. a tudománytörténet iránt, így közösen tudtunk velük oktatni, jegyzetet írni. Minthogy azonban ahogy a Tanszék/Csoport mindig is marginális helyzetben volt a TTK-n, ők sem tartoztak a legtekintélyesebb kollégák közé, ezért a későbbi nehezebb helyzetekben nem tudtunk a támogatásukra támaszkodni.

Az állami struktúrából az átalakítással a Csoport lényegében eltűnt, a Kabinet a dékán közvetlen felügyelete alá tartozott. A Kabinetben belüli kapcsolatok semmit sem változtak a korábbiakhoz képest. Az MSZMP megszűntével a munkatársak többsége semmilyen pártnak nem lett tagja (de akadt, aki belépett az MDF-be). Páran tagjai lettek a Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezetébe, de ennek jelentősége semmivel sem lett nagyobb a Csoport életében, mint a korábbi szakszervezeti mozgalomé.

Az oktatással kapcsolatban kialakult némi – nem túl erős – kapcsolat más intézményekkel, kollégákkal is. Így a már említett módon a tudománytörténet oktatásában és a jegyzet megírásában rész vett néhány munkatárs a szaktanszékekről. Valamennyire javult a kapcsolat a BTK Filozófiai Tanszékcsoportjával, a közös pályázaton kívül kölcsönösen meghirdetésre kerültek az esetleg a másik oldalon is érdeklődést keltő kurzusok, azonban az áthallgató diákok száma meglehetősen alacsony maradt. A MLEE megszűnt, de pár oktatónk tanított a jogi, illetve orvosi továbbképzésben. Néhány oktató tagja lett különböző külső szervezetek (MKM pedagógusképzési szakértői bizottsága stb.) oktatással foglalkozó csoportjainak. Ugyancsak néhányan többféle módon segítettek az egységes, történeti folyamatban való középiskolai természettudományi oktatási kísérleteket. Az óraadók szintén jelentettek valami kapcsolatot az anyaintézményeik felé.

Több kutató tagja lett különböző hazai és egyes nemzetközi tudományos szervezeteknek (American Mathematical Society, Eötvös Loránd Fizikai Társulat különböző szakcsoportjai, Magyar Földrajzi Társaság, International Union of History and Philosophy of Science / Division of Logic, Methodology and Philosophy of Science Magyar Nemzeti Bizottsága, Magyar Biológiai Társaság, Magyar Filozófiai Társaság, Magyar Kémikusok Egyesülete, Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Komplex Bizottság különböző albizottságai, Philosophy of Science Association, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat több szakosztálya). Részt vettek közreműködtek eljárásokban is az ELTE TTK-n, illetve az MTA TMB-ben (vizsgáztatóként, opponensként, bizottsági tagként vagy titkárként).

Egyes külföldi kapcsolatokról már beszámoltunk az oktatással és a kutatással kapcsolatban. Más egyetemi tanszékekkel is akadtak alkalmi egyoldalú vagy kölcsönös látogatások, kapcsolatfelvételek. Ezek az amsterdami, a belfasti, a hamburgi, a szófiai, a tübingeni és az utrechti egyetemeket érintették.

4. A Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék tevékenysége

A Kabinet-korszak 1994-ben véget ért: megszűnt a Társadalomtudományi Kabinet és az ott formálódott csoportból Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék létesült.

A változtatást több tényező motiválta. A kar vezetése kész volt változtatni, annál is inkább, mert a Kabinet létrehozatalától fogva átmeneti képződménynek számított. Az új dékán *Kiss Ádám* fizikus lett, aki személyesen is ismerte, sőt tanította a tudománytörténeti és tudományfilozófiai csoport fizikus végzettségű tagjait, valamint aki úgy gondolta, és azt is képviselte, hogy „természetfilozófiára nyilvánvalóan szüksége van a TTK-soknak” – bármit is értett ez alatt.

A csoport tagjai se tétlenkedtek. Mivel a TTK-n hagyományosan nagyra értékelik a tudományos fokozatokat, egyetemi beosztásokat, rangokat, beláttuk, hogy a leendő tanszék stabil TTK-s elfogadottsághoz szükségünk volna tanszékvezetőként legalább egy akadémiai doktorra. Az is világos volt, hogy a csoport aktuális tagjai rövidtávon nem tudnak ilyen fokozatot szerezni. Némi tájékozódás után arra jutottunk, hogy a leendő tanszékre vezetőnek meghívjuk Kampis Györgyöt, aki éppen akadémiai doktori fokozata megszerzésének küszöbén állt. Kampis vállalta a dolgot és 1994-től csatlakozott a társasághoz.²⁶ Alkalmazását megkönnyítette, hogy akkori munkahelye is egy TTK-s intézmény, az Etológia Tanszék volt.

²⁶ Kampis nem volt ismeretlen számunkra. A Tanszék egyes tagjaihoz hasonlóan 1991-től ő is részt vett Érdi Péter és Tóth János – főként filozófusokból és a filozófia iránt is érdeklődő természettudósokból álló – ELMOHA körének rendezvényein, így például Márkus György: *Miért nincs hermeneutikája a természettudományoknak?* című tanulmányáról 1992. novemberében rendezett vitán, valamint – még az Etológia Tanszék munkatársaként – meghívott előadó volt emblemikus *Hermeneutics and Science* című veszprémi konferenciánkon 1993. szeptemberében. (Lásd Ropolyi László: *Az International Society for Hermeneutics and Science* tevékenysége. Kézirat, megjelenés alatt.) Ismeretlen volt viszont a kar dékánja számára, aki egy véletlen találkozásunk során nekem (RL) szegezte a kérdéseket: „Ki ez a Kampis? Miket csinált idáig? Érdekes öt idehozni a tanszéketekre?” Megnyugtattam. Érdekes, hogy valamiféle személyes ismeretség/tudás fontos volt számára a döntéshez.

Kampis György villamosmérnökként végzett a BME-n 1981-ben. Hosszabb ideig Csányi Vilmos munkatársaként az ELTE Magatartásgenetikai Laboratóriumában, majd Etológia Tanszékén elméleti biológiával, evolúcióelméleti módszertannal, később főként kognitív tudománnyal foglalkozott. 1991-ben publikálta németországi ösztöndíjasként írt *Self-Modifying Systems: A New Framework for Dynamics, Information, and Complexity* című, figyelmet keltő könyvét. Ennek ismeretelméleti tartalmára figyelt fel Fehér Márta, aki ennek alapján javasolta, hogy akadémiai doktori értekezését filozófiából adja be. Kampis az egyik alapítója volt a Magyar Kognitív Tudományi Alapítvány (MAKOG)-nak és az alapítvány konferenciasorozatának, valamint a *Budapest Semester in Cognitive Science (BSCS)* képzési programnak. 1995-ben az MTA doktora lett. 1994-es megalapításától megszüntetéséig a Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék vezetője volt, 2005-től egyetemi tanárként.

1994-ben még lehetett azzal érvelnünk, hogy tudománytörténet és tudományfilozófia tanszék megtalálható sok híres nyugati egyetemen – érdemes volna nálunk is követni ezt a trendet, hiszen a tudományok történeti és filozófiai megértése nyilvánvalóan hasznos és fontos. Ekkoriban a tudást és a kritikai gondolkodást valamennyire elismert értéknek tekintették nálunk is; a filozófiai, ill. történeti szemléletmód és az alkalmazásaikkal folytatott ideológiai vizsgálódások elfogadott kulturális/intellektuális tájékozódási eljárásoknak számítottak. Így, a természettudományi kar, miután kikérte egy szakértőkből álló ad hoc bizottság véleményét a tanszékké alakulásról,²⁷ a tanszék megalapítása mellett döntött.

Ezzel elindult a Tanszék történetének új, 22 éves periódusa. A tanszék személyzete 10 fő, a korábbi csoportból, valamint a frissen érkezett Kampis Györgyből állt. Az oktatási és kutatási feladatok az új szervezeti keretek között is lényegében a korábbi gyakorlat folytatásaiként fogalmazódtak meg.

A sikertörténet, mindazonáltal, hirtelen kedvezőtlen fordulatot vett: 1995-ben az ország gazdasági nehézségei miatt az egyetemi szférára is kiterjedt a Bokros-csomag, ami leépítésekkel és elbocsátásokkal járt. Emiatt 4 kollégának kellett elhagynia a tanszéket. Ez egyúttal a tanszék „tudományos” profiljának módosulását is eredményezte: az állásaikat megtartó kollégák szinte kizárólag a matematikai–fizikai–logikai–elméleti – ma divatos kifejezéssel STEM (*science, technology, engineering and mathematics*) – tudományokban voltak járatosak.

²⁷ A négytagú bizottság – tagja volt például Bence György az ELTE BTK Filozófia Intézetének akkori vezetője, valamint Hronszky Imre, a BME-ről – persze a tanszék létrehozását javasolta.

Oktatás

Figyelemre méltó, hogy a (hivatalosan is) tanszékké válás tulajdonképpen egybeesett a magyarországi egyetemi képzés tömegessé válásának időszakával.

Mindezidáig nem hoztuk szóba a Tanszék kiváltságos helyzetét, ti. azt, hogy történetének eddigi szakaszaiban mindvégig egészen kiváló hallgatókkal foglalkozhatott: az ELTE TTK diákjai ekkoriban az ország legjobbjai közé tartoztak. Az oktatás ugyanakkor jó ideje főként kis létszámú (20–25 fős) csoportokban, szemináriumi formában folyt, így a hallgatókkal való kapcsolat meglehetősen intenzív, személyre szabott és hatékony lehetett. A rendszerváltást követően mindezekhez hozzáadódott még a hallgatók személyes érdeklődésén alapuló szabad kurzusválasztása is. Ilyenformán egyáltalán nem meglepő, hogy a Tanszék órái (és egyes előadói is) viszonylag nagy népszerűséget élveztek – és viszont: általában szerettünk tanítani, diákjaink nagyrészt személyes ismerőseink is voltak, illetve azokká váltak. Nemegyszer hallottuk diákoktól, hogy a szakmai foglalkozások után intellektuálisan üdítő hatású számukra az óráinkra járni. Gyakran találkoztunk a tárgyaink iránt komolyabban érdeklődő, egy-egy témában elmélyülni szándékozó hallgatóval is.

Az oktatás tömegessé válása nem azonnal, de alaposan átrendezte ezeket a viszonyokat is. Az új helyzethez való alkalmazkodás nagyjából 5 éves folyamatban ment végbe, az új viszonyok 2000 körül stabilizálódtak. A hagyományos szemináriumok, speciális kollégiumok mellett ekkor már elkerülhetetlenekké váltak a nagy létszámú (50–100 fős) frontális előadások s az azokhoz igazodó számonkérési módszerek is. A hallgatók és az oktatók közötti személyes viszonyok jelentősen gyengültek, vagy egyenesen lehetetlenné váltak, sőt az egyszerű találkozások is – esetenként csak a vizsgákra korlátozódva – alaposan megritkultak. Ezen kihívások, valamint a szűkebben vett tanszéki szakmai profil határozottabb kifejezése érdekében folyamatosan, minden félévben meghirdettünk tömeges hallgatói részvétellel zajló *filozófiatörténeti*, *természetfilozófiai*, *tudománytörténeti*, *tudományfilozófiai* kurzusokat. Ezek mellett szükség volt alapvető társadalmi, kulturális, politikai kérdéseket a kar hallgatói körében népszerű formákban (film, populáris zene, tudományos-fantasztikus irodalom) megfogalmazó *műelemző* előadásokra, valamint sok konkrét filozófiai, tudományos, kulturális témát feldolgozó kisebb létszámokkal működő *speciálisabb* előadásokra, illetve szemináriumokra. A hallgatói összlétszám egy-egy félévben rendszerint 1000–2000 körül alakult.²⁸

²⁸ A Tanszék 2000-es években meghirdetett kurzusainak egy nem teljes, de informatív listája megtekinthető itt: Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék. Kurzusok. Forrás: <http://hps.elte.hu/idei-targylista.html> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.). 2003-ban az Informatikai Kar (IK) különvált

Az új oktatási feltételek miatt fontossá vált egyetemi jegyzetek és tankönyvek kiadása, különösen olyan területeken, amelyekben a tematika teljes áttekintésére több, esetenként más intézményekben dolgozó szakértőre is szükség volt. A már említett jegyzeteken kívül jelentős késéssel összehoztunk egy közös tudományfilozófiai bevezetést is.²⁹

A tanszékké válás lehetővé tette szakos képzések tervezését is. Az első tervet már 1997-ben elkészítettük, amelyek az országban egyedülállónak számító *A természettudományok története és filozófiája* témájú ún. C-szak, avagy kiegészítő szak TTK-s indításáról szóltak. Noha ez a terv nem kapott kellő támogatást, a szakindítási elképzeléseket mégis folyamatosan napirenden tartottuk, új és új változataikat időközönként megpróbáltuk elfogadtatni a döntéshozókkal. Lényegében sikertelenül.

A korábbi diákköri tevékenység átalakításával létrejött, és az országos diákköri rendszer integráns részeként éveken át sikeresen működött a Tudománytörténet és Tudományfilozófia TDK. Diákjaink számos díjat szereztek³⁰

Formálódásának korai fázisában bekapcsolódtunk, és a tanszék megszűntetéséig benne is maradtunk a *CEEPUS (Central European Exchange Programme for University Studies)* hallgatói és oktatói csereprogramjában, amelyben filozófiai, tudományfilozófiai és kognitív tudományi területeken évente néhány hallgatót és oktatót cseréltünk (fogadtunk és delegáltunk) osztrák, bolgár, szlovén, szlovák, cseh, román, horvát és lengyel egyetemekkel.

Kutatás

A tanszékké alakulás lehetővé tette a kutatási tevékenység némi stabilizálását és kiterjesztését. 1997-től rendszeressé váltak a tanszéki kutatásokat alapszinten támogató ún. tanszéki OTKA pályázatok, pl. tudományfilozófiai kutatások vagy valamely hasonló megnevezéssel és tartalommal. Az adott egyetemfinanszírozási helyzetben ezek a korlátozott támogatások általában csak a tanszék mindennapi működését biztosították, „tanszékfenntartó pályázatoknak” fogtuk fel őket, és akként is funkcionáltak. Nélkülözhetetlenek voltak minden

a Természettudományi Kartól, de az IK hallgatói fakultatív „nem szakmai” képzésüket döntő részben továbbra is a Tanszéken realizálták.

²⁹ Gulyás László – Kampis György – Kutrovácz Gábor – Ropolyi László – Soós Sándor – Szegedi Péter: *Bevezetés a tudományfilozófiába*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2013. Forrás: <https://dtk.tankonyvtar.hu/handle/123456789/12050> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.). Filozófiatörténet jegyzet megírására nem volt szükség, mivel a rendelkezésre álló kiadványok megfeleltek.

³⁰ A Tudománytörténet és Tudományfilozófia TDK-szekció honlapja. Forrás: <http://hps.elte.hu/tdk/tdk.htm> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).

további munkához, beleértve az oktatást is, az Egyetem ugyanis kizárólag a fizetéseket, az irodákat és a tantermeket (azok világítását, hálózati végpontjait és fűtését) biztosította a Tanszék számára, de például már a számítógépeket sem. Emellett mindenki próbált saját kutatásaihoz további pályázatokkal támogatókat szerezni, ekkor még gyakorlatilag csak magyarországi forrásokból. Kiseb filozófiai, tudománytörténeti pályázatokat rendszerint meg tudtunk nyerni.

A kutatások realizálása (konferenciák, utazások, publikálás stb.) szempontjából döntő jelentőségre tettek szert a nemzetközi együttműködések, a külföldi partnerekkel való kooperációk. A Tanszék STEM orientációja következtében kézenfekvő partnerünk lett a Bécsben akkoriban szerveződő *Institut Wiener Kreis*, amelyik a Bécsi Kör filozófiai, tudományfilozófiai tradíciójának kutatására jött létre.³¹ Az együttműködés motorja *Michael Stöltzner*, az intézet fiatal fizikus munkatársa volt, a kooperációt támogatta az Osztrák-Magyar Akció Alapítvány is. Az intézet bécsi konferenciáin tanszékünk szinte minden munkatársa (esenként érdeklődő diákokkal együtt) részt vehetett, megismerhettük a tudománytörténet és a tudományfilozófia egyes nagy alakjait, kapcsolatba léphettünk velük, publikálhattunk az intézet némely kiadványában, közös kutatások is elindultak.³²

E kooperáció legfontosabb és egyben legsikeresebb rendezvénye a Lakatos Imre születésének 75. évfordulója alkalmából szervezett nagyszabású közös konferencia volt. A *Lakatos's 75 years. An anniversary meeting* című rendezvény két eseményt jelentett. Egyet Bécsben, 1997. szeptember 12–14. között tartott, 8 előadásból állót, valamint egyet Budapesten, 1997. október 30–31. között tartott 11 előadásból és 1 panelbeszélgetésből álló összejevetelt. A találkozókön jószerivel mindenki részt vett, akinek fontosabb szerepe volt Lakatos magyarországi vagy angliai életében, illetve érdekelte Lakatos munkássága. A sikeres rendezvény alapján a Bécsi Kör Intézet könyvsorozatában publikált kötet³³ széles körű ismeretségre tett szert.

Már akkor is úgy tűnt, hogy a rendezvény és a kötet sikere komoly publicitást biztosított a Tanszék számára, tulajdonképpen „felkerült a tudománytörténeti/tudományfilozófiai térképre”. Jellemző az érdeklődésre, hogy az 1990-es évek közepén létrehozott releváns „szakmai” szervezet, a *HOPOS (The History*

³¹ Institut Wiener Kreis – Wiener Kreis Gesellschaft. Forrás: https://de.wikipedia.org/wiki/Institut_Wiener_Kreis_%E2%80%93_Wiener_Kreis_Gesellschaft (Utolsó letöltés: 2024.11.10.). Az intézmény 2011-től a Bécsi Egyetem Filozófia Karának egységeként működik.

³² E közös kutatások eredménye pl.: Rédei Miklós – Stöltzner, Michael (szerk.): *John von Neumann and the Foundations of Quantum Physics*. Vienna Circle Institute Yearbook 8, Kluwer, Dordrecht, 2001.

³³ Kampis, George – Kvasz, Ladislav – Stöltzner, Michael (szerk.): *Appraising Lakatos. Mathematics, Methodology and the Man*. Vienna Circle Institute Library, Kluwer, Dordrecht, 2002.

of Philosophy of Science Working Group)³⁴ *Newslettere* már 2001-ben áttekintést kért, majd publikált a magyarországi tudománytörténeti és tudományfilozófiai infrastruktúra helyzetéről.³⁵ Ugyanennek a figyelemnek egy másik kifejeződéséként hozzájárulhattunk Peter Weibel nagyszabású *Jenseits von Kunst* „osztrák-magyar” kultúrtörténeti projektjéhez is.³⁶

Igazán sajnálatos azonban, hogy ezt a szituációt nem sikerült kihasználni a tanszék nemzetközi vagy akár csak magyarországi jelentőségének tartós elismertetéséhez. Noha a lehetőség nyilvánvalóan adott volt, nem vált a tanszék például a Lakatos kutatás nemzetközileg elismert centrumává, vagy legalább a lakatosi életművet a *London School of Economics* partnerintézményeként standard kutatási témaként napirenden tartó kutatóhellyé. Az anyagi feltételek aktuális hiánya mellett ehhez leginkább az elhatározás hiányzott. Nem rendelkezünk a tanszéki közös perspektívák kialakításának bevett módszerével, és ebben a témában a tanszékvezető elkötelezettsége is bizonytalannak és halványnak mutatkozott. Mindez nagy hiba volt: több ilyen lehetőségünk nem adódott, s az ekkor megszerzett renomé évek során lassanként szertefoszlott.

Mindazonáltal ettől a projekttől függetlenül is számos további nemzetközi együttműködésünk zajlott. Különbféle külhoni intézményi és személyes kapcsolatok révén a kvantumfizika matematikai problémái, alapjai és filozófiai kérdései, a relativitáselmélet interpretációs dilemmái, komplex fizikai és társadalmi rendszerek közös vonásainak leírásai is szerepeltek a tanszék kutatási palettáján. Több kolléga ösztöndíjak támogatásával hosszabb időket tölthetett európai és amerikai kutatóhelyeken – az abszolút rekorder kétségtelenül Rédei volt, aki jóval több időt volt távol a tanszéktől, mint amennyit itthon. Külföldi látogatókat is fogadtunk időközönként – járt a tanszéken pl. Boicho Kokinov, Alexander Pechenkin, Michel Moreau, Yehuda Elkana, John Blackmore, Patrick Heelan és John Searle is. Az ekkoriban szerveződő CEU (*Central European University*) filozófia tanszékének szervezői együttműködő partnerként kezelték tanszékünket – és a két tanszék közötti kapcsolat a későbbiekben is megmaradt.

Sajátos képződményként működött a tanszéken az *International Society for Hermeneutics and Science (ISHS) Budapest Centere*. Az ISHS egy magyarországi

³⁴ The International Society for the History of Philosophy of Science, HOPOS. Forrás: <https://hopos.org/> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.)

³⁵ Ropolyi László: „Regional maps of HOPOS activity and infrastructure. Hungary (No. 6). Report on HOPOS-related resources in Hungary.” *Newsletter of The History of Philosophy of Science (HOPOS) Working Group*, VI/2, 7–15, 2001.

³⁶ Weibel Peter (szerk.): *A művészetén túl*. Kortárs Művészeti Múzeum – Ludwig Múzeum Budapest, Soros Alapítvány C3 Kulturális és Kommunikációs Központ, Budapest, [1996] 2000. (A demonstratív kötet megjelent német és angol nyelven is.)

kezdeményezés nyomán létrejött nemzetközi filozófiai társaság.³⁷ A szervezet a korábban már említett *Conference on Hermeneutics and Science*, 1993. szeptember 6–9. között Veszprémben rendezett konferenciánk nyomán, 1994-ben Budapesten jött létre. Az ISHS első tiszteletbeli elnöke Karl-Otto Apel lett. A társaságnak kezdetben két ún. centruma alakult ki: az *ISHS Stony Brook Center* a *SUNY Department of Philosophy, Stony Brook, NY, USA* keretei között működött Don Ihde és Bob Crease szervezésében, az *ISHS Budapest Center* pedig Tanszékünkön, Kiss Olga (Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Filozófia Tanszék) és Ropolyi szervezésében. A társaság célja: a hermeneutika természettudományokban, matematikában és technikában betöltött szerepének megértése, többek között konferenciák, találkozók szervezésével, információk terjesztésével, tudósok és filozófusok közös vitáinak elősegítésével. A szervezet 1993–2017 között volt leginkább aktív, ebben a periódusban 16 konferenciát, illetve konferenciaszekciót szervezett különféle – főként európai – helyszíneken. A Budapest Center kezdeményező szerepet játszott majd’ mindegyik összejevetel szervezésében, valamint számos kolléga (Karl-Otto Apel, Susanne Lijmbach, Patrick Heelan, Theodore Kisiel, Don Ihde, Emma Ruttkamp, Hans Radder, Günther Fleck stb.) budapesti meghívását is kezdeményezte.³⁸

Noha a kutatások jól látható módon a nemzetközi közegbe ágyazottan folytak, azért a nemzetközi kooperációkon túl – vagyis innen – is volt persze intellektuális élet. Két projektet érdemes kiemelni.

Kampis érkezésével megjelentek a tanszéken, és rögtön hangsúlyos szerepet kaptak a *kognitív tudományi* kutatások. Munkásságának ebben az időben már meghatározó részét alkották az ezekben a témákban folytatott (részben nemzetközi kontextusban folyó) kutatásai, de valamilyen mértékben hamarosan mások is csatlakoztak hozzá. Nem is csak tematikai szempontból: a Kampis által kezdeményezett MAKOG évente tartott konferenciáin³⁹ ugyanis előadóként és esetenként szervezőként is szerepet vállaltak a tanszék egyes munkatársai.⁴⁰

A Typotex Kiadóval való együttműködés révén 2003-tól Szegedi és Ropolyi szerkesztésében sikerült elindítani a *Principia Philosophiae Naturalis* könyvsorozatot, amelyben kiemelkedő természettudósok válogatott tanulmányai váltak (esetenként először, esetenként ismét) az olvasók szélesebb tábora számára

³⁷ International Society for Hermeneutics and Science. Forrás: <http://ishs.hu/> (Utolsó letöltés: 2024.10.).

³⁸ Részletesebb leírást nyújt: Ropolyi László: *Az International Society for Hermeneutics and Science tevékenysége*. Kézirat, megjelenés alatt.

³⁹ Magyar Kognitív Tudományi Alapítvány. Hungarian Foundation of Cognitive Science. Forrás: <http://www.makog.hu/> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).

⁴⁰ Pl.: Kampis György – Ropolyi László (szerk.): *Evolúció és megismerés*. Typotex, Budapest, 2001.

hozzáférhetővé.⁴¹ Ezek a gyűjtemények tudománytörténeti, természetfilozófiai és tudományfilozófiai szempontból egyaránt fontosak, és kulturális jelentőségük se elhanyagolható. Hat-hét kötet kiadása után sajnálatos módon elapadtak a kiadás forrásai – de hosszabb szünet után 2023-ban sikerült újraindítani a sorozatot.

Élet a tanszéken

Amiként a fentiekből is kitűnhetett a Tanszék lényegében sikeresen beilleszkedett a TTK-s közegbe, az oktatás és kutatás a karon megszokott módon szerveződött és folyt. Voltak persze nekünk is specifikumaink. Nem volt saját szakos képzésünk, az óráink szabadon választhatók voltak, saját tevékenységünkől hiányoztak a kísérleti, laboratóriumi munkák, de sikerült fenntartani egy hasonló indíttatású könyvtárszobát. A tanszék folyamatosan és alaposan túlteljesítette az érvényes oktatási követelményeket, és kutatási, publikációs mutatói se voltak rosszabbak egy átlagos TTK-s(!) tanszékénél. Szervezetileg viszont kilógtunk a sorból: a tanszék nem tartozott egyik kari szakcsoporthoz/intézethez sem, hanem a dékán közvetlen irányítása alatt álló egységek közé voltunk besorolva (pl. az Idegennyelvi Lektorátus és az Oktatástechnikai Csoport társaságában). Ez a besorolás sokszor zavarta a kar/szakcsoportok egyes vezetőit – feltehetően vélt előnyök érdekében rendszeresen visszatértek az egységes kari struktúrát érvényesítő, a tanszékcsoporttól független egységek valamiféle átszervezését, beolvasztását eredményező követelésekkel. Noha általában rendelkezünk képvisellel a Kari Tanácsban, sőt időnként a tényleges döntéseket meghozó Dékáni Tanácsban is, a kari folyamatokra gyakorolt befolyásunk minimális maradt.

Új kollégákkal is gyarapodtunk. Kis-Tóth Gyula távozott a tanszékről, akinek a helyére 1999-ben Kutrovázt Gábort vettük fel.

Kutrovázt Gábor 1999-ben az ELTE TTK-n fizika tanár, csillagász, angol szakelődői szakokon végzett. Kari tanulmányai során szinte minden kurzusunkba belekóstolt, így ebben az értelemben saját tanítványunk vált kollégánkká. Az ELTE BTK filozófia szakán 2003-ban diplomázott, PhD-fokozatot a BME Tudományfilozófia és Tudománytörténet Doktori Iskolájában 2006-ban kapott az ún. tudományháború körülményeinek filozófiai elemzését nyújtó dolgozatával. Logikát, matematikatörténetet, tudományfilozófiát, tudománytanulmányokat (STS-t) egyaránt művelt és tanított. A Tanszék munkatársa volt annak

⁴¹ Principia Philosophiae Naturalis (A természetfilozófia alapelvei) könyvsorozat. Forrás: https://www.typtex.hu/series/22/Principia_Philosophiae_Naturalis (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).

megszüntetéséig, ezután néhány évet az ELTE TTK Csillagászati Tanszékén töltött, 2019-től pedig a BME Filozófia és Tudománytörténet Tanszékének oktatója. Újabb kutatásai csillagásztörténeti orientációjúak.

Az ELTE karainak átszervezése következtében 2003-ban megszűnt a Tanárképző Főiskolai Kar. Ennek következtében a kar két oktatója tanszékünk munkatársa lett. *Érdiné Szalay Mariann* közgazdaságtani témákat, *Hajdú Péter* pedig etikát kezdett el nálunk tanítani. Sajnos csak rövid ideig maradhattak: mint látni fogjuk 2005-ben a tanszék sok munkatársát – közöttük őket is – elbocsátották. *Érdiné* ettől függetlenül kapcsolatban maradt a tanszékkel, sőt, óraadóként, illetve fizetés nélkül is tartott meglehetősen népszerű kurzusokat.

A Tanszék sok szállal kötődött a korabeli magyar filozófiai, valamint a bon-takozó tudományfilozófiai és tudománytörténeti közeg szereplőihöz. A legszorosabb kapcsolat, kölcsönös támogatás, intézményi és személyes kooperációk a BME Filozófia és Tudománytörténet Tanszékével, Fehér Mártával, Hronszky Imrével, Margitay Tihamérral s kollégáikkal állt fenn. Rendszeres és viszonylag intenzív – oktatási, kutatási, szervezési, személyes – együttműködés folyt az MTA Filozófiai Intézetének egyes munkatársaival, pl. Székely Lászlóval, Békés Verával, a CEU Filozófia Tanszékével (egyes időszakokban szinte minden második diákjukat ismertük már korábbi CEEPUS cserék nyomán), ELTE BTK-s és TáTK-os kollégákkal, volt oktatóinkból és hallgatóinkból lett aktuális kollégáinkkal – és persze egyes TTK-s tanszékeken dolgozó partnereinkkel.

A magyarországi tudományfilozófiai közösség szerveződésében fontos szerepet játszott a Tanszék heti rendszerességgel megtartott előadásorozata, az ún. *Tudományfilozófiai Szeminárium*. A szemináriumot Szabó László (aka E. Szabó László) szervezte, aki különféle és változó adminisztratív feltételek mellett a Tanszéken és a TTK Elméleti Fizikai Kutatócsoportjában is tevékenykedett.

Mindazonáltal a későbbi fejlemények arra utalnak, hogy kevés figyelem jutott a TTK egészét érintő, az egész kar számára megmutakozó, hasznosnak és jelentősnek bizonyuló projektek – pl. előadások, konferenciák, kiállítások, sőt kiállítások – szervezésére.

Így amikor 2005 februárjában az egyetem vezetői váratlanul azzal szembesültek, hogy az egyetem költségvetését hirtelenjében százmilliókkal kell csökkenteniük, a TTK dékánja úgy nyilatkozott, hogy a kari oktatás akkor sérül a legkevésbé, ha megszabadulnak a Tanszéktől. Ez persze korántsem lett volna elég spórolás, de elég jól kifejezte a kari vezetők körében uralkodó attitűdöt. A Tanszék megszűnésének lehetősége minden előzetes fenyegetettség nélkül, teljesen váratlanul jelent meg, de szerencsére egy olyan pillanatban, amikor a Tanszék támogatottsága elég erős és meglehetősen kiterjedt volt ahhoz, hogy a siker reményével védekezhessen.

5. A Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék megszüntetésének kísérletei

A 2005-ös megszüntetési kísérletet személyzetének megfelezésével és ambícióinak korlátozásával valamiképpen túlélte a Tanszék. Történetének maradék évtizedében a korábbiaknál nagyobb figyelmet kaptak a sikeres túlélést szolgáló oktatási projektek, ám ezek megvalósítása sorra ellehetetlenült. Így a Tanszék a 2010-es évek közepére kialakult filozófiaellenes, a kritikai gondolkodást kisajátító, technicista hiedelemkultúra képviselőinek támadásaival szemben lényegében eszköztelenül küzdött, és végül végső vereséget szenvedett: a TTK 2016-os tanszékmegszüntetési kísérlete sikerrel járt.

2005 februárjában a TTK akkori dékánja közölte Kampis György tanszékvezetővel, hogy a karra kirótt spórolási utasítás végrehajtása érdekében a Tanszékot egyik napról a másikra összes munkatársának elbocsátásával felszámolják. Hamarosan kiderült, hogy a verdikt nem csak a Tanszékot érinti, ugyanebben az akcióban megszüntetésre ítélték a TTK-s hallgatók nyelvtanítását végző Idegennyelvi Lektorátust is. A szivárgó hírek szerint az ELTE 700 millió forinttal túllépte a költségvetését, s az egyensúly helyreállítása azonnali és feltétlen beavatkozást követelt.

Mindazonáltal a Tanszék megszüntetésének deklarációja egyelőre csak a kar vezetőinek álláspontját jelentette, amelynek a megvalósításához kari tanácsi és egyetemi tanácsi döntések is szükségesek voltak. A testületi ülések összehívása egy-két hónapon belül volt lehetséges – ezt az időszakot kellett kihasználni az ellenállás megszervezésére.

Ekkoriban a TTK-n szerencsére még nem bontakozott ki teljesen a tömegképzés, így sok hallgatóval személyes ismeretségben, esetenként barátságban voltunk, ami a későbbiekben döntő fontosságú tényezőnek mutatkozott. Elég gyorsan kialakult ugyanis a hallgatók határozott és erős mozgalma a kar tervezett döntései ellen. Sok diák nem is annyira a Tanszék, mint inkább a nyelvtanítást végző Lektorátus megszüntetését kifogásolta, de persze mindkét aktust elítélte. A diákok ezernél több tiltakozó aláírást gyűjtöttek, rákényszerítették a szokás szerint opportunistá Hallgatói Önkormányzatot a tervezett döntés elutasítására, a kari tanács (KT) nyilvános ülésén teljesen megtöltötték a termet – ilyen körülmények között a KT nem merte megszavazni a kar vezetőinek javaslatát, a kérdést levették a napirendről. De mivel a kar vezetői ennek ellenére fenntartották a javaslatot a 2005. május elején ülésező Egyetemi Tanács (ET) tárgyalta a megszüntetés ügyét. A hallgatók természetesen az ET ülésére

is elmentek (tüntető menetben végig a város utcáin), és betódultak a terembe. És figyeltek.⁴²

Az ellenállás másik hallgatói hídfőállása az USA-ban leledzett. Korábbi hallgatónk, Gyenis Balázs, ekkor éppen a Pittsburgh-i Egyetem hallgatója, a Harvardon tanuló barátjával Margócsy Dániellel⁴³ nemzetközi petíciót indított a Tanszék megmaradása érdekében. Az ET ülése időpontjáig közel 600 támogató aláírást gyűjtöttek a világ tudománytörténeti és tudományfilozófiai közösségének szinte minden számottevő képviselőjétől. Sok aláíró külön megjegyzésben értékelt a Tanszék nagyszerűségét. Szinte pironkodva olvastuk – a nagy nevek listája a rektorra is hatott. Peter Galison harvardi tudománytörténész Karl Hallt, a CEU-n dolgozó tanítványát delegálta az ET ülésére, hogy amint lehet, jelentse neki a döntést.

A tudománytörténet és tudományfilozófia amerikai barátai betették a veszélyeztetettségünkről szóló híradást a *Science*-be,⁴⁴ magyarországi barátai levelekkel bombázták Klinghammer István rektort. Kampis időközben kiszámolta és bemutatta, hogy a tervezett intézkedés nem olcsóbbítaná, hanem kifejezetten drágítaná az oktatást. Ez az összefüggés azonban a döntést megelőző vitákban mellékes maradt.

Az ET végül némi veszekedések után a Tanszék megtartása mellett döntött, és utasította a TTK-t, hogy a kötelező spórolást más módon hajtsa végre. (Az Idegennyelvi Lektorátust mindazonáltal a diákok tiltakozása ellenére felszámolták.) A Tanszék megmaradt ugyan, de létszáma 5 főre apadt. Kampist hamarosan kinevezték egyetemi tanárnak, a többiek állását – a rektor kifejezett utasítására, tekintve, hogy „rossz hírért keltették az ELTE-nek” – 75 százalékosra változtatták, annak ellenére, hogy erre a „büntetésre” a teljes állásúaknak járó állami támogatás elvesztésével az egyetem kifejezetten ráfizetett.⁴⁵ A TTK időközben új dékánt választott, aki rövidesen stabilizálta a Tanszék helyzetét.

Számunkra sose se derült ki egyértelműen, hogy a megszüntetési akció honnan indult, kinek az ötlete volt. Az első közlés forrása kétségtelenül a TTK dékánja volt, aki a TTK vezetőinek javaslatáról beszélt. Mindazonáltal a történetek fényében elég nehéz elképzelni, hogy az elképzelésről ne egyeztetettek volna a TTK-n dolgozó egyetemi vezetőkkel, különösen, hogy a rektor és egyik

⁴² Az ET tanácskozása alatt egyszer csak a mellettem (RL) álló hallgató elképedve fordult hozzám: „Tanár úr, a rektor hazudik!” Igen, nyilvánvaló volt, így tett.

⁴³ Azóta is ezen a területen dolgoznak mindketten. Gyenis Balázs mostanában idehaza, Margócsy Dániel Cambridge-ben.

⁴⁴ Vogel, Gretchen: „Hungarian Faculty Face Layoffs.” *Science*, vol. 308, 337, 15 April 2005.

⁴⁵ Czifrik Balázs: „Levelek a rektornak.” *Népszabadság*, 2005. május 19., 63. évf., 115. szám, *Pályakép*, 4.

helyette is éppen TTK-s volt, ráadásul a „végső megoldás” kialakításáról a rektorral kellett megegyezni.

Az átélt események következményei lényeges módon járultak hozzá a Tanszék következő évtizedének alakulásához. Világosan látszott, hogy a hallgatók aktív támogatása nélkül a Tanszék nem maradt volna meg, de egyúttal az is nyilvánvaló lett, hogy efféle akciókra – a hallgatókkal való kapcsolataink szükségyszerűen bekövetkező gyengülése következtében – a továbbiakban aligha számíthatunk. Ebben a dimenzióban csakis saját szak indítása és saját szakos hallgatók toborzása alakítana ki előnyös perspektívát. Meghatározó jelentőségű volt a nemzetközi tudós közösség támogatása, így nagyon fontos e tudományelemző/filozófiai közösség számontartott szereplőjének maradni. Ezügyben való próbálkozásaink sajnálatosan kevés eredményre vezettek. Látványosan hiányzott a TTK közösségével, valamint a kar vezetőivel való tartalmas, érdemi kapcsolat. Az új dékán, Michaletzky György 7 éves hivatali ideje alatt szerencsés módon partnernek mutatkozott a kialakításához. Az is kiviláglott, hogy a Tanszék létének finanszírozási kérdéseivel folyamatosan foglalkozni kell. Az „állami” támogatásból egyre kevesebbre futotta: a mindennapi működésre már régóta más forrásokból kellett költeni, és immár az oktatás egyre számottevőbb része is ebbe a tartományba keveredett.⁴⁶

Az új tanszéki évtized költözéssel kezdődött: a Tanszék átköltözött a lágymányosi ELTE-kampusz Déli tömbjének első emeletére. (Ez immár az ötödik irodai/adminisztratív környezetet jelentette: a történet az 1960-as években a Trefort kerti Főépület [Múzeum körút 6–8.] első emeletéről indult, majd ugyanott a Rákóczi út 5-ös épület második emeletén, később pedig az első emeletén folytatódott. 1998-ban az egész TTK áttelepült a lágymányosi kampuszra, a Tanszék az elsők között érkezett, az Északi tömb 6. emeletére – és most ez, az újabb, immár végleges hely: a Déli tömb.)

Változott a Tanszék személyzete is: Rédei helyére *Gulyás László* érkezett. Gulyás László informatikusként végzett az ELTE TTK-n 1996-ban, 2001-ben PhD-t is itt szerzett. Oktatási, kutatási és gyakorlati/üzleti érdeklődése következtében különféle egyetemi, kutatóintézeti és céges tevékenységekben egyaránt otthonosan mozgott. Ágensalapú közösségek szimulációival, evolúciós rendszerekkel, adat- és szövegbányászattal, mesterséges intelligencia kutatásokkal foglalkozott. 2006-tól a megszüntetésig különféle módokon és mértékekben a Tanszék munkatársa is volt. A tanítás mellett főként Kampissal közös projekteken dolgozott. TTK-s diákként szerkesztője (és szerzője) volt az *A hetedik*

⁴⁶ A Tanszék történetének nagyjából erről a periódusáról tudósít az akkori és még ma is elérhető honlap: Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék. Forrás: http://hps.elte.hu/index_hu.html (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).

című hallgatók által kiadott időszakos művészeti lapnak. Jelenleg az ELTE Informatikai Kar Mesterséges Intelligencia Tanszékének oktatója.

A Rédei Angliába távozásával az ELTE BTK Logika Tanszékén megüresedett állást E. Szabó László foglalhatta el, így ő elhagyta a TTK-t, s egyúttal a Tanszékét is – és magával vitte a Tudományfilozófiai Szemináriumot is. A hiányt a Tanszék megpróbálta valamilyen hasonló szemináriummal betölteni, de sehogyan se jött össze, így ez a kezdeményezés hamarosan megszűnt.

Oktatás

A Tanszék oktatási tevékenysége továbbra is a megszokott keretek között folyt. Ami a felajánlott és megtartott kurzusok, az oktatott hallgatók, valamint a kiadott kreditek számában egyaránt – esetenkénti dékánhelyettesi rácsodálkozással fogadott – kiemelkedő, a kari követelményeket messze meghaladó teljesítményt jelentett.

Saját oktatói létszámunk csökkenését nagyszámú „külső előadó” meghívásával és befogadásával kompenzáltuk. Ők alapvetően ingyen vagy némi (tanszéki pályázatokból és projektekből biztosított) költségtérítés igénybevételével járultak hozzá a képzési paletta bővítéséhez. Az ilyen feltételekkel rendszeresen megtartott kurzusok között – a természettudományok történeti és filozófiai kérdéseit tárgyaló kollégiumok mellett – találunk közgazdaságtani és pszichológiai bevezetőket, feminista tudománykritikát, tudománytanulmányokat (STS), a tudományok történetére alapozott középiskolai természettudományos oktatási kísérlet alapelveinek bemutatását leendő tanárok számára, és sok egyéb témát.

Fenntartottuk szakindítási törekvéseinket. Különbféle alapított és elindított mesterszakos képzésekhez (pl. tudománykommunikáció a természettudományban mesterszak a TTK-n) való hozzájárulások mellett 2010-re sikerült megalapítanunk *A természettudomány története és filozófiája* elnevezésű MSc mesterszakot, két választható szakirány (tudománytörténet és tudományfilozófia, illetve tudomány a társadalomban) megjelölésével. Ezt a sikert hamarosan beárnyékolta, hogy a képzés elindítását nem tudtuk elérni. Időközben ugyanis a szak besorolása a hivatalos „KKK dokumentumokban” váratlan és megmagyarázhatatlan módon megváltozott: MSc (*Master of Science*) helyett MA (*Master of Art*) lett, vagyis bölcsészettudományi képzéssé alakult. A helyzet furcsa módon megoldhatatlannak bizonyult: a minisztériumi illetékes szerint a besorolás nem okozhat gondot és a képzés megszervezésében az ELTE TTK és BTK egyezzen meg. Ezügyben a TTK azzal érvelt, hogy bölcsészképzésnek nem adhat otthont, a BTK elvben kész volt a Tanszékkel való egyeztetésre, de valamiképpen minden

gyakorlati lépés meghiúsult. Világossá vált, hogy a BTK nem érdekelt a megegyezésben – és láss csodát, a Logika Tanszék bázisán – időközben el is indították saját *Logika és tudományfilozófia* mesterképzésüket. Ezt jól elbuktuk – és persze bukta a hazai tudománytörténeti és tudományfilozófiai közeg egésze is.

Egészen hasonló körülmények között veszítettük el a – sokéves munkával előkészített – nemzetközi együttműködésben megvalósuló angol nyelvű, közös kognitív tudományi mesterképzésben való részvétel lehetőségét is.

A Tanszék részt vett egy 2005–2006-ban zajló ERASMUS által támogatott oktatásfejlesztési projektben, amelyet a Bécsi Egyetem Filozófiai Karának munkatársai koordináltak, s ahol az ELTE mellett az együttműködő partnerek a budapesti BME, a Ljubjanai Egyetem, a pozsonyi Comenius Egyetem és részben a Zágrábi Egyetem voltak. A projekt a *The Middle European interdisciplinary master's programme in Cognitive Science (MEi:CogSci)* közösen megvalósítandó (ún. *joint master's programme* vagy *joint degree*) képzésének tananyagát, a képzés módszereinek és kereteinek kialakítását produkálta. Angol nyelven folyó két-éves, közös kognitív tudományi mesterképzésről van szó, amelynek a diákjai az első évet az őket felvevő anyaintézményben töltik, míg a második évben valamelyik partnerintézményben tanulnak tovább. Az előkészítő munka nyomán a következő években el is indult a képzés, kezdetben a bécsi és a pozsonyi egyetemek részvételével, amelyhez hamarosan csatlakozott Ljubjana is. Az ELTE részvétele azonban folyamatos adminisztratív nehézségekbe ütközött. Ez azal járt, hogy a Tanszék rendszeresen fogadott ugyan *MEi:CogSci*-s hallgatókat (fél évente néhányat), és gondoskodott megfelelő képzésükről is (tudományfilozófia vagy etológia képzést pl. más partner nem tudott felajánlani), amelyhez fel tudta használni meglévő CEEPUS és ERASMUS szerződéseit – de saját szak és saját hallgatók híján nem tudott hallgatókat képzésre küldeni, holott bőven lett volna rá igény.

Mígnem, sok év és sok kezdeményezésünk után egyszer csak az ELTE elszánta magát a programba való hivatalos belépésre. Elkezdődött a szakindításhoz vezető hivatalos procedúra. A processzus évekig húzódott azonban – és elképesztő véget ért: Surján Péter, a TTK újonnan választott dékánja 2013 áprilisában közölte, hogy visszavonja a képzéshez korábban megadott kari egyetértést. Egyénileg azt csinálunk, amit akarunk, de ahhoz nem járul hozzá, hogy a Tanszék részt vegyen a közös képzésben, és már meg is egyezett egyes érintett felekkel, hogy az ELTE részéről a PPK Kognitív Pszichológia Tanszéke lesz az együttműködést tovább folytató partnerintézmény.⁴⁷ Világosan megértettük:

⁴⁷ Végül így is lett, a képzés 2016-ban az ELTE-n is elindult a Kognitív Pszichológia Tanszék szakjaként, néhány (volt) tanszéki kollégánk kurzusait is igénybe véve. The Middle European interdisciplinary

Surján dékán bizonyára nem akar rosszat se az ELTE-nek, se a partneregyetemeknek – ő csak nekünk tesz keresztbe. Egyértelművé vált, hogy az új dékán a Tanszék ellehetetlenítésén dolgozik.

Már 2003 óta zajlott a Tanszéken egy másik angol nyelvű képzés, a *Budapest Semester in Cognitive Science (BSCS)*.⁴⁸ Ez az amerikai felsőoktatásban szokásos *study abroad* programok számára ajánlott fel féléves kognitív tudományi tanulmányokat az ELTE-n, magas tandíjjal, részben magyar (sőt tanszéki), részben nemzetközi oktatógárdával, valamint a hallgatók számára szervezett lokális kulturális és szociális programokkal. Az egészet Érdi Péter és Kampis találta ki és „igazgatta”. Évente egy-két tucat hallgató érkezett, először főleg Érdi amerikai intézményéből a *Kalamazoo College*-ből, majd sok más helyről is. Az egyetem gyakorlatilag csak a nevét adta, és a helyszínt biztosította – jelentős összegek fejében. A BSCS anyagi lehetőségeit kihasználva Kampis esetenként támogatni tudta (pl. ösztöndíjak formájában) a Tanszék „normál” működését is. Időnként lehetőség adódott a BSCS, a *MEi:CogSci* és az ELTE kurzusainak hasznos kombinálására is. A BSCS folyamatos működését csak a Covid-19-járvány szakította félbe. Mostanában indul újra, persze immár más szervezeti keretek között.

A Tanszék tevékenységének perspektívái szempontjából érdekes lehetett volna, hogy a 2011–2013 között futó ún. TÁMOP-4.1.2 tananyagfejlesztési projekt támogatásával kiadtunk több – a Digitális Tankönyvtárban azóta is hozzáférhető – magyar és angol nyelvű tankönyvet, illetve tananyagot.⁴⁹

Kutatás

Szerencsére ebben az időszakban is folytatódhattak a „tanszékfenntartó” OTKA pályázatokra alapozott kutatások, például A tudomány közösségi struktúrái címmel. Ilyenformán nagyjából biztosított volt, hogy az érdeklődők számára továbbra is elérhető maradt a szakterületi „világ”, legalábbis a tudományfilozófiai és a tudománytörténeti vilá kongresszusokon reprezentált változataikban.

Az *ICHST* 2009-es konferenciáját Budapesten rendezte, amelynek a szervezésében és több programjában is részt vettek a Tanszék munkatársai.⁵⁰ 2010 júniusában

master's programme in Cognitive Science (*MEi:CogSci*). Forrás: <https://www.meicogsci.eu/mei-cogsci.html> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).

⁴⁸ Budapest Semester in Cognitive Science. Forrás: <https://www.bsccs-us.org/> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).

⁴⁹ *Előadások a természetfilozófia történetéből*; Gulyás L. – Kampis Gy. – Kutrovácz G. – Ropolyi L. – Soós S. – Szegedi P.: i. m.; Ropolyi L. – Szegedi P. (szerk.): i. m.; Szegedi Péter: *Fizikatörténeti szöveggyűjtemény*. Forrás: <http://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/12154> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).

⁵⁰ XXIII. International Congress of History of Science and Technology. Ideas and Instruments in Social Context. 28 July - 2 August 2009. Budapest, Hungary. Forrás: <http://www.conferences.hu/ichs09/>

aktuális kongresszusát pedig a HOPOS⁵¹ rendezte Budapesten, a CEU-n, amelynek a szervezésében és programjaiban ugyancsak részt vettünk. A bécsi *Landesverteidigungsakademie* Társadalomtudományi Intézetében dolgozó Günther Fleck tudománypszichológus bekapcsolódása nyomán az *ISHS Budapest Centere* több emlékezetes tudományhermeneutikai konferenciát is tudott rendezni: 2010-ben Bécsben, 2013-ban Bécsben és Budapesten. Ezt követően évente egy-két alkalommal kisebb workshopokat, szimpóziumokat szerveztünk a Tanszéken vagy valamely magyarországi helyszínen az *open world hermeneutics* szemléletmódjának kibontakoztatása céljából.

A kognitív kutatásokat évente áttekintő népszerű MAKOG-konferenciák lassanként elmaradoztak: a korábbi szervezők elfáradtak, illetve kiöregedtek s nem igazán sikerült pótolni őket.

Ilyenformán a nagyszabású közös részvételű tanszéki kutatási projekteket lassanként felváltották a kisebb volumenű, rövidebb futamidejű, kisebb létszámú vagy egyéni kutatások. Kampis és Gulyás érdeklődése informatikai irányba fordult. Szegedi és Ropolyi természetfilozófiai, valamint (Székely Lászlóval együtt) a fizika filozófiai kérdéseivel foglalkozó OTKA pályázatok nyomán próbáltak közös kutatásokat, illetve publikációkat összehozni – korlátozott sikerrel. Emblematikus jelentőségre tett szert, hogy a fizika filozófiai kérdéseit tárgyaló közös könyv kiadására szánt pályázati pénzt a kari/dékáni apparátus „elfelejtette” a kiadónak átutalni, így a pénzt vissza kellett juttatni az OTKAnak, és a könyv nem készült el. Kutrovázt BME-s kollégákkal folytatott a tudomány határaival kapcsolatos sikeres közös kutatásokat,⁵² publikációival sikerült szűklátókörű fizikusok és földrajzosok méltatlan kritikáit magára vonnia.

Élet a tanszéken

A 2005-ös megszüntetési kísérlet utáni konszolidáció korántsem volt teljes, maradéktalan és tartós. Megjelent, és ha nem is tolakodóan, de jelenvaló lett az elemi sérülékenység tapasztalata. A teljesítményektől független vagy bármikor függetleníthető megítéltetés lehetősége, az ismeretlen vagy elfedett specifikus érdekek tudományos mezbe öltöztetett érvényesítése és más effélék. Röviden szólva: a tudás és tudomány idealizált szférájába meglehetősen erővel kezdett

index.htm (Utolsó letöltés: 2024.11.10.). A kongresszus szekciójaként szervezett kognitív tudománytörténeti előadások nyomán készült: Pléh Csaba – Gurova Lília – Ropolyi László (szerk.): *New perspectives on the history of cognitive science*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013.

⁵¹ *The International Society for the History of Philosophy of Science*.

⁵² Pl. Kutrovázt Gábor – Láng Benedek – Zemlén Gábor: *A tudomány határai*. Typotex, Budapest, 2008.

benyomulni a szétzilálódott közösség értékrendje. Talán úgy is mondhatnánk: megérkezett a mi egyetemi világunkba is a szabadversenyos kapitalizmus. Végeérhetetlen vitákat folytattunk a követendő kutatási stratégiákról: igazodjunk-e a sikeresség unalmas standardjaihoz, vagy járjunk inkább a magunk eredeti útján? Senki se tudhatta a biztosat, de mindenki érezhette a bizonytalant. Különféle stratégiákkal próbálkoztunk.

Kampis nagyon odatette magát a 2005-ös küzdelmek során, ennek is köszönhető, hogy nagyjából kihoztuk a dologból, amit lehetett. Ám e küzdelmek következtében látható módon maga is megváltozott. Kezdett a korábbiaknál is kevesebbet foglalkozni a tanszék ügyeivel, saját projektjei, törekvései, céljai lassan leváltak a közös ügyekről. Egyre több időt töltött külföldön, talán a helyzetből való kiszabadulás érdekében. A tanszéki ügyeket e-mailek révén kezdte bonyolítani – a folderekbe gyűjtött levelezések minden apróságot megőriznek –, illetve, sok esetben hosszabb távon Szegedire bízta az egészet. Voltak persze komolyabban vett ügyei, a BSCS, egyes emberekkel való kommunikáció és kooperáció. Többször felvetette, hogy elege van a tanszékvezetésből, és keres, illetve keressünk mi valakit, aki fel tudná váltani. Többekkel részletes egyeztetéseket folytatott – ám a végleges döntéseknél minden esetben visszakozott, és mégse adta át a vezetést másnak. Ilyen körülmények között nyilván nem tudott részt venni a kari vagy egyetemi közéletben, nem volt módja napi rendszerességgel lobbizni egyik vagy másik tanszéki ügy érdekében. Ezek a problémák végül összetorlódtak, és részeivé váltak a Tanszék megszüntetése melletti érvelésnek.

Gulyás Lászlóra az Informatikai Kar (IK) nyújtott be részleges igényt: energiái nagy részét az IK egyik projektjének felügyelete vette igénybe, noha hivatalosan továbbra is a Tanszék alkalmazottja maradt.

Ropolyi 2011-ben nyugdíjas lett, majd 2–3 évig félállásban, azután pedig ilyen-olyan forrásokból összerakott ösztöndíjak támogatásával folytatta korábbi munkáját. Jó ideje leginkább internetfilozófiai, illetve kommunikáció- és technikafilozófiai kutatásokkal múlatta az idejét. *Szegedi* 2013-ban ment nyugdíjba, s hasonló konstrukciókban dolgozott tovább tudománytörténeti és tudományfilozófiai témáin.

Kutrovácz Gábor maradt az egyetlen teljes munkaidőben és teljes feygyverzetben szolgálatokat ellátó kolléga. Ilyenformán elég sok oktatási és adminisztrációs feladat hárult rá. Többek között tanszéki képviselő volt a dékáni tanácsban is – így gyakran ő volt a rossz hírek hozója.

A tanszék megszüntetése

Surján Péter dékán körülbelül 2015 októberében szánhatta el magát komolyabban a Tanszék megszüntetésére. Ámbár a dolgot láthatóan hosszabb ideje tervezte. Ezt a dátumot azon kívül semmi se tüntette ki, hogy ebben az időszakban járt le a dékáni megbízatása, és küszöbön állt újrávalasztása.

A dékán már korábban is hozott a Tanszék ellehetetlenítése melletti döntéseket. (Ehhez persze – talán aktív formában is – hozzájárult a kar egész akkori vezetése is, ezek azonban számunkra ismeretlen részletek.) A nyugdíjazásokkal kapcsolatban felszabaduló forrásokat gondosan elvonta, lehetetlen volt bárkit, akár csak részfoglalkozásúként alkalmazni; a lejáró tanszékvezetői megbízatást „elfelejtették” adminisztrálni stb.

Az események 2015 őszétől gyorsultak fel. Addig is szállongtak hírek esetleges felszámolásunkról, de ekkorra már a konkrét tervek is kialakultak. A Tanszéken mindössze 3 aktív kolléga maradt, a dékán velük egyenként tárgyalt, s egyedi megoldásokat ajánlott fel a számukra. A tervek szerint Kampis a TTK Etológiára, Kutrovázt a TTK Csillagászat Tanszékére, Gulyás pedig végleg az IK-ra kerül. Miután a kollégák a Kari Tanács ülése előtti héten – azzal a fenyegetéssel a háttérben, hogy különben elbocsátják őket – elfogadták az új munkaköri leírásukat (áthelyezésről szó sem lehetett, hiszen pl. Kampisnak nem is a dékán volt a munkáltatója), a Tanszék megszüntetése sima ügynek tetszett. Az eljárásból az mindenestre kiviláglott, hogy nem anyagi és nem személyi okok mozgatják a folyamatot: az egyetlen változás a Tanszék megszűnése lesz.

Az akcióval kapcsolatos ellenállás beindult, de eléggé eszköztelen és gyenge maradt. Az aktív kollégák a személyes megegyezés elfogadásával lemondtak az ellenvélemények képviselétéről. Hallgatók mozgósítása lényegében nem jöhetett szóba. Egyedül a doktoranduszok kari szervezetének képviselője – aki ráadásul a döntésben illetékes KT tagja is volt – mutatott érdeklődést és a rendelkezésére álló eszközökkel aktívan fellépett a Tanszék megtartása mellett. A Hallgatói Önkormányzatnak – a KT egyharmadát adták képviselői – a dékán már azt adhatta elő a KT ülése előtt, hogy a Tanszéknek már nincs munkatársa, üres, így a döntés tisztán formális. Az ellenállás szervezése így a Tanszék nyugdíjasaira hárult. Ennek során igyekeztünk a dékán és a KT minden tagja számára a döntés előtt több alkalommal is világossá tenni döntésük tulajdonképpeni tétjét: a filozófia TTK-s oktatásának megszüntetését. Főként e-mailes kampányt folytattunk – azzal a tapasztalattal gazdagodva, hogy a döntéshozók elenyésző számban reagálnak. Sikerült néhány, a Tanszék megtartását támogató levelet is küldetni a kar vezetőinek. Nemzetközi akciót nem szerveztünk.

A megszüntetésről szóló döntést végül a KT 2016. február 17-i ülésén hozták meg, egy eredményesnek bizonyuló trükköt is bevetve: formálisan a kar új szervezeti és működési szabályzatának elfogadásáról szavaztak (amelyben sok minden szerepelt, de a Tanszék, mint kari egység már nem). A KT nem arról szavazott, hogy a Kar egységeinek felsorolásából kivegyék-e a Tanszéket – holott eredetileg ott volt –, hanem arról, hogy visszategyék-e. Nyilvánvalóan az előbbinek sem lett volna meg a kívánt többsége (hiszen a fentiek után a hallgatók tartózkodtak), tehát a Tanszék maradt volna. A kérdés azonban teljesen szabálytalanul (az adott pillanatban ugyanis a Tanszék még rajta volt a listán) fordítva lett feltéve, és természetesen ez sem kapott többséget – ezáltal a Tanszék megszűnt, annak ellenére, hogy a vitában néhány vegyész és biológus képviselő a Tanszék megtartását javasolta, Pál Gábor biokémikus külön meg is szavaztatta a megtartást, de javaslata nem kapott támogatást. A Fizikai Intézet vezetője határozottan kiállt a dékán javaslata mellett.

A dékán előterjesztett egy csúsztatásokkal és téveszmékkel megalapozott *KONCEPCIÓ. A tudománytörténet és tudományfilozófia oktatásáról és műveléséről az ELTE TTK-n* című dokumentumot. A képzésért viselt felelőssége tudatában megállapítja, hogy

„...a legsürgősebben megoldandó feladat a Tanszék által korábban ellátott oktatási feladat legalább egy részének továbbvitele. Második lépésben az oktatási portfólió bővítésére lesz szükség. Végül, harmadik lépésként a közép-távú jövő intézkedései jönnek szóba.”

Javasolja, hogy a Tanszék áthelyezett oktatói az új tanszékeiken tartsák meg „vállalhatónak ítélt” korábbi óráikat. Javasolja más intézményekben dolgozó vagy már nyugdíjas külső előadók, továbbá belső kapcsolattartó munkatársakon keresztül potenciális külső tudománytörténeti és filozófiai előadók meghívását, indítványozza, hogy BTK-s oktatók természettudománnyal kapcsolatos tematikájú tárgyakat tanítsanak a látymányosi kampuszon.

A legmeglepőbb talán a „középtávú jövőről” kialakított elképzelése:

„Egy érdekes lehetőség lenne azon a TTK-s oktatók és kutatók tudásának felhasználása, akik szaktudományos munkáik mellett komoly bűvárkodást végeztek vagy végeznének a tudománytörténet vagy természettudomány filozófia területén. El lehetne gondolkozni például egy olyan kari programon, amely stimulálja az ilyen irányú tudományos erőfeszítéseket, valamint ezek oktatásban való megjelenítését.”

E koncepciót a KT megismerte, s ennek tudatában döntött a Tanszék megszüntetéséről. A koncepció megvalósítására később alakítottak egy 3 tagú (egy biológus, valamint egy fizikus egyetemi tanárból és egy hallgatóból álló) bizottságot. Elnöke szerint ez egyszer ült össze és semmiféle javaslatot nem tett azóta sem. Így végződött a filozófia intézményes oktatása és kutatása az ELTE TTK-n.

6. Konklúzió

E dicső és dicstelen szakaszokban bővelkedő történet legnyilvánvalóbb tanulsága, hogy a TTK-s Filozófia Tanszék létesítése, fenntartása és megszüntetése is politikailag, illetve kultúrpolitikailag motivált aktusok.

Az 1960-as években még perspektivikusnak látszó marxista filozófia és tudományos gondolkodás az 1990-es évekre nagyon sokat veszített érvényességéből, de érvényben maradt, sőt erősebbé és ellenállhatatlanabbá vált a filozófia/ideológia iránti igény. A természeti és társadalmi szféra igazságai egyaránt ingtagokká váltak, és nagy szükség mutatkozott világnézeti támaszokra – akármilyenek is azok. A tudományokat elemző filozófiai kritikák helyénvalónak és kívánatosnak tündtek.

A 2010-es évekre azonban a kritikai gondolkodás társadalmi és kulturális szerepe meggyengült, sőt egyenesen gyanússá vált. A filozófia – a széthulló magyar világban – felesleges, sőt veszélyes praxisnak deklaráltatott. A 2011-es támadás a filozófusok ellen nem büntetőügyi, hanem ideológiai célokat szolgált. A filozófushajszja a kritikai gondolkodást vette üldözőbe. Gyorsan követték az MTA elleni politikai és adminisztratív támadások, a kutatási és oktatási szabadság korlátozásai. Napirendre került és kiteljesedett az egyetemi autonómia megszüntetésére való törekvés – a tudás „kekvásítása.” Az ELTE mindig is a politikai és ideológiai igazodás kiváló képviselői közé tartozott. Itt nincsen szükség kekvásításra – nem éppen azért, mert nem lehetne, hanem azért, mert nincsen rá szükség. Az itteni vezetők maguktól tudják mi a teendőjük.

Amikor a dékán 2013 és 2016 között kifundálta, majd végrehajtotta a filozófiának, a tulajdonképpeni kritikai gondolkodásnak a TTK-ról való kiebrudalását, kétségtelenül ennek szellemében cselekedett. Talán öntudatlanul, de talán nem. Koncepciója magáért beszélő (ön)vádirat. Tudja, de teszi.

Mostanában az ELTE-n természettudományos PhD (*philosophiæ doctor*) lehet valaki, aki egész életében egyetlen filozófiai művel, egyetlen filozófiai gondolattal se kerül közelebbi ismeretségbe. Felesleges minden mélézás és hezitálás. Hatékonyság és eredményesség a cél. Sikerül újra elindulni oda, ahol

„[a]z uralom véres céljának a teremtmény csak anyagául szolgál. Így gondoskodik a vezér az ártatlanokról, érdemüktől függetlenül választva ki vagy sújtva agyon őket. A természet szart se ér. Joga kizárólag a rafinált erőnek van, amely képes túlélni. Csakhogy ez az erő maga is csak természet; a modern ipari társadalom egész kiagyalt gépezete pusztán természet, amely önmagát marcangolja szét. Nincs már olyan közeg, amely kifejezése juttatná ezt az ellentmondást.”⁵³

Bibliográfia

- „A marxista természetfilozófia kidolgozásának lehetőségéről. Jegyzőkönyv az MSZMP Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem »Dialektikus materializmus« szemináriumának 1968. december 13-án és 1969. január 10-én tartott vitájáról.” *Tájékoztató*, 1969/2. melléklete. Stencilezett kézirat. 1969. április.
- A matematika és a természettudományok filozófiai problémái*. Az ELTE TTK Filozófia Tanszéke megalakulásának 10. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak kivonatai. Visegrád, 1979. október 24–25. ELTE, Budapest, 1979.
- A Tudománytörténet és Tudományfilozófia TDK-szekció honlapja. Forrás: <http://hps.elte.hu/tdk/tdk.htm> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- Budapest Semester in Cognitive Science. Forrás: <https://www.bsccs-us.org/> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- Czifrik Balázs: „Levelek a rektornak.” *Népszabadság*, 2005. május 19., 63. évf., 115. szám, *Pályakép*, 4.
- Előadások a természetfilozófia történetéből*. Egyetemi jegyzet, ELTE TTK, Budapest, 1997. Forrás: <http://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/11990> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- Erdélyi Lajos: „A filozófiai szakbizottság vitájáról.” *Tájékoztató*, 1969/2, 243–262.
- Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György – Vajda Mihály: „Feljegyzések Lukács elvtársnak az Ontológiáról 1968-1969.” *Magyar Filozófiai Szemle*, 22. évf., 1978/1, 88–115.
- Fehér Márta – Kiss Olga – Ropolyi László (szerk.): *Hermeneutics and Science. Proceedings of the First Conference of the International Society for Hermeneutics and Science*. Boston Studies in the Philosophy of Science, vol. 206, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1999. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-015-9293-2>
- Gulyás László – Kampis György – Kutrovácz Gábor – Ropolyi László – Soós Sándor – Szege-di Péter: *Bevezetés a tudományfilozófiába*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 2013. Forrás: <https://dtk.tankonyvtar.hu/handle/123456789/12050> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).

⁵³ Horkheimer, Max – Adorno, Theodor W.: *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek*. Fordította Bayer József, Geréby György, Glavina Zsuzsa, Mesterházi Miklós, Vörös T. Károly, Atlantisz, Budapest, 2020, 303.

- Holderith József – Magyaródi Sándor: „A szerves molekulák minőségi meghatározottságának kérdéséhez.” *Magyar Filozófiai Szemle*, 7. évf., 1963/1, 51–65.
- Horkheimer, Max – Adorno, Theodor W.: *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek*. Fordította Bayer József, Geréby György, Glavina Zsuzsa, Mesterházi Miklós, Vörös T. Károly, Atlantisz, Budapest, 2020
- Horváth József: „Megalakult a budapesti dialektikus materializmus szeminárium.” *Tájékoztató*, 1968/5, 178–181.
- Horváth József – Hronszky Imre – Magyaródi Sándor: „Mengyelejev munkásságának néhány filozófiai-tudományelméleti vonatkozása.” *Kémiai Közlemények* 32/1, 1969, 21–40. DOI: <https://doi.org/10.19090/hk.2020.1.50-61>
- Horváth József (szerk.): *Filozófia és szaktudományok. Tanulmányok*. Kossuth, Budapest, 1981.
- International Society for Hermeneutics and Science. Forrás: <http://ishs.hu/> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- International Union of History and Philosophy of Science and Technology (IUHPST). Forrás: <http://iuhpst.org/> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- Kampis György – Ropolyi László (szerk.): *Evolúció és megismerés*. Typotex, Budapest, 2001.
- Kampis, George – Kvasz, Ladislav – Stöltzner, Michael (szerk.): *Appraising Lakatos. Mathematics, Methodology and the Man*. Vienna Circle Institute Library. Kluwer, Dordrecht, 2002. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-017-0769-5>
- Kultúrpolitikai Munkaközösség: „Az MSZMP mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség Állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről.” *Magyar Filozófiai Szemle*. 17/1–2, 1973, 160.
- Kupcov, V. I. – Horváth, József (szerk.): *Na putyi k jegyinsztvu nauki*. Izd. Moszkovszkaja Univ., Moszkva, 1983.
- Kutrovácz Gábor – Láng Benedek – Zemplén Gábor: *Atudományhatárai*. Typotex, Budapest, 2008
- Ladányi Andor: „A felsőoktatási politika négy évtizede (II).” *Felsőoktatási Szemle*, 34. évf., 1985/2, 73–85.
- Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Szerkesztette: Vajda Mihály. Magvető, Budapest, 1971.
- Magyar Kognitív Tudományi Alapítvány. Hungarian Foundation of Cognitive Science. Forrás: <http://www.makog.hu/> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- Martinás, Katalin – Ropolyi, László – Szegedi, Péter (szerk.): *Thermodynamics: History and Philosophy. Facts, Trends, Debates*, World Scientific, Singapore, 1991.
DOI: <https://doi.org/10.1142/9789814539616>
- Márkus György: „Viták és irányzatok a marxista filozófiában.” *Kortárs*, 12.évf., 1968/7, 1109–1128.
Műveltség, természettudomány, technika c. konferencia előadásainak kivonatai. ELTE TTK Filozófia Tanszék. Visegrád, 1988. október 14–15. ELTE, Budapest, 1988.
- Pléh Csaba – Gurova Lilia – Ropolyi László (szerk.): *New perspectives on the history of cognitive science*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013.

- Principia Philosophiae Naturalis (A természetfilozófia alapelvei) könyvsorozat. Forrás: https://www.typotex.hu/series/22/Principia_Philosophiae_Naturalis (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- Priszter Szaniszló (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának története. 1635–1985*. ELTE, Budapest, 1991.
- Rédei Miklós – Stöltzner Michael (szerk.): *John von Neumann and the Foundations of Quantum Physics*. Vienna Circle Institute Yearbook 8, Kluwer, Dordrecht, 2001. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-017-2012-0>
- Ropolyi László: „Regional maps of HOPOS activity and infrastructure. Hungary (No. 6). Report on HOPOS-related resources in Hungary.” *Newsletter of The History of Philosophy of Science (HOPOS) Working Group*, VI/2, 7–15, 2001.
- Ropolyi László: *Az International Society for Hermeneutics and Science* tevékenysége. Kézirat, megjelenés alatt.
- Ropolyi László – Szegedi Péter (szerk.): *A tudományos gondolkodás története*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2000 (Második, bővített kiadás, 2000) Forrás: <http://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/11982> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- Szegedi Péter: *Fizikatörténeti szöveggyűjtemény*. Forrás: <http://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/12154> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- Tematikai tájékoztató. Az 1990/91-es tanévtől az 1994/95-ös tanévig meghirdetett tudománytörténeti és filozófiai kurzusok*. ELTE TTK Társadalomtudományi Kabinet, Budapest, 1990.
- Természettudomány – világnézet – kultúra*. Az ELTE TTK Filozófia Tanszék szervezésében rendező Tudományos Konferencia előadásainak kivonatai. Visegrád, 1984. október 26–27. ELTE, Budapest, 1984.
- The International Society for the History of Philosophy of Science, HOPOS. Forrás: <https://hopos.org/> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- The Middle European interdisciplinary master's programme in Cognitive Science (MEi:CogSci). Forrás: <https://www.meicogsci.eu/mei-cogsci.html> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék. Forrás: http://hps.elte.hu/index_hu.html (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszék. Kurzusok. Forrás: <http://hps.elte.hu/idei-targylista.html> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).
- Vajda Mihály: „Objektív természetkép és társadalmi praxis.” *Magyar Filozófiai Szemle*, 11. évf., 1967/2, 317–325.
- Weibel, Peter (szerk.): *A művészetén túl*. Kortárs Művészeti Múzeum – Ludwig Múzeum Budapest, Soros Alapítvány C3 Kulturális és Kommunikációs Központ, Budapest, [1996] 2000.
- XXIII. International Congress of History of Science and Technology. Ideas and Instruments in Social Context. 28 July – 2 August 2009. Budapest, Hungary. Forrás: <http://www.conferences.hu/ichs09/index.htm> (Utolsó letöltés: 2024.11.10.).

PERECZ LÁSZLÓ

A „dialmattól” a tudományfilozófiáig

A Műegyetem Filozófia tanszékének története,
1949–1990

„A szocialista mérnökképzés alapfeltételeinek megteremtése érdekében egyrészt [...] az oktatókra is kiterjedő ideológiai továbbképzést támogattuk és támogatjuk, ugyanakkor – ahol szükségesnek látszott – oktatói személycserék lebonyolításával is biztosítani kívántuk, hogy hallgatóinkat – a népi demokratikus állam, a párt, a marxizmus-leninizmus szellemében – szocialista gondolkodású, komoly szaktudással rendelkező mérnökökké képezzük és neveljük.”¹

„Vezetése alatt a Filozófia tanszék tovább szélesítette kurzusválasztékát természet-, technika- és tudományfilozófiai témákban. Ez a folyamat már a 70-es évek végén megindult [...] Ez azt jelentette, hogy az akkori tanszékvezetők teremtette nyitott és politikailag is toleráns légkörben a filozófia tanszék oktatói az obligát marxizmus-kurzusok mellett (és helyett) más filozófiai irányzatokkal is foglalkozhattak az oktatás és a kutatás területén.”²

A tanulmányunk mottójaként választott két idézet elolvasva, nyilvánvalóan egy emancipatorikus fejlődés útja képződik meg előttünk. Az első, 1958-ból származó idézet a Műegyetem Évkönyvéből való. A rektor tanévnyitó beszéde világossá teszi, hogy az egyetemen ideológiai indoktrináció zajlik; az oktatott nem szakmai-műszaki tárgyak ilyenformán nem valamiféle „tudományt” hivatottak közvetíteni, hanem csak és kizárólag ennek az indoktrinációnak az eszközeiként játszhatnak szerepet. Funkciójuk a „szocialista mérnökképzés” feltételeinek megteremtése, „a népi demokratikus állam, a párt, a marxizmus-leninizmus” szellemének közvetítése, a hallgatók „szocialista gondolkodású” mérnökké nevelése. Hatókörükbe pedig nem csupán a hallgatók tartoznak: az oktatók „ideológiai továbbképzésében” is szerepet kell játszaniuk, ennek sikeretelensége esetén pedig bizony „oktatói személycserék lebonyolítása” is szükséges lehet. A második idézet 1997-ben született, a Filozófia tanszék vezetőjének,

¹ Rados Kornél rektor beszéde az egyetem tanévnyitó ünnepségén. In *Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Évkönyve. 1958–59. tanév.* Budapest, 1960, 6.

² Fehér Márta: „Müller Antal professzor (1930–1997).” *A Jövő Mérnöke*, XLIV. évf., 1997/11, 7.

Fehér Mártnak az elődjétől, a politikai rendszerváltás idején pozíciójáról lemondott Müller Antaltól búcsúzó nekrológjából való. A nekrológ retrospektíve tekinti át a Tanszék történetét, és a hetvenes évek elejétől induló felszabadulási folyamatról számol be. Ennek során „nyitott és politikailag is toleráns légkörben” a munkatársak megszabadulnak az „obligát marxizmus-kurzusoktól”, és mellettük-helyettük az oktatásban és a kutatásban „más filozófiai irányzatokkal” kezdhetnek foglalkozni. Müller, a tanszék „kurzusválasztékának” szélesítésével, a „természet-, technika- és tudományfilozófiai témák” bővítésével úgy mond továbbviszi a megkezdett emancipációs folyamat eredményeit.

Esszénk tehát, előre bocsátjuk a végkövetkeztetését, egy sikertörténetről fog beszámolni. Azt meséli el, hogy a Műegyetem filozófiaoktatásának 1949 és 1990 közötti története voltaképp felszabadulási folyamatként értékelhető: az ideológiai indoktrináció kizárólagosságától a szakmai professzionalizáció felé vezető utat jár be. A kezdőponton, a kommunista hatalomátvétellel a filozófia még a marxizmus–leninizmus részeként kizárólag az ideológiai indoktrinációban érdekelt: sajátképpen szakmai szempontokat nélkülöző tevékenységében egyedül a hallgatóság – meg a föntiek szerint az oktatók – eszmei-politikai befolyását tekinti a feladatának. A záróponton, a politikai rendszerváltás évére már szakmailag magas színvonalú, tudományfilozófiai középpontú kutatás és korszerű, pluralisztikus oktatási kínálat jellemzi a működését.

Gondolatmentünk a következő rövid egységekre tagolódik. Előbb vázlatos egyetemtörténeti áttekintést adunk: hogyan alakul meg a Műegyetem, története során milyen átalakulásokon megy keresztül, sorban egymásután hogyan jönnek létre a karai? Majd összefoglaló kitekintést nyújtunk oktatási kínálatának társadalomtudományi összetevőitől: mi jellemezi a legerősebb, közgazdasági oktatását, a képzésében milyen hagyományai vannak a filozófiának? Utána általában beszélünk a filozófiának a kommunista hatalomátvétellel bekövetkező intézményes és tartalmi átalakulásáról: a filozófiának politikai legitimációs ideológiává alakítása milyen következményekkel jár a filozófiai intézményrendszerre nézve, mi jellemzi a marxizmus–leninizmus filozófiájának tartalmi összetevőit? Ezt követően tanszéktörténeti vázlatot rajzolunk: hogyan jön létre az egységes marxizmus–leninizmus tanszék, hogyan válnak ki belőle az egyes szaktanszékek, kik a Filozófia tanszék egymást követő vezetői, közülük kik számítanak a meghatározó alakoknak, milyen fontosabb személyiségek vesznek részt az oktatásban? Végül, zárásként, összefoglaló áttekintést adunk az ideológiai indoktrináció kizárólagosságától a szakmai professzionalizáció felé vezető útról: az egyetemi-kari dokumentumokban milyen nyomai rajzolódnak ki ennek az emancipációs folyamatnak?

Egyetemtörténet

A Műegyetem története 1782-re nyúlik vissza. Ekkor hozza létre II. József az Institutum Geometrico-Hydrotechnicum nevű oktatási intézményt, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy birodalma ezen elmaradott régiójának modernizációját a műszaki szakemberek államilag intézményesített egyetemi képzésével is segítse. Megemlítendő, hogy ez az intézmény lesz az első polgári mérnökképző intézet Európában, amely egyetemi szervezetben oktatja a műszaki tudományokat, illetve figyelemre méltó, hogy ez lesz a második állami egyetem az országban; ez első egyébként a selmechányai – jelenleg helytörténeti múzeumként működő – bányászsképző iskola. A második születésnap 1844, amikor létrejön a József nádor nevét fölvevő József Ipartanoda. Az előbbi kettő egyesítéséből alakul meg 1850-ben a Joseph Industrieschule, ez a kizárólag technikai ismereteket oktató, német nyelvű képzést nyújtó, nem felsőfokú tanintézet. Az Industrieschule átalakulásával jön létre aztán 1856-ban az ismét felsőfokú tanintézetté emelt Joseph Polytechnicum, a technikai mellett közgazdasági osztállyal és az az általános mérnökök, a gépészek és a vegyészek egymástól differenciálódó képzésével; 1860-tól ennek neve Királyi József Műegyetem, oktatási nyelve pedig a magyar lesz.

A folyamat eddigi eseménytörténetére rápillantva megerősíthető az a némiépp kiábrándító belátás, amely szerint legfontosabb vívmányainkat voltaképp elnyomóinknak köszönhetjük. Az egyetem jogelődjét először a felvilágosult abszolutizmus erőszakos modernizátora alapítja meg, majd a neoabszolutizmusnak a forradalmat vérbe fojtó uralkodója fejleszti tovább. Tanulásképp az a még cinikusabb megjegyzés is megkockáztatható, hogy az idők múltával mi meg is szeretjük saját elnyomóinkat. Jó félszázaddal később ugyanis, az 1909-ben fölavatott központi műegyetemi épület – az egyetem Hauszmann Alajos tervezte, emblematis Duna-parti épülete – ünnepélyes átadását maga Ferenc József tiszteli meg a jelenlétével, mégpedig a korabeli sajtó szerint a jelenlévők lelkesedése mellett.

Az egyetemtörténet további állomásai, összefoglalóan. 1871-ben jön létre József Műegyetem, ez 1934-ben, a budapesti Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karát magába olvasztva, Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmé alakul. Majd 1949-ben, a közgazdasázképzés kiválásával, a Budapesti Műszaki Egyetem nevet veszi föl. Az ötvenes évek közepétől, egy bő évtizedre, három kar – az Építőmérnöki, az Építészmérnöki és a Közlekedésmérnöki kar – kiválik belőle, és 1955–1967 között Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem néven önálló egyetemmé alakul. Jelenlegi nevét

– a közgazdászképzés újraindulása nyomán – 2000-ben nyeri el: azóta Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem néven működik.³

Az egyetem karainak története a következőképp alakul. 1782-ben a képzés az Építőmérnöki Karon indul meg, ehhez a József Műegyetemen 1871-ben a Gépészmérnöki, 1873-ban az Építészmérnöki és a Vegyészmérnöki Kar csatlakozik. Az 1949-ben induló Budapesti Műszaki Egyetemen 1949-ben Villamosmérnöki, 1951-ben Közlekedésmérnöki Kar alakul. Közben az ötvenes évek első felében, 1950 és 1957 között Hadmérnöki Kar is működik. Az egyetem történetének két legújabb kara, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen 2000-ben – korábban egységes Természet és Társadalomtudományi Kar kettéválása nyomán – megalakuló Természettudományi, illetve Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar.

Szempontunkból, a filozófia, illetve a korszakban azt megelőző marxizmus-leninizmus oktatását nyomonkövetve, az ötvenes évek közepétől a hatvanas évek második feléig tartó szakasz figyelemre méltó: hogy tudniillik 1955-től 1967-ig nem egy egyetemről van szó, hanem kettőről. A Gépészmérnöki Kart, a Vegyészmérnöki kar és a Villamosmérnöki Kart magában foglaló Budapesti Műszaki Egyetemből, a BMÉ-ből – valószínűleg a korszak fejlesztéspolitikai törekvései nyomán – kiválik az (Építő)Mérnöki Kar, Építészmérnöki Kar, Közlekedésmérnöki Kar, amelyek számára Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem, ÉKME néven külön egyetemet hoznak létre.

Társadalomtudományok, filozófia

Noha a Műegyetem a mérnökképzés intézménye, így oktatásának középpontjában a műszaki tárgyak állnak, hosszú története során oktatási kínálatában mindig is szerepelnek társadalomtudományi tárgyak. Így például, kivéve a negyvenes évek végétől a kilencvenes évek elejéig terjedő – azaz a kommunizmus évtizedeit magában foglaló – időszakot, folyamatosan oktatnak jogi tárgyakat, jellemzően az egyes mérnöki tevékenységekhez szorosan kapcsolódó közigazgatási jogi ismereteket.

A társadalomtudományok közül ugyanakkor egy tudomány minden korszakban kiemelkedik a többi közül: a közgazdaságtan. Mint az egyetemtörténeti bevezetőben láttuk, az egyetemnek két korszaka is van, amikor az elnevezésében is utal közgazdaságtani oktatás meghatározó szerepére: két háború

³ Vö.: Németh József: *Mába érő tegnapok. Az Institutum Geometrico-Hydrotechnicumtól a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemig; Yesterdays leading to our Days. From Institutum Geometrico-Hydrotechnicum to the Budapest University of Technology and Economics.* BME PR Iroda, Budapest, 2002.

közötti, 1934-től induló korszak és a rendszerváltást követő, 2000-től kezdődő szakasz – az egyetem előbb József nádor, utóbb Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem néven működik.

A közgazdaságtan azonban nem csupán ebben a két korszakban szerepel a tantervében: már az előző évszázadban is az oktatás részét képezi. A Josephs Polytechnikum 1857–58. tanévi tanrendjében például a tizenhat műszaki, technikai jellegű tárgy mellett kilenc kereskedelmi és közgazdasági jellegű tantárgy szerepel. Később, 1863 után az egyetem szervezetében az „előkészítő osztály” és a műszaki osztály mellett közgazdasági osztály is alakul, 1914-től megalakuló közgazdasági fakultáson pedig már négy gazdaságtudományi tanszék létesül.⁴

A folyamat 1934-ben, a Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának – meg egyébként az Állatorvosi Főiskolának meg a soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolának – a Műegyetembe olvasztásával, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem létrehozásával éri el a csúcspontját. A korszak gazdasági oktatásának meghatározó alakja a közgazdaságtan hazai tudománytörténetének talán legkiemelkedőbb személyisége, Heller Farkas. Indulásakor az osztrák közgazdasági iskola követőjeként, később a keynesi gazdaságpolitikai nézetektől is befolyásolva megszülető, roppant kiterjedt munkássága átfogja a közgazdaságtan elméletének és elmélettörténetének számos területét. Nagyhatású előadásokat tartó, jelentős tanáregyéniség előbb 1934–1935-ben a kar dékánja, majd a háború után, 1945–1946-ban az egyetem rektora.⁵

A közgazdaságtan kiemelkedő műegyetemi hagyományai több későbbi fejleményt is érthetővé tesznek. Egyrészt, hogy – mint majd látni fogjuk – a marxizmus-leninizmus eredetileg egységes oktatási egységéből először épp a gazdasági ismereteket közvetítő „politikai gazdaságtan” kezd emancipálódni, és nyer önálló tanszéket – a filozófia és a tudományos szocializmus oktatására később szerveződik saját tanszék. Másrészt, hogy a rendszerváltás után, a marxizmus-leninizmus örökébe lépő társadalomtudományi tanszékek közül a közgazdasági tanszék emelkedik ki és erősödik meg leggyorsabban: hozza létre a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kart, illetve lesz Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem gazdaságtudományi pillérének meghatározója.

Ami közelebbről a filozófia egyetemi hagyományait illeti, itt sokkal szórva nyosabb előzményekkel találkozunk. A filozófia nem számít a Műegyetem jelentős hagyományú oktatási területei közé. Egyetlen jelentős kivétel fedezhető föl ez alól: Alexander Bernát műegyetemi szereplése.

⁴ Vö.: Kiss Márton: A Magyar Királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. 1934–1948. In Szécsényi András – Zsidi Vilmos (szerk.): *A Budapesti Corvinus Egyetem és elődintézményei története a kezdetektől 2020-ig*. Akadémiai, Budapest, 2021, 89–111.

⁵ Sipos Béla: *Heller Farkas*. Akadémiai, Budapest, 1990. A múlt magyar tudósai; Kiss M.: i. m.

Alexander valóban kiemelkedő gondolkodó, a maga korának, az előző századforduló időszakának, a 19. század utolsó két meg a 20. század első két évtizedének leghíresebb filozófusa. Ennek a négy évtizednek kiemelkedően legfontosabb bölcseleje: egyszerre filozófus, tanár, publicista, műfordító és szerkesztő. A magyar filozófiai intézményrendszer egyik létrehozója és alighanem legfontosabb alakítója. Századvégi akadémiai levelező taggá választásától az Akadémia századfordulós – kifejezetten a számára létrehozott filozófiatörténeti tanszékre történő – egyetemi tanári kinevezésétől a budapesti egyetem, a világháború idején történő elnökké választásától a Filozófiai Társaság modernizálásának első számú alakja. Valódi intézményteremtő: nemcsak a korszakban, hanem talán a magyar filozófiatörténeti folyamat egészében sincs személyiség, aki hasonlóan eredményesen járult volna hozzá ahhoz, amit magyar filozófiának – filozófiai intézményrendszernek és filozófiai életnek – nevezünk.⁶

A Műegyetemen 1892-ben – még mint középiskolai tanár – lesz az esztétika és művelődéstörténet előadó tanára, hogy a következő majd’ három évtizedben, egészen 1919-ig folyamatosan tartsa népszerű művelődéstörténeti és filozófiatörténeti előadássorozatait. Roppant sikeres előadó és nagyhatású tanáregyenység. Ahogy tanítványainak egyike jellemzi:

„Ő nem tanított, hanem élőszóval egy-egy tárcát írt meg az órán. Villogott, szikrázott, csodálatos magasságokba kapaszkodott, és mélységekbe ereszkedett a tanítványaival, anélkül, hogy elfárasztotta volna őket. Bámulták és szerették.”⁷

Ő maga arról a „nagy felelősségről” beszél,

„mely a tanítói hivatással együtt jár. Mindig áhítattal nézem az ifjú arcokat, melyeken a várakozás kifejezése ül. Ezeknek esetleg egész fejlődése azon a benyomáson dül el, melyet előadásom tesz rájuk. Mindig egynek érzem magam az auditoriumommal.”⁸

⁶ Vö.: Gábor Éva: *Alexander Bernát*. Akadémiai, Budapest, 1986. A múlt magyar tudósai; Percz László: „A filozófiai gondolat fényénél. Százötven éve született Alexander Bernát.” *Magyar Tudomány*, CVII. évf., Új folyam XLV. évf., 2000/4, 483–493; Turbucz Péter: *Mozaikok Alexander Bernátról*. Pro Philosophia, Kolozsvár, 2021. A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai, XIX.

⁷ Idézi Gábor Éva: i. m. 27–28.

⁸ Alexander Bernát: Vallomás. In Uő: *Tanulmányok. Filozófia*. Pantheon, Budapest, 1924, 8.

Alexander-előadásokat hallgatni minden bizonnyal roppant fascinááló élmény lehetett. A műegyetemi filozófiaoktatásnak nincs hát kiterjedt hagyománya: az a csekélyke, amelyik mégis van, az kétségtelenül a legmagasabb színvonalat képviseli.

Marxizmus–leninizmus

A kommunista hatalomátvétellel a filozófia a korábbi státuszához képest gyökeresen eltérő helyzetbe kerül: egyrészt rendkívüli módon fölértékelődik a szerepe, másrészt viszont elveszíti tudományos jellegét és pluralitását. Mind szerepének fölértékelődése, mind tudományosságának és pluralizmusának elvesztése ugyanarra a tényezőre vezethető vissza: arra, hogy a filozófia a politikai hatalom legitimációs ideológiájává alakul.⁹ A kommunizmus ugyanis, tudvalevően, ideokratikus berendezkedés: benne a politikai hatalom legitimációját a monopolhelyzetet élvező ideológia teremti meg. A kommunista berendezkedés a burzsoázia „formális” demokráciájával a szocializmus „tartalmi” demokráciáját szegezi szembe: önmaga legitimitását igazolandó nem a demokrácia formális eljárásaira hivatkozik, hanem sajátos tartalmi célokra és értékekre. A tartalmi célokat és értékeket az uralkodó ideológia fogja össze, s az uralkodó párt döntései valósítják meg. Az ideológia és a párt kapcsolata kettős legitimációs szerkezetet eredményez: az ideológia igazolja a párt vezető szerepét, a párt vezetői pedig meghatározzák az ideológia tartalmát.

A legitimációs ideológiát szolgáltató filozófia, a marxizmus–leninizmus ilyenformán valójában sajátos dogmarendszer. Önmagát tudományosnak minősítő és minden alternatíváját tudománytalanként elítélő tanítása elvileg állandóan az alapítók, Marx és Engels, valamint Lenin és Sztálin áthagyományozott nézeteire hivatkozik, gyakorlatilag azonban folyamatosan, a pártvezetés taktikailag aktuálisan alakuló értelmezéseinek megfelelő, elvtelen pragmatizmussal változik. Tradicionális megkülönböztetés szerint tartalmilag két összetevőre tagolódik: dialektikus materializmusra és történelmi materializmusra – az előbbi összefüggő kozmológiát és természetfilozófiát kínál, az utóbbi teleologikus történelemmagyarázatot nyújtó történelemfilozófiával szolgál. A dialektikus materializmus korpuszához tartozik az anyag meghatározása és létformáinak felsorolása, a világ egységének tétele és a dialektika törvényeinek enumerációja, a megismerés tükrözésemélete és az igazság objektivitásának tana; a történelmi materializmus anyagához számít a gazdasági–társadalmi

⁹ Vö.: Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László: *Magyar filozófia a XX. században. Második rész.* Áron, Budapest, 2001, 11–27.

alap és a politikai-kulturális felépítmény viszonyának doktrínája, a különböző társadalmi tudatformák bemutatása.

A pártállam ideológiájának szerepére szorított filozófia művelése és terjesztése céljából gyökeresen átalakul a korábbi filozófiai intézményrendszer. A korábbi intézményrendszer, ismeretesen, három pillérre épül: a társasági-akadémiai filozófiára, az egyetemi filozófiára és a plurális folyóirat- és könyvkiadásra.¹⁰ Most mindhárom tekintetben alapvető változások következnek be.¹¹

A társasági filozófia teljesen megszűnik. Még a század elején, 1901-ben megalakuló Magyar Filozófiai Társaság 1947 után beszünteti működését; a korszak végén, a politikai átalakulást megelőzően, 1987-ban szerveződik csupán újjá.¹² Az Akadémia 1949-es átszervezése-államosítása nyomán az akadémiai filozófia is eltűnik. Az akadémiai kutatóintézetek rendszerébe a filozófiai kutatások központi intézményeként illeszkedő Filozófiai Intézetet már az ötvenes évek eleje óta tervezik, valójában csak az évtized második felében, 1957-ben alakítják meg.¹³

Az egyetemi intézményrendszerben hatalmas átalakulások mennek végbe. A filozófusképzés plurális rendszerét fölszámolják: filozófiaoktatók képzésével előbb egyedül az e célra is alapított Lenin Intézet, utóbb, 1957-től kizárólag a budapesti egyetem foglalkozik. A középiskolákban megszűnik a pszichológiai és logikai alapismereteket nyújtó bölcseleti bevezetés oktatása. A marxizmus-leninizmus részeként fölfogott dialektikus és történelmi materializmus oktatására két intézményrendszer szolgál. Egyrészt a pártiskolákra és szabadegyetemekre épülő propaganda- és átképző-szervezetrendszer, másrészt főként az egyetemi-főiskolai képzésben általánosan és kötelezően bevezetett marxizmus-leninizmus, benne a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus mellett a filozófiával.

A könyv- és folyóirat-kiadás szisztémája szintén gyökeresen megváltozik. A könyvkiadás egycatornássá alakul, a modern-kortársi polgári szerzők tiltásának és a filozófiatörténeti kánon szelektív átformálásának formájában megnyilvánuló

¹⁰ Vö.: Percz László: A magyar filozófiai intézményrendszer kialakulása. In Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás* (Recepció és kreativitás). Áron, Budapest, 2004, 40–74.

¹¹ Vö.: Percz László: A „premarxizmustól” a „posztmarxizmusig”. A magyar filozófia intézményrendszerre 1945 után. In Percz László: *Ki a filozófus? Magyar filozófiatörténeti tanulmányok* (A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai, XV). Pro Philosophia – SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény, Kolozsvár – Szeged, 2017, 139–165.

¹² Vö.: Percz László: Százhusz év. Magyar Filozófiai Társaság – múltban és jelenben. In Daróczy Enikő – Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 20. A felelősség*. Pro Philosophia Szegedi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság – Státus Kiadó, Szeged, 2023, 412–435.

¹³ Vö.: Horváth Pál: *Filozófiai Intézet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2000. A Magyar Tudományos Akadémia Kutatóintézetei.

cenzúra kezd működni. A kiadott „filozófiai” művek javarészt az akadémiai tudományosságtól távol álló, argumentációban és terminológiában egyaránt a brosúrairodalmat idéző kiadványok lesznek. A filozófiatörténeti tradíció közélettel szerzői csaknem kizárólag a materialista vagy legalábbis a racionalista „haladó hagyomány” képviselői közül kerülnek ki. A plurális folyóiratstruktúra hasonlóképpen megsemmisül, a filozófiai lapok beszüntetik a működésüket. Megszűnésükkel a magyar filozófiai tudományosság egy teljes évtizedre önálló orgánium nélkül marad. Sajátképpen filozófiai tematikájú folyóirat csak az ötvenes évek második felében meg a hatvanas évek elején indul majd.

Két megjegyzés még, árnyalando a megrajzolt képet.

Az egyik, hogy a kommunista hatalomátvétel nyomán kiépülő, vázolt intézményrendszer működésének keretei között, rendkívül alacsony átlagszínvonalon és teljesen átideologizált formában ugyan, de létező filozófiai élet bontakozik ki. A dialektikus és történelmi materializmus művelésére és terjesztésére létrejött intézmények közös tematikára épülő, sajátos nyelvet használó, egységes közönséget átfogó működésmódot eredményeznek.

A másik, hogy a korszak mintegy négy évtizedet átfogó történetében ugyanakkor egymástól határozottan elkülönülő és a filozófia szerepét meghatározó feltételek szempontjából jelentősen eltérő alszakaszok mutatkoznak. Az 1956 előtti sztálinista-totalitárius szakasz a marxizmus–leninizmus monopóliumát, az 1956 utáni poszt sztálinista-autoriter periódus pedig csupán a hegemoniáját érvényesíti. A filozófiára és a filozófusszakmára nehezedő, kezdetben igen erős ideológiai nyomás így lassanként gyöngülni kezd, majd a rendszer utolsó egy-másfél évtizedére jóformán nyom nélkül elenyésczik.¹⁴

A műegyetemi filozófiaoktatás történetében is éppen ennek a folyamatnak a hatását fedezzük föl majd.

Tanszéktörténet

Ahogy valamennyi felsőoktatási intézményben, a Műegyetemen is 1949-től indítják el a marxizmusoktatást. A marxizmus oktatására hivatott tanszékek a következőképp alakulnak.

A megalakuló – és a marxizmus mindhárom „alkotórészét”, azaz a filozófiát (a dialektikus és történelmi materializmust), a politikai gazdaságtant és a tudományos szocializmust egyaránt oktató – egységes tanszéket Marxizmus-leninizmus

¹⁴ Percz László: *Reneszánsz – kezdet és vég. A magyar filozófia elmúlt negyedszázada.* In Percz László: *Reneszánsz – kezdet és vég. Magyar filozófiatörténeti írások.* Osiris, Budapest, 2021, 209–212.

tanszéknek nevezik. 1960-ban ez a tanszék kettéválik: ÉKME-n kiválik belőle a Politikai Gazdaságtan tanszék, a másik két területre pedig létrejön a Filozófia és Tudományos szocializmus tanszék; a BMÉ-n ugyanez a folyamat játszódik le, csak a Politikai Gazdaságtan tanszék kiválásával megmaradó egység továbbra is megőrzi a Marxizmus-leninizmus tanszék nevét. A BME Marxizmus-leninizmus tanszéke 1965-től lesz Filozófia tanszék; az ÉKME Filozófia és Tudományos szocializmus tanszéke egészen két egyetem újraegyesüléséig megőrzi a nevét, csak 1967-ban csatlakozik a BME Filozófia tanszékéhez. A BME Filozófia tanszékének neve végül majd csak jó fél évtizeddel a rendszerváltás után, 1997-től változik Filozófia és Tudománytörténet tanszékre.

A tanszékvezetők személye a következőképp alakul. A Marxizmus-leninizmus tanszék vezetőit főlegesen megnevezünk; a filozófia oktatása szempontjából a személyüknek nincs jelentősége. A tanszemélyzet névsorait szemügyre véve sem igen találni senkit, akinek köze lenne a filozófiához; az oktatók elsősoró többsége vagy közgazdász, vagy történész végzettségű.

Az ÉKME Filozófia és Tudományos szocializmus tanszékének egymást követő két vezetője Szemere Vera és Elekes Lajos. Szemere hosszabb ideig, 1960-tól 1966-ig vezeti a tanszékot, Elekes egészen röviden, 1966–1967-ben tölti be a tisztséget. Szemere párttörténész, kutatásainak elődleges tárgya a Tanácsköztársaság története, fő műve az 1918–1919-es agrárkérdést tárgyalja. Elekes jogi és bölcsészdoktor, okleveles filozófianár, majd történész-kandidátus; értékelhető munkássága nem fedezhető föl, nevére tudományos szocializmus-jegyzetek szerzőjeként lehet találni – a két egyetem újraegyesítésével a BME Tudományos Szocializmus tanszékének vezetője marad.

A BME tanszékvezetői egymás után felsorolva a következők. 1961–1971 között Elek Tibor, 1972–1973 között Ágoston László, 1974-ben Fodor Judit, 1974–1983 között P. Kovács Gizella, 1983–1990 között végül Müller Antal vezeti a tanszékot. Közülük a két formátumosabb személyiséget, Eleket és Müllert az alábbiakban árnyalatnyit részletesebben tárgyaljuk majd. A többiek közül *Ágoston László* eredetileg gépészmérnök, aki előbb pártfőiskolát végez, majd Moszkvában közgazdász-kandidátusi fokozatot szerez; a tudományos-technikai fejlődés és a marxista filozófia kapcsolatával, a technikai forradalom és a „fejlett szocializmus” összefüggéseivel foglalkozik. Hogy tanszékvezetői működése ilyen kurtára sikerül – egykori munkatársainak visszaemlékezése szerint –, azzal függ össze, hogy ellenségesen viszonyul tanszéki kollégáihoz, feljelentéseket intéz ellenük, és teljesen ellehetetleníti a velük való együttműködést; leváltása után hamarosan a pártoktatási intézményrendszerbe távozik. *Fodor Judit* népszerű tanár, Elek tanítványaként a determinizmus-konceptió fejlődéséről és a kvantummechanikával való kapcsolatáról ír monográfiát. Azonban

alig hogy átveszi a tanszéket, egészen fiatalon tragikus balesetet szenved: egy nyári erdélyi túrán eltűnik, csak a holttestére találnak rá. *P. Kovács Gizella* filozófus-kandidátus, a tudományos-technikai forradalomra irányuló kutatásokat folytat, marxizmus-jegyzeteket szerkeszt és ír. Hosszú, teljes évtizeden átívelő tanszékvezetői tevékenységét elsősorban nem szakmai teljesítményével, mint inkább bölcs vezetői munkájával – munkatársai számára afféle védőernyőt építve – teszi emlékezetessé.

Elek és Müller azonban – mint a történet legfontosabb alakjai – külön bekezdéseket érdemelnek. Elek valószínűleg jelentékenyebb személyiség Müllernél, noha a mai szakmai kánon perspektívájából nézve Müller munkássága vitaképesebbnek látszik. Összefoglalóan, lehet mondani, a tanszék professzionalizációs folyamatát Elek a dialektikus materializmuson – a „dialmaton” – belül indítja el, Müller pedig a dilamattól a tudományfilozófia felé továbbhaladva folytatja és teljesíti be.

Elek Tibor (1910–1972) nem csupán a műegyetemi filozófiaoktatás megteremtőjeként tartható számon: bizonyos értelemben olyan szereplőként is, akit magát mint filozófustudóst viszont bizonyos értelemben a Műegyetem teremt meg. Matematikát és fizikát tanul, első írásai kísérleti fizikai tárgyúak. Alkalmazott matematikusként az iparban helyezkedik el, megjárja a munkaszolgálatot, hivatásos katonatiszt lesz. A katonaságtól leszerelve – mint nekrológja árulja el róla, cukorbetegsége kényszeríti erre – kerül a Műegyetemre, ahol ropant gyors karriert befutva lesz docens, majd professzor, tanszékvezető és tudományos rektorhelyettes. A dialektikus materializmus korpuszához tartozó témákkal kezd foglalkozni, meghatározó kutatási területe a fizikai idealizmus és a deizmus kapcsolata, a modern fizika és a vallás viszonya, illetve különösen a relativitáselmélet világnézeti vonatkozásai. Ez utóbbinak több kötetet is szentel,¹⁵ a legjelentősebb közülük a fizikus Jánossy Lajossal közösen szerzett, a relativitáselmélet filozófiai problémáit tárgyaló monográfia.¹⁶ Munkásságát ő maga azonban láthatóan mindvégig elválaszthatatlannak gondolja az ideológiai-agitációs tevékenységtől; legutolsó tanulmányainak egyike például az alig két évvel a halála előtt publikált, a „népi jelleget” erősítő „katonapolitikai lépések” megtételét sürgető katonapolitikai értekezés.¹⁷

Müller Antal (1930–1997) nem a Műegyetem által kifejlesztett káder: kész tudósként, a Filozófiai Intézet már nagydoktori fokozatot szerzett főmunkatársaként

¹⁵ Elek Tibor: *Albert Einstein ismeretelméleti koncepciójáról és a relativitáselmélet filozófiai tartalmáról*. KFKI, Budapest, 1961; Elek Tibor (szerk.): *A természettudományos megismerés ismeretelméleti kérdései*. Kosuth, Budapest, 1972; Elek Tibor: *Marxizmus és relativitáselmélet. Megjegyzések Albert Einstein tudományos önéletrajzához*. Akadémiai, Budapest, 1973.

¹⁶ Jánossy Lajos–Elek Tibor: *A relativitáselmélet filozófiai problémái*. Akadémiai, Budapest, 1963.

¹⁷ Elek Tibor: Új haza, új hadsereg. In *Eredményes katonapolitikai lépések a népi jelleg erősítéséért*. Zrínyi, Budapest, 1970, 190–198.

kerül a tanszék élére. Fizika szakon végez, középiskolai tanár lesz, a hatvanas évek közepétől a Filozófiai Intézet kutatója. Az Intézet dialektikus materializmussal – természet- és tudományfilozófiával, ismeretelmélettel – foglalkozó osztályának tagjaként a dogmatikus vonulat képviselői közé számít; a nyolcvanas évek elejétől az „agy-tudat-külvilág” témamegjelöléssel létrehozott – jeles agyfiziológusokat, pszichológusokat és filozófusokat tömörítő – kutatócsoport tagjaként, a kutatócsoport nemzetközileg is visszhangot keltő interdiszciplináris munkájának résztvevője lesz.¹⁸ Kutatási területét a modern fizika filozófiai problémái képezik, közelebbi témája a kvantumelméleti determinizmus. Önálló kötetben tárgyalja a kvantummechanika filozófiai kérdéseit,¹⁹ könyvet publikál a fizikai megismerés és a dialektikus materialista természetfelfogás összefüggéséről,²⁰ összefoglaló munkát ír a fizikai világkép és a marxizmus viszonyáról.²¹ Fő művének a *Kölcsönhatás és meghatározottság* című, alcímében egy „korszerű természetfilozófiai determinációelmélet” kidolgozásának kísérletét ígérő nagymonográfiája számít;²² ez a hetvenes évek végi magyar kiadása után a kilencvenes évek elején angol fordításban is napvilágot lát.²³

A tanszék munkatársai között fölfedezhetők olyan személyiségek, akik később más területen szereznek hírnevet maguknak. Így néhány évig a munkatársak közé tartozik, 1964-től a szociológus *Böhm Antal* és a társadalomtörténész *Hülvely István*, 1965-től a politológus *Gombár Csaba*, 1970-től a katolikus gondolkodó *Endreffy Zoltán*, 1975-től a politikafilozófus, Rawls-fordító *Krokovay Zsolt*. A szakmai professzionalizációt azonban elsősorban a tudományfilozófia-tudománytörténet és a logika-ismeretfilozófia jeles művelőinek jelenléte bizonyítja. Az 1964-től az ÉKME gyakornokaként tanítani kezdő *Fehér Mártán* kívül így szerepel itt 1960-tól a később a miskolci filozófusképzést megteremtő *Hársing László*, 1969-től a technikafilozófus *Hronszky Imre*, 1973-tól az analitikus filozófia meghonosításában kezdeményező szerepet játszó *Újvári Márta*.

¹⁸ Horváth P.: i. m. 9; 18–19.

¹⁹ Müller Antal: *A kvantummechanika filozófiai kérdései*. Gondolat, Budapest, 1974.

²⁰ Müller Antal: *Fizikai megismerés és dialektikus materialista természetfelfogás*. Kossuth, Budapest, 1974.

²¹ Müller Antal: *A mai fizika és a marxista világkép*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.

²² Müller Antal: *Kölcsönhatás és meghatározottság. Kísérlet egy korszerű természetfilozófiai determinációelmélet kidolgozására*. Akadémiai, Budapest, 1979.

²³ Müller, Antal: *Interaction and determination. Attempt at elaborating an up-to-date theory of determinacy in natural philosophy*. Akadémiai, Budapest, 1991.

Ideológiai indoktrináció, szakmai professzionalizáció

A tanszék bejárta utat néhány dokumentummal, dokumentumrészlettel illusztráljuk.

Hogy kezdetben a marxizmusoktatás csupán egyik eszköze a társadalom egyetemes totalizálásának, azt egy rektori értekezleti jegyzőkönyv mutatja legvilágosabban és legnyersebben. Az 1950-ben keletkezett dokumentum általában beszél a professzoroknak a tanszéki dolgozók és a hallgatóság „politikai neveléséért” viselt felelősségéről.

„A professzornak nagy tekintélye van a diákság felé, ami még jobban fokozódik, s ha ez a tekintély megvan, akkor az azt jelenti, hogy egyéni magatartásával is nevel. [...] Az a mérnök, aki nem nevelődik már itt az egyetemen a marxizmus szellemében, annak később kint az iparban egyoldalú lesz a munkája, s akkor már nem is nevelhető, így használhatatlanná válik.”²⁴

Egy 1954-es egyetemi tanácsülés az oktatók ideológiai továbbképzésének problémáit tárgyalja. A hozzászólások feddőleg emlegetik föl e „konferenciákon” a „tanszemélyzet” érdektelenségét és a marxizmusoktatók inkompetenciáját.

„A tanári konferenciára jelentkezésben az önkéntesség elve tisztán érvényesült, a professzorok és docensek az ideológia fontosságának tudatában önként vállalták a munkatöbbletet. Nem mondható el ugyanez a tanszemélyzettel kapcsolatban. Valamiféle akart-akaratlan presszió jelenléte állapítható meg a tünetekből, mindenekelőtt abban, hogy a tanszemélyzet jelentékeny része nem veszi komolyan az oktatást. [...] A konferenciákon való részvétel változása bizonyos mértékig tükrözi a jelentkezők kapcsolódását az ideológiai oktatáshoz, s ezen túl emberi és állampolgári magatartását népi demokráciánkkal szemben, de nem egy esetben konzekvenciák vonhatók le belőle a konferenciák vezetésében, felkészültségben, vitában jelentkező színvonalára vonatkozólag is.”²⁵

²⁴ HU BMEL, 5/a, 5/b, Budapesti Műszaki Egyetem – Értekezletek, 1950–1951, 1950. december 11., „Jegyzőkönyv, készült a Budapesti Műszaki Egyetem tanárainak és a VK. minisztérium kiküldötteinek, valamint Ormos Tibor MDP titkár részvétélével 1950. évi december hó 11-en megtartott értekezletről.” Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BME_EGYEB_1950-1951/?pg=8&layout=s

²⁵ HU BMEL 6/a, 6/b, Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem jegyzőkönyvei (1952–1967), „Jegyzőkönyv az Építőipari Műszaki Egyetem 1954. május hó 21-én tartott Egyetemi tanácsüléséről.” Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BME_EKME_1953-1954/?pg=176&layout=s

A „konferenciákat” vezető oktatók ugyanis alkalmatlanok a meggyőzés munkájára.

„[A] Marxizmus Tanszék dolgozói között sok új elvtárs van, aki nem ismeri még eléggé az Építőipari Műszaki Egyetem oktatóit, mérnöki képzettséggel nem rendelkezik, és így nem tudták eléggé érdekessé tenni a konferenciákat, nem tudták szakmai kérdésekkel összekapcsolni. Emiatt a Marxizmus Tanszék konferenciavezetőinek nem volt elég tekintélye, és a szakmai kérdésekkel való összekapcsolás hiánya jelentős vonzóerőtől fosztotta meg a konferenciákat.”²⁶

Egy 1963-as tanszéki beszámoló a hallgatók meggyőzéséért folytatott harcról beszél.

„A tanszék nevelőmunkájában központi helyet foglalt el az egyes hallgatók világnézetében még jelentkező polgári szemlélet maradványai elleni harc (vallásos világnézet, hamis objektivitás, nacionalizmus, anyagiasság stb.). Ez annál inkább fontos feladat volt, mert ezek a nézetek, különböző behatások révén, újabb és újabb formákban ösztönzést kapnak.”²⁷

Az indoktrináció funkciójának enyhülésével és a professzionalizáció igényének erősödésével azután fokozatosan mindinkább teret nyernek a szakmai szempontok. A tanszéki beszámoló egymasutánja képet ad erről a folyamatról: ahogy a „dialmat” fogalmi keretei között lassanként előtérbe kerülnek az érdemi filozófiai problémák. A tanszéki kutatási tématerületnek az egyetemi évkönyvekben megfogalmazott fősorlásait idézzük.

1963-ban ez szerepel.

„1. A technikai forradalom és a dialektikus materializmus. a) A technikai fejlődés burzsoá és marxista értelmezése. b) A tudomány közvetlen termelőerővé válása. A technikai forradalom és kibernetika fejlődése. c) A technikai forradalom összefüggése a szocialista országok közötti viszony alakulásával. 2. A marxista ismeretelmélet és a tudományok. a) A dialektikus materializmus módszerének tudatos alkalmazása a műszaki és természettudományok fejlődésében. A matematika alkalmazhatósága. Megfigyelés, kísérletezés, mérés. b) A tér és az idő megismerésének problémái. c) A determinizmus problémájának ismeretelméleti jelentősége a modern fizika fejlődésében. 3. Népi

²⁶ Uo.

²⁷ A társadalomtudományi tanszékek munkája. Filozófia és Tudományos Szocializmus Tanszék. In *Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Évkönyve. 1962/63. tanév.* Budapest, 1963, 36.

demokratikus forradalmunk néhány elvi kérdéséről. 4. A technikai fejlődés társadalmi problémái.”²⁸

Két évre rá, 1965-ben kis módosítással.

„1. A dialektikus materializmus módszerének tudatos alkalmazása a műszaki és természettudományok fejlődésében. A matematika alkalmazhatósága. Megfigyelés, kísérletezés, mérés. 2. A tér és az idő megismerésének problémái. 3. A determinizmus problémájának ismeretelméleti jelentősége a modern fizika fejlődésében. 4. A technikai fejlődés burzsoá és marxista értelmezése. 5. A tudomány közvetlen termelőerővé válása. A technikai forradalom és a kibernetika fejlődése.”²⁹

Ismét egy évvel később, 1966-ban újabb finomítással.

„1. A dialektikus materializmus módszerének tudatos alkalmazása a műszaki- és természettudományok fejlődésében. 2. A tér és az idő megismerésének problémái. 3. A determinizmus problémájának ismeretelméleti jelentősége a modern fizika fejlődésében. 4. Kibernetika és megismerés. 5. A technikai fejlődés burzsoá és marxista értelmezése. 6. A szocialista társadalom egysége és ellentmondásossága. 7. A művészet szerepe a szocialista tudat kialakításában. A művészet és a tudomány kölcsönhatása. 8. Filozófia és politika.”³⁰

*

Befejezésül érdemes fölidéznünk Fehér Mártának a politikai átmenet évéből-éveiből származó megnyilatkozásait. Mint frissen kinevezett tanszékvezető, előbb 1990-ben a *Beszélő*nek a filozófiaoktatásról szervezett beszélgetésén vesz részt,³¹ majd 1991-ben a *Magyar Tudomány* új filozófiai szerkesztőjének, Ludassy Máriának a körkérdésére válaszol.³²

²⁸ Az egyetem oktatóinak kutatási és tudományos tevékenysége. Központi tanszékek. Marxizmus-leninizmus Tanszék. In *A Budapesti Műszaki Egyetem Évkönyve. 1962/63.* Budapest, 1963, 164.

²⁹ Az egyetem oktatóinak kutatási és tudományos tevékenysége. Központi tanszékek. Filozófia Tanszék. In *A Budapesti Műszaki Egyetem Évkönyve. 1964/65.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1965, 168.

³⁰ Az egyetem oktatóinak kutatási és tudományos tevékenysége. Központi tanszékek. Filozófia Tanszék. In *A Budapesti Műszaki Egyetem Évkönyve. 1965/66.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1966, 190.

³¹ Kisbali László: „Filozófián innen, »dialmaton« túl. Beszélgetés [Bence Györggyel, Fehér Mártával, Papp Zsolttal és Vajda Mihállyal] az egyetemi filozófiaoktatásról.” *Beszélő*, I. évf., 1990/36, 28–29.

³² Fehér Márta: „A »Magyszoc újbeszélőtől« a módszeres kételyig.” In Ludassy Mária (szerk): *Az Ancilla Politicae-től a philosophia perennis felé? Magyar Tudomány*, XCVIII. évf., Új folyam XXXVI. évf., 1991/3, 314–315.

Figyelemre méltó, hogy ezekben a megnyilatkozásokban mennyire eltérően értékeli általában a hazai filozófia állapotát egyfelől, illetve közelebből a műegyetemi filozófia közelmúltját és lehetőségeit másfelől. Az előbbi tekintetben roppant szigorúan fogalmaz. Az egyébként is beszédes című – az „Ancilla Politicae”-tól a „philosophia perennis” felé induló filozófiára vonatkozó – körkérdésre adott válaszában a „jelenleg már égre-búzló hazai szellemi Augiasz-istálló” „kitakarításának” szükségességéről beszél, annak a „tisztátalanságnak” a fölszámolása mellett érvelve, „amelyet a »magyszoc újbeszél« (a »dialmat és törtmat« ideológia) hagyott ránk, a politikai represszió érlelt és a valódi szakmai viták hiánya konzervált.”³³ A műegyetemi helyzetet értékelve ellenben – a filozófiaoktatás tanulmányunkban fölvázolt emancipációs folyamatának maga is meghatározó résztvevője lévén – sokkal megengedőbb hangot használ. Nem panaszkodik, hogy ellenzékinak minősülő tevékenysége nyomán évekre eltiltották az oktatástól; a maga tudományfilozófiai-tudománytörténeti kutatásai kapcsán nem emleget politikai nyomást. Szerencsésnek mondja, hogy a műegyetemi pártfunkcionáriusok nem a tanszék munkatársai közül kerültek ki – a szaktanszék adták őket –, a filozófiai tanszéki kollégák inkább efféle „fekete báránynak számítottak”, akiknek „ideológiai hűségét” időről időre „megbízható marxisták csapata” mérte föl. Elárulja, hogy műegyetemen gyakorlatilag már vagy tizenkét éve nem létezett kötelező marxizmusoktatás: „volt ugyan a kötelező alapkursus, de ennek csak a fedőneve volt marxizmus, hiszen úgyszólván minden oktató azt tanított, amit óhajtott.”³⁴

A jövőt illetően pedig egyértelműen optimistának látszik. Hogy a filozófia kötelező tárgyból választható tárggyá vált, abban inkább lehetőséget igyekszik fölismerni. Megfogalmazása szerint „elég nehéz átmenetet teremteni a hallgatók szűkebb szakmája és a bölcsélet között”, ezért úgymond olyan előadásokkal kell kísérletezni,

„amelyek valamiképpen közelítenek mérnöki gyakorlatukhoz [...] A hallgatót arra kellene rávezetnünk, hogy megtanuljon saját életére, életfeltételeire, emberi környezetére reflektálni. Kurszusainkat ennek megfelelően állítottuk össze, míg példáinkat a mérnöki életből kívánjuk meríteni.”³⁵

³³ Fehér M.: „A »Magyszoc újbeszél«... 315.

³⁴ Kisbali L.: i. m. 28.

³⁵ Kisbali L.: i. m. 29.

Másképp fogalmazva,

„kollégáimmal együtt arra törekszünk, [...] hogy olyan kurzusokat dolgozzunk ki, amelyek segíthetik a mérnökhallgatókat abban, hogy ne szellemi szakmunkásokként, hanem potenciális értelmiségiekként kerüljenek ki az egyetemről. (Főként a kritikai és reflexiós készségeik kibontásában próbálunk segíteni.) Filozófiatörténeti kurzusaink pedig bizonyos művelődési és látókör-szélesítési igényt elégítenek ki. Indirekt célunk persze az is, hogy a hallgatóink körében ily módon helyreállítsuk a filozófiaoktatás (és az oktatók) korábban némileg megrendült becsületét.”³⁶

Fehér Márta nyilatkozatai akkor születnek, amikor egy korszak lezárul, egy másik korszak pedig éppen elkezdődik. Ez a másik korszak ma is tart: a műegyetemi tanszék az ország egyetlen, nem bölcsész-pedagógusképző felsőoktatási intézményben működő filozófia tanszéke, amely a politikai rendszerváltás után nem szűnik meg, hanem máig fönmarad és eredményes tevékenységet fejt ki.

Köszönetnyilvánítás

A Tanszék történetét eredeti dokumentumok alapján igyekeztem rekonstruálni. Munkámat jelentősen nehezítette, hogy a Műegyetem évkönyveinek nagy hagyományú sorozata a fordulat évével, 1949-től jó néhány évre megszakad: kiadásukat az ÉKME csupán 1955-ben, a BME pedig 1962-ben indítja újra. A kieső évek történéseit csupán az egyetemi tanácsulések jegyzőkönyveiből próbáltam követni. Annál is hálásabb köszönettel tartozom ilyenformán a Tanszék régi munkatársainak, Pais Viktóriának és Szabó Istvánnak; ők személyes emlékeik fölidezésével segítettek a munkámat.

Bibliográfia

Dokumentumok

[Beszámoló] A társadalomtudományi tanszékek munkája. Filozófia és Tudományos Szocializmus Tanszék. In *Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Évkönyve. 1962/63. tanév.* Budapest, 1963, 36–37.

³⁶ Fehér M.: „A »Magyszoc újbeszéltől«...” 314–315.

- [Jegyzőkönyv] HU BMEL, 5/a, 5/b, Budapesti Műszaki Egyetem – Értekezletek, 1950–1951, 1950. december 11., „Jegyzőkönyv, készült a Budapesti Műszaki Egyetem tanárainak és a VK. minisztérium kiküldötteinek, valamint Ormos Tibor MDP titkár részvételével 1950. évi december hó 11-en megtartott értekezletről.” Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BME_EGYEB_1950-1951/?pg=8&layout=s
- [Jegyzőkönyv] HU BMEL 6/a, 6/b, Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem jegyzőkönyvei (1952–1967), „Jegyzőkönyv az Építőipari Műszaki Egyetem 1954. május hó 21-én tartott Egyetemi tanácsüléséről.” Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BME_EKME_1953-1954/?pg=176&layout=s
- [Kutatási tématerület] Az egyetem oktatóinak kutatási és tudományos tevékenysége. Közpon-ti tanszékek. Marxizmus-leninizmus Tanszék. In *A Budapesti Műszaki Egyetem Évkönyve. 1962/63.* Budapest, 1963, 164–165.
- [Kutatási tématerület] Az egyetem oktatóinak kutatási és tudományos tevékenysége. Közpon-ti tanszékek. Filozófia Tanszék. In *A Budapesti Műszaki Egyetem Évkönyve. 1964/65.* Tan-könyvkiadó, Budapest, 1965, 168–169.
- [Kutatási tématerület] Az egyetem oktatóinak kutatási és tudományos tevékenysége. Közpon-ti tanszékek. Filozófia Tanszék. In *A Budapesti Műszaki Egyetem Évkönyve. 1965/66.* Tan-könyvkiadó, Budapest, 1966, 190–192.
- Rados Kornél: rektor beszéde az egyetem tanévnyitó ünnepségén. In *Az Építőipari és Közlekedé-si Műszaki Egyetem Évkönyve. 1958–59. tanév.* Budapest, 1960. 3–10.

Irodalom

- Alexander Bernát: Vallomás. In *Uó: Tanulmányok. Filozófia.* Pantheon, Budapest, 1924, 5–12.
- Elek Tibor (szerk.): *A természettudományos megismerés ismeretelméleti kérdései.* Kossuth, Buda-pest, 1972.
- Elek Tibor: *Albert Einstein ismeretelméleti koncepciójáról és a relativitáselmélet filozófiai tartalmá-ról.* KFKI, Budapest, 1961.
- Elek Tibor: *Marxizmus és relativitáselmélet. Megjegyzések Albert Einstein tudományos önéletrajzá-hoz.* Akadémiai, Budapest, 1973.
- Elek Tibor: Új haza, új hadsereg. In Oláh István et al.: *Eredményes katonapolitikai lépések a népi jelleg erősítéséért.* Zrínyi, Budapest, 1970, 190–198.
- Fehér Márta: „A »Magyszoc újbeszélőtől« a módszeres kételyig.” In Ludassy Mária (szerk): *Az Ancilla Politicae-tól a philosophia perennis felé? Magyar Tudomány, XCVIII. évf., Új folyam XXXVI. évf., 1991/3, 314–315.*
- Fehér Márta: „Müller Antal professzor (1930–1997).” *A Jövő Mérnöke, XLIV. évf., 1997/11, 7.*
- Gábor Éva: *Alexander Bernát.* Akadémiai, Budapest, 1986. A múlt magyar tudósai.
- Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László: *Magyar filozófia a XX. században. Második rész.* Áron, Budapest, 2001.

- Horváth Pál: *Filozófiai Intézet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2000. A Magyar Tudományos Akadémia Kutatóintézetei.
- Jánossy Lajos – Elek Tibor: *A relativitáselmélet filozófiai problémái*. Akadémiai, Budapest, 1963.
- Kisbali László: „Filozófián innen, »dialmaton« túl. Beszélgetés [Bence Györggyel, Fehér Mártával, Papp Zsolttal és Vajda Mihállal] az egyetemi filozófiaoktatásról.” *Beszélő*, Új folyam I. évf., 1990/36, 28–29.
- Kiss Márton: A Magyar Királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. 1934–1948. In Szécsényi András – Zsidi Vilmos (szerk.): *A Budapesti Corvinus Egyetem és elődintézményei története a kezdetektől 2020-ig*. Akadémiai, Budapest, 2021, 89–111.
- Müller Antal: *A kvantummechanika filozófiai kérdései*. Gondolat, Budapest, 1974.
- Müller Antal: *A mai fizika és a marxista világkép*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.
- Müller Antal: *Fizikai megismerés és dialektikus materialista természetfelfogás*. Kossuth, Budapest, 1974.
- Müller, Antal: *Interaction and determination. Attempt at elaborating an up-to-date theory of determinacy in natural philosophy*. Akadémiai, Budapest, 1991.
- Müller Antal: *Kölcsönhatás és meghatározottság. Kísérlet egy korszerű természetfilozófiai determinációelmélet kidolgozására*. Akadémiai, Budapest, 1979.
- Németh József: *Mába érő tegnapok. Az Institutum Geometrico-Hydrotechnicumtól a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemig; Yesterdays leading to our Days. From Institutum Geometrico-Hydrotechnicum to the Budapest University of Technology and Economics*. 2011. BME PR Iroda, Budapest, 2002.
- Percz László: „A filozófiai gondolat fényénél. Százötven éve született Alexander Bernát.” *Magyar Tudomány*, CVII. évf., Új folyam XLV. évf., 2000/4, 483–493.
- Percz László: A magyar filozófiai intézményrendszer kialakulása. In Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás* (Recepció és kreativitás). Áron, Budapest, 2004, 40–74.
- Percz László: A „premarxizmustól” a „posztmarxizmusig”. A magyar filozófia intézményrendszere 1945 után. In Uó: *Ki a filozófus? Magyar filozófiatörténeti tanulmányok* (A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai, XV.). Pro Philosophia – SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény, Kolozsvár – Szeged, 2017, 139–165.
- Percz László: Reneszánsz – kezdet és vég. A magyar filozófia elmúlt negyedszázada. In Uó: *Reneszánsz – kezdet és vég. Magyar filozófiatörténeti írások*. Osiris, Budapest, 2021, 207–220.
- Percz László: Százhusz év. Magyar Filozófiai Társaság – múltban és jelenben. In Daróczi Nikő – Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 20. A felelősség*. Pro Philosophia Szegedi-ensi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság – Státus Kiadó, Szeged, 2023, 412–435.
- Sipos Béla: *Heller Farkas*. Akadémiai, Budapest, 1990. A múlt magyar tudósai.
- Turbucz Péter: *Mozaikok Alexander Bernátról*. Pro Philosophia, Kolozsvár, 2021. A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai, XIX.

GOLDEN DÁNIEL

Matematikafilozófia és ideologikus tudomány az ötvenes években

Az olvashatóság kihívásai

Az „ötvenes évek” időszaka a filozófiai emlékezetben és a szélesebb tudományos-kulturális köztudatban afféle „sötét középkorként” él. A bevett nézet szerint ezek a dogmatikus marxizmus uralmának évei, amikor az államvallással emelt kommunista ideológia bármiféle érdemi gondolkodást ellehetetlenített. Ezt szolgálta az intézményrendszer szovjetizálása is a maga sajátos értelmiségi káderpolitikájával, ami minden ízében ellentmond a tudomány fejlődéséhez nélkülözhetetlennek gondolt, a tudás szabadságára vonatkozó alapelveknek. Mindebből pedig logikusan következik, hogy a korszakban általánosságban „[j]elentős teljesítmények [...] ezen az intézményrendszeren kívül[,] illetve ennek az intézményrendszernek a margóján jöhetnek létre”.¹

Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy az elsődleges nyilvánosságot elfoglaló szereplők munkássága jellemzően nem korlátozódik ezekre az évekre, vagyis ha feltételezzük az életművek önmagukkal való legalább részleges folytonosságát, jogosult a felvetés, hogy vajon az ekkor született munkák milyen viszonyban vannak a szerzők korábbi vagy későbbi gondolkodásával. Ráadásul, ha valamtől, hát ezektől a szövegektől okkal lenne várható, hogy beilleszthetők legyenek a magyar filozófia tágran értett „szociologizáló hagyományának”² narratívájába is. Az pedig különösen érdekes tanulságokkal járhat, ha a közelebbi vizsgálat nyomán az derül ki, hogy az ideológiai kötelékek nem kizárólag értelmetlen szómágiákat termeltek, hanem sok esetben ezek nehezen szétválasztható módon keverednek az érvényes tudományos, illetve filozófiai állításokkal.

A korszak szövegeinek a kutatás számára való megnyitása azonban különleges kihívást jelent, amennyiben az általános felfogás szerint a szovjetmarxizmus vagy sztálinizmus, vagy dogmatizmus néven emlegetett gondolkodásmód

¹ Percz László: A „premarxizmustól” a „posztmarxizmusig”. A magyar filozófia intézményrendszere 1945 után. In *Uő: Ki a filozófus? Magyar filozófiatörténeti tanulmányok*. Pro Philosophia – SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény, Kolozsvár – Szeged, 2017, 149.

² Demeter Tamás: *A szociologizáló hagyomány. A magyar filozófia főárama a XX. században*. Századvég, Budapest, 2011; *Uő: Ami A szociologizáló hagyományból kimaradt*. In Rigán Lóránd – Ungvári Zrínyi Imre (szerk.): *Az értelem anyanyelvén: Magyar filozófusok a 20. és 21. században*. Kolozsvár, Komp-Press – Korkunk, 2016, 35–54.

intellektuálisan értelmezhetetlen zárványt képez, így az érintett művek a szó konkrét és átvitt értelmében *olvashatatlanok*. Ez a tabusítás viszont olyan falat von a szövegek köré, ami eleve megakadályozza többszörös rétegzettségük feltárását, s erre építve az eszmetörténeti folyamatokban betöltött szerepük megítélését.

Az itt következő esettanulmány kiindulópontjául Rényi Alfrédnak *A valószínűségszámítás elvi kérdései a dialektikus materializmus megvilágításában* címmel az 1952-es *Filozófiai Évkönyv*ben közölt írása szolgált. Ez a szöveg a hozzátartozó háttérrel együtt kivételes példáját adja annak, ahogy a korszerű, élvonalbeli tudományosság összefonódik a ma már nehezen érthető, dogmatikusnak bélyegzett filozofálással. A vizsgálat tétje tehát innen nézve úgy fogalmazható meg, hogy ha a magyar matematika történetének megírása elképzelhető is az itt elemzendő ideologikus szöveghelyek figyelmen kívül hagyásával, vajon a magyar matematikafilozófia történetével ugyanez-e a helyzet?

Ideológia és valószínűségszámítás

Rényi Alfréd (1921–1970) matematikus feleségével, Rényi Katóval együtt a Szovjetunióba kiküldött első tizenöt aspiráns között volt, témavezetője Leningrádban Jurij Vlagyimirovics Linnyik, kandidátusi fokozatát Moszkvában szerezte (1947). Hazatérve villámgyorsan az újjászervezett³ Magyar Tudományos Akadémia levelező (1949), majd rendes tagja (1956) lett. Kétszer kapta meg a Kossuth-díjat (1949, 1954) „a valószínűségszámítás újabb alapokra való helyezése és gyakorlati alkalmazása terén elért eredményeiért”. Alapító igazgatója lett az MTA Alkalmazott Matematikai Intézetének (1950–1955), majd Matematikai Kutatóintézetének (1955–1970), amely 1999 óta az ő nevét viseli, továbbá az ELTE TTK Valószínűségszámítási Tanszékét vezette 1952-től haláláig. Szerteágazó szaktudományos tevékenysége mellett a matematika népszerűsítése érdekében kifejtett munkássága is jelentős. A valószínűség témájában írt ismeretterjesztő szövegeket és az oktatást érintő módszertani javaslatokat,⁴ fiktív levélgyűjteményt⁵ és a terület alapművéül szolgáló egyetemi tankönyvet.⁶

³ 1949. november 29-én, az új akadémia alakulóülésén olyanok veszítik el formálisan a tagságukat, mint Bay Zoltán, Békésy György, Márai Sándor, Moór Gyula, Szent-Györgyi Albert, Thienemann Tivadar; a helyükbe lépők sorában Rényi Alfrédé mellett többek között Andics Erzsébet, Gerő Ernő, Kalmár László, Révai József, Rudas László nevét találjuk. Lásd Pótvó János: „Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia »átszervezése«, 1948–1949.” *Történelmi Szemle*, 36. évf., 1994/1–2, 107–110.

⁴ Rényi Alfréd: A szerencsejátékok és a valószínűségszámítás; Gondolatok a valószínűségszámítás tanításáról. In *Uő: Napló az információelméletről*. Gondolat, Budapest, 1976, 95–122; 123–135.

⁵ *Uő: Levelek a valószínűségről*. Akadémiai, Budapest, 1967.

⁶ *Uő: Valószínűségszámítás*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.

Utóbbi 1966-os kiadásának előszavában Rényi magyarázkodásra kényszerül, hogy az miért nem az első ízben 1950-ben Debrecenben, illetve Budapesten, majd évről évre ismétlődően kiadott magyar nyelvű egyetemi jegyzetekre, illetve a végül 1954-ben a Tankönyvkiadónál megjelent kötetre épül, hanem az 1962-es német kiadás fordítása.⁷ Az indoklás szerint ennek számára teljesen átdolgozta a korábbiak anyagát, ezért volt ez a legösszegezőbb megoldás. Úgy tűnik azonban, hogy az átdolgozás egyszersmind a dialektikus materializmus elméleti kereteire történő utalások eltüntetését is szolgálhatta. A későbbiekben ugyanis nyoma sincs azoknak a gondolatoknak, amelyek kizárólag az „ötvenes évek” idején bukkannak fel Rényi írásaiban.

A korszak publikációiban található ilyen jellegű szövegrészeket hagyományosan „vörös faroknak” nevezik.⁸ Ez alatt az adott szöveg tartalmától valójában független, pusztán a politikai elvárások által kikényszerített ideológiai hűségnyilatkozatokat kell érteni, amelyek változó formában és jelentőséggel, de végigkísérték az államszocializmus hivatalos nyilvánosságának évtizedeit. Ezeket azután az utókor tudományos emlékezete is törölni igyekszik, ennek megfelelően Rényi matematikafilozófiai munkássága részének sem szokás tekinteni.⁹

A legkorábbi ilyen jellegű írás¹⁰ a friss Kossuth-díjasok tevékenységét a nagyközönségnek bemutatni hivatott sorozat részeként született, ahol Rényi egy ezeroldalas szovjet kiadvány alapján ismerteti szakterületének legfontosabb eredményeit. Ezzel párhuzamosan hasonló címmel és tartalommal jelent meg két cikke¹¹ is a Bolyai János Matematikai Társulat lapjában. Már ezekben megfogalmazza azt a gondolatot, hogy a szovjet tudomány közelmúltbeli kiemelkedő eredményei sajátos okokra vezethetők vissza, ám ezeket itt még a Szovjetunió hatékony tudományos szervezésében véli felfedezni, tehát voltaképpen

⁷ Lásd „Rényi Alfréd munkássága.” *A Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Fizikai Tudományok Osztályának Közleményei*, 20. évf., 1971/1–2, 1–12.

⁸ Vö. Vörös Boldizsár: „Ha az egészet még be is kellett vonni marxista mázzal.” Néhány sajátos eljárás a szakmai eredmények közreadásánál az 1949–1989 közötti magyar történettudományban. In Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, 62–74.

⁹ Lásd pl. Révész Pál – Vincze István: „Alfréd Rényi, 1921–1970.” *The Annals of Mathematical Statistics*, 43. évf., 1972/6, iv.

¹⁰ Rényi Alfréd: „A szovjet matematika harminc éve.” *Természet és Technika* 108. évf., 1949/4, 220–226.

¹¹ Rényi Alfréd: „A szovjet matematika 30 éve. I. A valószínűségszámítás megalapozásáról.” *Matematikai Lapok* 1. évf., 1949–1950/1, 27–64; „A szovjet matematika 30 éve. II. A valószínűségszámítás új irányai. I. rész.” *Matematikai Lapok*, 1. évf., 1949–1950/2, 91–137. A harmadik rész azután már Turán Páltól érkezett: „A számelmélet újabb eredményei a Szovjetunióban.” *Matematikai Lapok*, 1. évf., 1949–1950/4, 243–266. A lap felelős szerkesztője ekkor Turán Pál, a szerkesztők Hajós György, Kalmár László, Rényi Alfréd, Szele Tibor. A Társulat elnöke Alexits György, ügyvezető alelnöke Turán Pál, főtítkára Rényi Alfréd, titkárai Fenő István, Kalmár László, Szele Tibor.

tisztán externális magyarázatot ad, azaz a mélyebb értelemben vett ideologikus tudománykép itt még nem kap szerepet.

A történet első számú főhőséről Rényi egy 1952-es szövegben így fogalmaz:

„a valószínűségszámítás szabatos matematikai elméletének megalkotása és a valószínűségszámítással kapcsolatos alapvető ismeretelméleti kérdések tisztázása szovjet matematikusok és elsősorban A. N. Kolmogorov érdeme.”¹²

Kolmogorov műve,¹³ amely eredetileg 1933-ban németül jelent meg a Springer-nél, „mára a modern valószínűség-számítás alapművének számít” a valószínűség fogalmának „nem interpretált” tárgyalása tekintetében.¹⁴

Egy 1954-ben adott rekonstrukcióban viszont már tulajdonképpen internális okokként tételezett filozófiai-ideológiai kategóriákat mozgósít a tudománytörténeti folyamatok magyarázatához:

„Kolmogorov elmélete a véletlen és szükségszerűség dialektikus ellentétének megértésén, továbbá a valószínűség objektivitásának materialista felfogásán alapszik. Azok az elméletek, amelyek idealista, pozitivistá[,] filozófiai felfogáson alapulnak, mint pl. R. v. Mises és követőinek elmélete, zsákutcába jutottak. Tekintettel arra, hogy Mises elmélete csődöt mondott[,] és a matematikusok – egy-két kivételtől eltekintve – az egész világon Kolmogorov elméletét fogadták el, nem szükséges, hogy itt Mises elméletét részletesen ismertessük. [...] Abban, hogy Mises [...] a feladatnak a megoldását helytelen úton kereste, nagy része volt annak, hogy helytelen, machista filozófiai felfogás alapján közelítette meg a kérdést[,] és ennél fogva kísérlete szükségképpen kudarca kellett, hogy vezessen.”¹⁵

Úgy tűnik, Rényi itt hitet tesz az internális és externális szempontokat együttesen tekintetbe vevő tudománytörténet, illetve tudományfilozófia művelése mellett:

¹² Rényi Alfréd: „Új eredmények a valószínűségszámítás terén.” *Az MTA Matematikai és Természettudományi Osztályának Közleményei*, 2. évf., 1952/1, 125–139; 125.

¹³ Kolmogorov, A. N.: *A valószínűségszámítás alapfogalmai*. Fordította Zibolen Endre, Gondolat, Budapest, 1982.

¹⁴ Lásd Szabó Gábor: *A valószínűség interpretációi*. Typotex, Budapest, 2013, 25–27.

¹⁵ Rényi Alfréd: „A valószínűségszámítás történetének rövid áttekintése.” *A Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Fizikai Osztályának Közleményei*, 4. évf., 1954/4, 447–466; 462.

„A matematika egy ágának a története nem teljes, ha csak a matematika szóban] [forgó ágának belső fejlődéséről ad számot. Világos képet a valószínűségszámítás fejlődéséről csak úgy nyerhetünk, ha azt az emberi gondolkodás, az emberiség fejlődésének részeként vizsgáljuk, tehát vizsgáljuk azokat a társadalmi szükségleteket, amelyek a valószínűségszámítás fejlődését megkívánták, ha foglalkozunk gyakorlati alkalmazásainak fejlődésével, továbbá a valószínűségszámításra vonatkozó nézetek fejlődésével is. Ennek következtében azonban a valószínűségszámítás történetének tanulmányozása nemcsak annak mélyebb megismerése szempontjából bír jelentőséggel, hanem történelmi, filozófiai szempontból és más tudományok, pl. a fizika szempontjából is.”¹⁶

Utóbbi arra utal, hogy Rényi itt állást foglal a korszak egyik első számú ideológiai tudományos vitájában, a „fizikai idealizmus” kérdésében is. Szerinte ugyanis a valószínűségszámítás fogalmára vonatkozó idealista nézetek hatása legerősebben a kvantummechanika terén érezteti hatását, amennyiben míg a világ matematikusainak többsége Kolmogorov nyomán már „a valószínűség fogalmának materialista felfogása alapján áll [...] a fizikusok túlnyomó többsége a szovjet fizikusok kivételével erről a fejlődésről még nem vett tudomást”.¹⁷

Rényi felfogásában a fejlődés gátjai még az internális tényezők esetében is valójában a mögöttük meghúzódó externális okok. A tudományterület magyarországi állapota kapcsán például azt mondja, nincs mit csodálkozni azon, hogy „a valószínűségszámítás a felszabadulás előtt hazánkban meglehetősen elhanyagolt ága volt a matematikának”, s ennek csak egyik oka volt, hogy

„a természettudományok nem kellő fejlettségük folytán nem léptek fel igényekkel a valószínűségszámítás alkalmazásai tekintetében [...] Másik oka az volt, hogy a valószínűségszámítás terén élenjáró, a dialektikus materializmusra támaszkodó szovjet tudomány eredményei nem voltak kellő mértékben ismertek hazánkban”.¹⁸

Könyvében maga Kolmogorov is jelzi, hogy milyen internális tudománytörténeti előzmények (Lebesgue mérték- és integrálmélete, ennek Fréchet-féle továbbfejlesztése, von Mises és Bernstein elméletei) tették lehetővé a valószínűségnek az általa elővezetett axiomatikus tárgyalását. Externális társadalmi

¹⁶ Uo. 447.

¹⁷ Uo. 457–458.

¹⁸ Uo. 465.

feltételekről azonban egyáltalán nem ejt szót, így ez ebben a formában – ezen a ponton – teljes egészében Rényi újításának tűnhet.

Matematika és dialektikus materializmus az 1952-es *Filozófiai Évkönyvben*

A valószínűségszámítás elvi kérdései a dialektikus materializmus megvilágításában című tanulmány¹⁹ az 1952-es *Filozófiai Évkönyvben* jelent meg, amely a benne szereplő szerzők és témák vonatkozásában is reprezentatívnak mondható a korabeli hivatalos filozófiai nyilvánosság tekintetében. Az írás ráadásul kiemelt helyen, *A dialektikus és történelmi materializmus kérdései* címet viselő első tematikus blokkban, Fogarasi Béla *Materializmus és »fizikai« idealizmus. A »fizikai« idealizmus bírálata*, illetve Molnár Erik *Determinizmus és indeterminizmus a burzsoá világnézetben* című írása közé ékelve jelent meg.

A *Filozófiai Évkönyvről* szóló, más tekintetben nagy viharokat kavaráó bírálatukban Szecsődi László és Kiss Artúr egyértelműen elismerően nyilatkoznak Rényiről:

„A cikk helyesen mutatja be a dialektikus materializmus tudatos alkalmazásának nagy jelentőségét a matematikában. Foglalkozik általában a matematikai kutatásokból – konkrétan a valószínűségszámítás új eredményeiből – folyó fontos világnézeti következtetésekkel. Leleplezi a burzsoá ideológia matematikával való visszaéléseit, a matematikai módszerek kiterjesztését olyan területekre, ahol azok már nem alkalmazhatók. Nagy érdeme a tanulmánynak, hogy a valószínűségszámítás gyakorlati – például a termelésben való – jelentőségének meggyőző megvilágításával hozzájárul a matematika népszerűsítéséhez is.”²⁰

Rényi 31 oldal terjedelmű szövegének közepén található 18 oldalon a *II. A valószínűség fogalma* alcím alatt a szorosan vett matematikai rész, benne a Kolmogorov-féle alapok ismertetésével. Az ezt megelőző *I. A valószínűség számítás tárgya és feladata* egy helyen Engelsre hivatkozik a valószínűség tudományos megalapozottságát alátámasztandó, a *Bevezetés* és a *III. A valószínűség számítás gyakorlati alkalmazásának elvi kérdései és perspektívái hazánkban a szocializmus építésével*

¹⁹ Rényi Alfréd: „A valószínűség számítás elvi kérdései a dialektikus materializmus megvilágításában.” *Filozófiai Évkönyv 1952*, 63–97.

²⁰ Szecsődi László – Kiss Artúr: „Filozófiai Évkönyv 1952.” *Természet és Technika*, 112. évf., 1953/11, 654–659; 654.

kapcsolatban, valamint az *Összefoglalás* pedig számos olyan bekezdést tartalmaz, amelyeket első ránézésre „vörös farokként” lehet azonosítani. Például mindjárt a tanulmány nyitómondata így hangzik:

„Lenin »Materializmus és empiriokriticizmus« című munkájában világosan megmutatta, hogy a természettudósok, amikor tudományuk szakkérdéseivel foglalkoznak, túlnyomó többségben ösztönös materialista álláspontot foglalnak el, még akkor is, ha filozófiai téren az idealizmus valamely válfajának hívei; ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ezeknek a polgári tudósoknak, akik saját szakmájukban értékes eredményeket képesek elérni, egy szavukat sem szabad elhinni, ha a filozófiára kerül a sor.”²¹

Rényi tanulmányának vonatkozó részei azonban mintha mélyebbre mennének a szokásosan és kötelezően lerovandó ideológiai tiszteletköröknél. A gondolatmenet ugyanis úgy folytatódik, hogy ha Lenin útmutatásait követjük – s egyszerűsre éppen ez lesz a választás helyességének igazolása is –, akkor az a tudatos dialektikus materialista felfogás újabb és újabb tudományos felfedezésekhez fog hozzásegíteni bennünket. Ennek párhuzamos mintái a Micsurin-Liszenko-féle biológia, a pavlovi fiziológia és a modern fizika „győzelme a helytelen idealista felfogásokkal szemben”. Ennek megfelelően a valószínűség fogalmának rivális interpretációi közül a téves szubjektív felfogás elterjedésének oka az, hogy a téma kutatói „a szovjet matematikusok és néhány haladó nyugati tudós kivételével nem álltak következetes materialista világnézet alapján, ami megóvta volna őket ilyen ideológiai tévedésektől, egy részük pedig tudatos idealista agnosztikus vagy pozitivista világnézet hirdetője”.²²

A Kolmogorov melletti elköteleződés kapcsán pedig a pusztán pragmatikusnak induló magyarázat (miszerint egy elmélet igazságát annak gyakorlati hatékonysága igazolja) a következő lépésben már egyértelműen a marxista interpretációra vált:

„Kolmogorov elméletének helyességét annak sikeres alkalmazhatósága bizonyítja minden kétségen felül. Rá kell azonban mutatni, hogy Kolmogorov azért volt képes a valószínűségszámítás megalapozásának sokat vitatott kérdését helyesen megoldani[,] és ezzel a további fejlődés lehetőségét megnyitni, mert a valószínűség fogalmának objektív, materialista felfogásából[,] a véletlen és szükségszerűség ellentétének és egységének dialektikus felfogásából

²¹ Rényi: *A valószínűségszámítás elvi kérdései...* 63.

²² Uo. 75.

és a matematikai absztrakció szerepének és jelentőségének dialektikus és materialista értékeléséből indult ki.”²³

A folytatás szerint a kolmogorovi koncepció alapvető érdeme az, hogy „helyesen absztrahálja a véletlen tömegjelenségek objektív sajátosságait”, ami nem más, mint a lenini útmutatás követése a valóság megismerésének dialektikus útjáról, amely „az élő szemlélettől az absztrakt gondolkodáshoz és attól vissza a gyakorlathoz vezet”. Ily módon a matematika is hozzájárul magának a marxista keretelméletnek a megerősítéséhez, amennyiben „Kolmogorov elmélete és a szovjet tudomány gyakorlata Lenin megállapítását igazolják a valószínűségszámítás területén”.²⁴ Így olvad össze a tudományos igazság a politikai programmal, egyúttal a tudomány fejlődését is garantálva: „A valószínűségszámítás szilárd elvi alapjait elvi kérdéseinek a dialektikus materializmus alapján való vizsgálata és a helytelen idealista és pozitivisták elleni következetes harc teremthetik meg.”²⁵

A marxista tudományfilozófia magyarázati sémáinak ilyen alkalmazása Rényi mellett más, a saját területén nagy tekintéllyel bíró természettudós önértelmzésében is megjelenik. Jánossy Lajos például a Petőfi Kör filozófusvitáján nyilatkozott úgy, hogy „az én tudományos munkásságomban a dialektikus materializmus ismerete igen sokat segített, és eredményeimnek egy részét biztosan annak köszönhetem, hogy ezt a módszert következetesen próbáltam alkalmazni”.²⁶ Kalmár László pedig az 1960-as években tartott előadásaiban magától értetődő módon hivatkozik Engelsre, illetve a marxizmus bizonyos alapelveire, amelyek szerinte a kívánatos megvilágításba helyezik az általa vizsgált jelenségeket.²⁷

Az 1952-es *Filozófiai Évkönyv*ben a nagy tanulmány mellett egy másik írás is található Rényi Alfrédétől.²⁸ Ez a könyvismertetések közül a legelső – megelőzve Fogarasi Logikáját, Lukácsot, Molnár Eriket, a *Filozófiai Írók Tárát* –, tárgya pedig az Alexits György és Fenyő István által közösen jegyzett *Matematika és dialektikus materializmus* című füzet.²⁹

A bevezetőben Rényi elmondja, hogy erre az írásra azért van szükség, mert ugyan a megjelenés idején már közölt egy alapos ismertetést,³⁰ s az abban

²³ Uo. 84.

²⁴ Uo. 90.

²⁵ Uo. 97.

²⁶ Hegedűs B. András – Rainer M. János (szerk.): *A Petőfi Kör vitái II. Filozófusvita*. ELTE – Kelenföld Kiadó, Budapest, 1989, 54.

²⁷ Kalmár László: *Integrállevél. Matematikai írások*. Gondolat, Budapest, 1986.

²⁸ Rényi Alfréd: „Alexits–Fenyő: Matematika és dialektikus materializmus (Szikra 1948).” *Filozófiai Évkönyv 1952*, 525–534.

²⁹ Alexits György – Fenyő István: *Matematika és dialektikus materializmus*. Szikra, Budapest, 1948.

³⁰ Rényi Alfréd: „Alexits György és Fenyő István: Matematika és dialektikus materializmus. (Tudomány és Haladás 9. Szikra, Budapest 1948).” *Társadalmi Szemle*, 4. évf., 1949/3–4, 275–278.

mondottakat nem is akarja ismételni, öt évvel később már jobban látszanak a könyv hibái is. Ez egyfelől a megváltozott politikai helyzetnek, másfelől Sztálin időközben megjelent *Marxizmus és nyelvtudomány* című munkájának köszönhető, vagyis ezek indokolják a kötetről alkotott véleményének „revízió alá vételét” egy javított kiadás elkészítésének érdekében. Mindazonáltal itt is méltatja a vállalkozás úttörő jellegét, amennyiben nemzetközi viszonylatban is kevés a marxista irodalomban a matematikával foglalkozó művek száma. Jelzi ugyanakkor, hogy a szerzők még nem vehették figyelembe a *Nagy Szovjet Enciklopédiá*-ban frissen megjelent, Kolmogorov által írt alapvetést a matematikának a dialektikus materializmus szempontjából való értelmezéséről. Ezzel együtt a mű alapvető irányai Rényi szerint helyesek, amivel alkalmasnak bizonyult arra, hogy olyan matematikusok figyelmét is felkeltse a dialektikus materializmus iránt, akik korábban nem foglalkoztak filozófiai kérdésekkel.

Az első két fejezet kapcsán fenntartja korábban megfogalmazott kritikáit: a kiragadott idézetek nem pótolhatják a marxizmus-leninizmus klasszikusai eredeti munkáinak tanulmányozását, illetve a matematikatörténet kiragadott példái sem lesznek önmagukban meggyőzőek. A mű gerincét alkotó 3–5. fejezetek erénye, hogy sok eredeti gondolatot tartalmaznak, ugyanakkor azt a téves látszatot keltik, mintha kizárólag a matematikai logika szorulna rá a dialektikus materializmus felőli megalapozásra, pedig valójában a matematika valamennyi területére igaz ez. Rényi figyelmeztet arra is, hogy nem helyes a „matematika válságáról” beszélni, hiszen csak a „matematika helytelen idealista felfogása” került válságba a kapitalizmus válságával párhuzamosan, s a matematika területén is zajló ideológiai harc „szükségképpen a dialektikus materialista álláspont győzelméhez vezet, annak a felfogásnak a győzelméhez, amely egyedül képes a matematika fejlődését elősegíteni”.³¹ Utóbbi nem egyszerűen egy kumulatív tudománykép melletti elköteleződést jelent, hanem a filozófiai, a tudományos és a politikai igazság egybeesésének tézisé: „a matematika fejlődése éppen abban áll, hogy egyre hívebben tükrözi vissza az anyagi világ bizonyos objektív összefüggéseit.”³²

Ennek kapcsán további elmarasztalásban részesíti a szerzőpárost, amiért az alap és a felépítmény kérdését túlságosan leegyszerűsítő módon tárgyalják. Rényi ennek újragondolását tanácsolja annak fényében, amit a kérdésről Sztálin a nyelvtudomány kapcsán mondott.

³¹ Rényi: *Alexits–Fenyő...* 528.

³² Uo. 533.

„Itt nyilvánvalóan arról van szó, hogy a termelés fejlődése két úton érezteti hatását és gyakorol befolyást a matematika fejlődésére: egyrészt közvetlenül, azáltal, hogy a konkrét termelési problémák megoldása igen gyakran matematikai módszereket igényel, és ennek kapcsán új, addig megoldatlan problémák elé állítja a matematikai tudományt, másrészt pedig közvetve, oly módon, hogy a termelés fejlődése új alap és az alap megváltozása új felépítmény létrejöttéhez vezet[,] és az új felépítmény gyakorol hatást a vele szoros kapcsolatban álló (de nem a felépítményhez tartozó) matematikai tudományra.”³³

Szóvá teszi még a matematikatörténeti állítások elnagyoltságát (lásd alább), s hiányolja annak megállapítását, hogy a szovjet matematikusok a valószínűség-számítás megalapozásával kapcsolatban felmerült elvi problémákat a dialektikus materializmus szellemében oldották meg, szemben a pozitivista, machista nyugati próbálkozásokkal. Végezetül azt veti a szemére a szerzőknek, hogy nem említenek példákat a sikeres gyakorlati alkalmazásokra „a tömeggyártás minőségellenőrzésénél, pl. a moszkvai Sztálin-autógyárban, Hincsin úttörő munkáit a gépegyüttállások valószínűség-számítási tárgyalása terén, Kolmogorov munkáit a turbulencia és az aprítás valószínűség-számítási elméletének megalapozása terén stb”.³⁴

Marxista matematikafilozófia

Alexits György és Fenyő István munkája 1948-ban jelent meg a Szikra könyvkiadó által indított *Tudomány és Haladás* sorozat kilencedik darabjaként. Ennek első kötete Rudas László *Marxizmus és természettudomány* (1947), a hatodik pedig J. B. S. Haldane *A marxizmus filozófiája és a természettudományok* (1948) című írása volt.

Alexits György (1899–1978) matematikus, a Kommunisták Magyarországi Pártjának alapító tagja volt 1918 novemberében, majd a nagyváradi direktórium tagja 1919 márciusában, aztán az illegalitásban is tevékeny párttag. Az átmenet éveiben a párt elsőszámú tudománypolitikusává vált, amikor kulcsfontosságú megbízatást kap: ő lesz Ortutay Gyula mellett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium politikai államtitkára 1946 és 1948 között, akinek feladata a kommunista befolyás biztosítása, a terület működésének fokozatos

³³ Uo. 531.

³⁴ Uo. 534.

átállítása a tervezett irányba.³⁵ 1948-ban egyike a megválasztott nyolc természettudós levelező tagnak Hajós György és Turán Pál matematikusok mellett. De igazán látványos szerephez akkor kerül, amikor az akadémia szovjetizálására hivatott Magyar Tudományos Tanács főtítkára lesz 1948-ban, majd az átszervezett Magyar Tudományos Akadémia első főtítkára 1949–50-ben, egyúttal az MTA Elnökség tagja, továbbá a Matematikai és Fizikai Tudományok Osztályának elnöke. Ezen kívül a Műegyetem matematikai tanszékének vezetője is volt 1948 és 1967 között.

Fenyő István (1917–1987) matematikus és vegyész, 1945-től dolgozott a Műegyetem II. számú matematika tanszékén, 1949-ben a III. számú matematika tanszék docense lett. A jelek szerint Alexits afféle famulusaként tekintett rá, hiszen a Magyar Tudományos Tanács osztálytitkáráként is működött, majd 1950 és 1952 között az MTA III. osztályának titkára volt. 1952-től 1962-ig az MTA Matematikai Kutató Intézet munkatársa, 1960 és 1968 között a Műegyetem villamosmérnöki karán lévő matematikai tanszék vezetője volt.

Az *Előszó* nyitó mondata világosan megfogalmazza az erőszakolt paradigma-váltás feladatát, a (tudomány)politikai megrendelést: „E tanulmány célja hozzájárulni a dialektikus materialista világszemlélet kialakításához azzal, hogy a matematika legújabb eredményeit a marxista-leninista filozófia szempontjából kiértékeli.”³⁶ A szerzők szerint vállalkozásuknak az a tudománytörténeti pillanat ad aktualitást, hogy egyfelől egyre többen vizsgálják a dialektikus materializmusnak a természettudományokra való alkalmazását, másfelől „nagy tanítómestereink idevágó gondolatait tartalmazó munkái” ekkor jelennek meg magyarul. Ennek megfelelően a lábjegyzetekben a matematikusok munkáin túl visszatérően megjelenő címek Engels: *Anti-Dühring; A természet dialektikája*, Lenin: *A dialektika kérdéséhez; Materializmus és empiriokriticizmus* és Sztálin: *A dialektikus és történelmi materializmusról*.

A szerzők idealizmus és materializmus harcának kiindulópontját a matematika területén így jelenítik meg:

„És ha igaz Papperlitz, Dühring vagy Poincaré nézete, mely szerint a matematikában önkényes fogalmakból önkényesen alkotott következtetési szabályokkal állítunk fel tételeket, hogyan lehetséges mégis, hogy az önkényesen

³⁵ N. Szabó József: „A természettudományi elit a fordulat éveiben (1946 ősze – 1948).” *Magyar Tudomány*, 178. évf., 2017/6, 701–707; N. Szabó József: „Az oktatásügy irányítása a politikai átalakulások idején (1945–1948).” *Valóság*, 62. évf., 2019/4, 77–90.

³⁶ Alexits, Fenyő: *Matematika és dialektikus materializmus...* 5.

konstruált matematika az önkényünktől független természet leírásának sokszor egyetlen exakt módja?”³⁷

Másrészt a matematika marxista ideológiai újraértelmezésének így látnak neki:

„pusztán a formális logika sohasem oldhatja meg véglegesen a problémákat, mert szükségképp belső ellentmondást tartalmaz[,] és még az olyan látszólag formális logikai konstrukció is, mint a matematika, telítve van dialektikus elemekkel.”³⁸

Egy valódi dialektikus matematikafilozófia kidolgozása helyett azonban a végeredmény sokkal inkább egy vulgármarxista történeti redukciónak minősíthető. A két bevezető fejezet a *Dialektika és matematika*, illetve a *Matematika és társadalom* címet viseli, a matematikai gondolkodás dialektikus elemeinek kimutatására tett ígéret beváltása azonban kimerül abban, hogy például a számfogalom és a műveletek fejlődését a dialektika szótárának segítségével mondják el. A *Matematika és logika* fejezet végkifejletében az derül ki, hogy amikor Gödel 1932-ben megmutatta, hogy a Brouwer-féle intuicionizmus és a Hilbert-féle logicizmus Heyting szimbolikus logikai nyelvén megfogalmazva valójában egymásnak aletesei, ebben a kontextusban ez szintén a dialektikus ellentétek egységének „mélyreható tényére” világít rá. A *Matematika, dialektika, logika* fejezet annyit tesz ehhez hozzá, hogy mindkét rendszer idealista filozófiai alapon áll, ezen belül a hilberti program éppen oda vezet, ahová a kanti: a létező, ámde számunkra megismerhetetlen magánvaló realitás fogalmához, ahogyan Carnap formalizmusa és Poincaré konvencionálizmusa is. Végül a *Matematika és anyagi valóság* hivatott kijelölni a helyes irányt azzal, hogy igyekszik eljuttatni a gondolatmenetet a fizika kérdéseire. A szerzők állítása szerint a matematika alkalmazhatósága az új fizikában éppenséggel nem az idealista interpretációkat támogatja, hanem a világ materialista objektivitásának felismerését, s éppen ezért válhat a matematika a fizikának is nélkülözhetetlen eszközévé.

Az Alexits és Fenyő által alkalmazott marxista sémák („A társadalmi szerkezet tehát hűségesen visszatükröződik a kutatás *irányválasztásában*.”³⁹) helyenként pszichologizálásba csapnak át, például Bolyai és Lobacsevszkij párhuzamos felfedezései kapcsán:

³⁷ Uo. 13.

³⁸ Uo. 17.

³⁹ Uo. 55.

„Érthető, hogy a nem-euklideszi geometriának ehhez a megteremtéséhez szükséges absztrakt merészség éppen olyan országokban nyilvánult meg, mint az akkori Magyarország és Oroszország, ahol az elmaradottság és a forradalmi lendület ellenmondása közötti feszültség minden téren merész konstrukciókra készítette az arravaló elméket.”⁴⁰

A valószínűségszámítás kialakulásának történetét Haldane-ra hivatkozva úgy rekonstruálják, hogy a terület a XVII. században párhuzamosan zajló megalapozása során a szorgalmas angol polgárságnál a kereskedelem, a léhűtő francia arisztokráciánál viszont a kártyázás, kockázás kapcsán a játékelmélet igényei szerint fejlődik. Ami pedig a statisztikai valószínűségi törvények előtérbe kerülését illeti:

„Nyilván nem véletlen, hogy a matematikának ez az ága manapság éppen a Szovjetunióban éri el talán legmagasabb fokát, amit részben azzal lehet magyarázni, hogy a Szovjetunió társadalmi berendezésénél fogva a kapitalista országoknál fokozottabban kénytelen a kollektívumokban mutatkozó törvényszerűségekkel foglalkozni.”⁴¹

A kötet elején a szerzők köszönetüket fejezik ki Rényi Alfrédnak, amiért „szovjetunióbeli tanulmányútjáról hazatérve[,] tájékoztatott bennünket az e tárgykörre vonatkozó legújabb szovjet irodalomról és az orosz nyelvű szakmunkák részletes kivonatolásával is támogatta munkánkat.”⁴² A hivatkozások ugyanakkor ebből nem sokat mutatnak: a lábjegyzetekben inkább csak a kötelező Marx-, Engels-, Lenin- és Sztálin-utalások jelennek meg, s csak a kötet végén közölt irodalomban találunk egy specifikusabb címet, amely magára vonatja a figyelmet: „Kollmann: A mai matematika tárgya és módszere. Oroszul. Moszkva, 1936.”⁴³

Ennek a vélhetőleg Rényi által Alexits és Fenyő rendelkezésére bocsátott műnek a szerzője különleges életutat járt be.⁴⁴ Ernst vagy Arnošt (Jaromirovics) Kolman (1892–1979) eredetileg prágai zsidó családba született, hadifogolyként került Oroszországba, ahol a forradalom után csatlakozott a bolsevik párthoz, majd a moszkvai pártapparátusban dolgozott. A „szovjet matematika sötét anyaga” elnevezést azzal érdemelte ki, hogy kulcsszerepet játszott abban, amikor

⁴⁰ Uo. 51.

⁴¹ Uo. 54.

⁴² Uo. 7.

⁴³ Кольман, Эрнст: *Предмет и метод современной математики*. Госсэкономиздат, Москва, 1936.

⁴⁴ Kovaly, Pavel: „Arnošt Kolman: portrait of a Marxist-Leninist philosopher.” *Studies in Soviet Thought*, 12. évf., 1972/4, 337–366.

a nagy tisztogatások a matematikusokat is elérték: 1930-ban a nagy tekintélyű Moszkvai Matematikai Társaság éléről a szovjet titkosrendőrség letartóztatta Dmitrij Fjodorovics Jegorovot, s a helyét két évre Kolman vette át.⁴⁵ 1939 és 1945 között a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézetében dolgozott, ő vezette a dialektikus materializmus osztályt. A II. világháború után visszatért Csehszlovákiába, és előbb a prágai Károly Egyetemen tanított marxista filozófiát és tudományfilozófiát, közben a kommunista párt propagandaosztályának vezetője is volt. 1948 és 1952 között börtönbe került, kiszabadulva 1952 és 1959 között a moszkvai Tudomány- és Technikatörténeti Intézetben volt a matematika professzora, majd Prágába visszatérve a Csehszlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének igazgatói szerepét is betöltötte 1959 és 1962 között. Élete végén pedig megbánta bűneit, és Svédországtól kért politikai menedékjogot.⁴⁶

Jegorovot a koncepciók eljárásban vallásos reakcionizmusáért támadták, azaz hogy diákjaira veszélyes befolyást gyakorol azáltal, hogy a matematikába misztikát kever; letartóztatását követően 1931-ben a börtönben halt meg. Célkeresztbe került Jegorov tanítványa, Nyikolaj Nyikolajevics Luzin is, ám ő ekkor még csak egy enyhe kritikát kapott gondolkodásának idealista és túlságosan absztrakt jellegéért.

Luzinnak nem saját eredményei voltak kimagaslóak, hanem az az iskolateremtő tevékenység, amivel a moszkvai egyetem fiatal, később nagy nevet szerző matematikusait maga köré gyűjtve létrehozta az ún. moszkvai matematikai iskolát az 1920-as évek elején.⁴⁷ Az 1936 júliusában már kifejezetten ellene indított támadás kulcsmozzanata volt egy névtelen cikk megjelenése a Pravdában,⁴⁸ a folytatásban pedig az egykori tanítványok, többek között Pavel Szergejevics Alekszandrov, Alekszandr Jakovlevics Hincsin és Andrej Nyikolajevics Kolmogorov is Luzin ellen vallottak. Őt végül „csak” egy akadémiai bizottság ítélte el, de tanszékét bezárták, s a „Luzin-követést” (*luzinscsina*) hazafiatlan viselkedésnek bélyegezték.

Kolman hivatkozott könyve nem sokkal ezután jelent meg, s a szerző köszönetet mond benne a munka átnézéséért Alekszandrovnak és Kolmogorovnak.

⁴⁵ Lorentz, George G.: „Mathematics and politics in the Soviet Union from 1928 to 1953.” *Journal of Approximation Theory*, 116. évf., 2002/2, 169–223; Zusmanovich, Pasha: „Mathematicians going east.” *arXiv:1805.00242*, 2018.

⁴⁶ Gordin, Michael D.: „The trials of Arnošt K.: the dark angel of dialectical materialism.” *Historical Studies in the Natural Sciences*, 47. évf., 2017/3, 320–348.

⁴⁷ Phillips, Esther R.: „Nicolai Nicolaevich Luzin and the Moscow school of the theory of functions.” *Historia Mathematica*, 5. évf., 1978/3, 275–305.

⁴⁸ Neretin, Yury A.: „Nikolay Luzin, his students, adversaries, and defenders (notes on the history of Moscow mathematics, 1914–1936).” *arXiv:1710.10688*, 2017.

A kéziratok nyomdába adásának időrendjéből, illetve a két szöveg Luzinra vonatkozó részeinek hasonlóságából lehet arra következtetni, hogy a névtelen *Pravda*-cikk szerzőjének is Kolmannak kellett lennie.⁴⁹

A szovjet matematika Magyarországon

A korszak reprezentatív kiadványai közül is kiemelkedik a Sztálin 70. születésnapjára a Szovjet Tudományos Akadémia ajándékként született kötet, amely teljes egészében megjelent magyarra fordítva, és már az ünnepelthez szóló köszöntőben egyértelműen kijelöli az értelmezés kereteit:

„Az Ön állandó figyelmének és gondoskodásának köszönhetjük, hogy a Szovjetunióban a haladó tudomány a legkedvezőbb feltételek között fejlődhetik, hogy tudomány és gyakorlat alkotóan együttműködhetik, hogy az élenjáró gyakorlat tapasztalatait a leggyorsabban tudományosan feldolgozhatjuk[,] és a tudomány eredményeit a termelésbe átvihetjük.”⁵⁰

A *Sztálin – a tudomány géniusza* című első részben olyan általános alapvetéseket kaphatott a korabeli olvasó, mint például a „Sztálin a marxista dialektikus módszer nagy mestere”, míg *A sztálini korszak tudománya* megnevezésű második részben az egyes szaktudományok eredményeibe nyерhetett betekintést.

A matematika területének bemutatása⁵¹ két akadémikusra hárult: Ivan Matvejevics Vinogradov a Szovjet Tudományos Akadémia matematikai intézetének igazgatója, Nikoloz Muszhelisvili a grúz akadémia elnöke volt. Miután ők sem feledkeznek meg a párt első emberének járó kötelező köszönet kinyilvánításáról, a matematika feladatát a szocialista építés és a kommunizmusba való fokozatos átmenet szolgálatában jelölik meg. Ebből következően az egyedül helyes álláspont a matematikai megismerés materialista alapokon nyugvó értelmezése. Az idealista álláspont hibáit pedig, ami a kapitalista államok váltságához vezetett, alapvetően már Lenin kimutatta *Materializmus és empiriokritizmus* című munkájában. A materialista alapokra építkezés már csak azért is nélkülözhetetlen, mert a végső cél nem az elméleti kérdések vizsgálata, hanem a termelés és a technika különféle ágai által felvetett problémák megoldása.

⁴⁹ Levin, Aleksey E.: „Anatomy of a public campaign: 'academician Luzin's case' in Soviet political history.” *Slavic Review*, 49. évf., 1990/1, 90–108.

⁵⁰ *Sztálin és a szovjet tudomány*. Sajtó alá rendezte Székely Andorné, Szikra, Budapest, 1950, 8.

⁵¹ Vinogradov, I. M. – Muszhelisvili, N. I.: Szovjet matematika. In *Sztálin és a szovjet tudomány*, 316–325.

Éppen ezért valamennyi „élenjáró tudós” dolga az, hogy a Sztálin által kijelölt feladatot teljesítse, ezzel felülmúlva a nyugati versenytársakat. Ez teljes mértékben reális elvárás, amennyiben a szovjet matematika már most vezető helyet foglal el több területen – a számelmélet új analitikus módszerei után másodikként a valószínűségszámítás és annak alkalmazásai kapnak említést.

A magyar matematikának a szovjet matematikusokkal való együttműködésének kiemelkedő állomása volt az I. Magyar Matematikai Kongresszus. Az 1950. augusztus 27. és szeptember 2. között zajlott igazi hidegháborús esemény nyitó- és záróünnepségéről, az ott elhangzott beszédekről Fenyő István számolt be a *Természet és Technika* hasábjain,⁵² a tanácskozás teljes anyaga később kötetben is megjelent.⁵³ A hivatalosan a Bolyai János Matematikai Társulat szervezésében és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával megvalósult rendezvényen több mint 200 magyar és 32 külföldi résztvevő 64 előadást tartott. Kilenc tagú delegáció érkezett a Szovjetunióból, melynek vezetője Vinogradov, tagjai között pedig ott volt Alekszandrov és Kolmogorov. Mellettük a lengyel, a román, a kínai, a bolgár, a német demokratikus és a csehszlovák népköztársaságok képviseltették magukat, valamint egy belga matematikus révén „a nyugati világ haladó erői” is.

A kongresszus résztvevőinek tiszteletére fogadást adott a Magyar Tudományos Akadémia, a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége és a Magyar–Szovjet Társaság. Megkoszorúzták a Felszabadulási Emlékművet, látogatást tettek a Rákosi Mátyás Művekben és a Csepeli Autógyárban. Az üdvözlő beszédet Alexits György tartotta, aki a szervezés körülményeit ismertetve nem feledkezett meg az „el a kezekkel Koreától” jelszóról sem, s elmondta, hogy ezzel párhuzamosan zajlik egy amerikai kongresszus, amelyen nem vehetnek részt a Szovjetunió és a népi demokráciák matematikusai; s hogy voltaképpen emiatt lett a nemzetinek tervezett kongresszusból nemzetközi azáltal, hogy delegációkat küldtek a baráti országok. A záró beszédet az MTA elnöke, Rusznyák István mondta, majd Alexits javaslatára a kongresszus résztvevői köszönő táviratot küldtek Sztálinnak és Rákosinak. A díszvacsorán a pohárköszöntők sorát Fejér Lipót nyitotta, és az ifjúság képviselőjében Sós Vera zárta.

A nemzetközi konferencia előtt négy hónappal szervezett a Bolyai János Matematikai Társulat egy másik konferenciát – a matematikát oktató tanárok számára. Az 1950. április 24. és 26. között elhangzott előadások „szakmai, ideológiai és didaktikai kérdéseket vitattak meg”, ahogy az a belőlük összeállított

⁵² Fenyő István: „Az I. Magyar Matematikai Kongresszus.” *Természet és Technika*, 109. évf., 1950/10, 578–581.

⁵³ Alexits György – Császár Ákos – Fuchs László – Hajós György – Rényi Alfréd – Turán Pál (szerk.): *Az Első Magyar Matematikai Kongresszus közleményei. 1950. augusztus 27. – szeptember 2.* Akadémiai, Budapest, 1952.

kötetben olvasható, amely a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Nevelésügyi Főosztálya „szerkesztésében készült”, s a Szocialista Nevelés Kiskönyvtára 4-es számú füzeteként jelent meg. Az előadók Simonovitsné Beke Anna, Turchányi György, Rényi Alfréd, Surányi János, Kárteszi Ferenc és Szele Tibor voltak.

Rényi Alfréd főttkári zárszavában itt jelentette be az I. Magyar Matematikai Kongresszus megrendezését a nyárra, a tanárok vonatkozásában pedig így összegzett:

„Úgy hiszem, jó munkát végeztünk[,] és azt a mozgalmat, amelyet itt megindítottunk, sikerrel fogjuk továbbvinni[,] s ezáltal hozzájárulunk Pártunk célkitűzéseinek végrehajtásához a középiskolai oktatás frontján, elősegítjük a lemorzsolódás és a túlterhelés elleni küzdelmet, a matematikaoktatás színvonalának emelését[,] és ezen keresztül kivesszük részünket a békéért és a szocializmusért folyó harcban.”⁵⁴

Majd a konferencia résztvevői „lelkes éljenzéssel” megszavazták a Rákosinak küldött köszönő táviratot, amiért a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége „leleplezte a közoktatás területén az ellenség aknamunkáját, [ami] hatalmas segítséget jelentett nekünk és megmutatta azt az utat, amelyet követnünk kell”.⁵⁵

Ideológia, tudománypolitika, tudományfilozófia és tudomány teljes összefonódására példa a Rényi Alfréd-tól ebben a kötetben közölt írás.⁵⁶ Lenin, Marx, Molnár Erik és Engels alapján leszögezi, hogy forma és lényeg megkülönböztetése a marxizmus–leninizmus alapvetése, míg ezzel ellentétben „a burzsoá ideológia egyik jellegzetes megnyilvánulása a formalizmusnak nevezett irányzat”,⁵⁷ amely az idealista gondolkodás terméke. Ez csak a formát látja, és azt a tartalommal azonosítja, s így válik többek között a fizikai idealizmus egyik forrásává a matematika formalista alkalmazása és helytelen értelmezése, ahogy arra Lenin is rámutatott a *Materializmus és empiriokriticizmus* lapjain. „A formalista matematikatanításnak határozott osztálytartalma volt, a matematika[,] mint buktató tárgy[,] egyik eszköze volt a reakciós iskolapolitikának abban, hogy a műveltséget az uralkodó osztály részére kisajátítsa.”⁵⁸ S hogy miben áll a formalista matematikatanítás? A gyakorlati alkalmazástól

⁵⁴ *A középiskolai matematikatanítás kérdései*. Közoktatásügyi Kiadó Vállalat, Budapest, 1950, 96.

⁵⁵ Uo. 97.

⁵⁶ Rényi Alfréd: Harc a formalizmus ellen a matematika tanításában. In *A középiskolai matematikatanítás kérdései*, 24–28.

⁵⁷ Uo. 24.

⁵⁸ Uo. 26.

való elszakítás, képletek magoltatása, feleslegesen elvont (szemléletre nem támaszkodó) bizonyítások erőltetése. És mi lesz az, ami segíteni fog a problémák megoldásában? „A formalizmus maradványainak gyökeres kiküszöböléséhez elengedhetetlenül szükséges a tanárok részéről, hogy ideológiailag rendszeresen képezzék magukat, megismerkedjenek a dialektikus materializmussal, azt alaposan elsajátítsák.”⁵⁹

A megnyitó beszédet ezen a konferencián is Alexits György mondta el.⁶⁰ A tudományos, ideológiai és politikai program összefonódása itt jelenik meg talán a legkarakteresebben. Arra a szónoki kérdésre, hogy mi a jelentősége a matematikának, a közhelyes hasznosságon és hasznosíthatóságon túl a következő választ adja: „Először is azt állítom, hogy a matematikának, annak ellenére, hogy igazságai a társadalom szerkezetétől független, objektív igazságok, politikai szempontból fontos ideológiai tartalma is van.” Majd Athént és Egyiptomot szembeállítva így folytatja: „Mi az oka annak, hogy egymás mellett van két matematikai kultúra, amelyek közül az egyik szigorúan tudományos igazságokat termel ki magából, míg a mellette élő kultúra képtelen erre rájönni, holott matematikai technikája joggal predesztinálja reá? Az ok a két társadalom szerkezeti különbségében keresendő.”⁶¹ Végezetül a tudománypolitikai célrendszer vonatkozásában szokatlanul nyíltan fogalmaz:

„Megismétlem: a matematika politikai szempontból is fontos, ideológiai tárgy. Az, hogy kritikusan reális látásúvá vagy formalistává nevelünk-e, esetleg elriasztjuk-e a tanulót a matematikától, nem csupán szakmai, hanem politikai probléma is, mert ez annyit jelent, hogy a szocializmus építésére nevelünk-e valakit vagy az élettől elzárkózó formalizmusra. A matematika tanítása egyik komoly problémája iskolapolitikánknak. Matematikát jól tanítani – a népi demokrácia építését jelenti. Rosszul tanítani a matematikát[,] annyit jelent, hogy az ellenség még nem vesztette el összes pozícióit a kultuszminisztériumi tisztogatás után. Ma a tudomány művelése és tanítása fontos kérdése az egész világon kiélesedett osztályharcnak.”⁶²

⁵⁹ Uo. 27.

⁶⁰ Alexits György: *Megnyitó*. In *A középiskolai matematikatanítás kérdései*. Közoktatásügyi Kiadó Vállalat, Budapest, 1950, 5–10.

⁶¹ Uo. 6.

⁶² Uo. 9.

Ideológia és intézményesülés

A „vörös farok” elkövetésének lehetséges indokai közé tartozik, ha valamilyen komolyabb érdek fűződik hozzá. Esetünkben az Alkalmazott Matematikai Kutató Intézet felállítása mindenképpen olyan célnak minősülhetett az érintettek szemében, ami akár ezt az eszközt is szentesíthette. Ez az aspektus szintén megjelenik a szövegekben: „A matematika ötéves tervének fontos részét alkotja a valószínűségszámítás elméletének fejlesztése és módszereinek gyakorlati alkalmazása”,⁶³ aminek megvalósításához elengedhetetlennek tűnik egy matematikai kutatóintézet életre hívása. Ezekben az esetekben az intézményesülés folyamatai elválaszthatatlanok attól, ahogyan a politikai jelszavaknak a szakmai diskurzus keretei közé történő adaptálása a tudománypolitikai szinten olyan „megrendeléseket” tud megjeleníteni, amelyek elősegíthetik a valódi tudományos kutatás rövidtávú működtetését, illetve hosszútávú fejlődését.⁶⁴

Egy néhány évvel későbbi átfogó kiadványban Alexits György, Hajós György és Rényi Alfréd társszerzőkként jegyzik az összefoglaló számvetést.⁶⁵ Ebben az 1945 utáni időszak egyik legfontosabb eseményének nevezik, hogy megszületett „a magyar algebrai és valószínűségszámítási iskola”, amelynek „kifejlődése pedig nem csupán a matematika belső fejlődési törvényeinek köszönhető, hanem a népi demokrácia szemléletéből fakadó tudatos tudománypolitikának is.” Ami alatt azt értik, hogy a matematika tudománytörténeti állapotából és a szocializmus építésének céljaiból *egyszerre* következett a felismerés és döntés, hogy „ebben az intézetben a valószínűségszámítás és a matematikai statisztika művelésének elsőrendű szerepet kell játszania.”⁶⁶

A matematikai intézet megalapítását annak idején maga Rényi adta hírül a tudományos közvélemény számára.⁶⁷ Ebben a programadó írásban a matematika műveléséhez kívánatos attitűdről azt mondja, hogy mivel a matematika, ahogy *Engels* fogalmazta, az anyagi világ mennyiségi viszonylataival és térbeli formáival foglalkozik, az elkötelezett matematikus dolga az, hogy szembeszálljon a matematika öncélúságát hirdető nézetekkel, amelyek alárendelt szerepet tulajdonítottak az ún. alkalmazott matematikának.

⁶³ Rényi: *A valószínűségszámítás elvi kérdései...* 91.

⁶⁴ Kojevnikov, Alexei: „The phenomenon of Soviet science.” *Osiris*, 23. évf., 2008/1, 115–135.

⁶⁵ Alexits György – Hajós György – Rényi Alfréd: *A matematika fejlődése hazánkban a felszabadulás óta.* In Ligeti Lajos (szerk.): *A magyar tudomány tíz éve. 1945–1955.* Akadémiai, Budapest, 1955, 87–106.

⁶⁶ Uo. 88.

⁶⁷ Rényi Alfréd: „A Magyar Tudományos Akadémia Alkalmazott Matematikai Intézetének feladatairól.” *Akadémiai Értesítő*, 58. évf., 1951, 20–26.

„Ez a felfogás nem véletlenül keletkezett, hanem a kapitalista társadalom kulturális csődjének egyik megnyilvánulása, újabb példája a »fétiszizálódásnak«, melyre Marx más területen rámutatott. A matematikából is fétist csináltak, nem véve tekintetbe azt a nyilvánvaló ténytet, hogy a matematika problémáinak eredetén és eredményeinek alkalmazásán keresztül ezer gyökérrel kapcsolódik a valósághoz.”⁶⁸

Majd azzal folytatja, hogy a hároméves terv és az ötéves terv célkitűzései sok területen teszik szükségessé az alkalmazott matematika használatát, amitől a szocializmus építésének, illetve a tervcélok elérésének felgyorsítása remélhető. A példakép természetesen a Szovjetunió élenjáró tudománya: „A szovjet matematikusok a dialektikus materializmus alapján állnak, *Lenin* és *Sztálin* az elmélet egységére vonatkozó útmutatásait követve hatalmas eredményeket értek el az alkalmazott matematika legkülönbözőbb területein.”⁶⁹

Egy 1966-os visszatekintésében⁷⁰ Rényi egyértelművé teszi, hogy az Intézet létrehozásában az Akadémia főtítkáráként Alexits Györgynek meghatározó szerepe volt. Az Intézet hivatalosan 1950. augusztus 1-jén 9 főnyi létszámmal indult, kezdetben matematikatörténeti és didaktikai csoporttal, 1966-ban viszont már 58 főállású, 13 másodállású munkatársa volt, akik közül 35% rendelkezett tudományos fokozattal. Ebben az intézet öt plusz tíz éves fennállása alkalmából készített összegzésben említést kap a szovjet matematikusok, név szerint Kolmogorov és Linnyik által nyújtott támogatás, a marxizmus–leninizmus tudományfilozófiája viszont egyáltalán nem jelenik meg. A feladatoknak és a sikeres működés kritériumainak meghatározása itt már szigorúan pragmatikus alapon, mindenféle ideológiai hivatkozás nélkül történik.

Irodalom

A középiskolai matematikatanítás kérdései. Közoktatásügyi Kiadó Vállalat, Budapest, 1950.

Alexits György: Megnyitó. In *A középiskolai matematikatanítás kérdései.* Közoktatásügyi Kiadó Vállalat, Budapest, 1950, 5–10.

Alexits György – Császár Ákos – Fuchs László – Hajós György – Rényi Alfréd – Turán Pál (szerk.): *Az Első Magyar Matematikai Kongresszus közleményei. 1950. augusztus 27. – szeptember 2.* Akadémiai, Budapest, 1952.

Alexits György, Fenyő István: *Matematika és dialektikus materializmus.* Szikra, Budapest, 1948.

⁶⁸ Uo. 21.

⁶⁹ Uo. 23.

⁷⁰ Rényi Alfréd: „A Matematikai Kutató Intézet 10 éve.” *Magyar Tudomány*, 11. évf., 1966/2, 81–91.

- Alexits György – Hajós György – Rényi Alfréd: A matematika fejlődése hazánkban a felszabadulás óta. In Ligeti Lajos (szerk.): *A magyar tudomány tíz éve. 1945–1955*. Akadémiai, Budapest, 1955, 87–106.
- Demeter Tamás: Ami *A szociologizáló hagyományból* kimaradt. In Rigán Lóránd – Ungvári Zrínyi Imre (szerk.): *Az értelem anyanyelvén: Magyar filozófusok a 20. és 21. században*. Komp-Press – Korunk, Kolozsvár, 2016, 35–54.
- Demeter Tamás: *A szociologizáló hagyomány. A magyar filozófia főárama a XX. században*. Századvég, Budapest, 2011.
- Fenyő István: „Az I. Magyar Matematikai Kongresszus.” *Természet és Technika*, 109. évf., 1950/10, 578–581.
- Gordin, Michael D.: „The trials of Arnošt K.: the dark angel of dialectical materialism.” *Historical Studies in the Natural Sciences*, 47. évf., 2017/3, 320–348. DOI: <https://doi.org/10.1525/hsns.2017.47.3.320>
- Hegedűs B. András – Rainer M. János (szerk.): *A Petőfi Kör vitái II. Filozófusvita*. ELTE – Kelenföld Kiadó, Budapest, 1989.
- Kalmár László: *Integrállevél. Matematikai írások*. Gondolat, Budapest, 1986.
- Kojevnikov, Alexei: „The phenomenon of Soviet science.” *Osiris*, 23. évf., 2008/1, 115–135. DOI: <https://doi.org/10.1086/591871>
- Кольман, Эрнст: *Предмет и метод современной математики*. Госсцэкономиздат, Москва, 1936.
- Kolmogorov, A. N.: *A valószínűségszámítás alapfogalmai*. Fordította Zibolen Endre, Gondolat, Budapest, 1982.
- Kovaly, Pavel: „Arnošt Kolman: portrait of a Marxist-Leninist philosopher.” *Studies in Soviet Thought*, 12. évf., 1972/4, 337–366. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00831911>
- Levin, Aleksey E.: „Anatomy of a public campaign: 'academician Luzin's case' in Soviet political history.” *Slavic Review*, 49. évf., 1990/1, 90–108. DOI: <https://doi.org/10.2307/2500418>
- Lorentz, George G.: „Mathematics and politics in the Soviet Union from 1928 to 1953.” *Journal of Approximation Theory*, 116. évf., 2002/2, 169–223. DOI: <https://doi.org/10.1006/jath.2002.3670>
- Neretin, Yury A.: „Nikolay Luzin, his students, adversaries, and defenders (notes on the history of Moscow mathematics, 1914–1936).” *arXiv:1710.10688*, 2017.
- N. Szabó József: „A természettudományi elit a fordulat éveiben (1946 ősze – 1948).” *Magyar Tudomány*, 178. évf., 2017/6, 701–707.
- N. Szabó József: „Az oktatásügy irányítása a politikai átalakulások idején (1945–1948).” *Valóság*, 62. évf., 2019/4, 77–90.
- Percz László: A „premarxizmustól” a „posztmarxizmusig”: A magyar filozófia intézményrendszere 1945 után. In Percz László: *Ki a filozófus? Magyar filozófiatörténeti tanulmányok*. Pro Philosophia – SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény, Kolozsvár – Szeged, 2017, 139–165.

- Phillips, Esther R.: „Nicolai Nicolaevich Luzin and the Moscow school of the theory of functions.” *Historia Mathematica*, 5. évf., 1978/3, 275–305.
DOI: [https://doi.org/10.1016/0315-0860\(78\)90114-3](https://doi.org/10.1016/0315-0860(78)90114-3)
- Pótó János: „Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia 'átszervezése', 1948–1949.” *Történelmi Szemle*, 36. évf., 1994/1–2, 79–110.
- Rényi Alfréd: „Alexits–Fenyő: Matematika és dialektikus materializmus (Szikra 1948).” *Filozófiai Évkönyv 1952*, 525–534.
- Rényi Alfréd: „Alexits György és Fenyő István: Matematika és dialektikus materializmus. (Tudomány és Haladás 9. Szikra, Budapest 1948.)” *Társadalmi Szemle*, 4. évf., 1949/3–4, 275–278.
- Rényi Alfréd: „A Magyar Tudományos Akadémia Alkalmazott Matematikai Intézetének feladatairól.” *Akadémiai Értesítő*, 58. évf., 1951, 20–26.
- Rényi Alfréd: „A Matematikai Kutató Intézet 10 éve.” *Magyar Tudomány*, 11. évf., 1966/2, 81–91.
- Rényi Alfréd: A szerencsejátékok és a valószínűségszámítás; Gondolatok a valószínűségszámítás tanításáról. In Rényi Alfréd: *Napló az információelméletről*. Gondolat, Budapest, 1976, 95–122; 123–135.
- Rényi Alfréd: „A szovjet matematika harminc éve.” *Természet és Technika*, 108. évf., 1949/4, 220–226.
- Rényi Alfréd: „A szovjet matematika 30 éve. I. A valószínűségszámítás megalapozásáról.” *Matematikai Lapok*, 1. évf., 1949–1950/1, 27–64.
- Rényi Alfréd: „A szovjet matematika 30 éve. II. A valószínűségszámítás új irányai. I. rész.” *Matematikai Lapok*, 1. évf., 1949–1950/2, 91–137.
- Rényi Alfréd: „A valószínűségszámítás elvi kérdései a dialektikus materializmus megvilágításában.” *Filozófiai Évkönyv 1952*, 63–97.
- Rényi Alfréd: „A valószínűségszámítás történetének rövid áttekintése.” *A Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Fizikai Osztályának Közleményei*, 4. évf., 1954/4, 447–466.
- Rényi Alfréd: Harc a formalizmus ellen a matematika tanításában. In *A középiskolai matematika-tanítás kérdései*. Közoktatásügyi Kiadó Vállalat, Budapest, 1950, 24–28.
- Rényi Alfréd: *Levelek a valószínűségről*. Akadémiai, Budapest, 1967.
- „Rényi Alfréd munkássága.” *A Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Fizikai Tudományok Osztályának Közleményei*, 20. évf., 1971/1–2, 1–12.
- Rényi Alfréd: „Új eredmények a valószínűségszámítás terén.” *A Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Természettudományi Osztályának Közleményei*, 2. évf., 1952/1, 125–139.
- Rényi Alfréd: *Valószínűségszámítás*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.
- Révész Pál – Vincze István: „Alfréd Rényi, 1921–1970.” *The Annals of Mathematical Statistics*, 43. évf., 1972/6, i–xvi. DOI: <https://doi.org/10.1214/aoms/1177690849>
- Szabó Gábor: *A valószínűség interpretációi*. Typotex, Budapest, 2013.
- Szecsódi László – Kiss Artur: „Filozófiai Évkönyv 1952.” *Természet és Technika*, 112. évf., 1953/11, 654–659.

- Sztálin és a szovjet tudomány*. Sajtó alá rendezte Székely Andorné, Szikra, Budapest, 1950.
- Turán Pál: „A számelmélet újabb eredményei a Szovjetunióban.” *Matematikai Lapok*, 1. évf., 1949–1950/4, 243–266.
- Vinogradov, I. M. – Muszhelisvili, N. I.: Szovjet matematika. In *Sztálin és a szovjet tudomány*. Sajtó alá rendezte Székely Andorné, Szikra, Budapest, 1950, 316–325.
- Vörös Boldizsár: „Ha az egészet még be is kellett vonni marxista mázzal”. Néhány sajátos eljárás a szakmai eredmények közreadásánál az 1949–1989 közötti magyar történettudományban. In Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, 62–74.
- Zusmanovich, Pasha: „Mathematicians going east.” *arXiv:1805.00242*, 2018.

VIDÉKI TANSZÉKEK

LOBOCZKY JÁNOS

Az egri filozófia tanszék vázlatos története – kitekintéssel a közelebbi és a távolabbi múltra

Előadásomban természetesen csak vázlatosan, bizonyos tendenciákat jelezve tudom bemutatni egy vidéki, korábban főiskola, jelenleg az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Filozófia Tanszékének eddigi történetét, visszanyúlva legalábbis az 1970-es évekig. Ugyanakkor óhatatlanul is kérdések, dilemmák merültek fel bennem, miközben gyűjtöttem az elérhető dokumentumokat, kiadványokat, és persze beszélgettem régebben a tanszéken oktató kollégákkal, illetve saját emlékeimet is igyekeztem felfrissíteni. A legelső felmerülő kérdés az volt, hogy mennyiben lehet érdekes, illetve tanulságos a regionális jelentőségén túl egy olyan tanszék történetének rövid áttekintése, amely egy 1948-ban alapított tanárképző főiskolán (jelenleg EKKE) működött és működik. Egy másik fontos vizsgálandó kérdés, hogy az önálló Filozófia Tanszék 1990-ben jött létre, és mi volt korábban? Milyen helyzetben volt a Filozófia Tanszékcsoport a korábbi Marxizmus-Leninizmus Tanszéken belül? Az önálló tanszék létrejötte, az ideológiai kötöttségektől való megszabadulás ugyanakkor nem jelentette azt, hogy a főiskolánkon a filozófiaoktatás helyzete azonnal javult volna. Komoly nehézséget okozott az a helyzet, hogy 2004-ig nem volt „saját” szakja a tanszéknek, a különböző szakos hallgatók inkább „csak” kiegészítő tárgyaknak tekintették a féléves filozófiatörténetet, valamint a választható kurzusainkat. Végül még egy módszertani dilemmával kerültem szembe: pozitivistikus történeti módszerrel, rengeteg adatsorral éljek-e a vázlatos áttekintésben, vagy inkább csak tendenciákat jelezzek? Érthetően az utóbbira teszem a hangsúlyt, azzal együtt, hogy a tanszék történetének egy részletesebb változata az EKKE kiadványaként egy-két éven belül megjelenhet. És egy utolsó előzetes felvetés: lehet-e szigorúan tárgyilagos az előadó, ha maga is résztvevője a történéseknek negyven éve? Természetesen nem, de mindenképpen törekszem arra, hogy a lehetőségekhez képest kiegyensúlyozott legyen ez a történeti bemutatás, ne ragadjon le valami féle „sztorizásnál”, emlékek pusztá felidézésénél.

I. Filozófia a rendszerváltás előtt a főiskolán

Először a rendszerváltás előtt a Marxizmus-Leninizmus Tanszéken belül működött Filozófia Tanszékcsoporthoz főbb jellemzőit tekintem át. Az Egri Tanárképző Főiskola 1948-ban jött létre, a Marxizmus-Leninizmus Tanszékét pedig 1951-ben alakították meg.

1. Oktatók

A tanszéken belül működött a Filozófia Tanszékcsoporthoz változó létszámokkal. A korai évekkel kapcsolatban sajnos kevés adat áll rendelkezésre, de az oktatók végzettsége, s így a kellő szakmaiság tekintetében kb. az 1970-es évek közepétől látható lényegesebb változás. Ezért is osztottam két részre az első közel negyven évet.

Az 50-es-60-as évek: 6 olyan oktató volt (ebből egy 1956–59 között), akik ténylegesen filozófia végzettséggel rendelkeztek, közülük kettő egyetemi doktori fokozatot szerzett: az egyikük témája a mindennapi tudat elemzése volt. Az erősebb ideológiai kötődést az is jelzi, hogy voltak olyanok, akik a megyei párt oktatási igazgatóságra vagy a pártbizottságra kerültek később a tanszékről.

70-es és 80-as évek: 9 olyan oktató került a tanszékre, akik filozófia kiegészítő szakon végeztek az ELTE-én, közülük hárman kandidátusi, négyen egy. doktori fokozatot szerzett. Ez természetesen emelte a tanszékcsoporthoz szakmai színvonalát. Nem véletlen, hogy jobbra ezek az akkoriban fiatal oktatók kezdeményezték a rendszerváltáskor az önálló filozófia tanszék létrehozását. A Filozófia Tanszékcsoporthoz vezetője a 70-es évek végétől Koncsos Ferenc volt, aki elsősorban etikai, illetve magyar etikátörténeti kérdésekkel foglalkozott.

2. Oktatott tárgyak

Egyelőre még kevés az információ az 50-es, 60-as és 70-es évekről: egy 1988-ban készült összefoglaló¹ szerint a tantárgyi programokat a Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály által elfogadott központi irányelvek alapján állították össze. Az 50-es években dialektikus és történelmi materializmus, a 60-as évek közepétől már a filozófiatörténet is kötelező kurzus volt a tanár szakos

¹ Lásd Tóth Balázné: A Marxizmus-Leninizmus Tanszék. In Nagy József – Fekete Péter – Pelle Béla (szerk.): *Negyven éves az egri főiskola*. HSM TKF, Eger, 1988, 78–83.

hallgatóknak, sőt 1965-től az etika is megjelent a tanárképzésben. Előrelépést jelentett, hogy 1971-től speciális kollégiumokat is meghirdettek az oktatók (például valláskritika, ismeretelmélet, az általános esztétika alapjai témákban). Külön érdekesség, hogy 1969-ben a marxista tudományos diákkörök első országos találkozóját is megrendezték, amelyen egri hallgatók is részt vettek.

3. Publikációk, szakmai kapcsolatok

Publikációk: 1948–1980 között 34 hosszabb-rövidebb tanulmány és 10 recenzió, kritika szépirodalmi művekről jelent meg a tanszékcsoport oktatóitól.² Ebből 9-et még 1958–59-ben Földi Pál írt, ezek közül az egyik Lukács Blum-téziseivel foglalkozik³. Ezek az írások többségükben megyei és főiskolai kiadványokban jelentek meg.

A rendelkezésre álló adatok alapján azt láthatjuk, hogy 1975-től szaporodnak meg a publikációk, öt év alatt 25 tanulmány és 10 recenzió jelent meg, s ezek közül több már valódi filozófiai, nem ideológiai kérdésekkel foglalkozik.⁴

Szakmai kapcsolatok: Ezen a téren csak kevés, szakmailag releváns tényt lehet kiemelni. Lényegében még a többi hazai felsőoktatási intézmény tanszékeivel sem volt rendszeres szakmai kapcsolat. Nemzetközi területen a főiskola partner intézményeivel (Vlagyimir, Csebokszári, Besztercebánya, Erfurt), vagyis a szocialista országok néhány főiskolájával voltak kapcsolatok. Ez rövid egyéni tanulmányutakat, vendéglőadásokat, egy-két tanulmány kölcsönös megjelenítését jelentette. Egy unikális, mondhatni abszurd esetet egyik volt kollégánk, Töröcsik Miklós mesélte el.⁵ A besztercebányai főiskola marxizmus-leninizmus tanszékének kiadványába a 80-as évek második felében az említett kolléga elküldött egy Lukácsról szóló tanulmányt, de a szerző előzetes hozzájárulása nélkül végül az ő neve alatt egy olyan írás jelent meg szlovákul, ami az MSZMP

² Lásd *Az egri Ho Si Minh Főiskola tanárainak publikációi – Bibliográfia 1948–1980*. Összeállította Rátkai István – Gyimesi Alajos. Eger, 1985, 229–239.

³ Földi Pál: *Még egyszer a Lukács-kérdésről – adalékok a Blum-tézisek értékeléséhez*. Népújság (Eger), 1959, 153 – 156. számokban.

⁴ Lásd például Sempurger Tibor: *Az idealizáció mint sajátos önálló gondolati eljárás*. In *Az Egri HSM Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Nova ser. 14*. Eger, 1978, 7–29; Szilvási Lajos: „Zénon, Arisztotelész, Hegel felfogásának lényege a mozgásról.” *Az Egri HSM Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Nova ser. 15*. Eger, 1979, 21–30; Tóth Vilmos: *A köznapi tudat vizsgálatának fontosabb filozófiai előzményei.* *Az Egri HSM Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Nova ser.12*. Eger, 1974, 7–17.

⁵ A történetet Töröcsik Miklós szóbeli közlése és hozzájárulása alapján írom le.

XIII. kongresszusával foglalkozott.⁶ A szlovák „elvtársaknak” Lukács György ekkor még mindig ideológiailag gyanús, revizionista szerzőnek számított.

4. Változások a 70-es évek végétől

Új, fiatal oktatók kerültek a tanszékre, többségük már valóban filozófiát, nem pedig valamiféle ideológiai tárgyat igyekezett tanítani az egyelőre még kötöttebb intézményi keretek között is.

Ez egyrészt a publikációk témájának és minőségének megváltozásában is érzékelhető:

1981–1985 között: 12 tanulmány és 7 recenzió jelent meg (pl. Hajnóczy, Esterházy egy-egy kötetéről) helyi, főiskolai és regionális kiadványokban⁷.

1986–1988 között 22 írást jelentettek meg a filozófiát oktató kollégák. Többek között olyan témákból születtek tanulmányok mint a fiatal Marx⁸, a lukácsi Ontológia⁹ vagy a tartalom és forma dialektikája a biológiai mozgásformákban.¹⁰ A tanulmányok többsége a főiskola tudományos közleményeiben, néhány idegen nyelven a főiskola partner intézményei kiadványaiban jelent meg.

1989: Ez azért is fontos év a publikációk szempontjából, mert ekkor jelent meg az első önálló kötete¹¹ az akkor már *Társadalomelmélet* elnevezésű tanszéknek, melynek szerkesztője Törőcsik Miklós filozófia oktató volt, benne 7 filozófiai tanulmánnyal, releváns filozófiatörténeti és esztétikai témákból.¹²

Visszatekintve a *80-as évek végére*, a legfontosabb fejleménynek azt tartom, hogy lényegesen megváltozott az oktatás tartalma. A már említett spec. kollégiumok mellett minden hallgató számára kötelező, két féléves tárgy volt *A filozófiai*

⁶ Lásd Törőcsik Miklós: „Záverý XIII. zjazdu MSRS a ich vyzutie vo vyučbe marxizmu-leninizmu. XXVII. Zjazd KSC vo výchovnovýu-covacej Práci.” *Zborník Ustavu Marxizmu-Leninizmu Pedagogickej Fakulty v Banskej Bystrici*. 1987, 204–214.

⁷ Lásd Szigeti Györgyné (szerk.): *A marxizmus-leninizmus oktatók publikációinak jegyzéke 1981–1985*. A Művelődési Minisztérium Társadalomtudományi és Kutatásszervezési Főosztály Marxizmus-Leninizmus Osztályának kiadványa. Budapest, 1987, 437–438.

⁸ Lásd Törőcsik Miklós: Milyen emancipációt? Egy 1843-as Marx-tanulmány időszerűsége. In Budai László (szerk.): *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis XVIII/5. Marxizmus-Leninizmus*. Eger. 1987, 73–83.

⁹ Lásd Loboczky János – Lőrinczné Thiel Katalin: „Egy egri kísérlet: Lukács-olvasókör – főiskolásokkal.” *Felsőoktatási Szemle*, 1988/12, 734–742.

¹⁰ Lásd Sike Sándor: Módszertani megjegyzések a tartalom és forma dialektikájának biológiai mozgásformán belüli vizsgálatához. In *Acta Academiae*, i. m. 19–32.

¹¹ Lásd Törőcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a társadalomelmélet köréből*. Egri TKF Tud. Közl. XIX./I. Eger, 1989.

¹² Lásd Törőcsik Miklós: Valláseméleti kérdések a Gazdasági-filozófia kéziratokban. In *Tanulmányok a társadalomelmélet köréből*. 29–50; Loboczky János: A befogadói élmény Lukács György esztétikájában. Uo. 51-66; P. A. Tyelcsarova: A rock-kultúra zenei esztétikuma (tézisek). Uo. 111–115.

gondolkodás alapkérdései, melynek témakörei a következők voltak: a filozófia klaszszikus területeit tekintették át filozófiatörténeti megközelítésben: lételmélet, ismeretelmélet, a gyakorlati filozófia (etika), társadalomelmélet, a történelem mint az emberi lényeg kibontakozása, a társadalmi tudat, a filozófia mai állapota.

Fontos kezdeményezés volt a *Lukács-olvasókör* elindítása, megszervezése 1987-ben (Thiel Katalin és Loboczky János vezetésével). Itt 8–10, különböző szakos hallgatóval együtt először Lukács Ontológiájával, majd a fiatal Lukács esszéivel, marxista fordulatával foglalkoztunk: például a fiatal Lukács és Kierkegaard, a fiatal Lukács művészetfelfogása. Ami külön öröm volt, hogy két TDK-dolgozat is született a kör foglalkozásainak is köszönhetően.

II. Az önálló Filozófia Tanszék, 1990 után

1990 alapvető fordulatot hozott az egri főiskolán a filozófia oktatás tekintetében, megalakult az *önálló Filozófia Tanszék*. Elsősorban a következő érvekkel sikerült meggyőzni a főiskola akkori vezetését, hogy támogassák a törekvéseinket. Először is a szakemberképzésben, illetve tanárképzésben az értelmiséggé válás, a sokoldalú, racionális, a szorosán vett szakmai ismeretekben túlmutató összefüggéseket felismerő gondolkodás kialakításának elősegítésében játszhat fontos szerepet. Másrészt ilyen szervezeti keretben az egyéni kutatási profilok jobban kialakíthatók, ez hozzájárulhat az országos és nemzetközi filozófiai életbe való bekapcsolódáshoz. Fontosnak tartottuk az említett kezdeményezésekhez kapcsolódóan filozófia TDK-csoport mentorálását. Távolabbi célként felmerült filozófia „C” szak elindítása is.

1. Oktatók

Ami az oktatói összetételt illeti, a Filozófia Tanszék megalapításakor (1990. október 16.) először még 9 oktató dolgozott a tanszéken, a tanszékvezető 1992-ig Törőcsik Miklós volt, majd 2020-ig Loboczky János. Sajnos a filozófiai kurzusok számának csökkentésével 1992-től már csak 5 főállású oktató maradhatott a tanszéken, kiegészülve egy-két óraadóval (például Hévizsi Ottó, Kardos András). Ez a létszám megmaradt ma is, s az öt fő állású oktató mellett egy prof. emerita tanár (Thiel Katalin) és egy prof. emeritus (Loboczky János) vezetnek kurzusokat. A tanárok személye persze változott, jelenleg már csak ketten oktatnak a tanszék alapítói közül (Thiel Katalin és Loboczky János).

A tudományos minősítéssel rendelkező oktatók száma fokozatosan nőtt, 2013-ban már mindenki szerzett tudományos fokozatot, jelenleg pedig egy MTA doktora és három habilitált doktor van a tanszéken. A 90-es évek végétől indult el több fiatal oktató tanszékre kerülésével a fiatalítás (Kicsák Lóránt, Komlósi Csaba, Torma Anita).

Ki kell emelni, hogy a tanszék presztizsét, szakmai színvonalát nagyban emelte, hogy az *etikatanár* képzés megindulásakor a szakfelelősséget Vajda Mihály vállalta, aki évekig kurzusokat is vezetett nálunk. Az említett képzésben (etikatanár) egyébként Heller Ágnes is tartott két alkalommal általános etika kurzust. Mellettük többek között Kamarás István, Rózsa Erzsébet és Békés Vera is közreműködött az etikatanár képzésben. Külön érdekesség, hogy három kiváló, filozófiai témából PhD-fokozatot szerzett kolléga (Antal Éva, Széplaky Gerda, Sárkány Péter), akik közül ketten a szabad bölcsészet szak képzésében is részt vettek, nem a Filozófia Tanszéken vannak státuszban, hanem az Anglisztika-, a Művészetelmélet- és a Szociálpedagógia Tanszéken.

Az *oktatók kutatási témáiról* azt lehet mondani, hogy elsősorban *20. századi filozófusokkal, illetve filozófiai irányzatokkal való foglalkozás* a jellemző, s ezen belül is inkább az egzisztencia- és életfilozófiai, a fenomenológiai hagyomány vagy éppen a francia dekonstrukció vizsgálata a jellemző, nem az analitikus filozófia. Néhány példa erre: a fiatal Lukács György esszéi, Gadamer hermeneutikája, modern művészetelméletek (Loboczky János); Hamvas Béla életművének elemzése az élet- és egzisztenciafilozófiák tükrében (Thiel Katalin); a modern francia filozófiák, Derrida, Foucault; a filozófia mint életgyakorlat (Kicsák Lóránt); Heidegger és a Daseinanalitika, nevelésfilozófia: a Bildung a német szellemtörténetben (Schwendtner Tibor); Husserl fenomenológiája (Torma Anita); a felelő(s) test (a test éthosza, a test és a másik tapasztalata) (Vermes Katalin).

2. Oktatott tárgyak, az oktatás tartalma

A megalakuláskor még nincs önálló szakunk, ezért tettünk javaslatot a filozófiaoktatás új tantárgyi struktúrájára a főiskolán, ami a következőt jelentette volna: két féléves filozófiatörténet minden hallgató számára, valamint kötelező kiegészítő tárgy (például a filozófia valamely résztudománya vagy valamelyik filozófiatörténeti korszak, speciál kollégium; ez összesen öt félév, amelyet szigorlat zárna le. Ez egyrészt nagyfokú hallgatói szabadságot jelentett volna a tárgyak választásában, másfelől utólag visszatekintve persze túlzottan optimista elképzelés volt. A javaslatot a főiskola vezetése nem támogatta. Ennek egyik oka az lehetett, hogy többen kimondatlanul is még mindig azonosították

a filozófiát a marxizmussal, vagyis ideológiai tárgynak tekintették, másrészt ezzel is összefüggésben népszerű volt az oktatók és a hallgatók egy részében az a jelszó, hogy az ilyen „töltelék” tárgyak ne vegyék el a szaktárgyaktól az időt. Két-három évig fennállt az a veszély, hogy a filozófiaoktatás megszűnik a főiskolán. Szerencsére a hallgatók egy része – éppen azok, akik közvetlenül a rendszerváltás előtt is a legaktívabban követelték a politikai és oktatási reformokat – kifejezetten kiállt a tanszékünk törekvései mellett, valamint néhány, a főiskola tudományos életének meghatározó tanára – többek között Pócs Tamás biológus akadémikus – szintén támogatta, hogy legalább a filozófiatörténet legyen kötelező minden hallgató számára.

A 90-es évek közepére stabilizálódott a tanszék helyzete. A filozófiatörténet mint féléves tárgy minden hallgató számára kötelező kurzus maradt. Ezen kívül még két választható társadalomelméleti tárgyat kellett teljesíteniük. Ezek közül néhány kurzus: XX. századi művészetfilozófiák; Kierkegaard és Nietzsche; A szép aktualitása; Filozófiai és irodalmi utópiák; Nietzsche: *A tragédia születése*; Őrület és megértés (Shakespeare-drámák esztétikai-filozófiai elemzése); Élet és egzisztenciafilozófiák (Jaspers, Bergson, Heidegger, Hamvas Béla), Modern political theory (ezt egy amerikai vendégtanár – James Hollingshead – tartotta).

3. Új kezdeményezések

A filozófia népszerűsítéséhez nagyban hozzájárult a főiskola *Szakkollégium*-nak megalapítása 1990-ben, Kovács Endre közgazdász tanár vezetésével. Ennek egyik programsorozata a *modern művészetfilozófia* témaköréből szervezett előadássorozat volt. Itt neves előadók, többek között Balassa Péter, Radnóti Sándor, Vajda Mihály, Bacsó Béla tartottak élénk hallgatói érdeklődés mellett (kb. 20–30 hallgató előtt) előadásokat. A *Szakkollégium* a 2010-es években *újraszerveződött*, s ennek *Kicsák Lóránt* – a Filozófia Tanszék oktatója – a vezető mentor-tanára. Lényegében interdiszciplináris tagozatokkal (természet- és környezettudományi, nevelés- és társadalomtudományi, művészeti és kultúra-tudományi) működik.

A 90-es és 2000-es években működött a *Hamvas Béla-olvasókör*, melyet részben a korábbi *Lukács-olvasókör*ből kinőve hozta létre hallgatói kezdeményezésre *Thiel Katalin*, s amelyhez kapcsolódóan több TDK-dolgozat is született. Külön érdekesség, hogy Thiel Katalin a főiskolán kívül, az egri Ifjúsági Házban is vezetett egy Hamvas-kört, amely évekig sikeresen működött. Az összejöveteleken különböző korú és eltérő kulturális háttérrel rendelkező résztvevők izgalmas, a Hamvas-írásokat közösen elemző beszélgetései zajlottak.

Hallgatói pályamunkák díjazását, valamint szakmai konferenciák lebonyolítását segítette a tanszéken megalapított *Fenomén Alapítvány*, amely a 2000-es évek végéig működött.

A későbbi saját szak indítása szempontjából volt fontos kezdeményezés, hogy 2002-ben *Etika és erkölcsi nevelés* címmel 3 féléves specializációt indítottunk, amelyre bármely tanár szakos hallgató jelentkezhetett. A képzés tartalma 9 tárgy volt, néhány ezek közül: Vallások és ethoszok; Szabadság és felelősség; Etikai értékek és emberi jogok; Gyermekfilozófia; Globális problémák, erkölcsi dilemmák; Személyiségetika Kierkegaard és Nietzsche bölcséletében. A specializáció kb. 4 évig működött, a saját szak beindulásáig, viszonylag szép számú hallgatósággal (kb. 15 fő évfolyamonként). Ugyanilyen elnevezéssel *pedagógus szakvizsga programot* is indítottunk.

A Filozófia Tanszék eredményes működését az is jelezte, hogy már a saját szakunk elindulása előtt is több, az OTDK-ra eljutott, különdíjban részesült TDK-dolgozat született a tanszék oktatóinak témavezetésével.

4. Saját szakok

2004-ben indult el az egyetemi diplomát adó (10 félév, szakpárban teljesíthető) *Etika, ember- és társadalomismeret* szakunk, melynek szakfelelőse *Vajda Mihály* volt. A szakon két szakirány működött: *Művészet, kultúra és etika*; *Társadalomtudományok, történelemfilozófia és etika*. Ez a képzés az ún. bolognai típusú képzések elindulásáig működött. Alapvetően multidiszciplináris szak volt, melyben a filozófiai alapozó tárgyak (például Az európai filozófia története; Általános etika és morálfilozófia; lét és megértés; Élet- és egzisztenciafilozófiák) mellett többek között környezettudományi, vallástörténeti, kommunikációs, politológiai, művészetfilozófiai, szociológiai kurzusok színesítették a tanegységlistát. A felsőoktatási reform következtében csak két évfolyam (nappali és levelező) indulhatott, de a szak népszerűségét mutatta, hogy így is kb. 50 hallgató szerzett ilyen szakos diplomát.

Az ún. bolognai struktúraváltás eredményeként hozták létre országosan a *Szabad bölcsészet BA-szakot*. Tanszékünk rögtön 2006-tól indíthatott ilyen képzést, először csak *etika* szakiránnyal, később *kommunikáció* és *esztétika* szakirányokkal is. Változó hallgatói létszámokkal indultak az évfolyamok. Kezdetben például levelező tagozaton 40 fölötti létszám is előfordult, később nappali tagozaton kb. 10–15, levelezős képzésben pedig kb. 8–10 fő volt a jellemző. A 2010-es évek közepére sajnos drámaian csökkent a létszám, így 2017-ben végzett az utolsó évfolyam. A három szakirány közül egyébként a kommunikáció volt a legnépszerűbb.

Az *Etikatanár MA* 2009-től kezdve jelenleg is működik, kb. 6–10 nappalis és kb. ugyanennyi levelezős hallgatóval évfolyamonként. Erős filozófiai alapot (Az európai filozófia története I–III.; Filozófiai antropológia; XX. századi és kortárs filozófiák; Általános etika I–II.; Hermeneutika és etika) mellett alkalmazott etikai tárgyak – például Filozófiai önismeret; Bioetika; Környezeti etika; Szociáletika; Teória és praxis; Gyermekfilozófia; Művészetek és erkölcsi nevelés –, valamint Az etika tanításának módszertana szerepelnek a tanegységlistában. Komoly eredménynek tarthatjuk, hogy olyan körülmények között is sikerült megőrizni a szak stabilitását, hogy a középiskolában lényegében megszűnt az etika oktatása.

A képzésekhez kapcsolódóan a tanszéken *TDK-kör* is működik, melynek keretében évente házi TDK-konferenciát rendezünk, és több dolgozatot az OTDK-án is bemutathattak a hallgatók. Az egyik ilyen sikeres (OTDK-án különdíjban részesült) dolgozatról később megvédett PhD-disszertáció született (Csató Anita: *Az érzelmi intelligencia kortárs irodalom bevonásával történő fejlesztési lehetőségei etikaórán*, 2023).

Érdemes itt arra is kitérni, hogy a tanszék oktatói a saját szakok oktatása mellett más képzésekben, részben az egyetemen belül, részben más intézményekben is tartanak/tartottak kurzusokat. Ezek közül csak néhányat sorolnék fel: több doktori iskolában kurzusok tartása – Schwendtner Tibor, Kicsák Lóránt, Loboczky János, Thiel Katalin, Vermes Katalin, Történelemtudományi, Neveléstudományi Doktori Iskolák (Eger); DE Humántudományi Doktori Iskola, Filozófia Program; PTE Filozófiai Doktori Iskola; ELTE Szociológiai és Filozófiai Doktori Iskola; Miskolci Egyetem Filozófiai Doktori Iskola; Kolozsvár, Babes-Bolyai Egyetem Filozófiai Doktori Iskola; Testnevelési Egyetem Doktori Iskolája.

5. Publikációk, konferenciák: bekapcsolódás az országos és nemzetközi filozófiai életbe

Publikációk 1990-től. Az önálló Filozófia Tanszék létrejöttétől eddig eltelt több mint három évtizedben jelentősen megnőtt az oktatók által publikált írások száma és minősége. Szinte minden oktatónak jelent meg egy vagy több önálló monográfiája, illetve kötete. Emellett számos tanulmány született oktatóink tudományos munkáiból magyar és idegen nyelveken. Ezek jelentős része rangos folyóiratokban (például *Magyar Filozófiai Szemle*, *Liget*, *Vulgo*) és tanulmánykötetekben jelent meg.

A következőkben röviden azokról a kiadványokról szólok, amelyek Egerben jelentek meg, s többségükben egy-egy, a tanszék által szervezett konferencia

anyagát tartalmazták. Ezek közül 15 kötet a főiskola, 2016-tól egyetem *tudományos közleményei* sorozatában látott napvilágot; 3 kötet *Jelen-Lét* címmel a 90-es években három akkori tanárképző főiskola közös konferenciáinak előadásait gyűjtötte egybe; 3, intézményünk kiadójánál a Líceumnál megjelent külföldi szerzők magyar nyelvű köteteinél a tanszék tanára volt a szerkesztő.

A jelzett kötetek kapcsán főleg azt emelném ki, hogy a tanszék oktatói mellett – főleg az 1990-es évek végétől – egyre több, a magyar (magyarországi és határon túli) filozófiai életben fontos szerepet játszó filozófus – többek között Heller Ágnes, Vajda Mihály, Weiss János, Gyenge Zoltán, Fehér M. István, Somos Róbert, Bacsó Béla, Csejtei Dezső, Rózsa Erzsébet, Percz László, Egyed Péter, Veress Károly – írásai jelentek meg ezekben a kiadványokban. A következőkben időrendi sorrendben felsorolom e köteteket, lábjegyzetekben pedig a könyvészeti adatokon kívül néhány tanulmányra konkrétan is hivatkozok: *Tanulmányok a társadalomelmélet köréből*¹³; *Jelen-Lét 1.*¹⁴; *Jelen-Lét 2.*¹⁵; *Jelen-Lét 3.*¹⁶; *Tanulmányok a filozófia köréből*¹⁷; *Tanulmányok a filozófia köréből*¹⁸; *Tanulmányok a filozófia köréből*¹⁹; *Tanulmányok a filozófia köréből*²⁰; *Tanulmányok a filozófia*

¹³ Töröcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a társadalomelmélet köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XX. Eger, 1991.: Thiel Katalin: *A kierkegaard-i hatás néhány vonatkozása Hamvas Bélánál*. 31–39; R. A. Tyelcsarova: *A képi analógiák konszenzusának alkalmazása M. M. Bahtyin kutatási módszerében (tézisek)*, 27–30.

¹⁴ Jakab András – Mester Béla (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 1*. Stúdium K., Nyiregyháza, 1992.: Kiss Lajos András: *Vlagyimir Szolovjov szerelem-filozófiája*. 19–40; Töröcsik Miklós: *Joó Tibor. Gyökerek és elhatárolások*. 75–86.

¹⁵ Loboczky János – Koncsos Ferenc (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 2*. EKTF, Eger, 1993.: Egyed Péter: *A túlélés filozófiája*, 7–11; Mester Béla: *A kultúra önreflexiója – Filozófia és irodalomkritika a hetvenes években Erdélyben*, 85–90; Tóth Balázs: *Adalékok Böhm Károly Axiológiájának neveléstani alapjaihoz*, 91–95.

¹⁶ Karikó Sándor (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 3*. Szeged, 1994.: Losonczi Alpár: *Szükséges-e az etika gazdaságfilozófiai szemszögből?*, 9–28.; Koncsos Ferenc: *Az erkölcsi válság gróf Révai József felfogásában*, 61–68; Tóth Vilmos: *Tekintély és előítélet F. Bacon megközelítésében*, 173–180.

¹⁷ Töröcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXI. Eger, 1993.: Bacsó Béla: *Az ártatlan gondolkodás kivánalma*, 59–64; Loboczky János: *Adalékok az ünnep és a művészet gadameri értelmezéséhez*, 65–74; Hell Judit: *Herdertől – Pascalig*, 85–98.

¹⁸ Loboczky János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXII. Eger, 1995.: Gyenge Zoltán: *Az örökké élő egzisztencia (Sören Kierkegaard időértelmezése)*, 47–80; Philippe Despoix: *Vom Produktiven Mißverstaendnis (Bemerkungen zu Hauser, Lukácshez und Leó Popper)*, 123–138; Kassa Gabriella: *A tragédia halála*, 139–157.

¹⁹ Loboczky János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXIII. EKTF Líceum, Eger, 1997.: Thiel Katalin: *A „lakozás” lényegéről (Reflexiók Heidegger néhány kései írásához)*, 15–28; Rózsa Erzsébet: *Heller Ágnes antropológiája A reneszánsz ember című monográfiájában*, 41–62; Lendvai L. Ferenc: *Magyarország a nyugati és a keleti kultúra között – Karácsony Sándor példája*, 63–78; Koncsos Ferenc: *Megtanulni élni (Pánszófia és etika Komensky filozófiájában)*, 79–104.

²⁰ Loboczky János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXIV. Eger, 1998.: Weiss János: *Társadalomszerveződési modellek a romantikában*, 7–28, Komlósi Csaba: *Platón mítoszai*, 39–68.

köréből²¹; „Párbeszédben a világ sorsával” – Filozófia a globalizálódó világban²²; „Filozófiai diskurzusok”²³; „Európa Nietzsche után”²⁴; „Költészet és gondolkodás”²⁵; „Kortárs etikai irányok – Gondolkodók”²⁶; Az egyetem eszméje az európai eszmetörténeti tradícióban²⁷; Teória és praxis – az önformálás filozófiai-etikai dimenziói²⁸; Új kihívások az etika oktatásában – filozófiai tradíciók és alternatív módszerek²⁹; Tudomány és

- ²¹ Loboczy János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. (Az Egerben 1998. november 5–6-án megrendezett Filozófia és emberismeret című konferencia előadásai). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXV. Eger, 1999.: Somos Róbert: *Az etika patrisztikus értelmezése*, 9–16; Thiel Katalin: *Az „antropológiai alapállás” megvalósítási kísérlete Hamvas Béla életművében*, 39–52; Szabó Tibor: *Gramsci morálfilozófiai elvei*, 147–152.
- ²² Loboczy János (szerk.): „Párbeszédben a világ sorsával” – Filozófia a globalizálódó világban (Az Egerben 2000. szeptember 28–29-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). EKF Líceum, Eger, 2001.: Weiss János: *A globalizáció aspektusai és a világtársadalom szükséglete*, 60–71; Veress Károly: *A hermeneutika mint alkalmazott filozófia*, 125–132; Veres Ildikó: *Hiány és titok*, 109–114; Thiel Katalin: *Maszkták és a bor*, 205–210.
- ²³ Loboczy János (szerk.): „Filozófiai diskurzusok” (Az Egerben 2002. június 6–7-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). EKF Líceum, Eger, 2003.: Heller Ágnes: *Idő! Egy korunkbeli filozófiai obszesszió rövid (pszicho)analízise*, 11–22; Boros Gábor: *Testbeszéd*, 65–71; Rózsa Erzsébet: *Utak a személyes identitáshoz: Freud és Hegel*, 47–64; Nemes László: *Filozófiai diskurzusok a nem-emberi állatokról*, 113–134; Antal Éva: *Jutalomjáték*, 184–193; Pólik József: *Nietzsche és Pascal*, 160–176.
- ²⁴ Loboczy János (szerk.): *Európa Nietzsche után* (Az Egerben 2004. június 4–5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXII. EKF Líceum, Eger, 2005.: Vajda Mihály: *Miért a Nietzsche-veneszsánsz?*, 5–16; Heller Ágnes: *A harmadik Nietzsche*, 17–28; Hévízi Ottó: *A káosz etikája*, 28–46; Kicsák Lóránt: *A tudattalan filozófiájától a filozófia tudattalanjáig*, 193–200; Juhász Anikó – Csejtei Dezső: *Spengler Európa-képének nietzschei gyökerei*, 84–98; Percz László: *Nemzet és filozófia: a német példa*, 261–277.
- ²⁵ Loboczy János (szerk.): *Költészet és gondolkodás* (Az Egerben 2006. november 9–10-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXIV. EKF Líceum, Eger, 2007.: Vajda Mihály: *Gondolkodók – mi végre?*, 5–13; Egyed Péter: *Poézis és létköltészet*, 107–116; Garaczi Imre: *A művészi megértés, képi reprezentációk, időbeliség*, 161–168.
- ²⁶ Loboczy János (szerk.): „Kortárs etikai irányok – gondolkodók” (Az Egerben, 2008. november 13–14-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXVI. EKF Líceum, Eger, 2009.: Ludassy Mária: *Cassirer a felvilágosodás filozófiájáról*, 63–82; Kicsák Lóránt: *A dekonstrukció mint etikai gyakorlat*, 129–143; Antal Éva: *Az etikai fordulat traumája*, 121–128.
- ²⁷ Loboczy János (szerk.): *Az egyetem eszméje az európai eszmetörténeti tradícióban* (Az Egerben, 2010. november 11–12-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXVIII. EKF Líceum, Eger, 2011.: Fehér M. István: *Az egyetem humboldtti eszméje és a német idealizmus*, 15–33; Békés Vera: *Egyetemesszmék és tudományképek*, 56–64; Weiss János: *Adorno pedagógiai-felvilágosító programja és a diákmozgalmak*, 142–151.
- ²⁸ Loboczy János (szerk.): *Teória és praxis*. (Az Egerben, 2013. november 14–15-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XLI. EKF Líceum, Eger, 2014.: Vajda Mihály: *Önformálás versus világalakítás*, 7–12; Schwendtner Tibor: *Önazonosság és praxis Heideggernél*, 75–84; Széplaky Gerda: *Első előadás a terápiáról*, 219–236; Valastyán Tamás: *Eredendő kiazmusok. A test mint a köztes világ fenoméne Borbély Szilárd költészetében*, 237–246.
- ²⁹ Loboczy János (szerk.): *Új kihívások az etika oktatásában – filozófiai tradíciók és alternatív módszerek* (Az Egerben, 2017. november 23–24-én megtartott tudományos konferencia előadásai). Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Tom. XLII. Sectio Philosophica. EKE Líceum, Eger, 2019.: Rózsa Erzsébet: *Az etika kiiktathatlansága a modern medicinában – a hagyományos orvosi etikai, a biomedicinális*

*megértés – Schwendtner Tibor 60. születésnapjára*³⁰; *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*³¹; *Bildung – Neveléstudományi és filozófiai megközelítések*³²; *A magyar neveléstudomány és a filozófia*.³³

Három, eredetileg *német nyelvű könyv* magyar fordításban az egri Líceum Kiadónál jelent meg, s ezek egyik szerkesztője a tanszék egyik oktatója.³⁴

Konferenciák. Tanszékünk életében fontos szerepet játszottak az általunk szervezett konferenciák. Az első 1991-ben az *egri és a nyíregyházi tanárképző főiskolák oktatóinak* konferenciája volt, majd 1992-ben közös szervezésben Nyíregyházán zajlott hasonló konferencia, kiegészülve a szegedi tanárképző filozófia oktatóival, majd 1993-ban Szegeden folytatódott a sorozat. Ennek volt folytatása 1995-ben Egerben egy konferencia a *hermeneutika* témájából.

1998–2017 között *10 tematikus konferencia* (ezek témáját a korábban jelzett kötetek címei mutatják), valamint egy interdiszciplináris konferencia 2015-ben bővítette a tematikákat (*Válság – külön filozófia szekcióval*).

A 25 éves a Filozófia Tanszéket 2016-ban egy műhelykonferenciával ünnepeltük: *Filozófia: Tudomány és/vagy Praxis?* Itt egyrészt az eddigi eredményekkel való számvetésről volt szó, valamint a „Filozófia és a tudomány” témához kapcsolódó előadások hangzottak el.

2014-ben egy *OTKA-pályázathoz* (vezetője Schwendtner Tibor) kapcsolódó konferencia, *Hermeneutika, fenomenológia, politikai filozófia* címmel került

etikai és bioetikai perspektívák metszéspontján, 89–106; Kamarás István: *Hittan és/vagy erkölcsstan?* 107–120; Thiel Katalin: *A személyiségtetikák oktatásának jelentősége az etikanár képzésben*, 121–128.

³⁰ Loboczkzy János – Torma Anita – Vermes Katalin (szerk.): *Tudomány és megértés – Schwendtner Tibor 60. születésnapjára*. Líceum, Eger, 2022.: Antal Éva: *Heidegger két füzetéről (Görögországi útinapló)*, 13–24; Vermes Katalin: *A Másik genealógiai perspektívája*, 101–112; Hévízi Ottó: *A filozófus-bogarakról. (Politroposz és palintroposz)*, 161–174; Sárkány Péter: *A gondolkodás önzetlen felelőssége*, 73–86; Vajda Mihály: *Másság*, 135–140; Torma Anita: *Percepció és figyelem Husserl gondolkodásában*, 197–206.

³¹ Sárkány Péter – Schwendtner Tibor (szerk.): *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*. Líceum, Eger, 2018.: Pukánszky Béla: *Gyermekkép, romantika, „romantikus gyermekkép”*, 37–51; Schwendtner Tibor: *Humboldt közoktatási reformjai emberképének fényében*, 63–84; Toronyai Gábor: *A sarkalatos erények szerepéről a nevelésben*, 213–240.

³² Schaffhauser, Franz – Schwendtner Tibor (szerk.): *Bildung – neveléstudományi és filozófiai megközelítések*. L'Harmattan, Budapest, 2020. Nevelésfilozófiai paradigmák: Antal Éva: *Női Bildungsroman, avagy a Bildung románca (Wollstonecraft fejlődésregényei)*, 41–60; Fehér M. István: *A Bildung mint humanista vezérfogalom Hans-Georg Gadamer Igazság és módszerében*, 185–202.

³³ Schaffhauser, Franz – Schwendtner Tibor (szerk.): *A magyar neveléstudomány és a filozófia*. L'Harmattan, Budapest, 2020. Nevelésfilozófiai paradigmák: Németh András: *A német filozófiai pedagógia kialakulása és magyar recepciója*, 7–32; Percz László: *A kultúrfilozófia mint pedagógia. Megjegyzések Prohászka Lajos „A pedagógia mint kultúrfilozófia” című tanulmányához*, 83–92; Sárkány Péter: *A nevelésfilozófia útjai*, 187–197.

³⁴ Quante, Michael: *Személy*. Fordította Drimál István, szerk. Rózsa Erzsébet – Loboczkzy János, Líceum, Eger, 2010; Quante, Michael: *Személyes élet és emberi halál*. Fordította Juhász Anikó, szerk. Rózsa Erzsébet – Loboczkzy János, Líceum, Eger, 2010; Gerhardt, Volker: *Az ember veleszületett méltósága – Biopolitikai tanulmányok*. Fordította Jánosfalvi Péter, szerk. Rózsa Erzsébet – Loboczkzy János, Líceum, Eger, 2021.

megrendezésre. 2016-ban pedig *Bildung und Universität – Karl Jaspers Universitätschriften* címmel német nyelvű nemzetközi konferencia zajlott Egerben a Nemzetközi Jaspers Társaság és a tanszék szervezésében.

Ugyan tanszékünk kis tanszéknek számít (5 főállású oktatóval), 2017 után két *interdiszciplináris kutatócsoportban* (egy pályázathoz kapcsolódóan) is részt vettek oktatóink. Az egyik a *Nevelésfilozófiai Kutatócsoport* (vezetője Schwendtner Tibor): ennek eddigi működéséhez 3 *tematikus konferencia* megrendezése: *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban* (2017); *Bildung – Neveléstudományi és filozófiai megközelítések* (2018); *A magyar neveléstudomány és a filozófia* (2019) és az ezekhez kapcsolódó *kötetek* megjelentetése fűződik (lásd a köteteknél).

A másik a *Performativitás Kutatócsoport* (vezetője: Kicsák Lóránt): ők szintén több konferenciát szerveztek: például *Performatív aktusok* (2015); *A feltalálás vágya* (2017); *A poszt (?) covid fordulat narratívái* (2022). Ezen kívül *Performa* címmel online folyóirat alapítottak (szerk. Kicsák Lóránt és Széplaky Gerda).

Már az eddigi felsorolásokból is kiderülhetett, a tanszék megalakulása után néhány éven belül sikerült alapvetően minden hazai filozófiai műhellyel élő, folyamatos szakmai kapcsolatokat kiépíteni. Ez főleg a már említett konferenciáknak és a szakkollégiumi programoknak volt köszönhető. Ezenkívül a tanszék oktatói rendszeresen vettek és vesznek részt jelentős országos konferenciákon. Azt külön ki kell emelnem, hogy a főiskolánkon, illetve egyetemünkön belül az oktatás és a tudományos kutatás területén is sikerült többé-kevésbé jól működő együttműködéseket kialakítani több tanszékkel, illetve intézettel főleg a Bölcsészettudományi és Művészeti, a Gazdasági és Társadalomtudományi, valamint a Pedagógiai Karokon. Mivel egyetemünk fenntartója 2021-től a katolikus egyház, azóta elindult az együttműködés az Egri Érseki Hittudományi Főiskolával is, ennek keretében két vallástudományi tárggyal bővült az etikatanár képzés.

Úgy gondolom, hogy a tanszéken folyó sokrétű munkánk eredménye, hogy oktatóink aktívan vesznek részt az országos, részben nemzetközi szakmai közéletben. Kezdetből bekapcsolódtunk a *Magyar Filozófiai Társaság* és más fontos szakmai szervezetek, egyesületek munkájába: például az *MFT* elnökségében évek óta jelen vagyunk, két évig volt elnök Schwendtner Tibor tanszékünk vezetője; az *MTA Filozófiai Bizottság*ának két egri oktató is tagja volt, illetve most is tagja rövidebb-hosszabb ideig (Schwendtner Tibor, Loboczky János); a *Magyar Akkreditációs Bizottság* megfelelő szakkbizottságainak szintén voltak egri tagjai (Loboczky János, Thiel Katalin); az Országos Tudományos Diákköri Tanács tagja volt évekig szintén két oktatónk (Thiel Katalin, Loboczky János); az OTDK Társadalomtudományi Szekcióját 1997-ben Egerben rendezték meg, s ennek szervezésében, különösen az esztétika és a filozófia alszekcióknál tevékenyen részt vettünk

Természetesen PhD-dolgozatok témavezetése, PhD-, habilitációs- és MTA doktori eljárásokban opponensi és bizottsági feladatok rendszeres ellátása szintén hozzátartozik munkánkhoz.

A rendszerváltás előtti években, ahogy korábban már jeleztem, meglehetősen szegényesek voltak a *nemzetközi kapcsolataink*. Ezen a területen a lehetőségek jelentősen kiszélesedtek a 90-es évektől kezdve, elsősorban az oktatók egyéni szakmai kapcsolatai révén. Olyan jelentős európai városok egyetemével sikerült szakmai kapcsolatba kerülni ösztöndíjak, tanulmányutak, konferenciákon való részvétel révén mint *Berlin, Freiburg, Párizs, Tübingen, Münster, Mainz*. Külön ki kell emelni a *kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvű Filozófia Tanszékével* kialakult szakmai kapcsolatot, ami konferenciákon való kölcsönös részvételt, publikációk megjelentetését, sőt két közös digitális tananyag megírását is jelentette eddig. A nemzetközi kapcsolatok terén egy dologban még föltétlen előrébb kellene lépnünk. Sajnos a hallgatóink eddig még alig-alig éltek a külföldi mobilitási lehetőségekkel, tehát valószínűleg jobban kellene őket motiválni.

Összegzőképpen azt hangsúlyoznám, hogy az egri EKKE Filozófia Tanszéke felkerült a magyar filozófiai élet térképére. Az önálló tanszék immár 35 éves elmult, s csak remélhetjük, hogy egy újabb 35 év után is még a tanszék jelenlétéről tudósíthat egy majdani egyetemi oktató.

Bibliográfia

- Antal Éva: Jutalomjáték. In Loboczký János (szerk.): *„Filozófiai diskurzusok” (Az Egerben 2002. június 6–7-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. EKF Líceum, Eger, 2003, 184–193.
- Antal Éva: Az etikai fordulat traumája. In Loboczký János (szerk.): *„Kortárs etikai irányok – gondolkodók (Az Egerben, 2008. november 13–14-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXVI. EKF Líceum, Eger, 2009, 121–128.
- Antal Éva: Heidegger kék füzetei (Görögországi útinapló). In Loboczký János – Torma Anita – Vermes Katalin (szerk.): *Tudomány és megértés – Schwendtner Tibor 60. születésnapjára*. Líceum, Eger, 2022, 13–24. DOI: <https://doi.org/10.46403/Tudomanyesmegertes.2022.13>
- Antal Éva: Női Bildungsroman, avagy a Bildung románca (Wollstonecraft fejlődésregényei). In Schaffhauser, Franz – Schwendtner Tibor (szerk.): *Bildung – neveléstudományi és filozófiai megközelítések*. L'Harmattan, Budapest, 2020, 41–60. Nevelésfilozófiai paradigmák.
- Bacsó Béla: Az ártatlan gondolkodás kívánalma. In Töröcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXI. Eger, 1993, 59–64.

- Békés Vera: Egyetemesszmék és tudományképek. In Loboczky János (szerk.): *Az egyetem eszméje az európai eszmetörténeti tradícióban (Az Egerben, 2010. november 11–12-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXVIII. EKF Líceum, Eger, 2011, 56–64.
- Boros Gábor: Testbeszéd. In Loboczky János (szerk.): „*Filozófiai diskurzusok*” (Az Egerben 2002. június 6–7-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). EKF Líceum, Eger, 2003, 65–71.
- Despoix, Philippe: Vom Produktiven Mißverstaendnis (Bemerkungen zu Hauser, Lukács-hoz und Leó Popper). In Loboczky János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXII. Eger, 1995, 123–138.
- Egyed Péter: A túlélés filozófiája. In Loboczky János – Koncsos Ferenc (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 2*. EKTF, Eger, 1993, 7–11.
- Egyed Péter: Poézis és létköltészet. In Loboczky János (szerk.): *Költészet és gondolkodás (Az Egerben 2006. november 9–10-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXIV. EKF Líceum, Eger, 2007, 107–116.
- Fehér M. István: Az egyetem humboldti eszméje és a német idealizmus. In Loboczky János (szerk.): *Az egyetem eszméje az európai eszmetörténeti tradícióban (Az Egerben, 2010. november 11–12-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXVIII. EKF Líceum, Eger, 2011, 15–33.
- Fehér M. István: A Bildung mint humanista vezérfogalom Hans-Georg Gadamer Igazság és módszerében. In Schaffhauser, Franz – Schwendtner Tibor (szerk.): *Bildung – neveléstudományi és filozófiai megközelítések*. L'Harmattan, Budapest, 2020, 185–202. Nevelésfilozófiai paradigmák.
- Földi Pál: „Még egyszer a Lukács-kérdésről – adalékok a Blum-tézisek értékeléséhez”. *Népújság* (Eger), 1959, 153–156. sz.
- Garaczi Imre: A művészi megértés, képi reprezentációk, időbeliség. In Loboczky János (szerk.): *Költészet és gondolkodás (Az Egerben 2006. november 9–10-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXIV. EKF Líceum, Eger, 2007, 161–168.
- Gerhardt, Volker: *Az ember veleszületett méltósága – Biopolitikai tanulmányok*. Fordította Jánosfalvi Péter, szerk. Rózsa Erzsébet – Loboczky János, Líceum, Eger, 2021.
- Gyenge Zoltán: Az örökké élő egzisztencia (Sören Kierkegaard időértelmezése). In Loboczky János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXII. Eger, 1995, 47–80.
- Hell Judit: Herdertől – Pascalig. In Töröcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXI. Eger, 1993, 85–98.
- Heller Ágnes: Idő! Egy korunkbeli filozófiai obszesszió rövid (pszicho)analízise. In Loboczky János (szerk.): „*Filozófiai diskurzusok*” (Az Egerben 2002. június 6–7-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). EKF Líceum, Eger, 2003, 11–22.

- Heller Ágnes: A harmadik Nietzsche. In Loboczky János (szerk.): *Európa Nietzsche után (Az Egerben 2004. június 4–5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXII. EKF Líceum, Eger, 2005, 17–28.
- Hévizi Ottó: A kóosz etikája. In Loboczky János (szerk.): *Európa Nietzsche után (Az Egerben 2004. június 4–5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXII. EKF Líceum, Eger, 2005, 28–46.
- Hévizi Ottó: A filozófus-bogarokról. (Politroposz és palintroposz). In Loboczky János – Torma Anita – Vermes Katalin (szerk.): *Tudomány és megértés – Schwendtner Tibor 60. születésnapjára*. Líceum, Eger, 2022, 161–174.
DOI: <https://doi.org/10.46403/Tudomanyesmegertes.2022.161>
- Jakab András – Mester Béla (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 1*. Stúdium, Nyíregyháza, 1992.
- Juhász Anikó – Csejtei Dezső: Spengler Európa-képének nietzschei gyökerei. In Loboczky János (szerk.): *Európa Nietzsche után (Az Egerben 2004. június 4–5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXII. EKF Líceum, Eger, 2005, 84–98.
- Kamarás István: Hittan és/vagy erkölcsstan? In Loboczky János (szerk.): *Új kihívások az etika oktatásában – filozófiai tradíciók és alternatív módszerek (Az Egerben, 2017. november 23–24-én megtartott tudományos konferencia előadásai)*. Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Tom. XLII. Sectio Philosophica. EKE Líceum, Eger, 2019, 107–120.
- Karikó Sándor (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 3*. Szeged, 1994.
- Kassa Gabriella: A tragédia halála. In Loboczky János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXII. Eger, 1995, 139–157.
- Kicsák Lóránt: A tudattalan filozófiájától a filozófia tudattalanjáig. In Loboczky János (szerk.): *Európa Nietzsche után (Az Egerben 2004. június 4-5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXII. EKF Líceum, Eger, 2005, 193–200.
- Kicsák Lóránt: A dekonstrukció mint etikai gyakorlat. In Loboczky János (szerk.): *„Kortárs etikai irányok – gondolkodók (Az Egerben, 2008. november 13–14-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXVI. EKF Líceum, Eger, 2009, 129–143.
- Kiss Lajos András: Vlagyimir Szolovjov szerelem-filozófiája. In Jakab András – Mester Béla (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 1*. Stúdium, Nyíregyháza, 1992, 19–40.
- Komlósi Csaba: Platón mítoszai. In Loboczky János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXIV. Eger, 1998, 39–68.
- Koncsos Ferenc – Loboczky János (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 2*. EKTF, Eger, 1993.
- Koncsos Ferenc: Az erkölcsi válság gróf Révai József felfogásában. In Karikó Sándor (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 3*. Szeged, 1994, 61–68.

- Koncsos Ferenc: Megtanulni élni (Pánszófia és etika Komensky filozófiájában). In Loboczký János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXIII. EKTf Líceum, Eger, 1997, 79–104.
- Lendvai L. Ferenc: Magyarország a nyugati és a keleti kultúra között – Karácsony Sándor példája. In Loboczký János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXIII. EKTf Líceum, Eger, 1997, 63–78.
- Loboczký János – Lőrinczné Thiel Katalin: „Egy egri kísérlet: Lukács-olvasókör – főiskolásokkal.” *Felsőoktatási Szemle*, 1988/12, 734–742.
- Loboczký János: A befogadói élmény Lukács György esztétikájában. In Töröcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a társadalomelmélet köréből*. Egeri TKF Tud. Közl. XIX./I. Eger, 1989, 51–66.
- Loboczký János: Adalékok az ünnep és a művészet gadameri értelmezéséhez. In Töröcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXI. Eger, 1993, 65–74.
- Loboczký János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXII. Eger, 1995.
- Loboczký János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXIII. EKTf Líceum, Eger, 1997.
- Loboczký János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXIV. Eger, 1998.
- Loboczký János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. (Az Egerben 1998. november 5–6-án megrendezett Filozófia és emberismeret című konferencia előadásai). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXV. Eger, 1999.
- Loboczký János (szerk.): „Párbeszédben a világ sorsával” – Filozófia a globalizálódó világban (Az Egerben 2000. szeptember 28–29-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). EKTf Líceum, Eger, 2001.
- Loboczký János (szerk.): „Filozófiai diskurzusok” (Az Egerben 2002. június 6–7-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). EKTf Líceum, Eger, 2003.
- Loboczký János (szerk.): *Európa Nietzsche után* (Az Egerben 2004. június 4–5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXII. EKTf Líceum, Eger, 2005.
- Loboczký János (szerk.): *Költészet és gondolkodás* (Az Egerben 2006. november 9–10-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXIV. EKTf Líceum, Eger, 2007.
- Loboczký János (szerk.): „Kortárs etikai irányok – gondolkodók (Az Egerben, 2008. november 13–14-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXVI. EKTf Líceum, Eger, 2009.
- Loboczký János (szerk.): *Az egyetem eszméje az európai eszmetörténeti tradícióban* (Az Egerben, 2010. november 11–12-én megrendezett tudományos konferencia előadásai). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXVIII. EKTf Líceum, Eger, 2011.

- Loboczky János (szerk.): *Teória és praxis. (Az Egerben, 2013. november 14–15-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XLI. EKF Líceum, Eger, 2014.
- Loboczky János (szerk.): *Új kihívások az etika oktatásában – filozófiai tradíciók és alternatív módszerek (Az Egerben, 2017. november 23–24-én megtartott tudományos konferencia előadásai)*. Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Tom. XLII. Sectio Philosophica. EKE Líceum, Eger, 2019.
- Loboczky János – Torma Anita – Vermes Katalin (szerk.): *Tudomány és megértés – Schwendtner Tibor 60. születésnapjára*. Líceum, Eger, 2022.
- Losonczi Alpár: Szükséges-e az etika gazdaságfilozófiai szemszögből? In Karikó Sándor (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 3*. Szeged, 1994, 9–28.
- Ludassy Mária: Cassirer a felvilágosodás filozófiájáról. In Loboczky János (szerk.): *„Kortárs etikai irányok – gondolkodók (Az Egerben, 2008. november 13–14-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXVI. EKF Líceum, Eger, 2009, 63–82.
- Mester Béla: A kultúra önreflexiója – Filozófia és irodalomkritika a hetvenes években Erdélyben. In Koncsos Ferenc – Loboczky János (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 2*. EKTF, Eger, 1993, 85–90.
- Nemes László: Filozófiai diskurzusok a nem-emberi állatokról. In Loboczky János (szerk.): *„Filozófiai diskurzusok” (Az Egerben 2002. június 6–7-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. EKF Líceum, Eger, 2003, 113–134.
- Németh András: A német filozófiai pedagógia kialakulása és magyar recepciója. In Schaffhauser, Franz – Schwendtner Tibor (szerk.): *A magyar neveléstudomány és a filozófia*. L'Harmattan, Budapest, 2020, 7–32. Nevelésfilozófiai paradigmák.
- Percz László: Nemzet és filozófia: a német példa. In Loboczky János (szerk.): *Európa Nietzsche után (Az Egerben 2004. június 4–5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXII. EKF Líceum, Eger, 2005, 261–277.
- Percz László: A kultúrfilozófia mint pedagógia. Megjegyzések Prohászka Lajos „A pedagógia mint kultúrfilozófia” című tanulmányához. In Schaffhauser, Franz – Schwendtner Tibor (szerk.): *A magyar neveléstudomány és a filozófia*. L'Harmattan, Budapest, 2020, 83–92. Nevelésfilozófiai paradigmák.
- Pólik József: Nietzsche és Pascal. In Loboczky János (szerk.): *„Filozófiai diskurzusok” (Az Egerben 2002. június 6–7-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. EKF Líceum, Eger, 2003, 160–176.
- Pukánszky Béla: Gyermekkép, romantika, „romantikus gyermekkép”. In Sárkány Péter – Schwendtner Tibor (szerk.): *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*. Líceum, Eger, 2018, 37–51.

- Quante, Michael: *Személy*. Fordította Drimál István, szerk. Rózsa Erzsébet – Loboczky János, Líceum, Eger, 2010.
- Quante, Michael: *Személyes élet és emberi halál*. Fordította Juhász Anikó, szerk. Rózsa Erzsébet – Loboczky János, Líceum, Eger, 2010.
- Rátkai István – Gyimesi Alajos (összeáll.): *Az egri Ho Si Minh Főiskola tanárainak publikációi – Bibliográfia 1948–1980*. Eger, 1985, 229–239.
- Rózsa Erzsébet: Heller Ágnes antropológiája A reneszánsz ember című monográfiájában. In Loboczky János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXIII. EKTf Líceum, Eger, 1997, 41–62.
- Rózsa Erzsébet: Utak a személyes identitáshoz: Freud és Hegel. In Loboczky János (szerk.): *„Filozófiai diskurzusok” (Az Egerben 2002. június 6–7-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. EKF Líceum, Eger, 2003, 46–64.
- Rózsa Erzsébet: Az etika kiiktathatatlansága a modern medicinában – a hagyományos orvosi etikai, a biomedicinális etikai és bioetikai perspektívák metszéspontján. In Loboczky János (szerk.): *Új kihívások az etika oktatásában – filozófiai tradíciók és alternatív módszerek (Az Egerben, 2017. november 23–24-én megtartott tudományos konferencia előadásai)*. Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Tom. XLII. Sectio Philosophica. EKE Líceum, Eger, 2019, 89–106.
- Szabó Tibor: Gramsci morálfilozófiai elvei. In Loboczky János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből. (Az Egerben 1998. november 5–6-án megrendezett Filozófia és emberismeret című konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXV. Eger, 1999, 147–152.
- Sárkány Péter – Schwendtner Tibor (szerk.): *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*. Líceum, Eger, 2018.
- Sárkány Péter: A nevelésfilozófia útjai. In Schaffhauser Franz – Schwendtner Tibor (szerk.): *A magyar neveléstudomány és a filozófia*. L'Harmattan, Budapest, 2020, 187–197. Nevelésfilozófiai paradigmák.
- Sárkány Péter: A gondolkodás önzetlen felelőssége. In Loboczky János – Torma Anita – Vermes Katalin (szerk.): *Tudomány és megértés – Schwendtner Tibor 60. születésnapjára*. Líceum, Eger, 2022, 73–86.
- Schaffhauser, Franz – Schwendtner Tibor (szerk.): *Bildung – neveléstudományi és filozófiai megközelítések*. L'Harmattan, Budapest, 2020. Nevelésfilozófiai paradigmák.
- Schwendtner Tibor: Humboldt közoktatási reformjai emberképének fényében. In Sárkány Péter – Schwendtner Tibor (szerk.): *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*. Kiadó, Eger, 2018, 63–84.
- Schwendtner Tibor: Önazonosság és praxis Heideggernél. In Loboczky János (szerk.): *Teória és praxis. (Az Egerben, 2013. november 14–15-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XLI. EKF Líceum, Eger, 2014, 75–84.

- Semperger Tibor: Az idealizáció mint sajátos önálló gondolati eljárás. In *Az Egri HSM Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Nova ser. 14.* Eger, 1978, 7–29.
- Sike Sándor: Módszertani megjegyzések a tartalom és forma dialektikájának biológiai mozgásformán belüli vizsgálathoz. In Budai László (szerk.): *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, XVIII/5. Marxizmus–Leninizmus.* Eger, 1987, 19–32.
- Somos Róbert: Az etika patrisztikus értelmezése. In Loboczky János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből. (Az Egerben 1998. november 5–6-án megrendezett Filozófia és emberismeret című konferencia előadásai).* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXV. Eger, 1999, 9–16.
- Széplaky Gerda: Első előadása terápiairól. In Loboczky János (szerk.): *Teória és praxis. (Az Egerben, 2013. november 14–15-én megrendezett tudományos konferencia előadásai).* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XLI. EKF Líceum, Eger, 2014, 219–236.
- Szigeti Györgyné (szerk.): *A marxizmus-leninizmus oktatók publikációinak jegyzéke 1981–1985.* A Művelődési Minisztérium Társadalomtudományi és Kutatásszervezési Főosztály Marxizmus-Leninizmus Osztályának kiadványa, Budapest, 1987, 437–438.
- Szilvási Lajos: „Zénon, Arisztotelész, Hegel felfogásának lényege a mozgásról.” *Az Egri HSM Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Nova ser. 15.* Eger, 1979, 21–30.
- Thiel Katalin: A kierkegaard-i hatás néhány vonatkozása Hamvas Bélánál. In Töröcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a társadalomelmélet köréből.* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XX. Eger, 1991, 31–39.
- Thiel Katalin: A „lakozás” lényegéről (Reflexiók Heidegger néhány kései írásához). In Loboczky János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből.* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXIII. EKF Líceum, Eger, 1997, 15–28.
- Thiel Katalin: Maszkjáték és a bor. In Loboczky János (szerk.): *„Párbeszédben a világ sorsával” – Filozófia a globalizálódó világban (Az Egerben 2000. szeptember 28–29-én megrendezett tudományos konferencia előadásai).* EKF Líceum, Eger, 2001, 205–210.
- Thiel Katalin: A személyiségetikák oktatásának jelentősége az etikatanár képzésben. In Loboczky János (szerk.): *Új kihívások az etika oktatásában – filozófiai tradíciók és alternatív módszerek (Az Egerben, 2017. november 23–24-én megtartott tudományos konferencia előadásai).* Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Tom. XLII. Sectio Philosophica. EKE Líceum, Eger, 2019, 121–128.
- Torma Anita: Percepció és figyelem Husserl gondolkodásában. In Loboczky János – Torma Anita – Vermes Katalin (szerk.): *Tudomány és megértés – Schwendtner Tibor 60. születésnapjára.* Líceum, Eger, 2022, 197–206.
DOI: <https://doi.org/10.46403/Tudomanyesmegertes.2022.197>
- Toronyai Gábor: A sarkalatos erények szerepéről a nevelésben. In Sárkány Péter – Schwendtner Tibor (szerk.): *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban.* Líceum, Eger, 2018, 213–240.
- Tóth Balázsné: A Marxizmus-Leninizmus Tanszék. In Nagy József – Fekete Péter – Pelle Béla (szerk.): *Negyven éves az egri főiskola.* HSM TKF, Eger, 1988, 78–83.

- Tóth Balázsné: Adalékok Böhm Károly Axiológiájának neveléstani alapjaihoz. In Loboczky János – Koncsos Ferenc (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 2.* EKTF, Eger, 1993, 91–95.
- Tóth Vilmos: A köznapi tudat vizsgálatának fontosabb filozófiai előzményei.” *Az Egri HSM Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Nova ser.12.* Eger, 1974, 7-17.
- Tóth Vilmos: Tekintély és előítélet F. Bacon megközelítésében. In Karikó Sándor (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 3.* Szeged, 1994, 173–180.
- Törőcsik Miklós: „Záverý XIII. zjazdu MSRS a ich využitie vo vyučbe marxizmu-leninizmu. XXVII.Zjazd KSC vo výchovnovýu-covacej Práci.” *Zborník Ustavu Marxizmu-Leninizmu Pedagogickej Fakulty v Banskej Bystrici.* 1987, 204–214.
- Törőcsik Miklós: Milyen emancipációt? Egy 1843-as Marx-tanulmány időszerúsége. In Budai László (szerk.): *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis XVIII/5. Marxizmus–Leninizmus.* Eger, 1987, 73–83.
- Törőcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a társadalomelmélet köréből.* Egri TKF Tud. Közl. XIX:/I. Eger, 1989.
- Törőcsik Miklós: Valláselméleti kérdések a Gazdasági-filozófiai kéziratokban. In Törőcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a társadalomelmélet köréből.* Egri TKF Tud. Közl. XIX:/I. Eger, 1989, 29–50.
- Törőcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a társadalomelmélet köréből.* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XX. Eger, 1991.
- Törőcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből.* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXI. Eger, 1993.
- Törőcsik Miklós: Jóó Tibor. Gyökerek és elhatárolások. In Jakab András-Mester Béla (szerk.): *Jelen – Lét – Filozófiai tanulmányok 1.* Stúdió, Nyíregyháza, 1992, 75–86.
- Tyelcsarova, R. A.: A rock-kultúra zenei esztétikuma (tézisek). In Törőcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a társadalomelmélet köréből.* Egri TKF Tud. Közl. XIX:/I. Eger, 1989, 111–115.
- Tyelcsarova, R. A.: A képi analógiák konszenzusának alkalmazása M. M. Bahtyin kutatási módszerében (tézisek). In Törőcsik Miklós (szerk.): *Tanulmányok a társadalomelmélet köréből.* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XX. Eger, 1991, 27–30.
- Vajda Mihály: Miért a Nietzsche-reneszánsz? In Loboczky János (szerk.): *Európa Nietzsche után (Az Egerben 2004. június 4–5-én megrendezett tudományos konferencia előadásai).* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXII. EKF Líceum, Eger, 2005, 5–16.
- Vajda Mihály: Gondolkodók – mi végre? In Loboczky János (szerk.): *Költészet és gondolkodás (Az Egerben 2006. november 9–10-én megrendezett tudományos konferencia előadásai).* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXIV. EKF Líceum, Eger, 2007, 5–13.
- Vajda Mihály: Önformálás versus világalakítás. In Loboczky János (szerk.): *Teória és praxis. (Az Egerben, 2013. november 14–15-én megrendezett tudományos konferencia előadásai).* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XLI. EKF Líceum, Eger, 2014, 7–12.

- Vajda Mihály: Másság. In Loboczký János – Torma Anita – Vermes Katalin (szerk.): *Tudomány és megértés – Schwendtner Tibor 60. születésnapjára*. Líceum, Eger, 2022, 135–140. DOI: <https://doi.org/10.46403/Tudomanyesmegertes.2022.135>
- Valastyán Tamás: *Eredendő kiazmusok. A test mint a köztes világ fenoménje Borbély Szilárd költészetében*. In Loboczký János (szerk.): *Teória és praxis. (Az Egerben, 2013. november 14–15-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XLI. EKF Líceum, Eger, 2014, 237–246.
- Veres Ildikó: Hiány és titok. In Loboczký János (szerk.): *„Párbeszédben a világ sorsával” – Filozófia a globalizálódó világban (Az Egerben 2000. szeptember 28–29-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. EKF Líceum, Eger, 2001, 109–114.
- Veress Károly: A hermeneutika mint alkalmazott filozófia. In Loboczký János (szerk.): *„Párbeszédben a világ sorsával” – Filozófia a globalizálódó világban (Az Egerben 2000. szeptember 28–29-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. EKF Líceum, Eger, 2001, 125–132.
- Vermes Katalin: A Másik genealógiai perspektívája. In Loboczký János – Torma Anita – Vermes Katalin (szerk.): *Tudomány és megértés – Schwendtner Tibor 60. születésnapjára*. Líceum, Eger, 2022, 101–112. DOI: <https://doi.org/10.46403/Tudomanyesmegertes.2022.101>
- Weiss János: Társadalomszerveződési modellek a romantikában. In Loboczký János (szerk.): *Tanulmányok a filozófia köréből*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXIV. Eger, 1998, 7–28.
- Weiss János: A globalizáció aspektusai és a világtársadalom szükséglete. In Loboczký János (szerk.): *„Párbeszédben a világ sorsával” – Filozófia a globalizálódó világban (Az Egerben 2000. szeptember 28–29-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. EKF Líceum, Eger, 2001, 60–71.
- Weiss János: Adorno pedagógiai-felvilágosító programja és a diákmozgalmak. In Loboczký János (szerk.): *Az egyetlen eszméje az európai eszmetörténeti tradícióban (Az Egerben, 2010. november 11–12-én megrendezett tudományos konferencia előadásai)*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXVIII. EKF Líceum, Eger, 2011, 142–151.

SOMOS RÓBERT

A filozófiaoktatás és filozófusképzés negyven éve a pécsi bölcsészkaron, 1983–2023

A pécsi bölcsészkar filozófiai oktatás történetének fonalát az egyetemi képzés beindulásával, 1983-tól veszem fel. Jómagam ekkor költöztem Pécsre, és lettem tanársegéd az Irodalomtudományi Tanszéken, így amiről szólok, az részben személyes történet. Mindenesetre írásom intézménytörténeti tárgyú dolgozat kíván lenni, ennek megfelelően a szubjektív elemeket igyekeztem lehetőség szerint háttérbe szorítani.

Egyik jellegzetessége a huszadik századi pécsi felsőoktatásnak, hogy nem érvényesült benne kellő folyamatosság, és meglehetősen számos szervezeti változás töredezte a diszciplína szempontjából különösen kívánatos kontinuitást. Még a címben jelzett „pécsi bölcsészkar” megjelölés sem pontos, inkább csak hozzávetőleges jelzés kíván lenni.

Az előtörténet kapcsán összefoglalóan arra szorítkoznék, hogy 1923-tól 1940-ig, a második bécsi döntésig folyt bölcsészképzés a pozsonyi alapítású Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költöztetett universitásában. Utána az oktatók és a könyvtár nagy része Szegedre került, a szegedi tanerők pedig Kolozsvárra költöztek. A harmincas években már korábban is többször felmerült a pécsi egyetemi képzés megszüntetésének lehetősége, ám ez nem történt meg. Az akkori filozófiaoktatást jórészt Halasy-Nagy József (1885–1976) működése jelentette, aki 1921-ben meghívással került a Filozófiai Tanszékre, még a Pozsonyról 1918-ban elmenekülő Erzsébet Tudományegyetem budapesti, átmeneti időszakában. Halasy-Nagy Kornis Gyula (1885–1958) helyére érkezett, aki közben a budapesti egyetemre került rendes tanárnak. Halasy-Nagy József korrekt szakmai munkát végzett mind az adminisztratív vezetés, mind oktatás és tudomány terén. Magántanárként Fülep Lajos (1885–1970) is oktatott művészetfilozófiát Zengővárkonyból ingázva (1932–1940). Gyakornokként, 1935-től díjtalan tanársegédként Berky Imre (1902–1977) segítette a tanszék munkáját, aki Pauler Ákosról (1876–1933) írta a doktori dolgozatát: *Az igazság fogalma Pauler Ákos rendszerében* (1932). Berky ebben Somogyi Józseffel (1898–1948) polemizált Paulert védelmezve, és később Szegeden lett gyakorlógimnáziumi igazgató. Némileg volt köze a filozófiához Kerényi Károlynak (1897–1973) is, a pécsi bölcsészkar legnevesebb professzorának, aki azonban alapjában véve

kényszerű száműzetésnek tekintette a pécsi tanárságot, mindenekelőtt a színvonalas könyvtár és jelentősebb hallgatóság hiánya miatt. Meg kell azonban jegezni, hogy az antik filozófiatörténet terén tényleg világszínvonalat képviselő Ivánka Endre (1902–1974) tanári pályázata elbukott 1938-ban, bár a meghirdetett álláshely az Ókortörténelmi és Klasszikus Archeológiai Tanszéken volt és nem a Filozófiai Tanszéken. Összességében elmondható az, hogy nagyon szűk keresztmetszete volt a filozófiai képzésnek ebben az időben.

Az 1948-ban megalapított Pedagógiai Főiskola – ez később, 1992-ig Tanárképző Főiskola néven működött – filozófiaoktatás helyett inkább csak a marxista világnézet terjesztésével foglalkozott. A Marxizmus Leninizmus Tanszék alapítására 1959-ben került sor, és még a nyolcvanas években is hivatalos elvárás volt az ott működő oktatók irányában, hogy tagjai legyenek az MSZMP-nek. Vezetőoktatója, tanszékvezető, majd a rövid életű Társadalomelméleti Intézet vezetője 1990-es nyugdíjazásáig Fehér István volt (1927–1999), aki munkáit és akadémiai doktori dolgozatát a német kisebbség dél-dunántúli történetéről írta. A marxizmus képzés irányítója a filozófiai jellegű publikációval hasonlóképpen egyáltalán nem rendelkező Hajdú Miklós volt.

Komolyabb filozófiaoktatás az 1983-ban induló egyetemi szak, a művészet-tudomány szak keretei között kezdődött meg. Ismeretes módon a bölcsész egyetemi képzés beindításának fő motorjai Ormos Mária (1930–2019), Bécsy Tamás (1928–2006) és Szépe György (1931–2012) voltak. Ők mind szakmai, mind minisztériumi berkekben, mind pártvonalon, Aczél György (1917–1991) hathatós támogatását megszerezve sikeres szervezőmunkát folytattak. A fiatalabb korosztályból az irodalomtudomány területéről Bókay Antal, a nyelvészet, illetve kommunikációelmélet területéről Horányi Özséb voltak nagy segítségére Bécsynek és Szépének. A harmadik diszciplína, a történettudomány esetében Ormos Mária első számú segítője Polányi Imre (1925–1999) volt. Valójában a tanárképzés reformjaként, az egységes, azaz az általános iskola felsőbb osztályait és a négyéves középiskolát magában foglaló szisztéma működtetőit kívánták képezni új, ötéves tanulmányi időt megkövetelő rendszerben, ami természetesen egyetemi szintű végzettséget igényelt. Nem teljesen világos, hogy az igazi cél tényleg ez a tanárképzési reform volt, vagy pedig egyszerűen a bölcsészképzés újbóli meghonosítása Pécsen. Sok éves szakmai viták után sikerült beindítani az egyetemi szakokat, amelyek közül a művészet-tudomány és a magyar szak igényelt magasabb szintű filozófiai, művészetfilozófiai kompetenciát. Az esztétika, azaz a Bécsy Tamás által kiötlött „művészet-tudomány” megjelölésű diszciplína kitüntetett pozíciója a filozófiai szakmán belül Lukács György (1885–1971) működésével hozható kapcsolatba. Az esztétika szak koncepcióját Bécsy Tamás dolgozta ki, amelynek egyik sarkpontja épp Lukács György kései esztétikájának

az oktatási gyakorlatba történő átültetése volt. Bécsy Tamás maga évekig egy Lukácsot követő ontológiai drámaelmélet kidolgozásán munkálkodott. Ezen túl azonban súlyt helyezett arra, hogy a művészetet vizsgáló egyéb diszciplínák is helyet kapjanak a curriculumban: művészettörténet, művészetpszichológia, művészetszociológia, művelődéstörténet. Ezeket a – mondhatni – melléktárgyakat olyan neves szakemberek oktatták, mint Erős Ferenc (1946–2020), Csepeli György és Wessely Anna.

A művészettudomány és a magyar nyelv és irodalom szak hallgatóit oktató gárda az Irodalomtudományi Tanszék égisze alatt működött, és a szorosabb értelemben vett filozófia körében az esztétika és esztétikatörténet mellett a filozófiatörténet, történetfilozófia, vallásfilozófia diszciplínáinak művelői tanítottak itt, jórészt Budapestről lejáró, és igen nagy népszerűségnek örvendő oktatók: Kisbali László (1954–2009), Tatár György, Geréby György, Somlyó Bálint, később Bacsó Béla (1952–2024), Vidrányi Katalin (1945–1993), Perczel István és sokan mások. Az első évfolyamok végzőseiből kerültek ki azután a mai Esztétika Tanszék oktatói: Heidl György, Popovics Zoltán, Gálosi Adrienne, Horváth Károly, akik jelentős filozófiai, esztétikai, teológiatörténeti vagy éppen fordítói munkássággal rendelkeznek. Az esztétika és magyar szakos hallgatók filozófia óráit is nagyrészt mi láttuk el, miután Bécsy Tamás hosszas küzdelmek során kiharcolta azt, hogy ne a Marxizmus-Leninizmus Tanszék munkatársai tegyék ezt.

A filozófia szakos képzés egy másik irányból és másik vonalon szerveződött, immár a rendszerváltás után. 1989 után kézenfekvő módon merült fel a Marxizmus-Leninizmus Tanszék lecserélése Filozófia Tanszékre, sőt, a filozófia szakos képzés beindítása is jól beleilleszkedett az akkori felsőoktatási bumm dinamikájába. A legergikusabb szervezőmunkát ezen a téren Boros János végezte, mellette a régi marxizmus tanszék egyik vezető oktatója, Csizmadia Sándor (1947–2021) volt aktív organizátor. Ki kell emelni ezen a téren az 1992 és 1996 között dékáni tisztséget betöltő Horányi Özséb szerepét is, aki messzemenően támogatta a filozófia szakos képzés beindítását és később a működését is.

Magáról a filozófia szakos képzés beindításával kapcsolatos konkrét szervezőmunkáról nem rendelkezem pontos ismeretekkel. Erről Boros János tudna információkat adni, aki ténylegesen is a legnagyobb részt vállalta az ez irányú munkákban és küzdelmekben, és energikus aktivitása sikerrel is járt. Mindenesetre, még a filozófia szak beindítása előtt volt pár év, amikor egy keresztény szellemű filozófia szakos képzés megalapításán fáradozott Boros János, és meg is alakult 1991-ben a Keresztény Filozófiai Tanszék a katolikus teológiaprofesszor Nyíri Tamás (1920–1994) vezetésével. A hajlott korú és ekkor már betegeskedő Nyíri Tamás viszonylag hamar, 1992-ben távozott Pécsről, és a Keresztény

Filozófiai Tanszék jogutóda a Filozófiatörténeti Tanszék lett. Nyíri Tamás mellett fő hivatásként papi funkciókat betöltő kollégák is a Keresztény Filozófiai Tanszékre kerültek: Czigliányi Zsolt és Gesztesy András (1947–2018). Fontos intézménytörténeti adat, hogy 1992-ben lett önálló a Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, előtte Tanárképző Karként magában foglalta mind a természettudományos, mind a bölcsész tanszékeket.

1993-ban indult meg a filozófia szakos képzés. Ekkor a Filozófia Tanszék vezetését Csizmadia Sándor, a Filozófiatörténeti Tanszék irányítását Boros János végezte. Néhány évvel később a francia politikafilozófiára specializálódott Csizmadia Sándor egy újonnan alakult Politológia Tanszék vezetője lett, amely egy önálló, politológia szakos képzést indított el. Csizmadia pár esztendő múlva Pécsről Budapestre került a Közgazdaságtudományi Egyetemre. A Filozófia Tanszék élén őt Endreffy László (1944–2005) követte. A többéves külföldi tanulmányútra távozó Boros Jánostól átvéve, már 1994 szeptemberétől magam vezettem a Filozófiatörténeti Tanszéket, majd 1996-tól 1999-ig kinevezett tanszékvezetőként koordináltam a szakos képzést. Endreffy Zoltán súlyos balesete után a Filozófia Tanszék irányítását is végeztem. 1999-ben az egyetlen pályázó, Boros János lett a Filozófiatörténet Tanszék vezetője, a Filozófia Tanszék vezetését pedig Weiss János nyerte el.

A filozófia szakos képzést végző oktatói gárda nagyrészt újonnan belépő kollégákból került ki. Az Irodalom Tanszéken működő filozófus végzettségű oktatók közül csak jómagam jöttem át a Filozófiatörténet Tanszékre, a többiek, az úgynevezett „lejáró” tanárok távol tartották magukat az új szerveződéstől. Érezhettek némi kellemetlen nyomást a kar vezetése, a szerveződő filozófia tanszékek irányítói és az irodalom tanszékek vezetése részéről. Úgy tűnt, hogy az irodalomtudományi profil hangsúlyozása okán nekik esetleg új, más tanszékeken lenne a helyük – ekkor már a Bécsy-éra után vagyunk, az irodalomelmélet diszciplínájának gyors megerősödésével a művészetfilozófia is és az ezzel kapcsolatos területek és oktatók némileg háttérbe szorultak – ám a következő években az addig Budapestről lejárók közül lassan mindenki helyet talált magának az ELTE Bölcsészkarán.

A filozófia szakos képzés erős, és a mai létszámhoz képest nagy számú oktatóval indult, és a kilencvenes évek egyértelműen a folyamatos fejlődés időszaka volt. Nappali és levelezős tagozatú képzéssel egyaránt rendelkezett.

Egyfajta tetőpontot jelentett a Filozófia Doktori Iskola létesítése 2002-ben, Boros János vezetésével, és az ezt követő évtized. A Filozófia Doktori Iskola három programjának vezetői a Boros János, Nyíri Kristóf és Weiss János voltak. Magam 2007-ben nyertem bebocsáttatást a Boros János vezette doktori iskolába, 2010-től a távozó Nyíri Kristóf kényszerű pótlását láttam el programvezetőként,

majd 2018-ben kiléptem a doktori iskolából. Rövid idő múlva Weiss János is elhagyta a filozófiai doktori iskolát.

A filozófia szakon dolgozó oktatói kör magját a már régebben itt lévő helyi erőkhöz túl – akik közül pár éven belül többen más tanszékre vagy az élet más területére kerültek, mint Czirják József, Bátai Lajos – egyrészt pályakezdő tehetséges filozófusok alkották, mint Bretter Zoltán, Kun László, Keszthelyi András – ők később a Politológia Tanszékre mentek át – és az újonnan érkezettek képeztek. Utána más karról is érkezett igen jelentős erősítés Weiss János személyében, aki később tanszékvezetőként is működött, és máig meghatározó alakja a pécsi filozófusképzésnek. Olyan emblemikus tudósok is megfordultak Pécsen, mint Szabó Árpád (1913–2001), Nyíri Kristóf, sok évig idejáró oktató legendák, mint Munkácsy Gyula (1928–2009), a középgenerációt képviselte Endreffy Zoltán, aki tanszékvezetőként is működött a kilencvenes években, de számos jó nevű kolléga dolgozott itt rövidebb-hosszabb ideig: nyugdíjazásáig Krokovay Zsolt és Tarnay László és évekig Tillmann József. Évekig oktatott még filozófiát, filozófiatörténetet és logikát Pécssett Betegh Gábor, Áron László, Babits Antal, Borbély Gábor, Pólos László.

A kilencvenes években a curriculum szolid és igényes volt, eleve tanegység rendszerű, némileg megelőzve az országos kreditrendszer bevezetését. Féléves ógörög és latin nyelvi bevezető kurzusok, egyéb idegennyelvi szövegolvasó kurzusok, megfelelő logikai alapozás mellett a főbb filozófiai diszciplínák képezték a törzsanyagot: filozófiatörténet, ismeretelmélet, tudományfilozófia, ontológia, etika, esztétika, nyelvfilozófia, társadalom- és politikafilozófia. A tanegységalapú szerkezet lehetővé tette a más tanszékek oktatói által jegyzett releváns kurzusok akkreditálását is, tehát egy viszonylag széles körű órakínálatból választhatott a hallgatóság, amelynek száma évfolyamonként tíz és húsz között mozgott a virágkornak tekinthető kilencvenes és kétezres években.

Nem csupán a tanegységrendszer bevezetése volt újszerű Pécssett. A tanterv kapcsán az eredeti elképzelés egy három plusz két éves rendszer kialakítása volt, amelyben az első három év állt volna rendelkezésre az alapozó szakasz számára, amelyben a filozófiatörténeti blokk a XIX. század második feléig jut, és egy szisztematikus blokk kínálja az alapvető ismereteket az ismeretelmélet, tudományfilozófia, etika, esztétika, nyelvfilozófia, társadalom- és politikafilozófia területéről. A negyedik és ötödik év a jelenkori filozófia diskurzusaival ismerttet meg, és ez a specializálódás ideje. Formálisan ugyan nem kapott teret a három plusz két éves képzési forma még ekkor – jóllehet komoly hasonlóságot mutatott a később Bologna-szisztémával, azzal a különbséggel, hogy nem adott volna külön alap- és mesterszakos diplomát –, valójában azonban tartalmilag mégis megvalósult. Megjegyzem, a kilencvenes évek elején úgy tűnt, hogy a leendő

felsőoktatási törvény is egy három plusz öt éves képzési formát fog előírni. A kétszatos curriculum ugyan nem valósult meg, ez azonban nem jelentette azt, hogy lényegesen változtatni kellett volna az eredeti elképzeléseken. Az első három év programja meglehetősen kötött volt, a hallgatói szabadság lényegében a tantárgyakon belül a szabad tanárválasztásra korlátozódott, míg a negyedik és ötödik év valóban a szabad és önálló munka számára adott lehetőséget. A három tantárgycsoportot (filozófiatörténet, szisztematikus filozófia és választott szakstúdiumok) szigorlatok zárták le.

A későbbi években többször változott a tanterv, jelentősen csökkent a kötelező tanórák száma, a korábbi kötelező tárgyak közül több is megszűnt. Elmondható, hogy összességében könnyebben teljesíthetővé vált a követelményrendszer. Ez a folyamat párhuzamos volt azzal, hogy amíg korábban komoly szelekció érvényesült a filozófia szakra jelentkezők körében, addig ma már erről nem nagyon lehet beszélni. Ezzel némileg ellentétes tendencia az új képzési formák elburjánzása.

A kilencvenes években és az új évezred első évtizedében a kötelező és választható tanórák mellett számos egyéb szakmai program létezett; konferenciák, kutatási projektek, vendégelőadók. Ezen a téren is Boros János volt az első számú kezdeményező, aki kiváló konferenciaszervező tevékenységével – mondhatni – feltette Pécsen a nemzetközi filozófia térképére. Az ő szervezése nyomán tartott Pécsen előadásokat Jacques Derrida, Richard Rorty, Jürgen Habermas, Robert Brandom, Julius Moravcsik és sokan mások. Boros János évenként szervezett Lukács-konferenciákat, kollokviumokat a magyar akadémikus filozófusokról, Heller Ágnesről, Vajda Mihályról, Nyíri Kristófról. Természetesen más területeken, más szervezésben is élénk filozófiai élet folyt Pécsen, de az igazi iniciatívát és jelentősebb kisugárzást eredményező rendezvények szervezését Boros János tevékenysége jelentette.

Filozófus hallgatóink miatt nem kellett és most sem kell szégyenkeznünk. Az elsők közül többen ma már kollégák, sőt, a tanszék meghatározó tanerői, Bagi Zsolt, Pete Krisztián, Kocsis László. Mások más egyetemeken látnak el oktatói feladatot, vagy dolgoznak kutatóintézetekben. Annak idején, de még a közelmúltban is számos hallgatónk szerepelt kiválóan az OTDK rendezvényein.

Elmondható tehát az, hogy Pécsen jelentős filozófiai oktatás létezett az egyetem bölcsészkarának égisze alatt. Mégis, a történetnek nemcsak korai időszaka, közepe – azaz az *akméje*, virágkora – van, volt, hanem valamilyen értelemben a hanyatló szakasza is kitapintható – véleményem szerint egyértelműen ezt éljük most. Kimondhatjuk, hogy nyilvánvaló módon megakadt a doktori képzés, hiszen akkreditációja elbukott. A doktori iskola Boros Jánosnak a bölcsészkarról Szekszárdra való távozása után a szekszárdi karra került, pontosabban

a szekszárdi és pécsi képzőhelyű Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vitékfejlesztési Karra, amelynek dékánja jelenleg Szécsi Gábor filozófus. Ez a kar egy meglehetősen furcsa alakulat, eredetileg a Bölcsészkarból kivált, a kiválást kierőszaolól, Koltai Dénes (1947–2022), – korábban Pécs utolsó MSZMP párttitkára – által gründolt, elsősorban felnőttképzéssel és egyéb, üzleti szempontból jövedelmező, országos hálózattal rendelkező szervezet volt, amely a változó viszonyok miatt később elveszítette ezt a különösen jövedelmező voltát, és így aztán egyesülni kényszerült az integráció során Pécshez csatolt szekszárdi Tanítóképzővel. Ismét jónéhány év múlva innen bizonyos képzések átkerültek a bölcsészkarra. Az azóta nyugdíjba vonult és emeritált Boros János ide vitte át a doktori iskolát, amelyben a bölcsészkar oktatói közül néhányan ma is témavezetők.

A doktori iskola – jórészt akkreditációs – problémája tulajdonképpen eltörpül azon gond mellett, hogy jó pár éve nem tudjuk folyamatos módon, évről-évre beindítani a filozófia mesterszakot. Ez hosszabb távon – hacsak nem történik valamilyen különösen szerencsés fordulat – tényleg megpecsételheti a szakmai szempontból komolyabb pécsi filozófusképzés sorsát.

Úgy tűnik, két lassan ható méreg és két gyors változás rendítette meg a képzésünket. Az előbbi egyike a tőlünk független kedvezőtlen demográfiai és leszakadó térségi helyzet, a másik pedig a filozófia oktatásának kormányzati szinten történő folyamatos háttérbe szorítása, a középiskolákból való lassú kiszorítása, amely kéz a kézben jár a közvetlen világnézeti tartalmakat előtérbe állítani kívánó tantárgyak előnyben részesítésével (hittan, etika), holott több mint száz évvel ezelőtt létezett már a magyar gimnáziumi oktatásban a logika és pszichológia tudományára támaszkodó, arra alapozó, a tudományok irányában orientálódó, magas szintű filozófia oktatás. És most itt nem is szükséges értekezni a mai magyar oktatásirányítás eleve diszfunkcionális minisztériumi szerkezetéről és az oktatásügy siralmas állapotáról általában.

Az ehhez a két lassan ható méreghez kapcsolódó, negatív hatásokkal járó gyors változások egyike sem szándékos kártevés, hanem elkerülhetetlen adottság. Az első a Bologna-rendszerű képzés. Magam 2006 és 2009 között pécsi bölcsészdekanként részt vettem a Bologna-rendszert kiformáló tárgyalásokban és magának a képzésnek a bevezetésében a karunkon. A nemzetközi felsőoktatási szisztémának ez a kétségtelenül hallgatóbarát eleme nyilvánvaló módon jelentős hátrányt okoz a kisebb vidéki egyetemeknek. Egyfelől számos hallgató fejezi be tanulmányait az alapszakos diploma megszerzésével – sokkal több, mint azt gondolni lehetett vagy gondoltuk a Bologna-rendszer bevezetésekor. Másfelől az eleve problematikus, többünk által sikertelenül opponált „szabad bölcsész” elnevezésű és voltaképpen maradékelven alapuló szakról spontán

módon orientálódnak Budapest felé azok a hallgatók, akik mesterszakos diplomát szeretnének szerezni. Így pedig lassan elfogy az utánpótlás, nem lehet minden évben filozófia mesterszakot elindítani sem nappali sem levelezős képzési formában.

A másik negatív hatású gyors változás – és ez az én saját véleményem – az integráció a Pécsi Orvosegyetemmel, amelyre 2000-ben került sor. Ezt sem gondolnám szándékos kártevésnek, mert a klinikák sajátos helyzete miatt valóban problematikus volt az a kétosztatú irányítási rendszer, ami az Oktatási Minisztérium és Egészségügyi Minisztérium külön-külön fennhatósága alá rendelte ezt a területet, bár a mai struktúrához képest az még mindig észszerűbb volt. Jóllehet Pécsen az integráció folyamatának elején az orvosi oldal hátrányos helyzetbe került a többi egyetemi kar számszerű többsége miatt a szenátusban, az évek során összességében fordult a kocka, és az egészségügy hiányos finanszírozása erősen kihatott a többi pécsi egyetemi kar helyzetére, mégpedig negatív irányban. Egy példa a kétezres évek második feléből: Bizonytalan vagy kevésbé bizonytalan kormányzati ígéretekkel a tarsolyában Papp Lajos professzor, a kiváló szívsebész specialista kieszközölte a rektori vezetésnél és a szenátusnál a Klinika Szívcentrumának megépítését és egy egész ellátórendszer megszervezését. Mindez pénzügyileg keresztfinanszírozás révén, alapvetően a többi kar kontójára történt. Mégsem lehetett igazán szavunk, hiszen életéről volt szó. Tény az, hogy néhány év alatt egész Dél-Dunántúlon a szívroham következtében történő elhalálozás a korábbinak a felére esett vissza.

Az Orvosi Egyetemmel való integráció után a bölcsészkar pénzügyi egyenlege szinte mindig negatív volt, konszolidációs intézkedések megtételére köteleztek minket. Ez akkor is így volt, amikor a mostaninál nagyságrendekkel több hallgatónk volt. A folyamatos megszorítások eredménye volt a két filozófia tanszék egyikének megszüntetése, a virágkor idején működő oktatói létszám harmadára csökkentése, a kutatási, publikálási, konferenciaszervezési források elapadása. Az intézetesedést, amelynek során a Filozófia Tanszék, az Esztétika Tanszék és az újonnan alakult Filmtudományi Tanszék intézetté integrálódott, önmagában nem tekinthetjük a hanyatlás jelének, ám a tanszéki és intézeti minimális saját pénzügyi mozgásterének megszűnését mindenképpen negatív jelenségként könyvelhetjük el. Az is teljességgel világos, hogy az alapítványosodás káros a bölcsészettudomány, és benne a filozófia számára, és az Universitas Quinqueecclesiensis Alapítvány nem éppen Európa-konform kuratóriumi struktúrája és meglehetősen furcsa összetételű kuratóriuma eddig nem sok megértést tanúsított irántunk.

Néhány menekülési útvonal megmaradt, ilyen a külföldi hallgatók oktatása, amelyet intézeti szinten Gálosi Adrienne koordinál, vagy az etikatanári képzés

diszciplináris részének működtetése. Ez utóbbi beindítását és a program összeállítását Bertók Rózsa kollégánk kezdeményezte, jelenleg a szakfelelős Görföl Tibor. A szabad bölcsész alapszakon belül továbbra is működtethető egy filozófia specializáció. Ha nem is minden évben, de még működőképes a filozófia mesterszak. Az oktatóink a levelezős képzésben is egyre több munkát fejtenek ki, mégpedig egyre differenciáltabb képzési struktúrában. A meglévő oktatói, kutatói bázis továbbra is létezik, azaz a kollégák végzik a munkájukat, értékes publikációk, komoly szakmai eredmények születnek. Mégis, összességében a bölcsészkar filozófia szakos egyetemi képzésnek nem látszik a megnyugtató jövője, tehát valószínűleg meg kell elégedni azzal, hogy egyfajta kiegészítő tevékenységet fejtünk ki más szakok curriculumához illeszkedve, és a magunk számára adott tanács: *cultivons notre jardin*, műveljük kertjeinket. És ez még az optimista verzió!

JOGBÖLCSELET ÉS
POLITIKAFILOZÓFIA

SZABADFALVI JÓZSEF

Szembenézés vagy leszámolás a magyar polgári jogbölcseleti tradícióval?¹

A hazai jogbölcseleti gondolkodás 1945 után új korszakhatárhoz ért.² A korabeli magyar jogtudós társadalom ekkor még nem sokat sejtett a világpolitika, illetve az európai status quo-ban bekövetkezett változások következményeiről. Jogfilozófusaink jelentős része rektori, dékáni, illetve parlamenti képviselői és egyéb közmegbízásokat vállalva, korábban alig tapasztalt közéleti aktivitást tanúsítva, egy demokratikus Magyarországért és egy megújítandó (jogi) felsőoktatás kialakításáért tevékenykedett. A háború utáni hetek, hónapok kezdeti felhőtlen lelkesedése azonban nem sokáig tartott. A politikai történések baljós árnyai előrevetítették a közéleti mozgástér folyamatos szűkülését, majd a „fordulat évének” eljöveteletét. Moór Gyula (1888–1950) a két világháború közötti korszak hazai jogfilozófiai gondolkodásának „representatív man”-je³ közéleti szerepvállalása, majd romló egészségi állapota, illetve 1948 végi kényszernyugdíjaztatása folytán végleg eltávolodott a jogelmélet művelésétől. Minden bizonnyal 1950 elején bekövetkezett halála „mentette meg” a későbbi esetleges retorzióktól. Az ekkor alkotói teljében lévő Horváth Barna (1896–1973),⁴ a szegedi jogi kar jogfilozófia professzora – aki konszolidált időkben a budapesti

¹ E tanulmány rövidebb változatban megjelent: Szabadfalvi József: „Leszámolás a magyar polgári jogbölcseleti tradícióval.” *Magyar Szemle*, Új folyam XXXII., 2023/7–8, 24–37.

² Lásd Szabadfalvi József: „Megújulás és tradíció. A magyar jogbölcseleti tradíció szerepe a jogi gondolkodás megújításában.” *Világosság*, XL. évf., 1999, 55–69; Bibó István és a szegedi iskola. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 166–187; „Viszony az elődökhöz. A marxista jogelmélet reflexiói a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról.” *Világosság*, XLV. évf., 2004/4, 5–21.

³ E megnevezést Horváth Barna használta Moór Gyulára egy 1923-ban írt recenziójában. Vö. Horváth Barna: „Az új magyar jogfilozófia.” *Keresztény Politika*, II. évf., 1923/3, 153. Moór Gyuláról lásd bővebben: Szabadfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Osiris-Századvég, Budapest, 1994; „A napi politika rontó viharai” – Moór Gyula közéleti-politikai szerepvállalása az 1930-as és 1940-es években. In Papp Gábor (szerk.): *Konzervatív gondolkodók a két világháború között*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016, 69–98.

⁴ Horváth Barnáról lásd bővebben H. Szilágyi István: *Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében*. In *Portrészlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bibo Kiadó, Miskolc, 1995, 211–266; Zsidai Ágnes: *A tiszta jogszociológia. Horváth Barna szinoptikus jogbölcselete*. Szent István Társulat, Budapest, 2008; Cs. Kiss Lajos: *Emlékezés Horváth Barnára (1896–1973)*. In *A szegedi jogbölcseleti iskola. Horváth Barna emlékkönyv*. (Szerk. Révész Béla) Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017, 11–33.

Moór-tanszék jogos várományosa lett volna – 1949 legvégén emigrálásra kényszerült. Rövid ausztriai tartózkodás után az Újvilágban próbált szerencsét.

A „fordulat évét” követő események az itthon maradt tanítványok életében is alapvető változásokat hoztak. A háború után szegedi professzori kinevezést kapó Szabó Józsefet (1909–1992)⁵ és Bibó Istvánt (1911–1979)⁶ egyik pillanatról a másikra megfosztották katedrájuktól. Sőt Szabót – sikertelen disszidálási kísérletét követően – két és fél éves börtönbüntetésre ítélték, s csupán 1956-ban helyezték vissza egyetemi állásába, de 1960-ban – 51 évesen – végleg nyugdíjazták. Hasonlóan derékba tört Bibó – Moór és Horváth mellett a hazai tudós társaság tagjának – felívelő tudományos karrierje is. Az 1956-os politikai szerepvállalását követő börtönéveket leszámítva nyugdíjba vonulásáig könyvtárosként tevékenykedhetett. Mások, mint például Losonczy István (1908–1980)⁷ a pécsi jogi karon kényszerű pályamódosítást hajtott végre, s a jogfilozófia helyett a büntetőjog professzora lett. Ugyanitt kell megemlíteni Solt (Scholz) Kornélt (1917–2002),⁸ aki mestere, Moór ajánlásával 1948-ban jó esélyekkel pályázott a debreceni egyetem jogfilozófiai katedrájára, de az ígéretes egyetemi karrier helyett gyakorló jogászként, a Fővárosi Bíróság bírájaként élte le életét, bár a későbbiekben még számos elméleti tanulmányt publikált, valamint Horváth egyik kései tanítványát, Bolgár Verát (1913–2003),⁹ aki – követve professzorát az emigrációba – a michigani egyetem jogi karának összehasonlító jogot művelő egyetemi tanáráként futott be jelentős szakmai karriert.

A második világháború vége nemcsak a polgári jogelmélet képviselői számára jelentett korszakhatárt, hanem egyben a hazai marxista vagy helyesebben „marxizáló” jogszemlélet hivatalos fellépésének is az időszaka. A kezdeti tapintatosságot igen hamar fölváltotta az öntudatos hangnemben fogalmazó, egyetlen igazságot ismerő retorika. Az idehaza addig meglehetősen ismeretlen – az 1950-es évek elejétől a magyar jogtudomány, azon belül az állam- és jogelmélet

⁵ Szabó Józsefről lásd bővebben Szabadfalvi József: „Egy derékba tört életmű margojára: Szabó József jogbölcseleti munkássága.” *Jogtudományi Közöny*, LIII. évf., 1998/12, 493–504; Révész Béla (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...” *Szabó József emlékkönyv*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014.

⁶ Bibó István jogbölcseleti munkásságáról lásd bővebben Szabadfalvi József: „»Coactus tamen volui!« – Bibó István jogbölcseleti munkássága.” *Forrás*, XXVII. évf., 1995/12, 13–21; H. Szilágyi István: *Etika, jog, politika*. Bibó István (1911–1979). In *Portrévázlatok...* 267–310; Zsidai Ágnes: *Jogbölcseleti torzó*. *Bibó István jogelméletének rekonstrukciója*. Szent István Társulat, Budapest, 2008.

⁷ Losonczy István jogbölcseleti munkásságáról lásd bővebben Szabadfalvi József: „Kísérlet egy »realista jogfilozófiai rendszer« megalkotására – Losonczy István jogbölcseleti munkássága.” *Állam- és Jogtudomány*, LV. évf., 2014/3, 22–35.

⁸ Solt Kornél munkásságáról lásd Szabadfalvi József: „In memoriam Solt Kornél (1917–2002).” *Jogtudományi Közöny*, LVII. évf., 2002/11–12, 506–507.

⁹ Bolgár Vera életéről és munkásságáról lásd: „Academy membership for Dr. Bolgar.” *Law Quadrangle Notes*, 1982. vol. 27, no. 3–4, 3–5; Conard, Alfred F.: „Vera Bolgar (1913–2003).” *The American Journal of Comparative Law*, 2004. vol. 52, no. 5, 5–7.

megkerülhetetlen alakjává váló – Szabó Imre (1912–1991)¹⁰ 1946 januárjában tette közzé a háború utáni első írását a *Jogtudományi Közönyben*,¹¹ amelyben Moór – néhány hónappal korábban megjelent – *A jogbölcsélet problémái*¹² című munkáját ismertette.¹³ Bevezető fejtegetéseiben elismerően szól a „komoly tudósnak” nevezett szerző művéről. Szabó szerint a könyv „miniatűr összképe a jogbölcsületnek, történetének és mai állásának, felvetett problémáinak”, majd megállapítja:

„A kitűnő tanulmánynak tartalmi mondanivalói mellett objektív jelentősége is van: mint jelenség, mint felfogás, jellemzi a magyar jogbölcsületet is, megmutatja azokat a kérdéseket, amelyek a magyar jogbölcselőket foglalkoztatják. Ilyen szempontból úgy is fel lehet fogni ezt a tanulmányt mint a magyar jogbölcsület álláspontjának objektív megnyilatkozásait egy tudományos szempontból is nyilván lezáruló korszak végén, illetőleg egy új korszak küszöbén.”¹⁴

¹⁰ Szabó Imre a hazai „hivatalos” marxista jogelmélet megteremtője és első számú alakja a kárpátaljai Beregszászon született még az Osztrák–Magyar Monarchia idején, majd gyermekkorát ugyanott, az időközben létrejött Csehszlovákia fennhatósága alatt töltötte. Jogi tanulmányait a prágai Károly Egyetemen végezte, ahol 1936 és 1937 között Hans Kelsen is tanított. 1935–1939 között Munkácson volt ügyvédjelölt, majd 1939–1943 között egy helyi közjegyzőnél magánalkalmazottként dolgozott. Szovjetbarátság vádjával internálták, illetve 1941-ben rendőri felügyelet alá helyezték. 1942-ben egy különleges büntetőszázzaddal a keleti frontra vezényelték, de betegsége miatt 1944-ben leszerelték. 1945 után Magyarországon az Igazságügyi Minisztérium tisztviselője lett. 1949-től az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi tanára, 1949 és 1955 között az Állam- és Jogelméleti Tanszék vezetője, majd az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének 1955–1982 között igazgatója volt. 1949-ben az Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1956-ban rendes tagja lett; 1960–1970 között az akadémia főtitkárhelyettese, 1970-től 1976-ig alelnöke volt.

Szabó Imre életéről és munkásságáról lásd H. J. [Halász József]: „Szabó Imre.” *Jogtudományi Közöny*, XLVI. évf., 1991/3–4, 88–89; Peschka Vilmos: „Szabó Imre 1912–1991.” *Magyar Tudomány*, XCVIII. évf., 1991/12, 1521–1522; Pokol Béla: „A magyar jogelmélet állapotáról.” *Magyar Tudomány*, XCIX. évf., 1992/11, 1325–1329; Nagy J. Endre: „Szabó Imre – avagy: az absztrakt normativizmus.” *Tolle lege. Jog- és társadalomelméleti folyóirat*, I. évf., 2011/1; Szilágyi Péter: „Szabó Imre szocialista normativizmusa. Ideológiai kritikái adalékok.” *Világosság*, XLV. évf., 2004/4, 23–33; Szabó Miklós: „Defensor dogmatis. Szabó Imre jogontologizáló kísérlete.” *Világosság*, XLV. évf. (2004) 4. sz, 35–48; Szabó Miklós: *Jogelmélet és jogszociológia*. In Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Hvg-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2015, 494–501; Szabadfalvi József: *A magyar jogbölcséleti gondolkodás története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2024, 338–354, 356–366.

¹¹ Vö. Szabó Imre *irodalmi munkássága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 42.

¹² Moór Gyula: *A jogbölcsélet problémái*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1945.

¹³ Szabó Imre: „A jogbölcsélet problémái (Moór Gyula tanulmánya).” *Jogtudományi Közöny*, Új folyam I. évf., 1946/1–2, 39–40.

¹⁴ Uo. 39.

Szabó ekkor még burkolt formában sem utal a marxizmus nyújtotta új lehetőségekre, sőt talán némi meglepetésre a jogszociológiához való „közeledést” említi, mely a „realitáshoz a német elméleteknél lényegesen közelebbjaro magyarázatot” nyújthat a modern jogfilozófiában.

A *Jogtudományi Közlöny* következő, 1946 februárjában megjelenő számában Szebenyi Endre (1912–1950) – aki Rajk László mellett belügyminisztériumi államtitkárként, majd a Rajk-per halálra ítélt és kivégzett vádlottjaként vált ismertté – egy nem sokkal korábban megjelent Moór tanulmány demokrácia és jog kapcsolatára vonatkozó megállapítását vette górcső alá. Míg Moór a jog uralmának pusztá tényében a demokrácia „minimális megvalósulását” látta, addig Szebenyi a hazai jogirodalomban lényegében elsőként marxianus kritikát megfogalmazva megállapítja, hogy ez a kijelentés csak a forma és tartalom valójában „megengedhetetlen” különválasztásán alapulhat, mely alkalmas lehet az osztályszempontok figyelmen kívül hagyására.¹⁵ Szebenyi világossá teszi a két „világnézeti” kiindulópont összeegyeztethetlenségét és a moóri megközelítés meghaladásának szükségességét.

Az idők változását jelzi Szabó 1948 decemberében közzétett *A marxista jogszemlélet előkérdéseihez* című programadó írása, melyben a marxista szemléletmód és a szovjet szocialista tudományosság melletti nyílt elkötelezettségével először találkozhatunk:

„[F]elhasználjuk a szovjet tudósok által gyűjtött tapasztalatokat, s tanulunk munkáikból; küzdelmünkben rájuk támaszkodunk, segítségüket érezzük; a harcot azonban, melyet a szocialista tudomány hazai begyökerezéséért folytatunk, magunknak kell megvívunk. [...] Ahogyan az új magyar társadalom küzd a múlt ellen a jövő építéséért, úgy kell küzdenünk nekünk is, hogy legyőzzük a körülöttünk és bennünk is még élő múlt tudományát, a polgári tudományt és jogtudományt.”¹⁶

E célkitűzés konkrét feladatainak meghatározásakor a marxista jogszemlélet kialakításának elengedhetetlen feltételeként említi Szabó a polgári jogtudomány és annak eredményeihez való viszony vonatkozásában kialakítandó álláspontonról, hogy

¹⁵ Szebenyi Endre: „A jog léte és a demokrácia.” *Jogtudományi Közlöny*, Új folyam, I. évf., 1946/3–4, 61. (Reflexió Moór Gyula: „Demokrácia és világnézet.” uo. 1–2. számában közreadott írására.)

¹⁶ Szabó Imre: „A marxista jogszemlélet előkérdéseihez.” *Jogtudományi Közlöny*, Új folyam, III. évf., 1948/23, 439.

„[a] marxista tudomány harcos tudomány, amely a polgári tudománnyal folytatott vitájában erősödik és nő naggyá. A polgári tudomány és a polgári jogtudomány, amely alól nálunk egyre inkább kicsúszik a talaj, bizonyos vonatkozásokban még itt él körülöttünk, könyvekben és fejekben, sőt az egyetemi katedrákon is. Ez ellen küzdenünk kell, küzdenünk a tudományos kritika fegyverével.”¹⁷

– írta mindezt Moór kényszernyugdíjaztatása, illetve budapesti katedrájának elfoglalása idején.

Mindamellettt Szabó nagyfokú óvatosságra inti a marxista jogtudósokat, különösen a jogelmélet művelőit, s megállapítja, hogy a jogelmélet éppúgy „párttudomány”, mint a gazdaságtan. Lenint parafrázálva kijelöli a marxista jogelmélet – előítéletektől sem mentes – kiindulópontját, miszerint a polgári jogfilozófusok a „tőkésosztály tudós segédei”, akiknek egyetlen egy szavát sem szabad elhinni.¹⁸ E mondatok már egy másik Szabót sejtetnek, 1945/46-hoz képest szembeötlő a szemléletmódbeli változás. Alig telt el három év, és a magát marxistának nevező jogelmélet mindent elsöprően győzedelmeskedik a „polgárinak”, sőt „burzsoának” elkeresztelt jogbölcsélet fölött.

Az új hatalom és kiszolgálói a jogelmélet terén minden tőlük telhetőt megtettek, hogy a marxista felfogással össze nem egyeztethető „burzsoá” nézetekkel végérvényesen leszámoljanak. Vas Tibor (1911–1981) – Bibó egykori gimnazista osztálytársa, majd egyetemi évfolyamtársa, aki Horváth tanítványi köréhez, az ún. szegedi iskolához tartozott, és még egy bő évtizeddel korábban mestere gondolatain lelkesülve kritizálta a kelsen-i jogtant – elsőik között fordított hátat egykori jótévőinek, akiknek a háború alatti származása miatti hátrányos megkülönböztetés alóli mentesülést, majd a háború után a magántanári habilitációt köszönhetette.¹⁹ Vas 1950 januárjában *A burzsoá jogfogalom meghatározásának marxista bírálata* című írásával tette le névjegyét a hazai jogelméletben. Tanulmányában a közismert marxi tételek tükrében mondott véleményt többek között Aquinói Szent Tamás, Grotius, Kant, Austin, Stammler, Jhering, Somló, Holmes, Kelsen társaságában Moór jogkoncepciójának lényegéről, melyről megállapítja, hogy az nem más, mint a „burzsoá osztály hatalmának eszmei alátámasztása”. Vas szerint Moór „legerősebb társadalmi hatalomra és a keresztyén

¹⁷ Uo. 441.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Lásd erről bővebben Szabadfalvi József: „Damnatio memoriae – arcképvázlat Vas Tibor jogfilozófusról.” *Állam- és Jogtudomány*, XLVII. évf., 2006/1, 145–152.

etikára” való hivatkozása éppen a jog osztályjellegét „ködösíti el”.²⁰ Hasonló érveléssel találkozunk 1955-ben a Vas szerkesztette – Antalffy György, Halász Pál, Szabó Imre, Vas Tibor nevével fémjelzett „munkaközösség” által írt *Állam- és jogelmélet* című egyetemi jegyzetben. A Horváthra vonatkozó – feltehetően Vas által írt – szövegrészben a következőket olvashatjuk: „Rendkívül bonyolultan tárgyalja a jogelmélet kérdéseit, s végeredményben nem megvilágítja, hanem összekuszálja a problémákat. Ez a jogbizonytalanságot, a bírói önkényt segíti elő, így az imperializmus, fináncőke szolgálatában áll.”²¹ Az egykori tanítvány pálfordulása, mestere és egyben önnön múltjának ilyen módon való megtagadása ebben a korszakban sajnálatosan a tudomány világában nem volt példa nélküli.

Az 1950-es évek elején – a korabeli tudománypolitika alakítói – elérkezettnek látták az időt, hogy a második világháború előtti magyar jogbölcseleti tradíciót végérvényesen újraértékeljék.²² Ennek szimbolikus műve volt Szabó *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* című 1955-ben megjelent könyve.²³ Az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott – 1956-ban Kossuth-díjjal jutalmazott²⁴ – monográfia végképp kijelölte a hazai polgári jogbölcseleti hagyomány megítélésének sarokpontjait.²⁵ A szerző csupán az elmúlt századforduló

²⁰ Vas Tibor: „A burzsoá jogfogalom meghatározásának marxista bírálata.” *Jogtudományi Közlöny*, V. évf., 1950/1–2, 6. (Szinte szó szerint ugyanezt olvashatjuk a Szabó Imre szerkesztette 1961-ben napvilágot látott *Állam- és jogelmélet* című, az állam- és jogtudományi karoknak írt, Vas Tibor által készített jegyzet első füzetében. Vö. Antalffy György – Halász Pál – Szabó Imre – Vas Tibor: *Állam- és jogelmélet*. I. füzet. [Írta: Vas Tibor] Budapest, 1961, 48–49.)

²¹ Vas Tibor (szerk.): *Állam- és jogelmélet*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Felsőoktatási Jegyzetelátó Vállalat, Budapest, 1955, 25.

²² Szabó a későbbi „nagy” monográfiájának egyik fontos részét terjedelmes tanulmány formájában már korábban közzétette. Vö. Szabó Imre: A magyar pozitivisták jogbölcselet bírálata. In *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, II. köt. 1952/3–4, 249–269. (Hozzászólások: Eörsi Gyula. uo. 271–280; Mátrai László. uo. 281–282.)

²³ Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. Szabó Miklós találóan összegzi a „hírhedtté” vált mű jelentőségét: „A monográfia »többfunkciós«: először is mérföldkő, két korszak határának jelzőköve; másodsorú orator: teljes és végleges leszámolás az előző korszak szellemi hagyatékával; harmadszor hitvallás a marxizmusra hivatkozó ideológia, pontosabban annak ortodox változata mellett; negyedszer pedig a marxizmusban mint kritikai elméletben rejlő lehetőségek kiaknázása.” (Szabó Miklós: *Defensor...* 495.)

²⁴ Nem sokkal a monográfia megjelenése után a Szovjet Tudományos Akadémia tagjainak sorába választották be Szabó Imrét, ami rendkívüli szakmai „legitimítást” biztosított számára a későbbiekben. Vö. Varga Csaba: „A jog talánya: hat évtized vitái.” *Állam- és Jogtudomány*, LI. évf., 2010/1, 124.

²⁵ A korabeli tudománytörténeti kontextus jellemzőképpen érdemes idézni Szabó művének zárófejezetében olvasható gondolatokat. „Az a folyamat, amelynek során a marxista-leninista állam- és jogelmélet végleg meghonosodott országunkban, és kiszorította a burzsoá állam- és jogbölcseletet, illetőleg felszámolta annak uralmát, viszonylag lassú volt, s csak a fordulat évével kapott nagyobb lendületet; aránylag későn jelentek meg a jogtudománynak azok a művelői, akik megismerték, magukévá tették s terjesztetni kezdték az államra és a jogra vonatkozó egyedül tudományos elméletet, amelynek alapján új, népi demokratikus államunk és jogunk épült. Abban, hogy ez a folyamat, ha lassan is, de

pozitivista jogszemléletének bizonyos eredményeit illetve elismeréssel, melyek a polgári radikalizmus eszmeiségét megtestesítve a történelmi materializmus-hoz közelálló, „haladó” világképet sugároztak. A mű *A Horthy-fasizmus állam- és jogbölcsélete* című fejezete minden tekintetben „leszámol” a korszak meghatározó jogbölcséleti gondolkodóival.²⁶ Szabó megkülönböztetett figyelmet szentel Moór munkásságának, melyet mindennél jobban alátámaszt az a tény, hogy a legbővebben tárgyalja az időszak emblematisz jogtudósának téziseit. Moórhoz képest jóval kisebb terjedelemben foglalkozik Horváthtal, illetve csupán néhány bekezdés erejéig a „harmadhegedűs” gondolkodókkal.

Szabó a vizsgált periódus alapvető jellemzőjeként említi, hogy a „burzsoá” jogbölcsélet az 1919-es proletárdiktatúrát elfojtó „Horthyék szuronyaira támaszkodva ismét elfoglalta a katedrákat, a hivatalos »tudomány« különböző pozícióit”, azonban a várva várt új konjunktúra immár sohasem érkezett el: „A jogbölcsélet [...] végeredményben annyi jelentőségre tudott szert tenni, s anynyi helyet tudott magának kiharcolni, amennyi hasznot tudott hajtani bel- és külföldön a Horthy-rendszernek.”²⁷ E közegeben lett, véleménye szerint Moór a Horthy-korszak „hivatalos” jogbölcselője, akinek a szintézisre törekvő elméletét helyesebbnek tartja „összebékítő jogbölcséletnek” nevezni. Végso következtetésként állapítja meg:

„Moór Gyula útja a burzsoá jogbölcsélet útja, s hogy ez az út nem véletlen, bizonyítják a Horthy-korszak jogbölcséletének többi, Moór Gyulánál kevésbé jelentős és jellegzetes képviselői is. Ennek az útnak a dicstelen befejezése pedig azt tanúsítja, hogy a dolgozók győzelmével végleges és visszavonhatatlan vereséget szenvedett a burzsoá jogbölcsélet is Magyarországon, ha teljes felszámolása minden maradványával együtt még hosszabb időt vett és vesz is igénybe.”

Ezek a gondolatok vezetnek át a korszak „másod-, sőt harmadlagos” jogbölcselői tevékenységének a „kritikai” ismertetéséig, akiknek

megindult és fokozatosan erősödött, alapvető szerepe volt a szovjet szocialista állam- és jogelméleti tudománynak, amely rendszerbe foglalta, feldolgozta a klasszikusoknak az államra és a jogra, különösen pedig a szocialista állam- és jogra vonatkozó tanítását” (Uo. 513–514). A Szabó által említett fordulat éve után kizárólagossá vált a Visinszkij-féle vulgármaterialista jogtudomány, a „szocialista normativizmus”, mely az 1950-es évek végéig, hazánkban még az 1960-as évek elején is, a hruscsovi desztalinizációig a sztálinizmus jogelmélete volt.

²⁶ Uo. 414–493.

²⁷ Uo. 419.

„egész tevékenységükről túlzás nélkül állíthatni – írja a szerző –, hogy azt a feltűnni vágyás, eredetieskedés, következetlenség és a teljes tudományos felelőtlenység jellemezte. Ugyanez mondható el hatásukról is; kísérletezéseik Magyarországon nem keltettek hatást, s gyakran értelmetlen formában publikált bölcselekedéseik legfeljebb a beavatottak kis körében jártak némi visszhanggal.”²⁸

Némiképp visszatetsző, hogy az 1930-as években a prágai egyetemen még Hans Kelsent hallgató szerző nem is próbálkozott érdemi megismerésen alapuló – a sablonokat és ideológiai kliséket nélkülöző – következetes marxista kritika megfogalmazásával.

Szabó az úgynevezett „másod- és harmadhegedűsök” sorából Horváth munkásságát tartja a legjelentősebbnek, aki „eklektikus, sok idegen forrásból összehordott, tarka jogelmélete” révén hívta fel magára a figyelmet.²⁹ Horváth politikai irányultságát és jogelméleti felfogásának leglényegesebb elemeit kritizálva kijelenti:

„[A]z a politikai ideológia, amely Horváth eklektikus jogbölcseleti felfogását befolyásolta, magát újszerűnek feltüntető, klerikális elemekkel átszőtt, a fasizmust nagyrabecsülő, az imperialista állam-feletti állam-elgondolást hirdető, szélsőségesen reakciós burzsoá ideológia volt, amely a hitlerizmus iránti rokonszenve mellett megtalálta a kapcsolatot az amerikai expanzív törekvésekkel szolgáló politikai ideológiával.”³⁰

E megállapításából érzékelhető, hogy a korabeli „hidegháborús” retorika sajnálatosan teret nyert a jogtudományok művelésének nyelvezetében is.

Mindezek után csupán néhány oldalt szentel a „jelentéktelenebb jogbölcselek” bemutatásának, akik beteljesítették a „bomlási folyamatot”:

„Moór Gyula fejlődésének második szakasza, Horváth Barna egész jogbölcselete, továbbá a jelentéktelen jogbölcselek sorának különböző eredetieskedő elméletei nemcsak eklekticizmusukkal tűnnek ki, nemcsak rendszertelen összekeverését jelentik különböző jogbölcselek tételeinek, hanem azzal is, hogy az általuk újonnan összetoldozott-foldozott »rendszerek« nélkülözik a jogbölcseleti rendszernek és tudományos következetességnek [...] a minimális formai követelményeit. [...] A gyakran az érthetlenségig zavaros »eredeti

²⁸ Uo. 448.

²⁹ Uo. 468–469.

³⁰ Uo. 470.

elméletek« jelentkezése, az abszurd tételek mind gyakoribb megjelenése jelzik az utat, amelyen ez a bomlási és lezüllesi folyamat haladt.”³¹

Az „eredetieskedő” jogbölcselők közül Ruber József (1890–?),³² Hegedüs József (1886–1975),³³ Szabó József, Irk Albert (1884–1952)³⁴ és Losonczy István neve kerül megemlítésre, illetve addigi munkásságuk néhány mondatos ismertetését olvashatjuk a műben.

A szerző könyvének e részében látta indokoltnak, hogy a vizsgált korszak jogi gondolkodásának szerinte egyik meghatározó vonásáról, a „papi” vagy másként „skolasztikus-klerikális természetjog” hatásáról, illetve ahhoz való szoros kötődéséről szóljon:

„Mint látható, a klerikális, »univerzalisztikus«, a fasiszta Carl Schmitt és Aristotelés között hasonlóságot felfedező természetjog Magyarországon a fasiszta ideológiának volt egyik jogbölcséleti megjelenési formája, amely természetesen sem a fasiszta jelszavakban, sem pedig a marxizmus-leninizmus elleni, illetőleg szovjetellenes jelszavakban nem fukarkodott.”³⁵

Mindazonáltal Szabó nem vette magának a fáradságot, hogy érdemben bemutassa az elmúlt századfordulót követő időszak hazai, elsősorban neoskolasztikus indíttatású természetjogi gondolkodását. Így nem találkozunk Horváth Sándor (1884–1956), vagy éppen Kecskés Pál (1895–1976), de más érintett egyetlen művének, illetve gondolatának a megemlítésével sem.³⁶ E helyütt az

³¹ Uo. 483–484.

³² Ruber József életéről és munkásságáról lásd Szabadfalvi József: Egy ismeretlen jogbölcselő – Ruber József egyetemi magántanár. In Karácsony András – Téglási András – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Philosophus trium scientiarum. Tanulmányok a 70 éves Pokol Béla tiszteletére*. Századvég Kiadó, Budapest, 2021, 255–269.

³³ Hegedüs József jogbölcséleti munkásságáról lásd Szabadfalvi József: A természetjog rehabilitációja: Hegedüs József „színhétikus” jogbölcsélete. In H. Szilágyi István – Paksy Máté (szerk.): *Ius unum, lex multiplex. Liber Amicorum Studia Z. Péteri Dedicata. Tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogfilozófia köréből / Studies in Comparative Law, Theory of State and Legal Philosophy*, [Jogfilozófiák / Bibliotheca Iuridica. Libri Amicorum 13.] Szent István Társulat, Budapest, 2005, 513–523.

³⁴ Irk Albert jogbölcséleti munkásságáról lásd Szabadfalvi József: „Egy »tisztultabb, szintetikus módszertani felfogás« – Irk Albert jogbölcséleti munkássága.” *JURA. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja*, XI. évf., 2005/2, 128–134.

³⁵ Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*. [1955] 490.

³⁶ A hazai neoskolasztikus jogfilozófiai gondolkodásról lásd Szabadfalvi József: „Neoskolasztikus természetjog a két világháború közötti Magyarországon.” *Vigilia*, LXVII. évf., 2002/8, 586–594; Paksy Máté – Varga Csaba: „Ideas of Natural Law in Hungary, Past and Present.” *JURA. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja*, XVI. évf., 2010/2, 156–157; Varga Csaba: Az utókor szakmai ínsége (Horváth Sándor és a hazai természetjogi örökség). In Horváth Sándor OP:

autentikus források nélküli prekoncepcionált véleménynyilvánítás tipikus esetével állunk szemben.

Természetesen nincs mód itt minden, gyakran meghökkentő Szabó-féle gondolatmenet és minősítés bemutatására, de talán e példák is jól illusztrálják a szerző valódi attitűdjét. A sok helyen demagóg, magát marxistának tekintő kritikát megfogalmazó műben a szerző a magyar „burzsoá” jogbölcséleti gondolkodást – és főképpen annak az elmúlt századfordulót követő időszakát – úgy mutatja be mint reakciós, szélsőséges, ideologikus, a mindenkori elnyomó hatalmat kiszolgáló tradíciót. Az osztályharc szellemében fogant megközelítés közel három évtizedre meghatározta azokat a dogmatikus kiindulópontokat, amelyekhez igazodva lehetett csak az érintett szerzőkhöz és műveikhez közelíteni.

A polgári jogbölcséleti gondolkodás újraértékelésének különös epizódja volt 1955. január 29-én az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tanácsülésén lefolytatott vita.³⁷ Szabó „készülő” könyvének a „Horthy-fasizmus állam- és jogbölcséleté”-vel foglalkozó fejezetét megtárgyaló ankéton a résztvevők között találjuk a szerzőn kívül – a hátramaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint – a hazai jogtudomány korabeli, illetve a 20. század második felének később meghatározó személyiségeit. Így jelen volt többek között Antalffy György, Asztalos László, Beck Salamon, Beér János, Brósz Róbert, Csizmadia Andor, Eörsi Gyula, Földesi Tamás, Halász Pál, Kulcsár Kálmán, Marton Géza, Madarász László, Mártonffy Károly, Móra Mihály, Nagy Tibor, Nizsalovszky Endre, Peschka Vilmos, Péteri Zoltán, Samu Mihály, Sárándi Imre, Sztodolnik László, Vas Tibor, Világhy Miklós és Weltner Andor. A névsorból kitűnik, hogy nem egy szűk szakmai közönség, hanem a jogtudomány számos ágát művelő, különböző generációkhoz tartozó személy volt jelen és nyilvánított véleményt. A hozzászólások során kétféle megközelítési mód és álláspont körvonalazódott. A bátrabb, önálló véleményt vállalók – így Nizsalovszky, Beck és Világhy – megállapításai szerint

A természetjogról. (Szerk.: Varga Csaba) Szent István Társulat, Budapest, 2012, 321–326; Kuminetz Géza: *Egy tomista jog- és állambölcsélet vázlatja.* I. Szent István Társulat, Budapest, 2013. (Különösen: 25–55.); Turgonyi Zoltán: Kereszténység, nemzet, tulajdon. Horváth Sándor természetjogi munkásságáról. In Mester Béla (szerk.): *(Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest, 2016, 303–340.

³⁷ E sajátos hangulatú és a korszakra jellemző „liturgiájú” vita jegyzőkönyvét lásd: „»A Horthy-fasizmus állam- és jogbölcselite.« Az ELTE ÁJK tanácsülésén 1955. január 29-én rendezett vita Szabó Imre készülő könyvének IX. fejezetéről.” (Sajtó alá rendezte: Varga Csaba) *Jogelméleti Szemle*, V. évf., 2004/3, (<http://jesz.ajk.elte.hu/varga19.html>) A „vitáról” korabeli tudósítás is született. Vö. Samu Mihály: „Vita a Horthy-fasizmus állam- és jogbölcséletéről.” *Felsőoktatási Szemle*, IV. évf., 1955/5, 228–232. A vitaülesről lásd még Szabadfalvi József: Gondolatok egy elhíresült vita jegyzőkönyve alapján (Ítéletek és vélemények a két világháború közötti magyar jogbölcséleti gondolkodásról). In Szabadfalvi József (szerk.): *Amabilissimus. A legszeretettelőbbak egyike. Loss Sándor Emlékkönyv.* Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2005, 269–283.

a szerző gyakorta esett a sommás megállapítás hibájába, és nem elemezte kellő mélységgel az érintettek jogfilozófiai életműveit. A vita további résztvevői – főképpen Beér és Vas, valamint részben Halász, Marton és Eörsi – lényegében magáévá tette Szabó „értékelését”.³⁸ Majd hét évtized távlatából szemlélve, meg lehetőségen furcsa esettel állunk szemben, hiszen nem egy hozzáértő szűkebb szakmai közösség, hanem – néhány vendéggel kiegészülve – egy jogi kar meghatározó professzorainak körében vitatták meg egy megjelenés előtt álló mű sok szempontból legneuralgikusabb részét. Minden tiszteletet megérdemelnek azok az oktatók, akik szembe mertek helyezkedni az ekkor már hivatalosnak tekinthető nézetekkel, és nonkonformista módon önálló véleményét képviselték.

Szabó könyvének megjelenését követően közel két évtized telt el anélkül, hogy a magyar jogbölcseleti tradícióról idehaza bárki érdemben véleményt formált volna. Egyetlen – némiképp üdítő – kivételként lehet megemlíteni Peschka Vilmos (1929–2006)³⁹ *A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai* című tanulmányát, amely az elhíresült „vita” után négy évvel jelent meg az Állam- és Jogtudományi Intézet „Értesítőjében”.⁴⁰ Az értekezés a 18–19. század fordulójától a második világháború végéig tekinti át „a magyar magánjogtudomány fejlődésében jelentkező legfontosabb jogfilozófiai gondolatokat”, illetve a jogbölcseletnek „a magyar társadalom története és fejlődése vonatkozásában betöltött

³⁸ Érdemes itt utalni a Magyar Tudományos Akadémia Állandó Jogi Bizottságában 1951 tavaszán lefolytatott vita – melyet Eörsi Gyula, Nizsalovszky Endre és Világhy Miklós foglalt össze – zárógondolatoként megfogalmazottakra, mely szerint fontos feladat, hogy „a burzsoá jogon és jogtudományon nevelkedett és a marxizmus-leninizmus elsajátításán fáradozó, a szocializmus építésében tevékeny részvételre kész jogászok és jogtudósok a szocialista jogi gondolkodást elsajátítsák és megtanulják a marxizmus-leninizmus halhatatlan tanainak önálló alkalmazását saját működési területükön, saját tudományszakukban.” („Vita a jog és jogtudomány »viszonylag állandó elemeinek« problémájáról”. *Jogtudományi Közlöny*, VI. évf., 1951/7, 377.) A jelenlévő és megnyilatkozó jogtudósok közül többen is az „érintettek” körébe tartoztak.

³⁹ Peschka Vilmos munkásságáról lásd Fekete Balázs: „Erkölc, etikum és jog összefüggései Peschka Vilmos munkásságában.” *Állam- és Jogtudomány*, LI. évf., 2010/1, 41–49; Szmodis Jenő: Peschka Vilmos (1989–2006). In Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. IV. köt. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 157–173; Lamm Vanda: Peschka Vilmos (1929–2006), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (<https://web.archive.org/web/20170414081115/http://mta.hu/ix-osztaly/jubileumi-megemlekezések-106146>) Jog és jogfilozófia. Tanulmányok Peschka Vilmos egyetemi tanár, akadémikus emlékére. In Földi András (szerk.): *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*. LIII–LIV. Ann. 2016–2017. (Editio specialis in memoriam Vilmos Peschka) ELTE, Budapestini, 2019. (Szerzők: Lamm Vanda, Sajó András, Varga Csaba, Szabadfalvi József, Prugberger Tamás, Bragyova András, Szabó Miklós, Szigeti Péter, Szalma József, Szilágyi Péter, Nagy J. Endre, Zsidai Ágnes, Szmodis Jenő).

⁴⁰ Peschka Vilmos: „A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai.” *Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője*, II. köt. 1959/1–2, 37–74. A tanulmány elemzését lásd Szabadfalvi József: „A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai.” Peschka Vilmos nézeteinek rekonstrukciója. In Földi A. i. m. 55–65.

szerepét és funkcióját”.⁴¹ Szabó árnyékában nem volt problémamentes feladat a magyar jogbölcseleti gondolkodás említett korszakainak az értékelése. Az 1959-ben megjelent írás természetesen magán viseli a korszak jogtudományi fogalomhasználatának markáns jegyeit. Így találkozhatunk benne az ötvenes évekből jól ismert – sajátos jelentéstartalmat hordozó – marxista terminusokkal, jelzős szerkezetekkel, mint például „Horthy-fasizmus”, „hanyatló kapitalizmus”, „retrográd nacionalizmus”, „konzervatív-reakciós szellem”, „a jog osztályjellege” megfogalmazásokkal. Ugyanakkor a mű szellemiségétől távol állt mindenfajta lekezelő, megbélyegző hangnem. Peschka ez idő tájt őszintén gondolta a vizsgálat tárgyát megérteni törekvő, azzal polemikus módon vitatkozó marxista jogelmélet művelését. Éppen ezért lehet ma is hasznos és részben „hézagpótló” olvasmány e hat és fél évtizeddel ez előtt közölt tanulmány.⁴²

Mindazonáltal Szabó megállapításai végeredményben dogmatikus kánonná válva megkerülhetetlen kiindulópontként szolgáltak a korabeli magyar jogtudományi gondolkodás számára, illetve azon túl is a következő évtizedekben. Jó példa erre Sándor Pál (1901–1972) *A magyar filozófia története 1900–1945* címen 1973-ban megjelent könyvében a Moórt és Horváthot bemutató rész.⁴³ A marxista filozófia korabeli reprezentánsa Moór életművének sommás értékelésekor kijelenti:

„Aligha tévedünk, ha [...] a Horthy-Bethlen-rezsim, azaz az ún. »konszolidált« ellenforradalom, majd a hitlerista parancsoknak engedelmessé, de az angol-szász hatalmak felé is pislogó, egy időben Kállay-kettősnek nevezett politikai irányzat filozófiai, nevezetesen jog- és állambölcseleti visszfényét véljük Moór munkásságában felfedezni, amelynek legfontosabb attribútumai a szovjetellenesség, a békeszerződések revíziójára való törekvés, a nacionalizmus volt.”⁴⁴

⁴¹ Peschka V.: i. m. 38.

⁴² Érdemes utalni Peschka 1972-ben Szabó elhíresült művére vonatkozó értékítéletére utalni. Álláspontja szerint a monográfia „egyfelől a korábbi magyar jogelméleti fejlődés lezárása, a múlt jogelméleti gondolatainak marxista-kritikai értékelésére tett első kísérletként jelentős, másfelől pedig mint olyan marxista jogelmélet munka, amely a magyar jogelmélet művelőit a régebbi, illetve a modern polgári jogfilozófiai irányzatok és gondolatok marxista kritikájára ösztönözte”. Azaz nem tekinthető végleges ítéletalkotásnak. Peschka szerint a korabeli hazai jogelméletben az 1950-es évek közepétől, felszabadulva a „dogmatizmus nyomasztó hatásától”, a marxizmus „reneszánszának légköre” tette lehetővé, hogy egyes elméleti és gyakorlati kérdésekben eltérő koncepciók és tudományos viták megjelentek. Vö. Peschka Vilmos: „A jogelmélet fejlődése Magyarországon a második világháború után.” *Gazdaság- és Jogtudomány*, VI. évf., 1972/3–4, 270.

⁴³ Sándor Pál: *A magyar filozófia története 1900–1945*. Magvető Kiadó, Budapest, 1973, 190–209.

⁴⁴ Uo. 198.

De nem jár el méltányosabban a szerző Horváthtal sem, akit a „szinoptikus jogtan” művelőjeként mutat be, és tudományos pályafutása záró aktusaként említi a magyar nép felszabadulását a „fasizmus elnyomása” alól.⁴⁵ A könyv még utalás szintjén sem tesz említést Horváth 1945-öt követő munkásságáról. A sors különös fintora, hogy jeles jogfilozófusunk épp a monográfia megjelenésének évében hunyt el az Egyesült Államokban.

Hasonlóan Sándorhoz, egy évvel később Papp Ignác (1933–2011) – a szege-di egyetem jogi karának akkori oktatója, későbbi professzora – a kari aktában megjelent terjedelmes elmélettörténeti tanulmányában Moór és Horváth munkásságán keresztül mutatja be a Horthy-rendszer jogfilozófiáját. Bár majd két évtized telt el Szabó nevezetes művének megjelenésétől, Papp néhány oldalas értékelése, annak stílusa, hangneme és végkövetkeztetése a „legsötétebb” ötvenes éveket idézi. A vizsgált életművek és az azt mérlegre tevő közötti intellektuális szakadék rendkívül szembeötlő. Jogfilozófiáról valójában itt alig esik szó, sokkal inkább Moór és Horváth ideológiakritikai megítéléséről.⁴⁶ A marxista kategóriák végtelenül leegyszerűsített, vulgarizált alkalmazása, a megbélyegző minősítések vélhetően már az idő tájt is sokakban ambivalens érzéseket váltottak ki.

1975-ben, a „felszabadulás” harmincadik évfordulója alkalmából Szabó *Az állam- és jogelmélet harminc éve Magyarországon* címmel a „hivatalos” álláspontot megerősítő tanulmányt jelentetett meg.⁴⁷ A korszak immár legbefolyásosabb jogtudósaként az „új magyar állam- és jogelmélet” elmúlt három évtizedét értékelve kijelenti, hogy „viharos fejlődés” eredményeképpen sikerült szembefordulni az „elvonat” és „spekulatív” jellegű burzsoá jogfilozófiával. Némiképp diadalittasan állapítja meg, hogy az „előző korszak” hazai képviselőivel – utalva a két háború közötti évtizedekre – már megtörtént a „következetes leszámolás”.⁴⁸

⁴⁵ Uo. 209.

⁴⁶ Papp Ignác: *Fejezetek a politikai és jogi gondolkodás történetéből (1924–1950)*. Acta Universitatis Szegedinensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica. Tom. XXI. Fasc. 3. Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1974.

⁴⁷ Szabó Imre: „Az állam- és jogelmélet harminc éve Magyarországon.” *Jogtudományi Közöny*, XXX. évf., 1975/3–4, 129.

⁴⁸ Nem érdektelen megemlíteni, hogy Szabó e művében – lényegében a kádári konszolidáció „sikereinek” kellős közepén – a magyar jogelmélet második világháború utáni történetének „korszakolásakor” az alábbi időszakokat különböztette meg: 1. Az 1945–1949 közötti szakasz: „elméleti küzdelem” a „rég, polgári jogfilozófiai felfogást” megvallókkal szemben, melyet „az egymással ellentétes nézeteknek egyáltalán nem békés, hanem harcias egymás mellett élése jellemezett”. 2. Az 1949–1955 közötti szakasz: a marxista–leninista állam- és jogelmélet hegemon szerepbe kerülése. A példát a szovjet állam- és jogelmélet eredményei jelentették, ugyanakkor hibaként jelöli meg, hogy „az elméletnek egyfajta citatológiával való összetévesztése”, illetve a „klasszikusok műveinek tételeihez való merev leegyszerűsített viszonyulást” eredményezett. 3. Az 1957-től kezdődő szakasz: a „marxista-leninista állam- és jogelmélet önálló nemzeti művelését” tette lehetővé. Vö. uo. 130–131.

Visszaforogni látszik az idő, ha szembesülünk Szabó monográfiájának 1980-as második, „javított” kiadása előszavában kifejtett gondolatokkal, ahol a szerző büszkén vállalja huszonöt évvel korábban tett megállapításait. Sőt az eltelt évtizedek – mint írja – még inkább megerősítették véleményében:

„A jelen második, javított kiadással a könyv új útra [...] indul; [...] most már egy más, egy új generáció lesz az olvasója. Feltételezhető, hogy ez az új generáció [...] sokkal megbocsátóbb a múlt irányában. Ettől a túlzott engedékenységstől szeretném óvni az olvasókat s különösen a fiatal olvasókat. Egy ideológiai jellegű tudománytárgyat, így az állam- és jogbölcseletet illető álláspont a múlt megítélését illetően is csak akkor lehet következetes, ha megfelelő elméleti-ideológiai alapról ismertet, értékkel és bírál. Az úgynevezett szigor, amelyet egyes kritikuskaink már könyvünk első kiadásánál is szóvá tettek, valójában nem szigor, hanem csak elvi következetesség, amellyel elvetjük mindazt, ami a múlt magyar állam- és jogbölcseletében idealizmus, antimaterializmus és kifejezetten burzsoá álláspont. Könyvünknek ezt az új kiadását azzal bocsátjuk útjára, hogy az az elvi álláspontunkban nem tér el az első kiadástól; ezt mi nem tekintjük könyvünk hibájának, hanem éppen előnyének.”⁴⁹

A szerző ezekkel a sorokkal zárja 1977-re datált előszavát. A rendszer logikáját követve is nehéz magyarázatot találni arra, hogy két és fél évtizeddel az első megjelenést követően a Magyar Tudományos Akadémia kiadója miért tartotta időszerűnek a monográfia újbóli megjelentetését.

Az 1980-as évek elejére ugyanakkor nyilvánvaló változások következtek be a hazai jogtudományi gondolkodásban. Az akadémiai álláspont lassan, de folyamatosan kezdett toleránssá válni a hivatalostól elérő felfogásokkal szemben. Az évtized közepére a magyar jogelméleti irodalomban végleg meggyöngült a szovjet típusú marxizmus pozíciója. A korábban megkérdőjelezhetetlen értékelések kritikája már nem jelentett a kutatók számára egzisztenciális ellehetetlenülést. A jogelmélettel foglalkozók egyre szabadabban művelhették tudományszakjukat. Az új utak keresésének egyik formájaként jelent meg a „fordulat éve” előtti magyar jogbölcseleti hagyomány újrafelfedezése, az érintettek munkásságának rehabilitása.

⁴⁹ Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 21.

Irodalomjegyzék

- „»A Horthy-fasizmus állam- és jogbölcselete.« Az ELTE ÁJK tanácsülésén 1955. január 29-én rendezett vita Szabó Imre készülő könyvének IX. fejezetéről.” (Sajtó alá rendezte: Varga Csaba) *Jogelméleti Szemle*, V. évf., 2004/3.
- „Academy membership for Dr. Bolgar.” *Law Quadrangle Notes*, 1982. vol. 27, no. 3–4, 3–5.
- Antalfy György – Halász Pál – Szabó Imre – Vas Tibor: *Állam- és jogelmélet*. I. füzet. [Írta: Vas Tibor] Budapest, 1961.
- Conard, Alfred F.: „Vera Bolgar (1913-2003).” *The American Journal of Comparative Law*, 2004. vol. 52, no. 5, 5–7. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajcl/52.1.5>
- Cs. Kiss Lajos: Emlékezés Horváth Barnára (1896–1973). In *A szegedi jogbölcseleti iskola. Horváth Barna emlékkönyv*. (Szerk: Révész Béla) Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017, 11–33.
- Fekete Balázs: „Erkölc, etikum és jog összefüggései Peschka Vilmos munkásságában.” *Állam- és Jogtudomány*, LI. évf., 2010/1, 41–49.
- H. J. [Halász József]: „Szabó Imre.” *Jogtudományi Közlöny*, XLVI. évf., 1991/3–4, 88-89.
- Horváth Barna: „Az új magyar jogfilozófia.” *Keresztény Politika*, II. évf., 1923/3, 152–156.
- H. Szilágyi István: Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében. In *Portrétvázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1995, 211–266.
- H. Szilágyi István: Etika, jog, politika. Bibó István (1911–1979). In *Portrétvázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1995, 267–310.
- H. Szilágyi István: Etika, jog, politika. Bibó István (1911–1979). In *Portrétvázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1995, 267–310.
- Jog és jogfilozófia. Tanulmányok Peschka Vilmos egyetemi tanár, akadémikus emlékére. In *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*. LIII-LIV. Ann. 2016–2017. (Editio specialis in memoriam Vilmos Peschka) ELTE, Budapestini, 2019.
- Kuminetz Géza: *Egy tomista jog- és állambölcselet vázlatja*. I. Szent István Társulat, Budapest, 2013.
- Lamm Vanda: „Peschka Vilmos (1929–2006), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.” *MTA*, [é.n.] Forrás: <https://web.archive.org/web/20170414081115/http://mta.hu/ix-osztaly/jubileumi-megemlekezesek-106146> (Utolsó letöltés: 2024.10.15.)
- Moór Gyula: *A jogbölcselet problémái*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1945.
- Nagy J. Endre: „Szabó Imre – avagy: az absztrakt normatívizmus.” *Tolle lege. Jog- és társadalomelméleti folyóirat*, I. évf., 2011/1.
- Paksy Máté – Varga Csaba: „Ideas of Natural Law in Hungary, Past and Present.” *JURA. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja*, XVI. évf., 2010/2, 155–163.
- Papp Ignác: *Fejezetek a politikai és jogi gondolkodás történetéből (1924–1950)*. Acta Universitatis Szegedinensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica. Tom. XXI. Fasc. 3. Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1974.

- Peschka Vilmos: „A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai.” *Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője*, II. köt. 1959/1–2, 37–74.
- Peschka Vilmos: „A jogelmélet fejlődése Magyarországon a második világháború után.” *Gazdaság- és Jogtudomány*, VI. évf., 1972/3–4, 267–273.
- Peschka Vilmos: „Szabó Imre 1912–1991.” *Magyar Tudomány*, XCVIII. évf., 1991/12, 1521–1522.
- Pokol Béla: „A magyar jogelmélet állapotáról.” *Magyar Tudomány*, XCIX. évf., 1992/11, 1325–1334.
- Révész Béla (szerk.): „*Most megint Európában vagyunk...*” *Szabó József emlékkönyv*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014.
- Samu Mihály: „Vita a Horthy-fasizmus állam- és jogbölcseletéről.” *Felsőoktatási Szemle*, IV. évf., 1955/5, 228–232.
- Sándor Pál: *A magyar filozófia története 1900–1945*. Magvető Kiadó, Budapest, 1973.
- Szabadfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Osiris-Századvég, Budapest, 1994.
- Szabadfalvi József: „»Coactus tamen volui!« – Bibó István jogbölcseleti munkássága.” *Forrás*, XXVII. évf., 1995/12, 13–21
- Szabadfalvi József: „Egy derékba tört életmű margójára: Szabó József jogbölcseleti munkássága.” *Jogtudományi Közlöny*, LIII. évf., 1998/12, 493–504.
- Szabadfalvi József: Bibó István és a szegedi iskola. In Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 166–187.
- Szabadfalvi József: „Megújulás és tradíció. A magyar jogbölcseleti tradíció szerepe a jogi gondolkodás megújításában.” *Világosság*, XL. évf., 1999, 55–69. DOI: <https://doi.org/10.59558/jesz.2000.1.20>
- Szabadfalvi József: „In memoriam Solt Kornél (1917–2002).” *Jogtudományi Közlöny*, LVII. évf., 2002/11–12, 506–507.
- Szabadfalvi József: „Neoskolasztikus természetjog a két világháború közötti Magyarországon.” *Vigilia*, LXVII. évf., 2002/8, 586–594.
- Szabadfalvi József: „Viszony az elődökhöz. A marxista jogelmélet reflexiói a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról.” *Világosság*, XLV. évf., 2004/4, 5–21.
- Szabadfalvi József: A természetjog rehabilitációja: Hegedüs József „színhétikus” jogbölcselete. In H. Szilágyi István – Paksy Máté (szerk.): *Ius unum, lex multiplex. Liber Amicorum Studia Z. Péteri Dedicata. Tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogfilozófia köréből / Studies in Comparative Law, Theory of State and Legal Philosophy, [Jogfilozófiák / Bibliotheca Iuridica. Libri Amicorum 13.]* Szent István Társulat, Budapest, 2005, 513–523.
- Szabadfalvi József: „Egy »tiszultabb, szintetikus módszertani felfogás« – Irk Albert jogbölcseleti munkássága.” *JURA. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja*, XI. évf., 2005/2, 128–134.

- Szabadfalvi József: Gondolatok egy elhíresült vita jegyzőkönyve alapján. (Ítéletek és vélemények a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról). In Szabadfalvi József (szerk.): *Amabilissimus. A legszeretetremlétebbak egyike. Loss Sándor Emlékkönyv*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2005, 269–283.
- Szabadfalvi József: „Damnatio memoriae – arcképvázlat Vas Tibor jogfilozófusról.” *Állam- és Jogtudomány*, XLVII. évf., 2006/1, 145–152.
- Szabadfalvi József: „Kísérlet egy „realista jogfilozófiai rendszer” megalkotására – Losonczy István jogbölcseleti munkássága.” *Állam- és Jogtudomány*, LV. évf., 2014/3, 22–35.
- Szabadfalvi József: „A napi politika rontó viharai” – Moór Gyula közéleti-politikai szerepvállalása az 1930-as és 1940-es években. In Papp Gábor (szerk.): *Konzervatív gondolkodók a két világháború között*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016, 69–98.
- Szabadfalvi József: „A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai”. Peschka Vilmos nézeteinek rekonstrukciója. In *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*. LIII-LIV. Ann. 2016–2017. (Editio specialis in memoriam Vilmos Peschka) ELTE, Budapestini, 55–65.
- Szabadfalvi József: Egy ismeretlen jogbölcselető – Ruber József egyetemi magántanár. In Karácsony András – Téglási András – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Philosophus trium scientiarum. Tanulmányok a 70 éves Pokol Béla tiszteletére*. Századvég Kiadó, Budapest, 2021, 255–269.
- Szabadfalvi József: „Leszámolás a magyar polgári jogbölcseleti tradícióval.” *Magyar Szemle*, Új folyam XXXII., 2023/7-8, 24–37.
- Szabadfalvi József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2024.
- Szabó Imre irodalmi munkássága. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- Szabó Imre: „A jogbölcselet problémái (Moór Gyula tanulmánya).” *Jogtudományi Közöny*, Új folyam I. évf., 1946/1–2. 39–40.
- Szabó Imre: „A marxista jogszemlélet előkérdéseire.” *Jogtudományi Közöny*, Új folyam, III. évf., 1948/23, 439–446.
- Szabó Imre: A magyar pozitivisták jogbölcselet bírálata. In *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, II. köt. 1952/3–4, 249–269.
- Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 980².
- Szabó Imre: „Az állam- és jogelmélet harminc éve Magyarországon.” *Jogtudományi Közöny*, XXX. évf., 1975/3–4, 129–134.
- Szabó Miklós: Defensor dogmatis. Szabó Imre jogontologizáló kísérlete. *Világosság*, XLV. évf. (2004) 4. sz., 35–48.
- Szabó Miklós: Jogelmélet és jogszociológia. In Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jogtudomány. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Hvg-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2015, 494–501.
- Szebenyi Endre: „A jogléte és a demokrácia.” *Jogtudományi Közöny*, Új folyam, I. évf., 1946/3–4, 61.

- Szilágyi Péter: „Szabó Imre szocialista normativizmusa. Ideológiai kritikai adalékok.” *Világosság*, XLV. évf., 2004/4, 23–33.
- Szmodis Jenő: Peschka Vilmos (1989–2006). In Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. IV. köt. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 157–173.
- Turgonyi Zoltán: Kereszténység, nemzet, tulajdon. Horváth Sándor természetjogi munkásságáról. In Mester Béla (szerk.): *(Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest, 2016, 303–340.
- Varga Csaba: „A jog talánya: hat évtized vitái.” *Állam- és Jogtudomány*, LI. évf., 2010/1, 121–136.
- Varga Csaba: Az utókor szakmai ínsége. (Horváth Sándor és a hazai természetjogi örökség) In Horváth Sándor OP: *A természetjogról*. (Szerk.: Varga Csaba) Szent István Társulat, Budapest, 2012, 321–326.
- Vas Tibor: „A burzsoá jogfogalom meghatározásának marxista bírálata.” *Jogtudományi Közlemény*, V. évf., 1950/1–2, 3–6.
- Vas Tibor (szerk.): *Állam- és jogelmélet*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest, 1955.
- Zsidai Ágnes: *A tiszta jogszociológia. Horváth Barna szinoptikus jogbölcsélete*. Szent István Társulat, Budapest, 2008.
- Zsidai Ágnes: *Jogbölcséleti torzó. Bibó István jogelméletének rekonstrukciója*. Szent István Társulat, Budapest, 2008.

Cs. KISS LAJOS

A magyar állam- és jogtudomány filozófiai rendeltetése, 1945–2017¹

I. Előzetes megjegyzések

Az írás tárgya a filozófiai képzés pozíciójának, rendeltetésének, teljesítményeinek (kutatás, oktatás, nevelés) bemutatása az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar 1945 utáni történetében, a Karon belüli koncepcionális, diszciplináris, szervezeti változások összefüggésében. A vizsgált korszakban a filozófia Karon belüli helyzetét értelemszerűen a jogtudományi képzéssel szemben támasztott tudomány- és egyetempolitikai elvárások határozták meg, így rendeltetését, teljesítményét, korabeli és jelenbeli megítélését tárgyyszerűen a jog- és államtudományi diszciplinákhoz, valamint a kormányzati-szakpolitikai elvárásokat megfogalmazó államhatalomhoz való viszonyában kell bemutatni.

¹ Az írás a Magyar Filozófiai Társaság és az MTA Filozófiai Intézete által *A magyar filozófia intézményeinek története 1945 után* címmel 2023. június 8–9-én rendezett konferencián elhangzott előadás tanulmányformára szerkesztett változata. Az írás címét illetően a félreértések elkerülése okán szükséges előzetesen jelezni, hogy a „jogtudomány” hagyományosan magában foglalta az államjelenséget kutató tudományokat is, ami megjelent a Kar elnevezésében: 1945 előtt a „Jog- és Államtudományi Kar”, a kommunista hatalomátvételt követő időszakban az „Állam- és Jogtudományi Kar” elnevezést használták. A magyar egyetemeken a „rendszerátalakítást” számontartott politikai fordulat után is megtartották ezt az elnevezést, kivéve a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet, ahol visszatértek az eredeti (Jog- és Államtudományi Kar) elnevezéshez. A diszciplína és intézmény elnevezései kisebb-nagyobb eltéréssel, de jelzik az állam és a jog szerkezeti viszonyának adott korszakban uralkodó értelmezését. A jogtudomány hagyományos értelmezése – a jog és állam megkülönböztetéséből kiindulva – igényt támasztott az államjelenség megismerésének a monopóliumára, s ezzel az államtudományi diszciplinák tudományelméleti megalapozásával, igazolásával, kutatási-oktatási feladataik meghatározásával, tanrendi szabályozásával kapcsolatos teoretikus és igazgatási döntések meghozatalára. A két tudományág viszonyának megnevezésére ezért választjuk a „jogtudomány és a kompetenciakörébe tartozó államtudományok” kifejezést, amely az 1945 utáni államfejlődés szakaszaihoz kapcsolódva egyfelől leírja a tényleges helyzetet, rögzíti az államjelenség megismerésével kapcsolatos kompetenciaviata állását, másfelől, mint látni fogjuk, jelzi a feszültséget és a szétválás, a diszciplináris elkülönülés lehetőségét. Itt mondok köszönetet a Filozófia Tanszék egykori munkatársainak, Karádi Évának, Karácsony Andrásnak, Gyekiczky Tamásnak, Nagy-Pál Szabolcsnak, Márton Miklósnak, valamint Koi Gyulának, Tercsák Tamásnak, Pál Lajosnak és Nagy Endrének az írás kritikai olvasatáért, a feledésbe merült tények élményszerű felidézésért. Koi Gyulának külön köszönöm a bifurkáció – ti. a jogtudomány és államtudomány párhuzamos intézményesítésnek – történeti alakulásával kapcsolatos információkat. A problémához összefoglalóan lásd Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyar-iskola koráig*. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2014, 160–160.

Az állam- és jogtudomány funkcióját, hivatását, tekintve minden korban integráns, „szerves” része annak a történelmi államnak, amely egyidejűleg strukturális előfeltétele és a tárgya is az állam és a jog megismerésének. Georg Jellinek általános államtana a következőképpen jellemzi az állam- és jogtudományi megfigyelő pozíciójának a mindenkori államiság történelmi-szociológiai kontextusához és annak fejlődési szakaszaihoz való egzisztenciális kötöttségét:

„És mindazonáltal egy életerős nép *egyetlen korszakban* sem nélkülözheti a jól kimunkált államtant. Ezért az előrehaladó tudománynak merészen újra és újra vállalkoznia kell arra a nehéz kísérletre, hogy korának államát a *saját kora* számára fogalmilag megragadja és ábrázolja. [...] Ahhoz, hogy egy ilyen vállalkozás ne vesszen bele a határtalanba, eredményeinek szilárd középpont körül kell kikristályosodni, amely semmi más nem lehet, mint *saját állama és hazájának joga*.”²

Eszerint a jogtudomány és a kompetenciakörébe tartozó államtudományok létezése, rendeltetése, megismerési teljesítménye elválaszthatatlan a saját államuktól, így tárgyszerűen csak az előfeltételüket és elsődleges tárgyukat képező történelmi államiság összefüggésében vizsgálhatók. Ebből az következik, hogy a magyar államfejlődés vizsgált korszakaiban a jogtudomány és a kompetenciakörébe tartozó államtudományok rendeltetése (funkciója, hivatása) a saját állam belső megfigyelése, értelmezése és igazolása volt, azaz megismerési teljesítményeik közvetlenül vagy közvetítéseken keresztül mint legitimációk, kapcsolódtak, illetve kapcsolódnak a mindenkori államhatalom legitimitásigényének a megfogalmazásaihoz, az államcélok meghatározásaihoz és ezek szakpolitikai megvalósításához. Az állítás érvényes mind a szovjet típusú kommunista totalitarizmus, a proletárdiktatúra államának,³ mind a „rendszerváltozásnak” nevezett politikai fordulat polgári demokratikus államának a jog- és államtudományi megismerésére. Az írás alapkérdése az, hogy az állam- és jogtudományhoz rendelt, tanszéki-diszciplináris formában intézményesített filozófia milyen szerepet játszott az aktuális tudomány- és egyetempolitikai stratégiákban és intézkedésekben, mi volt a rendeltetése, – a szigorúan tudományos

² Georg Jellinek: *Allgemeine Staatslehre*. Dritter Auflage. Unter Verwertung des handschriftlichen Nachlasses. Durchgesehen und ergänzt von dr. Walter Jellinek. Verlag von Julius Springer, XVI., Berlin, 1922, (Kiemelés: Cs. K. L.)

³ A magyar történelmi állam fejlődésének három korszakában tettek kísérletet az állam totalitárius átalakítására: 1919-ben (Magyar Tanácsköztársaság), 1944–45-ben (Nemzeti Összefogás Kormánya), 1948/49-től 1989-ig (Magyar Népköztársaság).

és a világnézetfilozófia műveleti megkülönböztetését⁴ mint az értelmezés és értékelés viszonyítási mércéjét alapul véve – milyen pályát futott be a magyar államfejlődés két korszakában.⁵

Az államelméleti problémafelvetéshez igazodva a Jog- és Államtudományi, illetve Állam- és Jogtudományi Kar 1945-utáni történetében két szakaszt különböztetünk meg, ennek megfelelően két részre tagolva mutatjuk be a magyar állam- és jogtudományhoz rendelt filozófia intézmény- és diszciplínatörténetét, konkrétan azokat a tényeket, a diszciplináris elrendeződést és a tárgymegismerést szabályozó összefüggéseket, amelyek a filozófia helyzetének megértése, kutatási-oktatási lehetőségeinek tárgyszerű megítélése szempontjából fontosnak tekinthetők.⁶

⁴ A tudományos és világnézeti filozófia megkülönböztetéséhez lásd Edmund Husserl: *A filozófia mint szigorú tudomány*. Fordította Baránszky Jób László, a fordítást átdolgozta és a műhöz bevezetést írt Fehér M. István. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1992; Edmund Husserl: *Az európai emberiség válsága és a filozófia*. In Edmund Husserl: *Válogatott tanulmányok*. Vál. Vajda Mihály. Fordította Baránszky Jób László, Európa Kiadó, Budapest, 1972, 323–367; Edmund Husserl: *Az európai tudományok válsága I–II*. Fordította Berényi Gábor, Mezei Balázs, Egyed András, Ullmann Tamás, Atlantisz, Budapest, 1998; Cs. Kiss Lajos: *A jogtudomány eszméje és hivatása*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2004, 29–82; Cs. Kiss Lajos: *A fenomenológia és a politikai problémája*. In Gedő Éva – Schwendtner Tibor (szerk.): *Filozófia és nemzetiszocializmus. Értelmezések és kontextusok*. L'Harmattan, Budapest, 2016, 93–112. Dasein Könyvek sorozat.

⁵ Ezen a ponton szükséges felhívni a figyelmet arra a reflexív államelméletben ismeretelméleti-módszertani evidenciaként kezelt szemantikai tényállásra, amelyet az állam tág (ország-) és szűk (funkció)fogalma, illetve az államtan (*Staatslehre*) és az államelmélet (*Staatstheorie*) közötti megkülönböztetések összefüggésében rögzítettünk: „[N]em lehetséges az államjelenség államon kívüli megfigyelése, illetve értelmezése, azaz nem lehetséges az államelméleti megismerés „alanyának” (államtudomány) és „tárgyának” (állam) olyan meghatározása, amely függetleníthető lenne minden előzetes államvonatkozástól [...] az államelméleti megismerés nem valamiféle államtól független diskurzusterben megy végbe, azaz nem lehetséges – mondjuk az állam- és politikamentes társadalom (polgári társadalom, civil társadalom) álláspontjáról – az államjelenség semleges, értékmentes megismerése, mivel ez a pozíció eleve egy specifikus, a példaként felhozott esetben, liberális államértelmezést implicál.” Cs. Kiss, Lajos: *Államértelmezések: államtan és államelmélet*. In Peres, Zsuzsanna – Bathó, Gábor (szerk.) *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021, 244–248.

⁶ A világnézetfilozófia és a tudományos filozófia közötti Husserl-i megkülönböztetés, illetve a kutatási program fogalmának az alkalmazása jelzi, hogy a relevánsnak tekintett események és szerkezetváltozások történeti leírását összekapcsoljuk a racionális rekonstrukció módszerével, amely a jelen helyzetből visszatekintve tesz kísérletet az állam- és jogtudományokhoz rendelt filozófia szerepének, fejlődési irányának a megértésére.

II. 1945–1989

A magyar szellemi élet 1945-től, eltekintve egy rövid közbenső, a kommunista hatalomátvételig tartó időszakról, fokozatosan a marxista–leninista filozófia uralma alá került. A marxizmus–leninizmus, eltekintve az irányzatok versengésétől, belső interpretációs vitáktól, összességében a *szigorúan tudományos filozófia modern kutatási programjának* egyik változatát képviselte, amelynek politikai, társadalmi-kulturális megvalósítása, a proletárdiktatúra *államainak* kiépítése, a *hagyományos-modern társadalmak szocialista átalakítása stb.* a „szigorú tudományosság eszméjét” a saját ellentétébe fordították. A filozófiai kutatási programban a természeti és a szociális világ átfogó, tudományos megismerését összekapcsolták a világegész forradalmi megváltoztatásának hasonlóképpen tudományos – az ideológia és az utópia gyanújától mentes⁷ – politikai tervezéssel, és kizárólagos, egyetemes igényt támasztottak az elméleti igazságra és gyakorlati helyességre. A marxizmus–leninizmus *teoretikus* filozófiaként dialektikus és történelmi materializmus, azaz a világegész, és ezen belül a természet, a társadalom, a történelem általános törvényszerűségeit kutató tudomány, amelynek megismerési teljesítménye a természet (szervetlen/szerves), a társadalom (alépitmény/felépitmény, termelési mód–erő–viszony; ideológia), a történelem (társadalmi formációk), a társadalmi-történelmi változás (forradalom, szocialista-kommunista társadalmi forma), a politika, a jog (proletárdiktatúra, egypártállam) elméleteinek kapcsolódó, egymást feltételező megalkotása. A marxizmus–leninizmus mint *gyakorlati* filozófia politikai-etikai cselekvésemélet, a tudományos kommunizmus (szocializmus) proletárdiktatúra általi megvalósításának, a totális valóságátalakításnak a koncepcionális-stratégiai terve.

A kutatási program döntő eleme a szociális világ gazdasági, társadalmi, történelmi, politikai, jogi, etikai tárgy- és problématerületeit integráló gyakorlati filozófia, amely a szocialista-kommunista forradalom irányítását, szolgálatát a társadalom radikális átalakításában, valamint az átalakítást akadályozó, fenyegető – abszolút ellenségnek tekintett – kizsákmányoló osztályok, imperialista államok, burzsoá-polgári világfelfogások ellen folytatott végső harcban való szigorúan tudományos közreműködést, végső soron a *proletárállam demokratikus legitimitásának az igazolását* tekintette a filozófia rendeltetésének, tulajdonképpeni

⁷ Mannheim Károly magyar recepciójához, az ideológia- és az utópiajelenség leírásához lásd Karl Mannheim: *Ideológia és utópia*. (Belső használatra). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. (1500 példány); Mannheim Károly: *Ideológia és utópia*. Ford. Mezei I. György. Atlantisz, Budapest, 1996; Felkai Gábor: *Mannheim Károly*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999; Karádi Éva – Gellériné Lázár Márta – Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Mannheim-tanulmányok – Írások Mannheim Károlytól és Mannheim Károlyról*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004; Cs. Kiss Lajos (szerk.): Mannheim Károly a modernség teoretikus diskurzusában. *Világosság*, 2007, 7–8.

hivatásának. A legitimként igazolt végső harc célja az abszolút ellenség totális fizikai és szellemi megsemmisítése, egy új embertípus kinevelése, a hagyományokkal radikálisan szakító szocialista-kommunista társadalom létrehozása, amely feleslegessé teszi az állami típusú (politikai-jogi) hatalom- és uralomgyakorlást, s amelyben a történelmi fejlődés meghatározható pontján az állam – Sztálin ismert, paradox megfogalmazásában: cselekvő erejének és hatóképességének maximumát kifejlesztve – el fog halni. A marxizmus–leninizmus mint radikális gyakorlati filozófia, relativizálja a filozófia tudományos és világnézeti formája közötti (funkcionális) különbséget, és egyfajta szuper-metatudományos világnézetfilozófiaként határozta meg önmagát. A szovjet-orsz Birodalom által uralt eurázsiai nagytérrendbe tagolt államokban az így felfogott filozófia elsődleges rendeltetése⁸ a kommunista hatalom- és uralomgyakorlás oktroyált legitimitás- és totalitásigényének az igazolása, azaz ideológiai legitimációk interpretatív-dogmatikai kidolgozása volt.

Az első korszak bemutatása során közelítőleg négy megoldandó problémát, illetve szempontot fontos szem előtt tartani:

- a) Az első az ún. elméleti-ideológiai tárgyak nyilvános pozicionálása a jogtudományi oktatás reformjainak összefüggésében, amely tárgyak elsődleges feladata egyfelől a kutatók, oktatók, hallgatók „szigorúan tudományos” marxista–leninista világnézetének a kialakítása, formálása, ellenőrzése.
- b) A második az állam- és jogtörténeti (római, magyar- és egyetemes jog- és államtörténet), illetve a szakjogtudományi diszciplínák (polgári jog, büntetőjog, államigazgatási jog, munkajog stb.) elméleti-ideológiai kontextusba helyezésével a kutatás, oktatás, nevelés irányítása és ellenőrzése, illetve a specifikus jogdogmatikai elméletek megalapozása (alapfogalmak meghatározása), az elméletkifejtés szabályozása és igazolása.
- c) A harmadik, lényegében rejtett háttérösszefüggés, a filozófia és az állam- és jogelmélet tantárgyak közötti hallgatólagos tudományos és tárgyelméleti vita, amely a vizsgált korszakban váltakozó sikerrel folyt a jogtudományi megismerés filozófiai megalapozásának, az elméletkonstrukció szabályozásának és igazolásának a kompetenciájáért.
- d) negyedik a jogtudomány és az államtudományok közötti hallgatólagos versengés az államjelenség értelmezési dominanciájáért,

⁸ A rendeltetés kifejezés a „hivatás” (tudományetikai nézőpont) és a „funkció” (tudománylogikai-műveleti nézőpont) megkülönböztetését jelöli.

a tárgymegismerésében illetékes tudományágak körének, belső elrendeződésének a meghatározásáért.

A marxizmus–leninizmusnak a jog- és államtudományi kutatásba és képzésbe történő bevezetésében jól elkülöníthető három szakasz. Az egyes szakaszokat a totális ideológiai és bürokratikus ellenőrzés eljárásait reformok formájában intézményesítő tudomány- és egyetempolitikai döntések alapján tárgyaljuk, amelyek igazodnak a proletárdiktatúra egypártközpontú államrendszere kiépítésének,⁹ vagy korabeli kifejezéssel, a „népi demokrácia fejlődésének” a szakaszaihoz.¹⁰

1. 1945–1948. Ezt az időszakot az egyetemi autonómia felszámolására, az egyetem, a tudományos kutatás és képzés politikamentességének megszüntetésére, a tudomány totális ideológiai kontrolljára, az indoktrináció intézményesítésre irányuló törekvések határozták meg. A kommunista hatalom képviselői elkezdték az egyetemi pártszervezetek kiépítését, amelyek elsődleges feladata egy átfogó „kulturális forradalomnak” a végrehajtása volt.¹¹ Ennek első lépését az

⁹ Az állam kommunista párt által történő irányítása a „kettős igazgatás” struktúrájának a kialakításával, a politikai normákat érvényesítő „fölerendelt igazgatási döntések” formájában intézményesült (vö. Cs. Kiss Lajos – Fehér József: *Közigazgatás és racionalitás*. In *Anarchizmus és rendezőelvek*. Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve 1986, 30–50; Cs. Kiss Lajos – Fehér József: *Közigazgatás és racionalitás*. Az érték- és célracionális mint társadalomszervező elvek érvényesülése a közigazgatásban. ELTE ÁJK ACTA XXIX, kötet, Budapest, 1987, 125–150.).

¹⁰ A második világháború után a szovjet-orosz birodalom által uralt eurázsiai nagytérrendbe betagolt közép-kelet-európai államok politikai rendszerének a hivatalos megnevezésére – elfogadva a történelmi államok individuális fejlődésének a szovjet-orosz modelltől való eltérését – a „népi demokrácia” kifejezést vezették be, elsősorban Sztálin ösztönzésére. A leninista-sztálinista marxizmus önértelmezésében a „népi demokrácia”, a tőkésosztályok megsemmisítésével, az egypártrendszeren alapuló demokrácia új változatát hívta életre a közép-kelet-európai államokban. A proletárdiktatúra államának, politikai rendszerének és hatalomgyakorlási módjának a meghatározásáról lefolytatott demokrácia-vita jelzi, hogy a birodalmi szerkezetbe tagolt történelmi államok politikai szempontból is csak részlegesen homogenizálhatók „szovjet proletárdiktatúrává”. A történelmi államfejlődések sajátosságait megszüntetni akaró birodalmi homogenizálás másik szemantikai-ideológiai eljárása az volt, hogy a történelmi országállamneveket (Magyarország, Lengyelország, Románia, Szerbia, Horvátország, Csehszlovákia, Németország, Bulgária stb.), s az ezekben implikált individuális-történelmi fejlődésbeli különbözőségeket tudatosan az államforma jelzős szerkezetű fogalmaival semlegesítették (Magyar Népköztársaság, Lengyel Népköztársaság, Román Szocialista Köztársaság, Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság, Csehszlovák Szocialista Köztársaság, Bolgár Népköztársaság stb.). Az országállamnevek helyettesítésének ideológiai célja az volt, hogy szimbolikusan is jelezzék az adott állam fejlődésében bekövetkezett forradalmi változás általános, nemzetközi jelentőségét, a birodalmi szerkezetbe tagolt államok politikai egyneműségét és egységét.

¹¹ A „kulturális forradalom” kifejezést Kirschner Béla és Lengyel István használja az egyetemen tervezett átpolitizálás-indoktrináció folyamatnak a leírására (vö. Kirschner Béla – Lengyel István: *Az egyetemi pártszervezetek*. In Sinkovics István (főszerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története: 1945–1970*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1972, 69–73).

1946. évi reform jelentette, amely ekkor még, a polgári hagyomány követve, a jogfilozófiát, a politikát, a nemzetközi jogot és a szociológiát határozta meg elméleti tárgyakként. A reformfolyamatban a jogtudomány önvédelmi reakciója az volt, hogy a szociológiai tanszék helyett a Kari Tanács felállított egy II. Közigazgatási Jogi Tanszékét. Ebben a szakaszban játszódott le a polgári jogfilozófia képviselőinek eltávolítása, Moór Gyula nyugdíjazása, Horváth Barna emigrációba kényszerítése. Moór Gyula „harmadik utasnak”, szinkretikusnak minősített jogfilozófiáját, az idealizmus és marxizmus, kereszténység és szocializmus, nyugati *politikai* és keleti *szociális* demokrácia összeegyeztetésének kísérletét polgári beállítottsága miatt nem tekintették megfelelő filozófiai keretnek sem a jogtudomány világnézeti, elméleti-ideológiai megalapozására, sem a kiépítendő proletárdiktatúra államrendszerének az igazolására.¹²

2. 1948–1956. A jogtudományi oktatás-kutatás reformja 1948-ben, illetve 1950-ben végleg felszámolta a Kar maradék tudományos autonómiáját, megszüntette politikamentességét. A Politikai Bizottság cél- és feladatmeghatározása szerint: „Egyetemi pártszerveink fő feladata a politikai munka fokozása. Mielőbb el kell érni, hogy egyetemeink az ideológiai harc egyik bázisává váljanak, eszmei-politikai hatásuk talajukon túlra is kisugározzék.”¹³

A döntő diszciplináris-tantervi lépés a dialektikus és történelmi materializmust mint átfogó, megalapozó világnézeti és elméleti-ideológiai tárgy intézményesítése, s ehhez kapcsolva a párttörténet tantárgy 1949-ben történő bevezetése volt. A filozófia kötelező oktatását a központi Marxizmus-Leninizmus Tanszék látta el az egyetem három karán. A jogi karon három éven keresztül tanították három tantárgy formájában: marxizmus-leninizmus alapjai, politikai gazdaságtan, dialektikus és történelmi materializmus. A filozófiát jogász végzettségű tanárok – Földesi Tamás, Volczer Árpád, Szénási József, Matus János – oktatták szovjet professzorok – Kurszanov: 1951–52, Ivanov: 1952–56 – irányításával. A tanszéki összekötő Földesi Tamás volt, aki a jogtudományhoz való kapcsolódás

¹² Vö. Samu Mihály: Elméleti tárgyak. In Sinkovics I.: i. m. 231. A proletárdiktatúra államrendszerének elméleti megalapozása politikai-ideológiai feladat volt, amelyet az aktuális politikai helyzet elvárásaihoz igazodva kellett végrehajtani. A neokantianizmusnak elkötelezett magyar jogfilozófia, ideértve Somló Bódogot és Horváth Barnát is, a jog nézőpontjából, elsődlegesen jogelméleti kontextusba helyezve tárgyalta az állam elméleti és szervezeti kérdéseit, s alkalmatlan volt mind az osztály- és pártakarat politikai eszközeként felfogott, elhalásra ítélt államnak és jogának a leírására, mind a politikailag eltervezett totális szellemi ellenőrzés megindokolására.

¹³ Kirschner B. – Lengyel I.: i. m. 88. A marxizmus-leninizmus tudományelméletében használt kifejezések mint „világnézeti megalapozás”, „elméleti-ideológiai tárgy” stb. a totális ideológiai induktrináció műveleti – a kutatók, oktatók, nevelők számára tudománylogikai-etikai kötelezettséget implikáló – fogalmai, a nyelvpolitikai irányítás és ellenőrzés eszközei, amelyek *konvencionális* használata a jog- és államtudományi megismerés politikai-ideológiai függését, önállóságának a megszűnését jelzi.

bizonyítása érdekében 1951-ben megírta *A proletárdiktatúra államformájának a fejlődése* című irányadó tanulmányát. A tanulmány üzenete: az állam- és jogelmélet „nem más, mint a marxizmus-leninizmusnak az államra és jogra történő alkalmazása (az állam és jog marxista-leninista vizsgálata). Ezért az állam- és jogelmélet is éles fegyvere a proletáriátusnak és élcsapatának”.¹⁴ Eszerint az állam- és jogelmélet tudományos diszciplínaként a történelmi materializmus (társadalom-történelemelmélet) és a tudományos kommunizmus (politikaelmélet) megismerési illetékességébe tartozik, és a filozófia irányítás alatt áll. A tantárgynak két feladatot kellett teljesítenie: egyrészt Marx, Engels, Lenin, Sztálin „klasszikus” szövegeinek kanonizált értelmezéséhez igazodva a világnézet átformálására alkalmas legitimációtudást állított elő, az ismerettárgyra való alkalmazással bizonyította és visszaigazolta a szövegek kizárólagos helyességét, másrészt a társadalom minden területét átható politikai harcban a tudomány eszközeivel közreműködött az abszolút ellenség totális szellemi megsemmisítésében. Ugyanakkor Földesi Tamás tanulmánya jelzi annak a hallgatólagos kompetenciavitanak a létezését is, amely a filozófia és az állam- és jogelmélet tárgyak, illetve tanszékek között folyt, lényegében az állam- és a jogjelenség jogtudományon belüli értelmezési dominációjának a megszerzéséért.¹⁵

A reform a szaktudományi elméleti-ideológiai tantárgyakat illetően a politika és a jogfilozófia helyett a következő tárgyakat vezette be: általános állam- és jogelmélet (beleértve a logikát); államtan a politikai rendszerek történetével, amely néhány év után, 1952-ben, beleolvadt az állam- és jogelméletbe; szociológia; nemzetközi jog.¹⁶ Az ideológiai képzettség színvonalának emelése érdekében 1950-ben bevezették a politikai tanok története elevezésű tárgyat, amely az államelmélettől különböző politikai gondolkodás eszmetörténeti fejlődését hivatott bemutatni. Névai-Neufeld László vezetésével megalapították a Szovjet Jogi Tanszéket, ami az oktatás szerkezetének a megkettőződéséhez vezetett. Ettől kezdve a Karon kétféle kötelező tananyagot használtak: az állam és jogelmélet tananyagát a hivatalos szovjet tankönyv magyar fordítása¹⁷ jelentette, míg a szakjogi tárgyakat – a szovjet jogot és a magyar jogot – párhuzamosan oktatták, és ennek megfelelően kérték számon a vizsgákon.

¹⁴ Földesi Tamás: „A proletárdiktatúra államformájának a fejlődése.” *Jogtudományi Közlemények*, 1951/7, 392.

¹⁵ A jelzett kompetenciavita megértésének tudománypolitikai háttérkontextusához lásd *Exkurzus I*.

¹⁶ A nemzetközi jog tantárgyat illetően a közjog Gajzágó László javaslatára kiegészült nemzetközi magánjoggal és közigazgatási joggal.

¹⁷ Vö. M. A. Arzsánov – Sz. P. Kecsekjan – B. Sz. Manykovszkij – M. Sz. Sztrogovics: *Állam- és jogelmélet*. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951. Ennek a szellemében készült 1953-ban egy új jegyzet: Vas Tibor – Antalffy György – Halász Pál – Szabó Imre: *Állam- és jogelmélet*. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1953.

Hasonlóan a filozófiához, az állam és a jog korabeli elmélete sem a magyar oktatók és kutatók önálló szellemi teljesítménye volt, hanem az A. J. Visinszkij által kanonizált és „szocialista normativizmusnak” nevezett paradigma átvétele, ismétlése és alkalmazása. Visinszkij elmélete, lényegét tekintve, a *decizionista-normatív pozitivizmus* egyik formaváltozatának tekinthető, amely a közvetkezőképpen határozta meg az általánosság és a különösség nézőpontjából az állam- és a jogjelenséget:

„A jog az államhatalom által megállapított vagy szankcionált olyan magatartásszabályok (jogszabályok) összessége, amelyek az uralkodó osztály akaratát fejezik ki, és amelyek alkalmazását az állam kényszerítő ereje biztosítja, az uralkodó osztálynak előnyös és hasznos társadalmi rend védelme, megszilárdítása és továbbfejlesztése céljából [...] A szovjet szocialista jog a szovjet szocialista állam által megállapított vagy szankcionált olyan magatartásszabályok (jogszabályok) összessége, amelyek a szovjet nép akaratát fejezik ki, amelyek alkalmazását a szovjet szocialista állam kényszerítő ereje biztosítja, céljuk, hogy a munkásosztálynak és minden dolgozónak hasznos és előnyös rendet és viszonyokat védjék, megszilárdítsák és továbbfejlesszék; további céljuk, hogy a gazdasági rendszerben, az emberek életmódjában és tudatában a kapitalizmus csökevényeit teljesen és véglegesen megsemmisítsék, és a kommunista társadalom felépítését szolgálják.”¹⁸

Ezzel kapcsolatban fontos felhívni a figyelmet arra a körülményre, hogy a „szocialista normativizmus” nézőpontja, problémafelvetése által vezérelt fogalom- és elméletalkotás – amely normativista kontextusba helyezte és vulgarizálta a marxista-leninista társadalom, történelem-, politikaelméletet – akaratlanul és paradox módon, de lehetővé tette a magyar jogtudomány viszonylagos megismerési autonómiájának a megőrzését, és egy filozófiával folytatott sajátos hallgatólagos vitát. A jogtudomány pozitivista ellenállásának több teoretikus támasztéka és forrása volt, mindenekelőtt a magyar jogi-jogászi hagyomány, amelynek folytatása nélkül elképzelhetetlen, lehetetlen volt jogtudományt művelni, valamint a jogelméletben és főleg a közjogi diszciplínákban Hans Kelsen „lopakodó” vagy hallgatólagos recepciója.

Ezen a ponton szükséges egy rövid kitérő erejéig elidőzni a magyar jogtudomány Kelsen-recepciójánál. 1948 előtt, mindenekelőtt Moór Gyula és Horváth Barna révén, a tiszta jogtan kritikai befogadása szoros tudományos és személyes

¹⁸ M. A. Arzsánov – Sz. P. Kecsekjan – B. Sz. Manykovszkij – M. Sz. Sztrogovics: i. m. 92–93. A szocialista normativizmus értelmezéséhez lásd Szilágyi Péter: „Marxizmus és jogelmélet.” *Világosság*, 2004/4, 23–34; Nagy J. Endre: „Szabó Imre, avagy: az absztrakt normativizmus.” *Tolle Lege*, I. évf., 2011/1, 12.

kapcsolatok keretében játszódtott le. Figyelemre méltó fejlemény, hogy 1948 után, az egypártállam-szocializmus korszakában, a személyes-intézményi kapcsolatok megszakadása, a burzsoá, reakciós gondolkodónak tekintett Kelsen életművének az ideológiakritikai megsemmisítése ellenére a tiszta jogtan elméleti konstrukciója mint a szocialista jogelmélet provokációja, egyúttal rejtett forrása, támogatója, állandó vitapartnere,¹⁹ és mint a normaorientált pozitivisták jogászai gondolkodás és logika paradigmája, különösen a közjogban, továbbra is hatott és formálta a jogtudományi megismerést. A magyar Kelsen-kutatásban ezt neveztük a kelseni életmű „lopakodó” recepciójának, amelyben a tiszta jogtan ideológiakritikai megsemmisítése, kötelező elhallgatása paradox módon a tiszta jogtan egyik lehetséges alkalmazásának volt tekinthető.²⁰

A szocialista normativizmus jogelméletére alapozott jogtudománynak ezen túlmenően volt egy további, fontos feladata, az államtudományi kutatás és képzés különállásának a felszámolása, politikai-ideológiai semlegesítése.²¹

3. 1956–1970. Az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni reform láthatóvá tette az elméleti-ideológiai tárgyak közötti ellentétet, a szovjet-országi intervencióval oktatott filozófiával szemben fokozatosan az állam- és jogelmélet vált vezető elméleti-jogtudományi diszciplínává, amelynek közvetlen feladatává vált a jogász-jogtudományi gondolkodásba és megismerésbe történő bevezetés, a szakjogtudományi diszciplínák általános tudomány- és tárgyelméleti

¹⁹ Peschka Vilmos jogfilozófiai életművében, a marxi-lukácsi társadalomontológia nézőpontjából, problémafelvetéséből kiinduló jogelméletének kidolgozásban döntő szerepet játszott a kelseni tiszta jogtan kritikai inspirációja. Peschka a jogjelenség társadalomontológiai leírása során abból indul ki, hogy a jog nem lét (alépitmény), hanem tudati-normatív objektíváció, azaz ideológia (felépitmény), amely társadalmi funkciója, integrációs hatékonysága által létrevalanciára tesz szert, s ezáltal a társadalmi lét „létszerű elemévé” válik. Peschka kritikailag kapcsolódott a magyar jogfilozófiai hagyomány nagy alakjai – Somló Bódog, Moór Gyula, Horváth Barna – által kidolgozott, Kelsen magyar recepciójában döntő szerepet játszó pozitivisták, neokantiánus, neokantiánus-szociológiai paradigmához, és kísérletet tett a „szocialista normativizmus” meghaladására a sztálinizmustól és a leninizmustól megtisztított marxista hagyományon belül (vö. Peschka Vilmos: *Marxista és szocialista jogelmélet*. In Peschka Vilmos: *Jog és filozófia*. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 197–214). A Kelsen-recepció szempontjából releváns írásokhoz lásd Peschka Vilmos: *A jogviszonyelmélet alapvető kérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960; Uő: *A modern jogfilozófia alapproblémái*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972; Uő: *A jogszabályok elmélete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979; Uő: Hans Kelsen tiszta jogtanának ideológiai jellege. In Peschka V.: *Jog és filozófia* 150–162; a tanulmány megjelent Cs. Kiss Lajos (szerk): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 47–57; Peschka Vilmos: *A jog sajátossága*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

²⁰ Vö. Cs. Kiss Lajos: Hans Kelsen magyar recepciója; Varga Csaba: Kelsen dokumentumok; Jakab András: Hans Kelsen magyarországi fogadtatása. In Cs. Kiss L.: *Hans Kelsen jogtudománya...* 31–32, 58–85, 86–121.

²¹ A problémához lásd *Exkursus I*.

megalapozása, igazolása, szintetikus összefogása. Ez a módosulás jelenik meg a tantervi-tanrendi változásokban:

Az állam- és jogelmélet korábban megalapozó jellegű I. évfolyamos tárgyból a IV. évfolyamra került mint a jogtudományi képzés első számú összefoglaló elméleti-ideológiai tárgya; az első évfolyam számára létrehozták a propedeutikai jellegű a Bevezetés a jog- és államtudományokba című tárgyat.²² Ehhez kapcsolódva bevezetésre került a Politikai és jogi tanok története című tárgy,²³ amelyet később (1962) beolvasztottak az állam- és jogelméletbe. A reform döntő lépése az volt, hogy a filozófia helyett az állam- és jogelmélet lett az elméleti-ideológiai államvizsgatárgy, amelynek keretében az állam és a jog elméleti leírásán túlmenően a filozófiai és szociológiai ismereteket is számonkértek. Az Állam- és Jogelmélet Tanszék integrálta a szociológia oktatását, ami később Kulcsár Kálmán irányításával önállósult. Az 1968/69-es reform a jogi képzés időtartamát öt évre emelte, és megjelent az első, önálló kutatáson alapuló állam- és jogelmélet tankönyv.²⁴

Az állam- és jogelmélet diszciplína vezető szerepét Samu Mihály a következőképpen foglalta össze:

„Az állam és jogelmélet az állam- és jogtudomány egészének világnézeti és metodikai alapelveit tartalmazza, meghatározza a kutatási irányokat. Ebből adódóan a többi diszciplína világnézeti megalapozását és módszertani elmélyítését segíti elő, amivel hozzájárul a többi diszciplína fejlődéséhez, elméleti kimunkálásához, s ezen keresztül az oktatás színvonalának emeléséhez. A tudományos világnézet megalapozza a tudományos kutatást. *Az állam és a jog jelenségeit elemző tudományágak számára a világnézetet a dialektikus materializmus adja, s az állam- és jogelmélet közvetíti.* A szocialista állam- és jogelmélet a dialektikus materializmus filozófiáját az állam és jog sajátos helyére és szerepére tekintettel tartalmazza: az állam és a jog kutatásának egységes világnézeti megalapozását végzi el [...] a történeti, a tételes jogi és az ideológiai tárgyakban megszerzett ismeretek alapján.”²⁵

²² Vö. Antalffy György – Halász Pál: *Bevezetés az állam- és jogtudományokba I–II.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1963.

²³ Vö. Antalffy György – Halász Pál: *Politikai és jogi tanok története a marxizmus megjelenéséig.* Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.

²⁴ Vö. Antalffy György – Samu Mihály – Szabó Imre – Szozáczky Mihály: *Állam- és jogelmélet.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.

²⁵ Samu Mihály: Elméleti tárgyak. 245–246. Az előzményekhez lásd Peschka Vilmos: A magyar állam- és jogtudományok és a társadalmi gyakorlat (Vitaülés). *MTA Közleményei.* Különnyomat. 1964; Az állam- és jogtudományok helyzete. *Elemzések és tanulmányok.* 3. MTA, Budapest, 1983.

A filozófiát a központi Dialektikus Materializmus Tanszék jogi kari részlege – Földesi Tamás, Volczer Árpád, Farkas Endre, Kovács Ferencné – tanította az első évfolyamon, majd 1965-ben a Karon önálló tanszékké szerveződtek. Az önálló Filozófia Tanszék tagjai: Földesi Tamás tanszékvezető, Volczer Árpád, Kovács Ferencné, oktatott tantárgyak: filozófia, logika, etika. A filozófia tantárgyat az első évfolyamon két félévben oktatták: az első félévben a filozófia alapproblémáit (dialmat), második félévben történelmi materializmust (törtmat), ennek az utolsó két előadása a modern polgári filozófia története volt, egyedül itt lehetett a 19–20. századi nem marxista filozófiáról valamit hallani; a marxista etikát egy féléves kötelező tantárgyként, a formális logikát egy féléves kötelező alternatív tárgyként oktatták. A tanszék személyi állományához tartozott a 70-es évektől: Fábián Imre, Neuberger Róbert, Rékai Gábor, Nyakas Szilárd, Karády Éva, 1979–80-tól Gyekiczky Tamás, Cs. Kiss Lajos, 1981-től Karácsony András, Bányai Ferenc, valamint Hamburger Mihály 1984–86-ban könyvtárosként volt alkalmazásban.

A dialektikus-történelmi materializmus ideológiai-indoktrinációs teherterheléstől való fokozatos megszabadulást, a tisztán tudományos – politikai ellenőrzéstől, befolyásolástól mentes – filozófiaképzés irányába történő elmozdulást, a filozófia pozícióváltozását leginkább az alternatív előadásokhoz és szemináriumokhoz rendelt kötelező és ajánlott irodalmak tükrözik vissza.²⁶ A filozófia tantárgy, köszönhetően Földesi Tamás előadásainak, valamint a tanszék irányítása alatt működő Filozófiai Tudományos Diákkör tevékenységének,²⁷ a hallgatóság körében igen népszerű volt, a tanszék és a TDK rendezvényei a „marxizmus reneszánsza”, „visszatérés az autentikus Marxhoz” stb. vezérszavak árnyékában a lehetőségekhez képest a nyilvános alternatív gondolkodás fórumaivá váltak.²⁸

²⁶ Ehhez lásd *Exkursus II.*

²⁷ A Filozófiai TDK népszerűsége vetekedett a Magyar Állam- és Jogtörténet TDK népszerűségével, rendezvényei az egyetemen kívül is ismertek voltak, ami döntően a TDK titkárok (Gyekiczky Tamás, Karácsony András, Csanády Dániel, Popper Péter, Pesty László) aktivitásának volt köszönhető.

²⁸ A filozófia pozícióváltozását jelző események a Tanszék korabeli életéből: Földesi Tamás lemondott a „dialmat tankönyvének” újrakiadásáról (vö. Földesi Tamás: *Dialektikus materializmus*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979); Farkas Endre marxista etika tankönyve egyhangúan „letiltásra” került, hasonlóképpen Lenin, aki tanszéki álláspont szerint nem filozófus, hanem hivatásos forradalmár, ideológus és politikai gondolkodó volt stb.; a filozófiai, etikai szemináriumokhoz rendelt irodalomban az ún. számozott könyvek, samizdatok is fokozatosan a tananyag részévé váltak; Földesi Tamás nyilvános filozófiai vitái, amelyek népszerűek voltak, nagyszámú hallgatóság előtt kerületek megrendezésre, például a katolikus teológus Nyíri Tamással végső világnézeti kérdésekről (Nyíri Tamás részt vett a tanszéki vitákon is) vagy Bihari Mihállyal a determinizmus-indeterminizmusról, felelősségről; az akkoriban Németországból hazatért Vajda Mihállyal a szabadságról tervezett vitát a kari pártvezetés nem engedélyezte stb; közös rendezvények az Állam- és Jogelmélet Tanszék mellett működő Szociológia TDK-val (titkárok: Varga Suplic, Cs. Kiss Lajos, Szipli István) mindig nagy hallgatóság előtt; vita

III. 1989–2017.

A rendszerváltozásnak nevezett fordulat helyzetében a Karon folytatódott és befejeződött a filozófia 1980-as években kezdődő pozícióváltása. Az önmagát szuper-metatudományként értelmező marxista-leninista világnézetfilozófia értelmezési monopóliuma megszűnt, a filozófiai kutatásban és oktatásban visszatért oda, ahová való, egyfelől a filozófiatörténetbe mint a modern pozitivista és nem-pozitista kritikai társadalomelméletek egyik alapváltozatát, másfelől a politikai területére mint a modern totális ideológiák egyik formaváltozatát. Az újjászerveződő társadalmi-kulturális-politikai pluralizmus feltételei között megszűnt a nyilvános tudományos világnézetformálás mint kutatási-oktatási-nevelési kötelezettség, a tudományos megismerés szabadságát, a társadalmi-kulturális területek autonómiáját, különös tekintettel a tudományt és politikát elválasztó külső és belső értelemhatárookra, alkotmányos tilalom védi a világnézetfilozófiák ideológiai behatolásaitól, formálisan megtörtént a visszatérés a filozófia eredeti értelméhez, „magához a dologhoz”, vagyis a filozófia tudományként való értelmezéséhez.²⁹ Újra magától értetődővé vált, hogy a filozófia soha nem a tudományon kívül van, nem lehet kívülről kanonizált ideológiai definíciók formájában rákényszeríteni a tudományra. Az állam- és jogtudomány filozófiai „természetét” illetően a tulajdonképpeni filozófia, ahogy Heidegger mondaná, „a tudomány lényegében honol” (*es west*), kettős értelemben: egyfelől a tudomány értelmére irányuló tudományelméleti reflexiók (mi

Bihari Mihály alap-felépítmény tanulmányáról, aminek a megjelenését a *Jogtudományi Közönyben* megakadályozták. A tanszék munkatársai részt vettek 1977-ben Társadalomtudományi Szakkollégium létrehozásában és működtetésében; alapítók: Kéri László, Cs. Kiss Lajos, Gyekiczky Tamás, Gruber Attila. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy félrevezető az interneten található leírás, amely szerint az első korszak (1977–1983) egyfajta „Folyosó Szakkollégium”-ként működött (vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/Bib%C3%B3_Istv%C3%A1n_Szakkoll%C3%A9gium). Jelen tanulmány szerzője, hallgatóként és ún. fiatal oktatóként (nevelőtanárként), a szakkollégistákkal közösen – akik közül többen az állam- és jogtudomány mellett más egyetemi szakokon (filozófia, esztétika, történelem, szociológia, művészettörténet stb.) is tanultak – a szigorú tudományosság szellemében szervezte a kutatást, a nyilvános tudományos-kulturális rendezvényeket, amelyekben semmi „folyosószerű” esetlegesség nem volt. A folyosó-metaphora feltehetőleg arra a fejleményre utal, hogy lehetővé tették a szakkollégisták egy folyosón történő elhelyezését. 1983-ban a szakkollégium ketté vált, a kizárólag vidéki hallgatókból álló Ménési úti Bibó István Szakkollégium mellett párhuzamosan, közös rendezvényekkel tovább működött a budapesti hallgatókat is felvevő Budaörsi úti Társadalomtudományi Szakkollégium (Cs. Kiss Lajos irányításával, Karácsony András közreműködésével).

²⁹ Itt a fenomenológiai tudatfilozófia jelszavát – „Vissza magához/magukhoz a dologhoz/dolgokhoz!” („*Zurück zur Sache selbst!*” bzw. „*Zurück zu den Sachen selbst!*”) – a szociológiai társadalomelmélet funkcionális-művelői nézőpontjából átértelmezzük: „a dolog/dolgok maga/maguk” formula a modern tudomány, illetve a társadalmi-kulturális területek funkcióspecifikus autonómiájának, illetve autonómiáinak az egzisztenciális tényszerűségét jelöli, nem pedig a transzcendentális tudat végső, meg-alapozó értelememeleit alkotó *ideákat*.

a tudomány?) formájában,³⁰ másfelől tárgyelméletileg, azon metaelméleti pozíciók (filozófiai-szociológiai társadalomelmélet, történelemelmélet, kultúra/civilizációelmélet, emberelmélet) kijelölésének, elemzésének, leírásának a formájában, amelyek lehetőségfeltételei a jogelméletek és az államelméletek tárgyakékvát kidolgozásának.

A filozófia tantárgy szerkezeti és tartalmi szempontból fokozatosan igazodott az állam- és jogtudomány tudomány- és tárgyelméleti elvárásaihoz, amit a tanszéken folyó kutatások tettek lehetővé.³¹ Az első évfolyamon előadott filozófia első félévben problémaorientált filozófiatörténet (*Filozófia I.*), második félévben társadalomelmélet (*Filozófia II.*). A filozófiatörténeti előadások a hagyományos korszak felosztásban (antikvitás, középkor, újkor, modern-posztmodern) tárgyalták a filozófia alaptípusait (életforma, életbölcesség, tudomány), az európai filozófia nagy gondolkodóit, irányzatait, a lételmélet, tudatelmélet, értékelmélet, nyelvelmélet, cselekvésemélet, antropológia, társadalomelmélet, történelemelmélet, az ezekhez rendelt ismeretelmélet, logika alapproblémáit és kutatási programjait.³² A társadalomelméleti előadások, a tanszéken folyó kutatásokra épülve, a szociológiai társadalomelméletek nézőpontjából és elméleti keretében tárgyalták az ember, történelem, szocio-kulturális evolúció, civilizáció és kultúra, modern-posztmodern, valamint a társadalmi-kulturális területek (jog, politika, tudomány, vallás) felépülésének elméleti problémáit.³³ A 90-es évek elején az *Etika* tantárgy kötelező jellege megszűnt, a felszabadult heti egy óras órakeretben a tanszék különböző alternatív tárgyakat hirdetett meg.

A tanszék személyi állományában, vezetésében bekövetkezett változások: a politikai fordulat és a vele járó filozófusi rehabilitációk eredményeképpen 1989-től Tamás Gáspár Miklós csatlakozott a tanszékhez, majd rövid ideig (1995-ig) Fodor Gábor tanársegédként; ezt követően Nagypál Szabolcs (először 1993-tól demonstrátorként) és Márton Miklós (mindketten 1997-től doktoranduszként). 1993-tól

³⁰ Ha egy adott tudományág tudományos közössége különböző okokból felteszi a saját tudományának értelmére – rendeltetésére (funkció-hivatás), felépülésére (struktúra), keletkezésére (genezis), a megismerés hatáira, relevanciájára, tudományrendszertani kapcsolódásaira, alkalmazásaira, összességében a saját megismerésmódjának a *lehetőségfeltételeire* – irányuló kérdést, *önreflexív megismeréssé* s ezáltal filozófiává válik.

³¹ A tanszéken folyó kutatási programokhoz lásd *Exkurzus II.*

³² Az oktatáshoz használt tankönyvekhez lásd Gyekiczky Tamás: *A Marx előtti filozófia rövid története*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986; Karácsony András: *Bevezetés a társadalomelméletbe*. Budapest, Rejtjel, 1997; Uő: *Filozófia – társadalomelmélet*. Rejtjel, Budapest, 2005–2006; 2007; 2010; Hans Joachim Störig: *A filozófia világtörténete*. Helikon Kiadó, Budapest, 2008.

³³ Az oktatáshoz használt tankönyvekhez lásd Karácsony A.: *Bevezetés...* Uő: i. m.; Balogh István – Karácsony András: *Német társadalomelméletek. Témák és trendek 1950-től*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000.

Földesi Tamás³⁴ után Karácsony András lett tanszékvezető, majd 2009-től Cs. Kiss Lajos 2013-ig, a Jog- és Társadalomelméleti Tanszék megalapításáig.³⁵ A Jog- és Társadalomelméleti Tanszék az Állam- és Jogelmélet, a Filozófia és a Jogszociológia Tanszékek egyesítéséből jött létre. A kari vezetés – Király Miklós dékán, Varga István, Sonnevendt Pál, Nagy Marianna dékánhelyettesek – által szorgalmazott tanszékegyesítés kifejezett célja az állam- és jogelmélet feltételezett marxista orientációjának a megszüntetése és a filozófia tantárgy eltörlése volt. A három tanszék egyesítésével a Karon véget ért a jogászhallgatók számára az önálló filozófiaképzés. A kötelező filozófia tantárgy (*Filozófia I.*, *Filozófia II.*) a tanszékösszevonás után még 2017-ig jelen volt az oktatásban, a tantárgy megszüntetését követően azonban a filozófia világához kapcsolódó tematikákból, illetve feladatkörből csak a társadalomelmélet, illetve a jog- és állambölcselet, jogi alaptan, jogi etika tantárgyakhoz tartozó elengedhetetlen filozófiatörténeti, ismeretelméleti, logikai ismeretek oktatása maradt meg. A kari vezetés igazgatási döntését a Jog- és Társadalomelméleti Tanszék vezetőjévé kinevezett, empirikus jogszociológiát művelő, döntően jogpolitikai írásairól ismert Fleck Zoltán politikai komisszárként hajtotta végre.³⁶

Összefoglalásként megállapítható, hogy a Filozófia Tanszék a rendszerváltás korszakában vitathatatlanul sikeresen felszabadította a filozófiát az oktatójált, illegitim hatalmat szolgáló marxizmus–leninizmus szellemi uralma, politikai-ideológiai befolyása alól, intézményi-tantervi-tantárgyi megszüntetése, a kritikai társadalomelmélet vezérszavára hivatkozó újrapolitizálási kísérletek azonban mégis e filozófiai emancipáció kudarcát jelzi.

³⁴ Földesi Tamás 2016. augusztus 20-án elhunyt, emlékezetéhez lásd *Exkurszus III.*

³⁵ Ebben az időszakban éveken keresztül ismételtlen meghirdetésre került *Jog és pszichológia*, illetve a *Jog és dráma* című alternatív kurzusok a joghallgatók körében jelentős népszerűsége tettek szert. A Tanszék történetéhez tartozik még, hogy kilencvenes évek elejétől többször felmerült javaslatként az ELTE-n a tantárgyi-oktatási párhuzamosságok felszámolása, így a BTK-án kívüli Filozófia Tanszékek megszüntetése, a javaslat nem a tárgyak eltörléséről, hanem a szervezeti egységek megszüntetéséről szólt, azaz minden nem filozófia szakos hallgatót a BTK-án kellene oktatni. Amikor azonban a filozófus kollégák a BTK-án megtudták, hogy a jogi karon évfolyamonként több mint háromszáz főt kellene tanítani és vizsgáztatni, nem szorgalmazták tovább a szervezeti az integrációt; a kezdeményezés egyébként sem tőlük jött, hanem az egyetem vezetésétől.

³⁶ Fleck Zoltán nem vett részt sem a magyar Állam- és Jogtudományi Karok Állam- és Jogelméleti/Jogbölcseleti Tanszékeinek együttműködésében szervezett másfél évtizeden keresztül tartó közös, kifejezetten sikeresnek mondható jogfilozófiai kutatásban, sem a filozófiai-szociológiai társadalomelméletek recepciójában, amely a Filozófia Tanszéken folyó kutatások fő iránya volt (vö. *Exkurszus II., Irodalom*); tanszékvezetői ténykedése érvénytelenítette a demarkációs konszenzust, megszüntette a „tanszéki életvilág” politikamentességének paradicsomi állapotát.

Exkurzus I.

Az államtudomány jogtudományba történő betagolása és beolvasztása történelmileg az egypártközpontú kommunista rendszer tudomány- és egyetempolitikai döntésén alapult.³⁷ A proletárdiktatúra akciócentrumát jelentő kommunista Párttal szemben az elhalásra ítélt Államot mint „történelmi kategóriát” önálló tudományos problémaként kutató államtudományt felesleges, ideológiailag veszélyes diszciplínává nyilvánították, amelyet politikailag, szűkebb értelemben tudománypolitikai, -rendszer-tani, -szervezeti szempontból semlegesíteni kellett. A semlegesítést a proletárdiktatúra jogtudomány politikai-ideológiai indoktrinációjának az összefüggésében, az államtudományok jogtudomány általi homogenizálását elrendelő tudomány- és egyetempolitikai döntésekkel hajtották végre.

A marxizmus–leninizmus–sztálinizmus totalitárius ideológiája által uralt korszellem és tudomány központi problémája a proletárforradalom és a proletárdiktatúra helyes értelmezése, s ennek tudományos igazolása és alkalmazása volt. A proletárdiktatúra elméletében az állam elhalásának *ideológiai* és a párt által vezérelt állam uralomtechnikai megerősítésének *reálpolitikai* elvárásait kellett „szupertudományos” módon összhangba hoznia. Jóllehet a két elvárás ütközése a proletárdiktatúra államfelfogása számára tudományosan megoldhatatlan értelmezési paradoxonhoz vezetett, azonban egyértelmű jelzése volt annak, hogy az államot önálló – a kommunista párt vezetőszeretétől függetlenített – tudományos problémaként tárgyalni politikailag veszélyes, elméletileg nem kívánatos, következésképp lehetetlen vállalkozás. Az állam-probléma ilyen felvetésével az önálló államelméleti kutatás „tárgyaltanná”, az

³⁷ Az egyetem történetében a 19. században a jog- és államtudományi képzés „elosztrákosítása” ellen küzdöttek (vö. Eckhart Ferenc: A kar elosztrákosítása (1855–1860). In Eckhart Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1936, 419–443.) „1860 végett vett a Kar elosztrákosításának [...] A kar egyhangúlag elhatározta, hogy minden tárgyat magyarul kell előadni. Az egyes kollégák kedvéért megengedett latin nyelvű előadásokra nem jöttek el a hallgatók. Bevezették a magyar közjog oktatását, mely bekerült az államtudományi államvizsga (1869), majd a jogtörténeti szigorlat (1872) tárgyai közé. [...] A tanulmányok rendszerében fontos újítást jelentett a szemináriumok megalapítása (1873). A kar javaslatai között különösen a bifurkáció került előtérbe: a jogtudományi és az államtudományi képzést mind az államvizsgáknál, mind a doktorátusnál szét akarták választani. Négy év szabályszerű jogi tanfolyam hallgatása után kétféle doktorátust lehetett szerezni: jogtudományit és államtudományit. A három jogtudori szigorlat tárgyai voltak: I) Jogbölcse-szet a tételes nemzetközi joggal, római jog, egyházjog; II) Magyar közjog, magánjog, osztrák polgári jog; III) Büntetőjog és eljárás, váltó- és kereskedelmi jog magyar polgári törvénykezés. A két államtudományi szigorlat tárgyai voltak: I) Jogbölcse-szet, magyar közjog és politika; II) Közgazdaságtan és pénzügytan, a magyar és osztrák állam statisztika, közigazgatási és pénzügyi jog.” Györgyi Kálmán: *Jogi oktatás*. In Szabó Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 895–896.

államtudományok elkülönült művelése értelmetlenné és feleslegessé vált. Az állam autonómiáját valamilyen formában előfeltételező diszciplínák, kutatási szándékok, programok pusztá létükkel ideológiai veszélyhelyzetet teremtettek, mert ellentmondásba kerültek a marxizmus-leninizmus-sztálinizmus államelhalási prognózisával, kétségbe vonták a dialektikus és történelmi materializmus axiomatikus tételeit (dogmáit) ideológiai és társadalomtudományi szempontból konkretizáló tudományos szocializmus értelmezési monopóliumát. Az ellentmondást Sztálin közismert formulája relativizálta,³⁸ amely lehetővé tette a paradoxontól való mentesítést, és igazolta az ideológiai veszélyhelyzet elhárítására hozott tudománypolitikai és tudományrendszertani döntéseket.³⁹

A proletárdiktatúra államának egypárt-központú politikai rendszerében a magyar szellemi hagyományba szervesen illeszkedő „önálló államtudományt” ideológiailag veszélyes, meghaladott burzsoá diszciplínának tekintették, politikailag semlegesítését és diszciplináris felszámolását a jogtudományba és a jogászképzésbe történő beolvasztásával, jogi-jogászi homogenizálásával hajtották végre. A homogenizálás tudományos igazolása, bizonyítása, oktatási-nevelési bevétele (indoktrinációja) az állam- és jogelmélet diszciplína feladata volt.

Az államtudomány valóságos politikai ellenségévé nyilvánítása, diszciplináris önállóságának megszüntetése egyértelműen az „államellenesség” kifejeződése volt, mégpedig az államiság mint olyan tagadásának *elvont történelemfilozófiai* (állam elhalása a kommunista társadalomban) és a magyar történelmi állam alkotmányelméleti-alkotmányjogi folytonossága tagadásának *konkrét politikai* (történelmi alkotmány érvénytelenítése) értelmében. Ehhez a tényálláshoz két elgondolkodtató párhuzam kapcsolható, amelyek fény vetnek a politika és tudomány viszonyának értelmezésével kapcsolatos tisztázatlanságokra. Az egyik párhuzam szerint: ahogyan a kommunista Párt a demokratikus centralizmus pártszervezési elvének megfelelően maga alá rendelte és instrumentalizálta az Államot, úgy rendelte a jogtudomány maga alá és olvasztotta be az államtudományt. Ilyen történelmi előzményekre tekintettel nem véletlen, hogy az állam- és jogelmélettel mint tudományággal és tantárggyal kapcsolatban a rendszerváltozás korszakában joggal fogalmazódott meg az ideológia gyanúja, tekintve, hogy a jogtudomány totális ideológiai ellenőrzéséhez és indoktrinációjához az állam- és jogelmélet szolgált teoretikus eszközként és médiumként. A másik párhuzam szerint az igazgatási beavatkozással a rendszerváltozás korszakában

³⁸ Ehhez lásd Lev Trockij: A szovjet rendszer problémái. Az elfajulás elmélete és az elmélet elfajulása. In Krausz Tamás (szerk.): *A száműzött Trockij*. Fordította Drucker György, Sipos András, Bubcsák Piroska, Kolibri Kiadó, Budapest, 1988.

³⁹ A jogelmélet ezzel párhuzamos marxizáláshoz lásd Varga Csaba (szerk.): „Marxizmus és jogelmélet.” *Világosság*, 2004/4.

sem szűnt meg az ideológiai indoktrináció reális lehetősége, éppen ellenkezőleg. Jóllehet a két szellem- és tudománytörténeti helyzet alapvetően különbözik egymástól, azonban két vonatkozásban hasonlóak. Egyfelől a tudományelméleti probléma – azaz a tudomány és a politika közötti értelemhatárok megvonása, a diskurzus két típusának a megkülönböztetése – azonos, másfelől sem akkor, sem most nem állt és nem áll rendelkezésre megfelelő demarkációelmélet, amelynek segítségével megnyugtatóan és konszenzusképesen lehetne értelmezni a két funkcionálisan elkülönült terület egymáshoz való viszonyát, illetve kritikailag meg lehetne ítélni, milyen esetekben van szó indoktrinációról.⁴⁰

⁴⁰ A szöveg néhány ponton módosított részlet idézete két korábbi tanulmányból (vö. Cs. Kiss Lajos: „Államelméleti helyzetkép.” *Pro Publico Bono Magyar Közigazgatás*, 2017/2, 8–10; Cs. Kiss Lajos: Az államtudomány vs. államellenes jogtudomány. In Ünnepi Különszám Kukorelli István Tiszteletére. *Jog – Állam – Politika*, Győr, 2022, 57–58).

Exkurzus II.

Tanszéki kutatási programok, témák (1980–2017)

Földesi Tamás: Ismeretelmélet, logika, emberi jogok, etika, jogászetika, felelősség-elméletek

Karácsony András: társadalomelmélet (Niklas Luhmann-kutatás), tudásszociológia, jogfilozófia-jogi hermeneutika, Mannheim Károly-kutatás, Carl Schmitt-kutatás

Cs. Kiss Lajos: társadalomelmélet (Max Weber-kutatás), tudásszociológia (Mannheim Károly-kutatás); államelmélet, politikafilozófia (Max Weber-, Hans Kelsen-, Carl Schmitt-, totalitarizmus-kutatás); államelmélet, jogfilozófia (Hans Kelsen-, Carl Schmitt-, Horváth Barna-kutatás)

Karádi Éva: a budapesti Lukács-kör és a heidelbergi Max Weber-kör kutatása, Mannheim Károly-kutatás, társadalomelmélet

Gyekiczky Tamás: filozófiatörténet, az „ötvenes évek” társadalom- és ideológia-szerkezete, a munka világának jogi-ideológiai szabályozása

Bányai Ferenc: középkori misztika (Meister Eckhart-kutatás), általános és alkalmazott mediációelmélet, vallásközi dialógus módszertanának összekapcsolása a jogi területén intézményesülő mediációval

Nagypál Szabolcs: szelíd viszálykezelés és a közvetítés elmélete és gyakorlata; a vallásközi párbeszéd módszertanának összekapcsolása a jogi területén intézményesülő közvetítéssel és vitarendezéssel; világi vallások társadalomelmélete egy kereszténység utáni korban; vallásszabadság és vallási kérdések bíróságok előtt; természetjog és civilizációelmélet⁴¹

Márton Miklós: nyelvfilozófia, elmefilozófia, formális és informális logika, Hegel kortárs értelmezései, kommunikációelmélet, metaetika, észleléselmélet, jogi érveléstan

⁴¹ A tanszéki állása mellett 2020-tól a Mathias Corvinus Collegium (MCC) Jogi Iskolájának vezetője és a Jog és Társadalom Műhely vezetője.

Exkurzus III.

Búcsúzás Földesi Tamástól⁴²

Tisztelt Emlékező Gyülekezet!

Egyetem

Földesi Tamás, filozófus és jogász, egyetemi tanár, a filozófiai tudományok doktora, a filozófia tanszék alapítójaként és vezetőjeként, majd nyugalomba vonulása után, emeritált professzorként, egész életét az egyetemen, közelebbről: az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán töltötte. Az egyetem mint a filozófia és a tudomány helye – hasonlóan egy másik, bár nem jogász filozófushoz, Martin Heideggerhez – „nagy dolog” volt a számára, de mondhatjuk azt is – egy más értelemben, mint a család – talán a „legnagyobb dolog” volt az életében. Nyolcvanöt éves korában is aktívan dolgozott, kutatott és írt, annak ellenére, hogy betegsége súlyosbodott, annak ellenére, hogy a hanyatlás sokasodó fizikai tünetei nyilvánvalóvá tették a külvilág számára, milyen akadályokkal kell belülről, szellemileg megküzdenie, hogy munkában maradhasson. Az utolsó pillanatig kitartott: az Otthonban, ahol a halála előtti hónapokban folyamatos orvosi ellátásban és felügyeletben részesült, rendszeresen etikai előadásokat tartott a bennlakóknak, szobájának ajtajára ez volt kiírva: „Tanár úr”.

Hit

Az, ami az ember számára „nagy dolog”, amiért él, ami létét alapjában érinti, és ami egyúttal ebben az alapon szilárdan megtartja: az a hit. „Nagy dolgokért” élni csak az képes, aki hisz azokban a dolgokban (mint mondani szokás: eszmékben), amiért él és munkálkodik. Tamás az egyetemen hit, az egyetemért élt, az egyetemet szolgálta: tanárként és kutatóként, tanszékalapítóként, tanszékvezetőként, két cikluson keresztül dékánként, a hite a maga puritán egyszerűségében ezekben a tevékenységekben nyert igazolást, a hallgatók előtt és kollégái körében. Filozófusként és jogászként, amikor önmagában hit, tulajdonképpen az egyetemen való oktatói-kutatói létezésben mint a számára egyedül értelmes életformában hitt: az egyetem eszméje és gyakorlata éltette.

⁴² Megjelent: *Jog – Állam – Politika* 2017/1, 167–171.

Határhelyzet

A filozófustól végső búcsút venni filozófiai módon illendő. Egykori tanszékének munkatársai, kollégái számára elemi kötelesség, ezzel Tamás biztonnyal egyetértene, hogy a gyász gondját a búcsú pillanatában filozófiai módon fejezzék ki.⁴³

A halál, ahogyan azt Karl Jaspers fogalmilag megvilágította számunkra, határhelyzet, amely minden embert a saját végességével, az emberi létezés alapvető kudarcával szembesít. A határhelyzetet⁴⁴ a meghaló a végső pillanatra való várakozásban, a hátramaradott (hozzátartozó, családtag, barát, munkatárs) a gyászban mint az emlékezés különösen intenzív és kivételes módjában tapasztalja meg. A határhelyzet tapasztalata abszolút és személyes, azonban a kudarcban mindkét oldalról egyaránt a transzcendencia kapuját nyitja meg: a meghalásban és a gyászban a hit köti össze az eltávozottat és a hátramaradottakat.

Ez vezet bennünket a döntő kérdéshez, amelyet itt, Tamás ravatalánál fel kell tennünk: Miben hitt, amikor egész életében az egyetem (és a tudomány) eszméjének köteleződött el? Vagy másként: filozófusként hogyan hitt a filozófiában, mi jelentette hitének lényegi tartalmát? Úgy vélem, és ezzel ő is egyetértene, ezt a tartalmat igaz módon az világítja meg, amiben *nem* hitt.

Tamás nem hitt a filozófiára Wittgenstein által kirótt beszéd- és írástílusban, nem hitt abban, hogy a végső kérdésekről (Istenről, szabadságról, halálról, értékekről, igazságról, igazságosságról, az ember jogainak és felelősségének végső alapjairól vagy akár magáról a titokról mint olyanról) hallgatni kell, mert azok elgondolhatatlanok és kimondhatatlanok, mert állítólag meghaladják az emberi ész és kommunikáció lehetőségét. Tamás ízig-vérig racionalista, a jogász precizitásával gondolkodó filozófus volt, az ész elkötelezettje, aki éppen ellenkezőleg, az elgondolhatóság és kimondhatóság végtelen kiterjeszhetőségében, a határátlépések elkerülhetetlenségében, ennek végtelen folyamatában hitt. De ez a végtelenség ismét csak határhelyzet, amely a szellemi és anyagi létforma viszonyának örök paradoxonja elé állítja a gondolkodást:⁴⁵ ez a racionalista filozófus gondja.

Tamás ezt gondot vette magára, ennek a határhelyzetnek a tudatában kutatót és oktatót; a racionalista filozófus helyzetét azonban nem a kétségbeeséstől

⁴³ Az emlékezés filozófiai módja az egzisztencia kölcsönös megvilágítására (*Existenzerhellung*) indító emlékeztetés, amely képes egyesíteni az ember és az intézmény nézőpontjait a személyre és a műre, a tevékenységre és hatásra való szertartásszerű emlékezésben.

⁴⁴ A határhelyzet kikerülhetetlen, megváltoztathatatlan, alakíthatatlan; a létezés = határtapasztalás; az ember értelemszerű létezésének alapja a határ megtapasztalása.

⁴⁵ Karl Jaspers a határhelyzetek listájára, a halál, a szenvedés, a harc, a bűn (valamint a véletlen, a változás) mellé nem vette fel a gondolkodás és elgondolhatóság, a kimondás és kimondhatóság paradoxonját mint a filozófus és tudós (filozófia és tudomány) határhelyzetét (vö. Karl Jaspers: *Philosophie*. Zweites Buch: *Existenzerhellung*. Springer Verlag, Berlin – Göttingen – Heidelberg, 1948, 483–512).

szorongatva élte át („meghalok, soha nem tudhatom meg végérvényesen”), nem drámai módon fogta fel, hanem, a marxizmus dogmatizmusát ironikusan elutasítva,⁴⁶ egyfajta epikureus derüvel. Tamás a filozofálás ironikus-derülő módját testesítette meg. Nem félt sem a végtelenségtől, amely a tudható határainak kiterjesztésére, a tudás folytonos növelésére kényszerít,⁴⁷ sem a filozófus ezzel járó magányától. Nem osztotta a prédikátor álláspontját, aki a következőket mondta A Prédikátor Könyvében: „Így szóltam az én szívemben: Lásd, nagyszerű lettem, és (mindenkinél) több a bölcsességem [...] De felismertem, hogy ez is csak hiabavaló szélkergetés. Mert ahol sok a bölcsesség, ott sok a gyötrem, és aki sokat tanul, annak sokat kell szenvednie.”⁴⁸

Tamás filozófusként, kutatóként és tanárként, ebben az értelemben soha nem szenvedett, mindig egyensúlyban volt. Ezért is volt mentes a dogmatizmustól és a tekintélyelvűségtől, ezért volt tanszékvezetőként nyitott, megengedő, támogató, egyszerűen: emberséges, emberi értelemben demokratikus; ezért volt kutatóként elfogulatlan és tárgyyszerű, oktatóként ezért is volt nagyon sikeres; hallgatósága szerette, előadásai népszerűek voltak diákok generációi számára. Tamás kiállta a filozófus másik próbáját is, amikor döntéshozóvá választották. Dékánként, a Kar nehéz helyzetében,⁴⁹ képes volt következetes maradni, a Kart megvédeni és egyensúlyban tartani. A Kar történetében a rendszerváltozás dékánjaként emlékezünk rá.⁵⁰

⁴⁶ Ez egy meghatározott korszakban és térségben uralkodó marxizmus-leninizmus dogmatizmusa, „bizonyos” marxisták dogmatizmusa volt, amelytől elhatárolódott. Meg volt győződve arról, hogy a marxizmus százhetven éves, organikusan fejlődő, változó nézetrendszer, amelynek eredeti alapításától, átfogóan tekintve: fejlődéstörténetétől összességében idegen a dogmatizmus. A racionalizmus és az irracionálizmus harcát, Lukács Györgyhöz hasonlóan, a mindig korhoz kötődő filozófia alapkérdéseként fogta fel, s pályafutásának mindhárom korszakában logikai-ismeretelméleti, tudományelméleti, etikai, jogtudományi műveltségével és tudásával az irracionálizmus ellen harcolt.

⁴⁷ Egész életében, nem hegeli módon, küzdött a „rossz végtelen” ellen. A végtelenség szükségszerűsége mint a gondolkodás határhelyzete, annak elemi tapasztalatát jelenti, hogy a filozófus soha nem lehet végérvényesen úrrá a világon („soha nem ér fel Istenhez”), munkája soha nem ér véget, s ezáltal értelmetlenné válik; a hivatása éppen az, hogy ebből az értelmetlenségből merítsen erőt és hitet, s teremtsen „emberi” értelmet (vö. Max Weber: Tudomány mint hivatás. In Max Weber: *Tanulmányok*. Fordította Erdélyi Ágnes, Wessely Anna, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 137).

⁴⁸ Der Prediger Salomo. 1. 16–18. *Die Bibel oder die ganze heilige Schrift des Alten und neuen Testaments*. Nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers. Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart, 1969.

⁴⁹ A Kar nehéz helyzetei: felvételi botrány, rendszerváltozás: a jogtudomány politizálódása.

⁵⁰ Filozófusi derűjének, lelki egyensúlyának megóvását nagymértékben elősegítette sportszeretete, felesége hangsúlyos tanácsára a futball rendszeres üzése. Ataraxiáját így igen sok őt követő nemzedék a pályán is megtapasztalhatta: Tamás „mágikusan” ívelt, oroszlánként küzdött, de mindig fair play játszott.

Pályafutás

Ezen a filozófiai hiten alapult Földesi Tamás teljesítményekben gazdag tudományos pályafutása, ebből fakadt az a sajátos értelem, amely e pályafutás három szakaszát egységgé formálta. A kezdet évtizedeiben ismeretelméleti-logikai, tudományelméleti problémákkal foglalkozott. Már a Kádár-korszak szűkre szabott szellemi-politikai határain belül arra törekedett, hogy a hazai marxista-leninista filozófia problémahorizontját a nyugati (akkori terminológiával: „polgári”) filozófia konszenzusképes felismeréseivel tágítsa. Tamás filozófiai törekvése ekkoriban a dialektikus és történelmi materializmus ismeret- és tudományelméleti felvilágosításaként írható le.

Életpályájának középső szakaszában, különösen a 1970-es évek közepétől, a magyar szellemi életet romboló események után,⁵¹ teoretikus érdeklődése az etika, társadalom- és jogfilozófia irányába fordult. Már ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy kutatásait mindig szándékoltnan határterületeken folytatja, mindig dilemmák, paradoxonok (azaz határproblémák) foglalkoztatták, először: akaratszabadság és determinizmus, igazság és igazságosság, majd később: pozitív és erkölcsi jogok, szabadságjogok és kötelességek, az ember jogai és felelőssége, a felelősség erkölcsi, jogi, politikai alakzatai. Ebből a korszakból mindenki számára emlékezetesek maradnak a teológus Nyíri Tamással folytatott nyilvános vitái, melyek során a hallgatóság megtapasztalhatta Tamás szellemi nyitottságát, és közvetve azt, hogy hitt a különböző vallási és szekularizált világfelfogások egyenértékűségében. E középső szakasz filozófiai törekvése egyfajta világlasított ökumenikus elkötelezettségben jelent meg, amely a versengő világfelfogások egyenértékűségét vallja.⁵²

Az életpálya harmadik szakasza a 1980-as évek utolsó harmadában kezdődött, ez volt munkásságában „a fordulat korszaka”. Ennek az időszaknak a filozófiai törekvét az *Emberi jogok* problémáját tárgyaló könyv megírása és megjelenése⁵³ fejezte ki. Tamás filozófiai érdeklődése ekkor már egyértelműen a jogelmélet és a társadalomelmélet irányába mutatott, az erkölcsi-etikai problematikát a joghoz és a politikához való kapcsolódás határterületein kezdte kutatni. De érdeklődése kiterjedt a vallás, a tudomány, a művészet, a gazdaság területein megjelenő alapvető erkölcsi problémák elemzésére s általában az életvilág különböző normatív résztematikáira is.

⁵¹ Vö. MSZMP Kultúrpolitikai Munkaközösségének Állásfoglalása 1973.

⁵² „Ahogyan Földesi Tamás a dogmatikus ateizmustól a Nyíri Tamással folytatott dialóguson, filozófiai együttműködésen, kutatási programjának irányváltozásain keresztül eljutott a rendszerváltó dékán-ságig, azt példázza, hogy egy hithű marxista – a hitén belül élete végéig megmaradva – meddig tudott eljutni.” Nagy Endre levele, 2025. február 5.

⁵³ Vö. Földesi Tamás: *Emberi jogok*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1989.

Vigasztalás

A filozófus hite: hivatása. A filozófus hivatása: az ügy szolgálata. Földesi Tamás a filozófiát tudományként művelte, a világnézeti abszolutizmusok korszakában is, így nem pusztán érvényesek rá Max Weber Goethe szellemét idéző szavai, amelyeket Weber a tudomány művelőihez intézett, hanem lényegileg fejezik ki beállítottságát: Nem vágyakozni és várakozni, hanem „munkához látni, s megfelelni »napjaink követelményének« – emberileg és szakmailag egyaránt. Ez viszont világos és egyszerű, ha mindenki megtalálja és szolgálja azt a démont, amelyik az ő életének a fonalát kezében tartja”.⁵⁴

Tamás megtalálta és szolgálta a maga démonát, így számára halála és temetése nem bukás, nem vég, hanem folytatás: megmaradás az emlékezetünkben, a hátramaradottak tiszteletében és szeretetében.

⁵⁴ Weber, M.: *Tudomány...* 155.

Irodalom

- Antalffy György – Halász Pál: *Bevezetés az állam- és jogtudományokba I–II.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1963.
- Antalffy György – Halász Pál: *Politikai és jogi tanok története a marxizmus megjelenéséig.* Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.
- Antalffy György – Samu Mihály – Szabó Imre – Szotáczy Mihály: *Állam- és jogelmélet.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.
- Arzsanov, M. A. – Kecsekjan, Sz. P. – Manykovszkij, B. Sz. – Sztrogovics, M. Sz.: *Állam- és jogelmélet.* Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951.
- Az állam- és jogtudományok helyzete. *Elemzések és tanulmányok.* 3. MTA, Budapest, 1983.
- Balogh István – Karácsony András: *Német társadalomelméletek. Témák és trendek 1950-től.* Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- Bangó Jenő – Karácsony András (szerk.): *Luhmann-könyv.* Rejtjel Kadó, Budapest, 2002.
- Cs. Kiss Lajos – Fehér József: *Közigazgatás és racionalitás. Az érték- és célracionális mint társadalmiszervező elvek érvényesülése a közigazgatásban.* ELTE ÁJK ACTA XXIX, kötet, Budapest, 1987, 125–150.
- Cs. Kiss Lajos – Fehér József: *Közigazgatás és racionalitás.* In *Anarchizmus és rendezőelvek.* Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve 1986, 30–50.
- Cs. Kiss Lajos – Karácsony András (szerk.): *A társadalom és a jog autopoietikus felépítettsége. Válogatás a jogi konstruktivizmus irodalmából.* Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1994.
- Cs. Kiss Lajos – Erdélyi Ágnes – Erényi Tibor – Somlai Péter – Szigeti Péter: *Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása. Akik nyomot hagytak a 20. századon 5.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.
- Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitttről.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.
- Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014.
- Cs. Kiss Lajos (szerk.): „Mannheim Károly a modernség teoretikus diskurzusában.” *Világosság,* 2007, 7–8.
- Cs. Kiss Lajos: „Államelméleti helyzetkép.” *Pro Publico Bono Magyar Közigazgatás,* 2017/2, 8–10.
- Cs. Kiss Lajos: „Az államtudomány vs. államellenes jogtudomány.” In *Ünnepi Különszám Kukorelli István Tiszteletére. Jog - Állam - Politika,* Győr, 2022, 57–58.
- Cs. Kiss Lajos: „Búcsúzás Földesi Tamástól.” *Jog - Állam - Politika* 2017/1, 167–171.
- Cs. Kiss Lajos: A fenomenológia és a politikai problémája. In *Gedő Éva – Schwendtner Tibor (szerk.): Filozófia és nemzetiszocializmus. Értelmezések és kontextusok.* L'Harmattan, Budapest, 2016, 93–112. Dasein Könyvek sorozat.

- Cs. Kiss Lajos: *A jogtudomány eszméje és hivatása*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2004.
- Cs. Kiss, Lajos: Államértelmezések: államtan és államelmélet. In Peres Zsuzsanna – Bathó Gábor (szerk.) *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021, 244–248.
- Die Bibel oder die ganze heilige Schrift des Alten und neuen Testaments*. Nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers. Stuttgart, 1969, Württembergische Bibelanstalt.
- Eckhart Ferenc: A kar elosztrákosítása (1855–1860). In Eckhart Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936, 419–443.
- Felkai Gábor: *Mannheim Károly*. Új mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- Földesi Tamás: „A proletárdiktatúra államformájának a fejlődése.” *Jogtudományi Közlemények*, 1951/7.
- Földesi Tamás: *Dialektikus materializmus*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- Földesi Tamás: *Emberi jogok*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1989.
- Gedő Éva – Schwendtner Tibor (szerk.): *Filozófia és nemzetiszocializmus. Értelmezések és kontextusok*. L'Harmattan, Budapest, 2016. Dasein Könyvek sorozat.
- Gyekiczky Tamás: *A Marx előtti filozófia rövid története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.
- Györgyi Kálmán: Jogi oktatás. In Szabó Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1980, 895–896.
- Husserl, Edmund: *A filozófia mint szigorú tudomány*. Fordította Baránszky Jób László, a fordítást átdolgozta és a műhöz bevezetést írt Fehér M. István. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- Husserl, Edmund: Az európai emberiség válsága és a filozófia. In Uó: *Válogatott tanulmányok*. Vál. Vajda Mihály. Fordította Baránszky Jób László, Európa Kiadó, Budapest, 1972, 323–367.
- Jakab András: Hans Kelsen magyarországi fogadtatása. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Gondolat, Budapest, 2007, 86–121.
- Jaspers, Karl: *Philosophie*. Zweites Buch: Existenzzerhellung. Springer Verlag, Berlin – Göttingen – Heidelberg, 1948. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-642-49688-2_3
- Jellinek, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Dritter Auflage. Unter Verwertung des handschriftlichen Nachlasses. Durchgesehen und ergänzt von dr. Walter Jellinek. Verlag von Julius Springer, Berlin, 1922.
- Karácsony András: *Bevezetés a társadalomelméletbe*. Budapest, Rejtjel, 1997.
- Karácsony András: Bevezetés a tudásszociológiába. Osiris-Századvég, Budapest, 1995, 33–56.
- Karácsony András: *Filozófia – társadalomelmélet*. Rejtjel, Budapest, 2005–2006, 2007, 2010.
- Karácsony András: *Jogfilozófia és társadalomelmélet*. Pallas Stúdió/ Attraktor, Budapest, 2000.
- Karádi Éva – Fekete Éva (szerk.): *Lukács György élete képekben és dokumentumokban*. Corvina Kiadó, Budapest, 1981.
- Karádi Éva – Fekete Éva (szerk.): *Lukács György levelezése, 1902–1917*. Magvető Kiadó, Budapest, 1981.

- Karádi Éva – Gellériné Lázár Márta – Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Mannheim-tanulmányok – Írások Mannheim Károlytól és Mannheim Károlyról*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Karádi Éva – Vezér Erzsébet (szerk.): *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.
- Kirschner Béla – Lengyel István: Az egyetemi pártszervezetek. In Sinkovics István (főszerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története: 1945–1970*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1972, 69–73.
- Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyar-iskola koráig*. Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2014, 160–160.
- Mannheim Károly: *Ideológia és utópia*. Fordította Hidas Zoltán, Budapest, Atlantisz Kiadó, Budapest, 1996.
- Mannheim, Karl: *Ideológia és utópia*. (Belső használatra). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971, (1500 számozott példány).
- MSZMP Kulturpolitikai Munkaközösségének Állásfoglalása 1973.
- Nagy J. Endre: „Szabó Imre, avagy: az absztrakt normativizmus.” *Tolle Lege*, I. évf., 2011/1, 12.
- Peschka Vilmos: *A jog sajátossága*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Peschka Vilmos: *A jogszabályok elmélete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- Peschka Vilmos: *A jogviszonyelmélet alapvető kérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.
- Peschka Vilmos: *A magyar állam- és jogtudományok és a társadalmi gyakorlat (Vitaülés)*. MTA Közleményei. Különnyomat. 1964.
- Peschka Vilmos: *A modern jogfilozófia alapproblémái*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972.
- Peschka Vilmos: *Jog és filozófia*. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- Rorty, Richard: „A filozófiatörténetírás négy fajtája.” *Magyar Filozófiai Szemle*, 1986/3–4, 495–519.
- Samu Mihály: Elméleti tárgyak. In Sinkovics István (főszerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története: 1945–1970*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1972.
- Störig, Hans Joachim: *A filozófia világtörténete*. Helikon Kiadó, Budapest, 2008.
- Szilágyi Péter: „Marxizmus és jogelmélet.” *Világosság*, 2004/4, 23–34.
- Trockij, Lev: *A szovjet rendszer problémái. Az elfajulás elmélete és az elmélet elfajulása*. In Krausz Tamás (szerk.): *A száműzött Trockij*. Fordította Drucker György, Sipos András, Bubcsák Piroska, Kolibri Kiadó, Budapest, 1988,.
- Varga Csaba (szerk.): „Marxizmus és jogelmélet.” *Világosság*, 2004/4.
- Varga Csaba: *Kelsen dokumentumok*. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Gondolat, Budapest, 2007, 58–85.
- Vas Tibor – Antalfy György – Halász Pál – Szabó Imre: *Állam- és jogelmélet*. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1953.
- Weber, Max: *Tudomány mint hivatás*. In Max Weber: *Tanulmányok*. Fordította Erdélyi Ágnes, Wessely Anna, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

NAGY J. ENDRE

A szocialista jogtudomány csúcsán – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1970–1976

Politikai és történeti bevezetés

1970. július 15-én kerültem az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetbe. Az Intézet tényleg az akkori jogtudomány legkiválóbbjait gyűjtötte össze. Az igazgatója Szabó Imre volt, akkoriban az Akadémia alelnöke is. Egyik helyettese Eörsi Gyula, a kor legkiválóbb polgári jogásza (mellesleg Eörsi István költőnek a testvére). Másik alelnöke Kovács István volt, főállásban a Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán az Államjog tanszék vezetője 1950-től 1970-ig, majd az Intézet igazgatója 1980-tól 1990-ig.¹ A debreceni Jogakadémián végzett, 1947–48-ban a Veszprém megyei főispán volt, párhuzamosan a Belügyminisztériumban dolgozott, s ott az igazoló bizottságokkal foglalkozott. Ő figyelt fel rám Szegeden, ahol 1964-től 1968-ig jogot tanultam, s ahol írtam egy kari pályadíjat nyert munkát. Az Intézetben akkor a következők dolgoztak: a polgári jogi osztályon: Sárközy Tamás, Harmathy Attila, Vörös Imre, Sólyom László; a nemzetközi osztályon: Mádl Ferenc, Herczegh Géza, Lamm Vanda és Péteri Zoltán; a büntetőjogi osztályon Szabó András, kriminálszociológus, későbbi alkotmánybíró; a jogelméleti osztályt Szabó Imre vezette, s ott dolgoztak: Peschka Vilmos, Varga Csaba és Sajó András. A közigazgatási osztályon Lőrincz Lajos (később az Államigazgatási Főiskola igazgatója), Rácz Attila (államjogász), Rácz Lajos (jogtörténész). Török Lajos (az intézet párttitkára), Ficzer Lajos, Szamel Katalin. Ha végig tekintünk a névsoron: akkor tényleg ez volt a jogtudomány csúcsa. Későbbi dékánok, rektorok, már akkori vagy későbbi akadémikusok, sőt köztársasági elnökök (Mádl Ferenc, Sólyom László) is kerültek ki közülük.

Engem, mint előbb említettem, Kovács István először a szegedi tanszékére hívott tanársegédnek, majd mikor ott nem láttak volna szívesen (itt nem részletezendő, de

¹ Legfőbb munkája: Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. Ebben igen alapos bemutatást ad az alkotmánygondolat kialakulásáról (így pl. Kálvin Genfi „alkotmányáról”, Johannes Althusiusról stb.). De a magyar történeti alkotmányról és a Szentkoronáról egy szó sincs. Ennek okairól lásd tanulmányomat: Nagy J. Endre: „Történeti alkotmány és Szentkorona-tan.” *Jogelméleti Szemle*, 2018/2, 143–158.

politikai, okokból), azután az Intézetbe, tudományos munkatársnak. 1968-ban üzent nekem, hogy keressem meg. Én fel is kerestem, még a Szalay utcában volt az Intézet, de közben Huszár Tibor meghívott egy szociológiai tanfolyamra, miután elolvasta *Az állam elidegenülése* címmel írott jogi szakdolgozatomat. Kovács ezt tudomásul vette, sőt biztatott, hogy csak végezzem el, és majd jövök azután. 1969–1970-ben részt is vettem az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének második hasonló jellegű szociológiai évfolyamán, (ahol az előző éven pl. Pap Zsolt, Böhm Antal, Szegő Andrea stb. is tanult). Itt módszertant Szelényi Ivántól tanultunk, a többi oktató a magyar szociológia krémje volt: Huszár Tibor, Kulcsár Kálmán, Ferge Zsuzsa és Bertalan László. 1969 őszén még egyszer meglátogattam Kovácsot az Intézetben. Ezen látogatáskor Halász Józseffel is találkoztam, állítólag Kovács utólag azt mondta neki: „Láttad? Még csak pár hónapja van a Párt Intézetében, és már olyan zavaros volt a tekintete.” Ezt később Halász mesélte el nekem. Ugyanis Kovács István 1956-ig párttag volt, de az MSZMP-be már nem lépett be.

Nos, már ott voltam ebben az elit intézetben. Mivel engem az államelmélet érdekelt, és az első osztályülésen Lőrincz Lajos, aki a közvetlen fölöttesem lett, kifejtette, hogy mivel a Szabó vezette jogelméleti osztály foglalkozik a jog elméletével, mi meg az államéval, s mivel a Társadalomtudományi Intézetben írtam egy empirikus vizsgálaton alapuló dolgozatot a bürokráciáról², kézenfekvő volt a közigazgatási csoportba kerülésem.

Az első intézeti fellépésem az volt, hogy az intézet párttitkára, Török Lajos, megkért (vagy felszólított?), hogy 1971 április 4-e alkalmával én mondjam el az ünnepi beszédet. Megszokott volt az ugyanis az intézetben, hogy épp a frissen odakerültre bízták ezt a nemes feladatot. Én nagyon komolyan vettem a megbízatást, talán hetekig készültem a beszédre, felidézve magamban, amit Kossuth Lajosról meg a szónoki beszéd műfajáról megtanultam diákkoromban. Tudtam, hogy kell nemcsak *captatio benevolentiae*, de egy jó „Auftakt” is. Úgyhogy beszédemet – a fiataloknak mondom, hogy április 4-e volt hazánk Szovjet Hadsereg általi dicsőséges felszabadulásnak nagy ünnepe – így kezdtem: „Ma egy tragédiát ünnepelünk”. A könyvtárszobában megállt a levegő. Nagyné, aki könyvtáros volt az intézetben, utólag elmondta nekem, hogy szorongva hallgatott engem, hogy „te jó Isten, mi jön még”. Én azonban ügyesen kimagyaráztam magam, kifejtve, hogy a tragédia abban állt, hogy Magyarország nem önerőből szabadult meg a Horthy-rendszerből, hanem a szovjet csapatok segítségével. A beszédet vörös farokkal zártam: „Reméljük – mondtam – most még csak első tételét csendítettük fel a szocializmus szimfóniájának, amelynek folytatása reméljük

² Rövidítve megjelent: Nagy Endre: „Diszkréció és bürokrácia.” *Állam és igazgatás*, 22. évf., 1972/3, 219–233.

nem andante, hanem allegro vivace lesz.” Eörsi, aki zeneértő ember volt, utána megjegyezte nekem, hogy a szimfóniák első tételei általában allegro szokott lenni, mire azzal vágtam vissza neki, hogy Haydn londoni szimfóniái némelyike andante kezdődik. Utólag elmondták, hogy egy volt rendőrnagy (nevét borítsa jótékony feledés), aki a büntetőjogi osztályon dolgozott, a következőképpen reagált: „Én mégis a szovjet csapatokra emelem poharamat!”. Akkor még nem tudtam azt, hogy egy beszédnél nem mondanivalóra figyelnek az emberek, hanem az egész hangulatára, akusztikájára. Szabó Imre nem volt jelen az ünnepségen, de már másnap a kapuban várta valaki (nevét most sem tudom) azzal a tudósítással, hogy: „Nagy Endre tegnap felháborító volt, mert ellenforradalmi beszédet tartott”. Erre Szabó Imre, érdekes módon, nem Eörsi Gyulát kérdezte, aki jelen volt (mellesleg Kovács sem volt jelen), hanem hívatta a párttitkárt. Török Lajos, isteni szerencsémre így referált: „Nagy Endre formájában szokatlan, de tartalmilag korrekt beszédet mondott.” Ezzel meg voltam mentve. Legalább is időlegesen.

A következő akció az azzal kezdődött, hogy miután az Intézet megkapta a *Közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos megalapozása* rettenetes című, kiemelt kormányzati kutatóprogramot, először külföldi tanulmányutakra mentünk. Lőrincz Lajos Amerikába és Franciaországba, Szamel Lajos (aki csak kívülről dolgozott bele a programba) az NSZK-ba ment. Én kaptam az NDK-t. Kiutaztam, ahol azt tapasztaltam, hogy a közigazgatástudományt egy kibernetikus rendszerelmélet keretébe ágyazva művelik. Itthon írtam egy másfél száz oldalas dolgozatot *A közigazgatás kutatásának szervezéstudományi irányzata az NDK-ban* címmel.³ Ezt Kovács István bevitte az Akadémia Erdei Ferenc által létrehozott szervezéstudományi bizottságának vitájára, ahol Szamel Lajossal az élen Kovacsics József meg Berényi Sándor et al. ízekre szedték. Én Lukács *Történelem és osztálytudatjára* támaszkodva vitriolos kritikában részesítettem a német (kibernetikus) közigazgatás tudósokat. Kovács, aki szerintem nem olvasta el előzetesen a dolgozatot, alig tudott megvédeni. Mikor próbáltam rábeszélni, hogy ugyan nem közölne-e pl. egy fejezetet az Intézet folyóirata, az *Állam- és Jogtudomány*, ezt mondta: „Látta mi történt? Most beszéljem rá Szabó Imrét, hogy olvassa el a maga dolgozatát? Ez magának publikációnak számít, nyugodtan beírhatja a jegyzékébe.”

A harmadik, a végzetes cselekedetem az volt, amikor 1976-ban Varga Csaba felkért, hogy valamilyen Pulszky Ágost évforduló alkalmából lépjek fel egy

³ *A közigazgatás kutatásának szervezéstudományi irányzata a Német Demokratikus Köztársaságban*. MTA Szervezéstudományi Bizottsága, Budapest, 1972. Később rövidítve is megjelent társszerzővel: Alth Guido – Nagy Endre: *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai*, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1973.

konferencián, amelyet a Magyar Jogászszövetség Jogelméleti szakosztálya rendez, s amelynek ő a titkára volt. Ugyanis én akkor már kutattam a magyar szociológia történetét 1867 és 1918 között. Varga megnyugtatóan, hogy Szabó Imre nem szokott eljárni az ülésekre. Én ezen csodálkoztam, de aztán rájöttem, hogy talán azért, mert Szabó már megírta elemzését Pulszky Ágostról a *Burzsoá állam és jogbólcselet Magyarországon* című könyvében.⁴ Varga Csaba közben kiment Párizsba két hónapra, és Szotáczi Mihály, a szakosztály elnöke kiküldte, mint mindig, a meghívót Szabó Imrének is, kínos gonddal felsorolva az előadókat és az előadások címeit, benne evvel: Nagy Endre: *Pulszky Ágost társadalom- és államtana*. Mikor ezt Szabó meglátta, mint később Lőrincz Lajos tudósított róla, átrohant Kovács Istvánhoz, és megmondta neki, hogy ez túrhetetlen, a Nagy Endre már jogelméletbe is beleértotta magát, ahelyett, hogy közigazgatással foglalkoznék stb. stb., a többit nem tudom, mindenesetre Lőrincz felszólított, hogy azonnal mondjam le az előadást, és főként menjek be Kovácshoz.

Kis kitérő. El kell mondanom, hogy Kovács még külön haragudott rám egy félreértés miatt, ami az 1975-ös szegedi nemzetközi közigazgatástudományi konferencián történt. Akkor már tudtam németül és franciául, s sikerült egy beszédet németről közvetlenül franciára fordítani. Kovács ezen fellelkesülve megkért, hogy a záró esten fordítsam franciára az ő záróbeszédét. De én ezt elhárítottam, rámutatván a mellette ülő francia tanárnőre, aki ez egyetemen engem is francia nyelvre tanított(!), mondván, hogy ő nálam is jobban tud franciául. De ő nem volt hajlandó fordítani, s Kovács magyarul mondta el beszédét (noha ő is franciás volt!). Én meg lefordítottam a beszédet azoknak az NDK-ból érkezett tudósoknak, akiket korábban úgy megbíráltam. Halász József azzal fogadott hazafelé a vonaton, hogy Kovács éktelen haragra gerjedt az „engedetlenségem” miatt.

Nos, amikor bementem Kovácshoz, azzal fogadott, hogy Szabó Imre magán kívül volt dühében, ő nem is érti, miért, de legjobb lesz, ha elmegyek az Intézetből, mert én egy kívülálló dúvadként élek az Intézetben (ez melleleg igaz is volt), és én mindig csak Lukács Györgyöt meg Heller Ágnessel idézgetem, látszik, hogy nekem nem megy az igazi közigazgatástudomány: tehát menjek el az Intézetből, akárhová mehetek, és bár ő nem fog nekem állást keresni, de jó véleményt fog adni rólam, bárhová is megyek. Én védekezésül elmondtam, hogy nem Pulszky jogelméletéből, hanem társadalom- és állam elméletéből akarok előadást tartani. Kovács ezt megértette, és azt mondta, jó, akkor tartsam meg az előadást, de az Intézetből menjek el. Ez történt 1975. november 30-án. Egy-két hét múlva

⁴ Lásd Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbólcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. A könyvre Szabó Kossuth-díjat kapott.

levelet írtam Huszár Tibornak, aki hívatott. Elmondtam neki, hogy nem megy az Intézetben az a szociológiai közigazgatástudomány, amit művelni akarok. Mire meghívott az ELTE Szociológiai tanszékére, szociológiatörténetet tanítani, de még majdnem egy évig tartott, mire átmentem. Közben Kovács megenyhült irányomban, és hozzájárult, hogy mivel jórészt az Intézetben és közigazgatástudományi keretben készítettem kandidátusi disszertációm (Állami beavatkozás és önkormányzat Magyarországon 1867–1918), megrendezte a munkahelyi vitát. Így lettem az állam- és jogtudomány kandidátusa 1979-ben. Bár eltávolítottak az Intézetből, még sokáig tartottam a kapcsolatot volt kollégáimmal, s a disszertációm akadémiai vitáján, ahol bírálóim, Szentpéteri István és Halász József voltak, illetve a vita utáni estén jórészt intézeti korábbi munkatársaim voltak jelen. Egyébként Kovács István születésének 100. évfordulóján, 2023-ban a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei jogászszövetség egy konferenciát rendezett szülőhelyén, Nyírbátorban, s ebből az alkalomból egy emléktábat helyeztek el a polgármesteri hivatal falán, s megkoszorúzták. Aztán én magam is elhelyeztem a magam koszorúját ugyanott, „tanítványi tisztelettel”.

Az előbb előadott történeti adalék inkább csak tudományszociológiai érdekességként mondtam el, mintegy illusztrálva egy tudományos intézet hétköznapijait alulnézetben a szocializmus körülményei között. Szabó és Kovács rendíthetetlenül ültek a maguk helyén, mérhetetlen magasban a fiatal munkatársak fölött. Mi fiatalok, úgy éltünk az Intézetben, mint – hogy egy a korba illő hasonlatot mondjak – Marxnál az indiai faluközösség a despota uralma alatt: a magas politika felhőrégiói nem nagyon befolyásolták mindennapi életünket. Ebéd után vidám peripatetikus fecserészést folytattunk az egyik titkárnő szobájában, kávézás közben, irodalomról, Thomas Mannról, zenéről meg a világ dolgairól általában. A főnökök nem törődtek velünk. Kovács sohasem konzultált velem arról, hogy éppen min dolgozom. Ha akartam pl. egy hónapig a *József és testvéreit* olvastam az irodámban, ahol többnyire este hatig bent maradtam. Jól éreztük magunkat a szocializmus „hatalomvédelmi bensőség”-ében (amit mellesleg Thomas Mann mondott Wagnerről). Egy alkalommal, 1972-ben, az Intézetben Szabó Imre 60. születésnapját ünnepeltük a könyvtárban, ahol valaki ecsetelte kiterjedt munkásságát, melynek a végén Szabó elmondta, hogy egész életművéből a Jogtudományi Intézetre a legbüszkébb. Az előadás végén mi fiatalok, talán Sólyom László, Varga Csaba és én együtt beszélgettünk, amikor éppen odaért hozzánk „Szabó elvtárs”, hogy koccintson velünk. Én, éppen akartam valamit mondani, de Szabó szavamba vágott, mondván: „Nem baj, csak ne hogy szervezkedjete!” A fiataloknak mondom: a „szervezkedés” volt az büvszó, az a sibboleth, amire a rendőrség megmozdult. Hogy miként, azt néhány évvel később saját szememmel láttam az egyetem étkezdéjében, amikor egy civil

ruhás rendőr elvitt egy egyetemi hallgatót, amikor nem volt hajlandó levenni a Solidarność-jelvényét.

Én Kováccsal egy félévben, kétszer ha találkoztam. Megírtam a magam tanulmányait az NDK-ról meg a lengyel közigazgatásszociológiai kutatásokról, ahol az oda tett tanulmányutam alatt tapasztaltam, hogy már akkor kiterjedt szociológiai kutatások folytak. Legnagyobb meglepetésemre egy nap Lőrincz Lajos azzal fogadott, hogy a Közgazdasági és Jogi könyvkiadó hajlandó kiadni az általunk készített tanulmányokat. A kötet hármunk neve alatt jelent meg (az inkriminált NDK-s tanulmányom lerövidítve és megszelídítve), a harmadik szerző Szamel Lajos volt, aki a német és magyar közigazgatástudományról írt.⁵ Azt, hogy később sem fogok szabadulni a közigazgatás tudománytól, nemcsak a történetéről írott tanulmányom⁶, de tágabb értelemben az 1982-től folytatott falukutatásaim is megerősítik, kiterjesztve immár a lokális politikai-közigazgatási rendszerre is.⁷

Két tudós az Intézetből: egy dogmatikus (Szabó Imre) és egy reformer (Peschka Vilmos)

Az alábbiakban, hogy jellemezzem a szocializmusbeli jogtudományt, két szerzőt, Szabó Imrét és Peschka Vilmost fogom bemutatni. Egyiket mint a dogmatikus irányt a jogelméletben, a másikat, Peschka Vilmost pedig mint a reform marxista jogtudomány vezéralakját. Peschka példája pedig azt mutatja meg, hogy meddig lehetett elmenni a hetvenes évek Magyarországon a jogtudományon belül. Mindketten a jogelmélet területén működtek. Peschka Vilmos volt a haladó az intézetben, ő idézhette Lukácsot (bár később Varga Csaba írt egy könyvet Lukácsról kielemezve a jogi vonatkozásokat életművéből⁸), sőt Heller Ágnest, mint látni fogjuk. Természetesen csak egy-egy mozzanatot tudunk röviden elemezni munkásságukból, főként azokat, amelyek egy megcsontosodott marxizmusra (Szabó) jellemzők, míg másfelől az óvatos reform felé törekvést méltányolhatjuk (Peschka Vilmos esetében).

⁵ Lőrincz Lajos – Nagy Endre – Szamel Lajos: *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

⁶ Lásd Nagy Endre – Rácz Lajos: *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet*. Hvg-Orac, Budapest, 2007, 447-50.

⁷ Lásd *Szociokalandozások (Válogatott szociológiai tanulmányok)*. Savaria University Press, Szombathely, 2003, 283–348.

⁸ Lásd Varga Csaba: *A jog helye Lukács György világképében*. Magvető, Budapest, 1981.

Szabó Imre, a dogmatikus

Először is kénytelen vagyok Szabó Imre munkásságából⁹ egy ízelítőt adni, ami jól jellemzi azt száraz, élettelen szocialista jogelméletet, amelyet nekünk az egyetemen is tanulni kellett. Hadd valljam be: soha nem voltam képes végigolvasni egyetlen könyvét sem. Iszonyú hervasztónak találtam a háromszoros életidegenségét. Idegen volt neki az akkori jelenkor magyar és nemzetközi filozófiája (noha a szovjet szerzőket természetesen ismerte és idézte, de a nyugati marxista irányzatokról semmit sem tudott), idegen volt neki a magyar korabeli tudományos viták világa, és idegen volt neki a jog valósága is. Így lehet kifejezni: irtóztott a valóságtól, én meg irtóztam ettől a valóságnélküliségtől. Hogy megértessem ezt az iszonyú valóságnélküliséget, hadd idézzek tőle egy hosszabb passzust:

„A jog ebből a megközelítésből a társadalmi viszonyoknak az államhatalom által kifejezésre juttatott osztályérdek – az uralkodó osztály érdeke – közvetítésével létrejövő társadalmi formája. Ahhoz, hogy alakot öltjön és érvényesüljön, az általános osztályérdek, továbbá az azt megvalósító államhatalom mellett még egy tényezőnek kell közbeiktatódnia: annak az ugyancsak általános akaratnak, az uralkodó osztály akaratának, amely az általános érdeknek kötelező módon való kifejezésére és ennek ilyenként való érvényesítésére irányul. Ez az általános akarat, amely a társadalmi tudat közvetítésével jön létre, az éppen az ebből a szempontból szubjektívnek tekinthető elem, amely az objektív érdeket az állammal együtt és egyben az államon keresztül posztulálja, tételezi.”¹⁰

Csak hadd kérdezzem meg: nem hallott a szerző pl. Max Weber osztályelméletéről meg politika elméletéről, ami már 1967-ben kiadatott magyarul?¹¹ De hát ő tudott németül is. (Képzelem, mit érezhetett volna látva a weberi háromosztályos struktúra képet, melyik lett volna az uralkodó osztály?) Aztán meg nem hallott a Magyarországi vitákról a társadalmi struktúráról, ami Hegedűs András és Wirth Ádám között zajlott a hatvanas években? Vagy az érdekvitákról? Nem hallott az amerikai rétegződésvitákról? Vagy nem olvasta Habermast a társadalmi nyilvánosságról? Vagy nem hallott az Althusser által inaugurált

⁹ Az alábbiak rövidített és átdolgozott formában adják az eredeti írásomat Szabóról: „Szabó Imre – avagy: az absztrakt normativizmus.” *Tolle Lege*, I. évf., 2011/1, 12.

¹⁰ Szabó Imre: *A jogelmélet alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 77.

¹¹ Lásd Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968, továbbá Uő: *Állam, politika, tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

vitákról a hatvanas években, sőt magyarul is kiadtak 1968-ban egy kötetet tőle?¹² Semmi jel ezekről, Szabó annyira előkelő volt, hogy még saját kortársait sem idézte.

Nem: Szabó Imre annyira rezervált volt mind az elméleti mind a gyakorlati valósággal szemben, hogy teljesen belekövült egy elvont-absztrakt normativizmusba (ahogy Szilágyi Péter nevezte¹³), amit az ő korában is már csak „történetes” egyetemi tanárok képviseltek. Mint Szilágyi Péter kimutatta:

„a szocialista jog sajátosságait nem az anyagi életviszonyokból, nem is magából a jogból, hanem az államból, pontosabban az arra vonatkozó klasszikus szövegekből kiindulva ismerhetjük meg. A szocialista normativizmus (púztán verbális) materializmusa, etatizmusa és dogmatizmusa kapcsán nem is annyira a dogmákhoz ragaszkodást tartom kiemelendőnek, hanem azt, hogy nem a valóságból indul ki, még csak nem is a propaganda által ábrázolt valóságból, hanem a klasszikus szövegekből, sőt azoknak is csak egy viszonylag szűk, kanonizált halmazából.”¹⁴

Nos, ezt fogjuk röviden megvizsgálni, azt, hogy miként is néz ki a szocialista jog normativista felfogása. Később azt vizsgáljuk, hogy miként lehet tagadni a természetjog vagy helyes jog problémáját, végül Szabó elidegenüléselméletével is leszámolunk.

Ezt főként az egyik, egy elfelejtett Szabó Imre mű, amely Hegel halálának 135 évfordulójára az MTA által 1957-ben megjelentett Hegel-életrajzban¹⁵, a *Hegeli jogfilozófia tanulmányozása* című könyvrészletben található. A másik, amit még figyelembe veszünk, egy későbbi munka, amit a KJK adott ki 1967-ben, *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog* címmel. Végül, megnézzük a *Jogelmélet alapjai* című 1971-es, az Akadémiai Kiadó által közzétett nagy összefoglaló művet, s benne főként azt, hogy miként reagált az elidegenülés problémájára.

Szabónál a Hegel-tanulmányban jelenik meg a természetjog problémája, ahol ő Hegel hármas felosztását – jog, morál, erkölcsiség – bírálja. Azt igyekszik kimutatni, hogy Hegel tulajdonképpen az egyén és közösség problémáját akarja megoldani a hármas felosztással, de szerinte benneragad a Kant féle moralitás-legalitás meg a régi természetjog kettőségében. Tudniillik a természetjog a magánjogot állította szembe a közösségi társas-természetjoggal, és

¹² Lásd Louis Althusser: *Marx – az elmélet forradalma*. Kossuth, Budapest, 1968.

¹³ Lásd Szilágyi Péter: „Marxizmus és jogelmélet.” *Világosság*, 45. évf., 2004/4, 23–34.

¹⁴ Szilágyi P.: i. m. 29.

¹⁵ Szabó Imre: *Hegel jogbölcseletének tanulmányozásához*. In Szigeti József (szerk.): *Hegel*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, 150.

Hegel sem tudott ezen túljutni, mivel nála is „az absztrakt jog, azaz lényegében a magánjog került a rendszer élére”, mint a természetjogban. (Ő láthatólag nem ismerte Marxból azt, ahol megdicsérte Hegelt mondván: „helyesen kezdi a jogfilozófiát a birtoklással mint a szubjektum legegyszerűbb jogi vonatkozásával.”¹⁶) „És a család polgári társadalom állam felosztással nem más történt, mint a társas-természetjognak a formai átvétele más logikai indoklással [...]”¹⁷ Nem tudjuk, miféle magán-természetjogra meg a társas természetjogra utalhat itt Szabó, s csak kérdezzük, hogy miként jutott ez kifejezésre mondjuk a sztoikus filozófiában, amikor a közjog–magánjog megkülönböztetést nem is ismerhették – ezt már Marx is tudta. Vagy arra gondolt, hogy pl. Grotiusnál van egy magánjogi természetjogi szabály: „Pacta sunt servanda”, meg van egy közjogi, pl., hogy a hadifoglyokat meg kell kímélni: ezt tekinti ellentmondásnak? Utólag, persze megkülönböztethetem a fejlett magánjogot és a közjogot, akkor persze van: de hol tudtak erről a sztoikusok? Vagy Johannes Althusius ellentmondásba keveredik, amikor a magánszövetségekből származtatja közsövetségeket meg az államot? Végül Szabó velejéig zavaros lesz:

„A természetjogias elemeket Hegel azzal sem tünteti teljesen el, ha jogfilozófiájának három elemét a szabadságeszme olyan fokozataiként fogja fel, amelyek a szabadság irányába haladnak, mintha minden fokozat a jogeszme egységén belül külön jog is lenne, azaz mintha ezek ugyanakkor együtt adnák a jogot, a jog teljes fogalmát. Az absztraktként felfogott magánjog például nagyon is konkrét, ha Hegel a polgári felfogásnak megfelelően ebben az absztrakt személy elvont jogát akarja is láttatni: e magánjog nem a konkrét-fokát illetően különbözik az államtól.”¹⁸

De persze értjük, hogy hová akar eljutni, mint a következő oldalon kiderül: A magánjog élre állításában az jut kifejezésre, hogy bár Hegel logikailag teszi az élre a magánjogot, de valójában ebben a burzsoá gazdaság jogi alapja, tehát egy történeti valóság jut érvényre. Mert – Szabó gondolatkörében mozogva – most az a baj, hogy elismeri a magánjogot mint a burzsoá társadalom alapját, és ezt a szocializmus felől bírálni lehet, vagy az a baj, hogy meghaladta a feudalizmus felől? Nem beszélve arról, hogy Marx, amikor *A hegeli jogfilozófia kritikájából* írta, még távolról sem volt marxista, csak radikális demokrata, ami kitűnik abból, hogy e műben a demokrácia eszméjét védi a monarchiával szemben. Holott:

¹⁶ Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai (Nyersfogalmazvány 1857–1858)*. Első rész. Kossuth Kiadó, Budapest, 1972, 28.

¹⁷ Szabó I.: *A hegeli jogfilozófia kritikájából...* 136.

¹⁸ Szabó I.: *A hegeli jogfilozófia kritikájából...* 203–338.

ha Szabó rendesen elolvasta volna a hegeli *Jogfilozófia* alcímét: *vagy A természetjog és államtudomány vázlat*a, meg kellett volna már azon is döbennie, hogy Hegel tényleg túl akart-e haladni a természetjogon?

Szabó nem veszi észre Hegel óriási felfedezését, azt, hogy a jogon és morálon túlhaladva, az erkölcsiség bevezetésével, meg akarja haladni a Kant kategorikus imperatívuszát. Tudniillik a morál, amikor tartalmat akar venni a kanti maximából, nem tudja honnan venni azt. Mint Hegel kifejti:

„Mert az a tétel: vizsgálj meg, lehet-e maximádat általános alapelvül felállítani, nagyon jó volna, ha már volnának meghatározott elveink arra nézve, mit kell tenni. Ha ugyanis egy elvtől azt kívánjuk, hogy egy általános törvényhozás meghatározása lehessen, akkor ez már feltételez egy tartalmat, s ha ez megvolna, az alkalmazás már könnyű lenne. Itt azonban maga az alapelv nincs meg, az a kritérium pedig, hogy ellentmondás ne legyen, nem hoz létre semmit, mert ahol nincs semmi, ott ellentmondás sem lehet.”¹⁹

Továbbá:

„kívülről lehet ugyan anyagot meríteni s ezáltal különös kötelességekre bukkanni, de abból a meghatározásból, hogy a kötelesség az ellentmondás hiánya vagy formális egyezés magával [...] nem lehet átmenni különös kötelességek megállapításához, az elv nem nyújt kritériumot annak eldöntésére, vajon az kötelesség vagy nem [...] A további kanti formula, egy cselekedetnek az a képessége, hogy általános maximának képzeljük, egy állapot konkrétabb elképzeléséhez vezet ugyan, de magáértvalóan nem tartalmaz tovább elvet, csak az ellentmondás ama hiányát és a formális azonosságot.”²⁰

Hegelnél viszont az erkölcsiséggel: „Az objektív erkölcsi, amely az elvont jó helyébe lép [...] Ezzel az erkölcsi szilárd tartalmat kap, amely magáértvalóan szükségyszerű, s a szubjektív vélekedésen és tetszésen felülemelkedve fennáll. Ezek a különbségek a magán- és magáértvaló törvények és intézmények.”²¹

Mármost, innen tekintve az a kifogás, hogy ugyanúgy, mint természetjognak, Hegelnek sem sikerül feloldania a jog ellentmondását, nevezetesen a jog külső és a belső, a jog és erkölcs kettőségének” a feloldását: nos, ez gyermekellenetetés.

¹⁹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Jogfilozófia*. Fordította Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 152.

²⁰ Hegel G. W. F.: i. m. 151–152.

²¹ Hegel G. W. F.: i. m. 177.

A következő elemzendő mű, az 1967-ben megjelent *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog* címet viseli, és hat olyan tanulmányt tartalmaz, amelyek külföldi konferenciákra készültek, s többnyire francia nyelvű folyóiratokban jelentek meg. A legkorábbi tanulmány az ötvenes évek végén jelent meg először, az időben utolsó pedig 1966-ban. Az első tanulmány, mely az egész könyv legterjedelmesebb írása, itt jelent meg először, dátumozva nincsen. Pedig fontos volna látni, fejlődött-e valamit Szabó Imre ebben a jó fél évtizedben. Pedig a cím valami ilyesmit sejtet: *Jogbölcselet, jogszociológia, jogelmélet*.

Talán a legérdekesebb ebben a könyvben, ahogy szembenéz óvatos-bírálólag atyamestere, Visinszkij normativista nézeteivel, amelyről megállapítja, hogy végeredményben „a marxista filozófia elvontan szemlélt tételeiből kiindulva tárgyalta a jog és a szocialista jogelmélet kérdéseit”²² (mellesleg ezzel Szabó öntudatlanul a saját módszerét is jellemezi), amikor is „a jogelméletet a pozitív jognak szinte apriorisztikus tanaként fogta fel”. Érdemes megnézni Szabó szövegében egy óvatoskodó bírálatot, amiben hátul, nagyon hátul lehet sejteni a sztálini törvénytelenésekhez vezető jog és Visinszkij elítélését:

„Ami ennek az álláspontnak érdemi vonatkozásait illeti, meg kell jegyezni, hogy a normatív elemnek a hatalmi tényezővel való lényegében helyes párosítása érthető módon a leegyszerűsítés bizonyos veszélyével járhatott. Ha ugyanis a normatív-akarati szabály-elem visszavezetése megáll az osztályakaratnál, anélkül, hogy annak objektív meghatározottsága és objektív alapjai kellő módon kibontakozhatnának, úgy a felfogás voluntarisztikussá lesz; az osztályakarat, és ezek, illetőleg az állami akarat végső objektív meghatározóinak végül is egy önkényes akaratfelfogáshoz vezet, amint-hogy a jognak csak normatív szemszögből való tárgyalása figyelmen kívül hagyja a valóságos jogérvényesülés és jogkövetés szociológiai elemét.”²³

Ezek a stiláris jegyek: „lényegében helyes párosítás”, „azonban veszéllyel járhatott”, valamint az, hogy az osztályakarat „voluntarisztikussá válhatott”. Nos, e halvány kritika mögött ott állt több tízmillió ember halála, az egész Gulag szigetecsoport, a polgárháborús tábornokoknak kivégzése, meg Kamenyev és Zinovjev meg Buharin kirakatpere, tout entier. Ez a kritika annyira vérszegény, hogy alig áll a lábán: nem hallott a szerző Hruscsovna XX. kongresszuson elmondott beszédéről? A hatvanas években? Ahol már az egyetemeken tanították még a tudományos szocializmusban is a sztálini törvénytelenéseket? Nem

²² Szabó Imre: *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967, 38.

²³ Szabó I.: *Szocialista jogelmélet...* 36.

hallott, legalább Rajk László koncepció peréről? Ez a sápatag kritika még Nagy Imre '53-as beszédében foglalt bírálattal sem ér fel, nem is beszélve a hatvanas évek Lukács Györgyről, akinek fő politikai törekvése volt a sztálinizmus leküzdése. Igen, de Lukács gyanús volt, mert benne volt 1956-ban az első Nagy Imre kormányban (mellesleg jogtudományi intézetben még 70-es években sem illett, kivéve Peschka Vilmost, leírni Lukács nevét), úgyhogy rá hivatkozni egy Szabó Imrének veszélyes lett volna.

Külön érdekes itt az a vád, hogy Visinszkij nem vette észre a „valóságos jogérvényesülés és szociológiai elemét”. Ami jogszociológiát illeti, itt jelenik meg Szabónál először ennek beemelése a marxista jogelméletbe, de rögtön korlátozva: Nem lehet a szociológiai módszer „elsődleges módszere a jogelméletnek, és nem is épülhet erre egy külön, de általános jellegű jogi diszciplína mint jogszociológia”.²⁴ Ugyanis Szabó a szociológiát csak módszernek tekinti, amely mint konkrét-empirikus kutatás, ami eddig elhanyagolt volt „nálunk”, csak egy-egy részterületet foghat át, szemben a marxista állam- és jogelmélettel. Itt abban, hogy egyáltalán a szociológia megjelent Szabó horizontján, vélhetőleg Kulcsár Kálmán hatását kell látnunk, aki már a hatvanas évek elején megjelentette a jogszociológiáról szóló művét. Természetesen Kulcsár Kálmán itt nincs még megidézve sem. Talán Kulcsárnak szóló figyelmeztetés lehet a következő óvás is: „a szociológia részeként felfogott jogszociológia a jognak csak egyetlen, mégpedig külső-társadalmi vonatkozását érinthetné, figyelmen kívül hagyva többek között rendszeri sajátosságait, belső szerkezetét és összefüggéseit.” Később aztán Kulcsár is megoldotta ezt a problémát azzal, hogy átvette Mertontól az ún. közép-fokú elméletek elméletét, s úgy marxizálta, hogy a marxizmus nagy elméletét kiegészíthetnék ilyen közép-fokú elméletek, mint pl. bürokrácia elmélete.²⁵

De térjünk rá a természetjog problémájára. E természetjog álrühásan mint a helyes jog problémája bukkan fel e műben. A burzsoá jogelméletek, természetesen, mondja, a pozitív jogot olyan értékmérők segítségével értékeli, amelyeknek „nem vizsgálja társadalmi keletkezését”, hanem valamely idealista filozófiából veszi át.²⁶ Bezzeg, a marxizmus! Az aztán tudományos alapra helyezi, amennyiben „keresi az uralkodó jogi eszméket és igényeket meghatározó tényezőket”, s ezt azok „társadalmiságában látja: ennyiben szociológia irányultságú”. De persze nem emelkedik a tudomány fölé, nem több, mint a tudomány, hanem maga is tudomány. Aztán „igazságosan” megállapítja, hogy eddig bár a kérdés nem így vetődött fel, de – egyszerűen csak felfedezi – hogy „az értékelés mégis csak

²⁴ Szabó I.: *Szocialista jogelmélet...* 55.

²⁵ Lásd Kulcsár Kálmán: *A társadalom és a szociológia*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1972.

²⁶ Szabó I.: *Szocialista jogelmélet...* 51.

szerepet játszott és játszik a marxista jogelméletben.”²⁷ S felfedezi, hogy bár a marxista jogelmélet elveti a helyes jog problémáját, de mégis van egy szocialista formája: az úgynevezett *alapelvek*. Rögtön talál is egyet, mégpedig a szocialista jogban alapvető szerepet játszó törvényességet. S itt az olvasót a *Szocialista jog* című munkája 1963-as kiadására utalja. No, nézzük meg mit is ír erről.

Először egészen higgadtan kezdi. Egy szovjet-oroszmű szerzőt bírálva kimutatja, hogy hibát követ el az illető, mikor a rabszolgatartó meg feudális társadalmak törvényességéről beszél (persze osztályalapon!), mert ez hibás visszavetítése egy későbbi fejleménynek, amikor is az „a feudális önkénnyel szemben merült fel; mind formailag, mind tartalmilag magában foglalta a burzsoá demokrácia bizonyos elemeit a törvény előtti egyenlőségről, az egyenlő jogról s annak egyenlő alkalmazásáról, egy polgári demokratikus államszervezetről és igazságszolgáltatásról, az emberi jogok érvényesítéséről”²⁸ stb. stb. Ez eddig okos cáfolat. De aztán sort kerít a korabeli burzsoá törvényességre. Bevezetésül megemlíti a fasizmus hamis törvényességét: „így joggá emeli a dolgozók kíméletlen elnyomását, a faji üldözést, megsemmisíti a demokratikus szabadságjogokat, félreteresi az igazságszolgáltatás polgári demokratikus garanciáit stb.”²⁹ – mondja. Ez rendben is volna, ha nem jutna eszünkbe, hogy ugyanezt tette a másik, a szocialista totalitarizmus is, jegyezhetnénk meg, de ne okvetetlenkedjünk. Inkább nézzük meg, mit mond a szocialista törvényességről. „Ezzel szemben [...] a szocialista jogtípust fejlődésének minden szakaszában és minden formájában a szocialista törvényesség érvényesülése és állandó szilárdulása jellemzi.”³⁰ Mikor ezt most újra olvastam, nem akartam hinni a szememnek. Tényleg? Ráadásul „minden szakaszában és minden formájában”? Ez nem lehet igaz – mondtam magamnak. Legalább sztálini törvénysértések jogi problémájával mégiscsak szembenézhetne. De nem. Komolyan mondom, csak az előadás elvállalásának kötelezettsége bírhatott rá arra, hogy ne hagyjam abba végképpen a Szabó Imrével a foglalkozást. Nem akarom elhinni, hogy nem tudta: minden jelentősebb, sőt akár személyi kérdést is, a Politikai Bizottságban döntöttek el? Mint az Akadémia alelnöke, ezt ne tudta volna? Mert azt esetleg nem tudhatta – csak a magamfajta falukutató – hogy pl. a tanácsoknak ki volt adva még a nyolcvanas években is, hogy forszírozni kell az ún. társadalmi eseményeket, mint a névadó, az esküvő, a temetés az egyháziak rovására, s egy falusi óvoda vezetőjét sem lehetett kinevezni a helyi pártszervezet előzetes hozzájárulása nélkül? Vagy hogy egy megyei első titkár döntött el büntetőjogilag vitás

²⁷ Szabó I.: *Szocialista jogelmélet...* 52.

²⁸ Szabó I.: *A szocialista jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963, 84.

²⁹ Szabó I.: *A szocialista jog*, 85.

³⁰ Szabó I.: *A szocialista jog*, 85.

kérdéseket? Hogy volt egy ún. hatásköri jegyzék minden jelentősebb állami és közszolgálati pozícióra, amelyeket csak a párhuzamos szintű pártszervezet előzetes jóváhagyással lehet betölteni? Sőt még a tanácsstag jelölteket is előzetesen hagyták jóvá? Nem, ezt nem akarom elhinni. De hát akkor mi magyarázza a szocialista törvényességről írottakat? Úgy érzem, ez alkotáslélektani vagy politikai lélektani feladat, úgyhogy ezt másokra hagyom.

Még egyszer megjelenik a természetjog problémája a könyvben, ott, ahol Marx jogfelfogásával foglalkozik, és egy fejezetben számba veszi a marxista jogelméletet *Új tartalom – új fogalomrendszer* alcím alatt. Itt Ernst Bloch-hal bocsátkozik vitába, aki azt a nézetet képviselte, hogy „a marxizmus valójában nem más, mint egy radikális természetjog, amely az emberi méltóság megvalósítását írja zászlajára”. Azt persze nem látszik tudni, hogy a fiatal Lukács milyen jóban volt Bloch-hal³¹, meg azt sem, hogy az öreg Lukács megállapította bizonyos nagyrebecsüléssel, hogy Bloch jobboldali ismeretelmélete mellett megmaradt a baloldali etika álláspontján.³² Inkább azzal vádolja Blochot, hogy (bár ezt nem minden alap nélkül, tudniillik arról, aki a remény filozófiáját alkotta meg) az a tartalom, amit a természetjogba ültet, alig emlékeztet az eredeti természetjogra. Azt persze, hogy miben, illetve miben nem, nem tárgyalja, pedig lehet, hogy egy érdekes új szocialista természetjogi elméletet találhatott volna benne. Úgyhogy végső szentenciája ez a természetjogról: „Nem hisszük, hogy értelmet lehetne adni valamiféle marxista vagy szocialista természetjognak, mert magának a természetjognak formai és tartalmi fogalma idegen a marxizmus számára.”³³

Ámde, ha ez nem elég, nézzük meg, fejlődött-e Szabó valamit e téren a *Jogelmélet alapjai* 1972-es munkában.

A helyes jog problémája itt a jogtudat keretei között jelenik meg. Azzal kezdi, hogy az értékmérőként használt természetjog rendszerint „nem más, mint a *fennálló jog kritikája*”.³⁴ Ezután megnéz néhány polgári szerzőt, de csak ezért, hogy megállapíthassa: „A jogi értékfilozófiák azt az értéket, amelyet a jogban keresnek vagy megvalósulva látnak, olyan axiomatikus kiindulópontnak tekintik, amelyre nincsen további magyarázat.” Tudniillik, ezeket, mint pl. igazságosság, igazság stb. végső soron csak az emberi élmény, az erkölcsi tudat tartalmazza, s ezért nélkülözik az objektív bizonyíthatóságot, következőképpen kívül esnek

³¹ Lásd Lukács György: *Magyar irodalom, magyar kultúra*. Magvető, Budapest, 1970, 12–13.

³² Lásd Lukács György: *Curriculum vitae*. Magvető, Budapest, 1982, 269.

³³ Szabó I.: *A szocialista jog*, 89.

³⁴ Szabó I.: *A jogelmélet...* 224.

a tudományos vizsgálódáson. Ezzel egy tollvonással kiiktatta tudományból kb. két és fél ezer éves történelemet.³⁵

Nem tudom, ezt honnan veszi. Nem olvasott pl. Grotiust? Aki mindenesetre úgy határozza meg a természetjogot, hogy az ész parancsa, ami megmutatja, hogy stb. –, és ez egybeesik a teremtő akaratával. Vagy nem olvasta az Antigonét? Jó-jó, mondhatná erre, hogy itt transzcendencia lép fel, ezért ez nem tudományos. De legalább konkrétan megnézné és vitatkozna velük. De ha transzcendenciával van baj, vegyük Hobbes-ot, vagy Montesquieu-t, vagy Rousseau-t. Utóbbiak Isten nélkül vezetik le a természeti állapotot, majd belőlük a természetjogi szabályokat, tehát nem lehet azt mondani elméletükről, hogy nincsenek bennük levezetve a természetjogok. Vagy próbálná megcáfolni Spinozát, aki szerint, ha vannak is ilyen szabályok, azokat az ember eredendő önzése lerontja. De pl. Hobbes egy gondolat kísérletet hajt végre, hogy eljusson a természeti állapothoz, és onnan vezeti le a természetjogi parancsokat. Vagy empirikus bizonyítékokra gondol Szabó? Ha legalább Karl Popper-féle kritikai racionalizmusig eljutott volna, tudhatná, hogy van olyan verifikáció, ami a deduktív logikát tekinti az igazság elérésére szolgáló „organonnak”. De hát Szabó meg sem kísérelte bizonyítani, hogy természetjogok nincsenek levezetve, csak beidéz egy valakit, aki valami ilyesmit mondott, és részéről a probléma el van intézve.

Aztán rátér a marxista interpretációra, miszerint „az ellentétes társadalmi osztályok vagy különböző értékek vallói és képviselői vagy azonos jellegűnek tekintett értékeknek ellentétes értelmet adnak”.³⁶ Ugyanis, idézi Marxtól, az uralkodó eszmék az uralkodó osztályok eszméi és ez a kultúrában is érvényes. Most azt várnánk, hogy Szabó megvizsgálja konkrétan, hogy pl. a korabeli uralkodó osztály vajon azonos-e a menedzserekkel (Burnham) vagy a technostruktúrával (Galbraith), netán van egy heterogén uralkodó elit (C. W. Mills), ami így és így határozza meg a jogot. Vagy hogy egy baloldali gondolkodót idézzünk: Bourdieu már a hatvanas években kimutatta, hogy a különbség van az osztályhelyzet és osztálypozíció között, s nyilván más és más lenne ennek a következménye a jogalkotásra. De hát nemcsak ezeket nem ismeri, de a 60-as évek magyarországi struktúra vitáira sem reflektál (mint már korábban említettük), hogy tudniillik vajon tulajdonviszonyok vagy a munkamegosztás hozza-e létre az osztályokat a szocializmusban (Wirth kontra Hegedűs).

³⁵ Klasszikus munka a természetjogról: Otto Gierke: *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien*. Verlag von Wilhelm Knoeber, Breslau, 1880; uő: *Natural Law and the Theory of Society 1500-1800*. Fordította Ernest Barker, University Press, Cambridge, 1950. (A fordítás kompiláció Gierke természetjogra vonatkozó műveiből.)

³⁶ Szabó I.: *A jogelmélet...* 226.

Miután leírta a burzsoá helyes jog problémáját, rátér arra, hogy ezeket a szocializmusban az ún. *alapelvek* helyettesítik. Ezek „a társadalmi viszonyokból, végső soron a gazdasági viszonyokból, továbbá a politikai, kulturális és más társadalmi viszonyokból a pozitív jogra nézve levont, általánosított igényeket vagy követelményeket” foglalnak magukban, amelyeket „a pozitív jognak valóra kell váltania”.³⁷ Ezután megint előveszi a törvényességet, és megint visszautal az 1963-as könyvére. Kész, ezzel számára vége. Lásd fentebb.

Nos, most nézzük meg befejezésül, hogy mit is mond az elidegenülésről. Ha először az 1963-as *Szocialista jogot* nézzük, itt szó sincs az elidegenülésről. De van egy szokásos fejezet arról, hogy mit is mondtak klasszikusok a jogról, s meg van említve az 1938-as szovjet értekezés a „szovjet állam- és jogelméletről”. Vicces, hogy keményen megbírálja Visinszkijt, mivel ő az „uralmi és alárendeltségi viszonyokból” indul ki, tudniillik ez lehetőséget ad arra, hogy bizonyos voluntarisztikus elem kapjon helyt. Tudniillik, ezt azzal kellett volna kezdeni, hogy ezek az uralmi viszonyok „végső fokon a termelési és azok által meghatározott politikai viszonyokon” alapulnak, minek következtében „a lakosság széles körének viszonya szocialista joghoz megváltozik. Annyiban tudniillik, hogy a szocialista jogot tömegméretekben és önként követik.”³⁸ Viszont az 1967-es kötetben egy külön fejezet foglalkozik Marx és a (így idézőjelben) „marxista jogelmélettel”. Megnézi, milyen nyugati marxista irányzatok³⁹ vannak, van-e keleti és nyugati marxizmus, kitér a marxizmus azon tanítására, amely szerint az állam és jog el fog halni egyszer. Ezzel most inkább nem foglalkozunk.

Ami az elidegenedést illeti, ez a fiatal Marx művében termékenyen elemzett fogalom itt bukkan fel először abban a vonatkozásban, ami ennek alapvető okaként a magántulajdont jelöli meg. Mármost Szabó eredetileg e tanulmányt egy francia jogi folyóiratban jelentette meg 1966-ban. Talán ezért nem ír a magyar elidegenedés vitáról, amely a *Valóság* című folyóiratban zajlott 1963–64-ben.⁴⁰ Ha viszont 1967-ben megjelent magyarul, talán akkor átdolgozhatta volna, s állást foglalhatott volna a nagy kérdésben: van-e elidegenedés a szocializmusban? De hát ezt talán a magyar valóságtól való – hogy egy rossz szóviccel éljek – érzéki elidegenedésének köszönhetően nem tette. Egyébként, mint említettük, magyar kortársait sem nagyon hivatkozta.

³⁷ Szabó I.: *A jogelmélet...* 227.

³⁸ Szabó Imre: *A szocialista jog*. 20–21. (Az eredetiben kiemelések).

³⁹ Csak megjegyzem, nálunk a hivatalos tanítás szerint, nem lehettek irányzatok a marxizmuson belül, csak iskolák. Lásd Márkus György: „Viták és irányzatok a marxista filozófiában.” *Kortárs*, 12. évf., 1968/7, 1109–1128.

⁴⁰ Az 1963–64-ben lefolyt vitát összegezte Huszár Tibor 1964. november 9-én a Kossuth Klubban lefolytatott ankét keretében, melynek szövege „Viták az elidegenülésről” címmel jelent meg: *Valóság*, 8. évf., 1965.

Mármost észreveszi, hogy egyes nyugati még magukat marxistának nevező szerzők is képesek kijátszani a fiatal Marxot az idősebbel, sőt – idézi a cambridge-i eszmetörténeti iskola egyik atyamesterét, R. Tuckert, aki szerint – Marx öregkorára a filozófiától a mítoszhoz hátrált. Ő maga természetesen a kiegyensúlyozott álláspontra helyezkedik: kétségtelen a fiatal Marx „művei jogelméleti vonatkozásban rendkívül gazdagok”, de kérdéses, hogy ebből a főként Hegelt kritizáló Marxból ki szabad-e felejteni „magát a tulajdonképpeni marxista jogelméletet”. Természetesen ő „a maga egységében, nem egyetlen, történelmileg fejlődő, s bár megkülönböztethető szakaszokra bomló, de okvetlen egységes elméletnek látja”.⁴¹

Miután így letette a voksát a korrekt, hivatalos (magyar) marxista álláspont mellett, ad egy egész jó interpretációt az elidegenedésről, a *Gazdasági-filozófiai kéziratokra* támaszkodva. Aztán idéz egy francia munkát, amely Marx gondolkodásával foglalkozik, de csak azért, hogy rámutasson a hibás Marx-interpretációkra, amelyek ugyanis szerinte elszakítják az egyes elidegenülés formákat a gazdasági alaptól, és viszonylagos önállóságukat abszolutizálva Marx materializmusát idealizmussal cserélik fel. Kárhoztatva ezzel egycsapásra azokat, akik az így eltorzított Marx alapján „az elidegenedés megszüntetésének igényével s úgy lépnek fel a szocialista társadalommal szemben, hogy »a magántulajdon pozitív megszüntetésének« folyamatától elszakítva, önmagában véve kívánnak több szabadságot és demokráciát a szocialista társadalomtól, államtól és jogtól”.⁴² Holott – fejt ki – csak az volna legitim eljárás, ha azt vizsgálnák:

„ez a folyamat az objektív feltételeknek, azaz az anyagi feltételek alakulásának megfelelően zajlik-e, vagy pedig a politikai és jogi viszonyok, amelyek a szocialista társadalomban találhatóak, elmaradnak-e a tulajdonviszonyok, vagyis a termelési viszonyok mögött, s ha ez az eset fennáll, vajon mit kell tenni, hogy az elmaradás megszűnjék.”⁴³

Nosza, hic Rhodus, hic salta, mondjuk mi: tessék csak megvizsgálni ezeket a szocialista anyagi viszonyokat. De erről semmi. Mint Szilágyi Péter mondta hasonló esetről: Szabó „a konkrétól az absztrakthoz menekül”. Értsük meg jól: Nem azt kérjük számon Szabó Imrén, hogy miért nem lépett túl a marxi elméleten, hiszen – talán Althussert kivéve, mert ő is csak csavarosan – még a nyugati marxisták is, mint pl. Roger Garaudy, Henri Lefebvre is szentnek és sérthetetlennek kezelték a marxi meg lenini szövegeket. Csak azt, hogy mondott volna

⁴¹ Szabó I.: *Szocialista jog – népi...* 80, 81.

⁴² Szabó I.: *Szocialista jog – népi...* 82.

⁴³ Szabó I.: *Szocialista jog – népi...* 83.

valami konkrétat arról, hogy hát hogyan is állnak azok a hazai anyagi-termelési viszonyok. Hiszen ekkor már volt egy hazai reform-közgazdasági szakirodalom, mely beszélt a vállalati önállóság növeléséről, szocialista piacgazdaságról stb., tehát lehetett volna töprengeni afőlött, hogy most vajon egy új NEP van-e készülöben vagy valami más, és ez mit jelent a jog és állam elidegenültségére nézve. De vizsgálódás helyett belemenekül újabb Marx-interpretációkba, hogy pl. mit is mondott Marx *A hegeli jogfilozófia kritikájából* című munkában arról, hogy az állam, a jog, a morál és tudomány „csak különös módjai a termelésnek és ennek általános törvénye alá esnek”. Pedig, ha csak pontosan olvasott volna, és elgondolkodott volna azon, hogy mit értett pl. Marx a nembeli elidegenülésen (hogy ti. a haladás előnyei a nemnek az oldalán jelentkeznek miközben az egyének ki vannak belőle zárva), és megvizsgálta volna, hogy fennállhat-e ez a tényállás a szocializmus viszonyai között is, biztos nem állapíthatta volna meg kioktatóan a nyugati megfigyelőkről:

„Aligha lehet kellő mélységű elemzésnek tekinteni a dolgok olyan felfogását, mintha a szocialista viszonyokat általában a jogok egyedi érvényesülésének megtagadása jellemezné, s e tekintetében csak újabban mutatkozik némi javulás; ez nem más, mint a kérdésnek egyszerűen a nyugati napi politika szintjén való tárgyalása.”⁴⁴

Nem folytatom. Elég volt ennyi ebből az életműből. Aminek negatív történeti jelentősége van. Hogy miként lesz valaki, aki éleselméjű és okos, egy önmagába zárt, korlátolt gondolkodású valakivé, akinek semmilyen kritikája nem volt. Teljesen magára hagyottan dolgozott. Senki nem merészelt volna egy bíráló szót szólni ellene. Mint Kant. De Kant csak a saját lelkiismeretének volt alávetve. Ő pedig egy általa képzelt történelmi haladás aktuálpolitikai vezető erejének. Egyszer Kovács István azt mondta nekem, hogy Szabónak köszönhető az, hogy a legkeményebb ötvenes években egyáltalán megőrizte a jogelmélet tudományos művelhetőségét. Igen, de ezen az áron...? Vagy annak az ügyésznek volt igaza, aki az ötvenes évek elején végezte a jogot Budapesten, akivel egri ügyész fogalmazó koromban találkoztam, és azt mondta nekem: „Jogelméletből csak két szerzőt kellett fűjni: Sztálint és Szabó Imrét.”

⁴⁴ Szabó I.: *Szocialista jog – népi...* 87.

A reform jogelmélet művelője: Peschka Vilmos

Mint mondtuk, Peschka Vilmos⁴⁵ a reform jogelmélet megalkotója a hetvenes években, mintegy a jogelmélet fenegyereke volt, aki megkísérelte Lukács György elméleti eredményeit lefordítani a marxista jogelmélet nyelvére. Máig is érthetetlen előttem, hogy Szabó miért engedte, hogy Peschka elkalandozzon Lukács György és iskolája irányába. Peschka Vilmos tehát kétségtelenül a szocialista korszak legkitűnőbb jogelméleti gondolkodója volt, amíg Kulcsár Kálmán és Sajó András el nem kezdték empirikus vizsgálataikat.⁴⁶ Hősies kísérletei a marxista jogelmélet megújítására, egyszerre mutatták meg számunkra azt a határt, ameddig akkor el lehetett menni politikai tudományos közegben, és ugyanakkor ennek a kísérletnek korlátait is. Alábbi írásunkban Peschka Vilmos 1972-ben megjelent *A modern jogfilozófia alapproblémái*⁴⁷ című munkájából igyekszünk bizonyítani egy elszánt gondolkodó eredményeit és kudarcait.

Könyve elején Peschka meghatározza, hogy szerinte melyek a modern jogfilozófia alapproblémái: a *Sein* és a *Sollen* viszonya, a természetjog és a pozitív jog összefüggése, valamint a törvény és a bírói jog kapcsolata (23). Ezek közül csak az első kettőre térünk ki.

Peschka így folytatja. Vannak azonban, a második világháború utáni korszaknak olyan alapvető kérdései is, amelyek

„közvetlenül csak a polgári jogfilozófiára jellemzőek, s a marxista jogelmélet csupán magának a kérdésfelállításnak vagy megfogalmazásnak kritikája révén, indirekte foglalkozik azokkal. Ilyenkor a marxista jogelmélet feltéve, de meg nem engedve elfogadja a szóban forgó jogfilozófiai probléma exponálását, hogy azt kritikailag vizsgálva, megkísérelje a tulajdonképpeni, valóságos jogfilozófiai kérdést a marxista jogfilozófia aspektusából megválaszolni”

– állapítja meg Peschka (25). Tehát ezzel el van ismerve, hogy a polgári jogfilozófia olyan problémái, mint pl. a természetjog, tulajdonképpen, habár csak kritikailag is, de vizsgálódásra érdemes problémák.

⁴⁵ Eredetileg megjelent szöveg átdolgozott változata, lásd: Peschka Vilmos avagy: Hogyan kell megkötözve táncolni. In Földi András (szerk.): *Acta Facultatis politico-iuridicae universitatis scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nomine*, Tom. LIII-LIV. ann. 2016-2017. *Editio specialis in memoriam Vilmos Peschka*, 153–164.

⁴⁶ Lásd Kulcsár Kálmán: *A népi ülnök a bíróságon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, Uő: *Jogkövetés és társadalmi valóság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

⁴⁷ Lásd Peschka Vilmos: *A modern jogfilozófia alapproblémái*. Gondolat, Budapest, 1972. (Az idézeteket szövegközi jegyzetben adjuk meg.)

E sorok írójának már a könyv megjelenése után problémái voltak a természetjognak azzal a tagadásával, amit Peschka a könyvében kifejtett, s ami Szabónak is határozott felfogása volt. Mivel egy intézetben dolgoztunk, rögtön fel is kerestem szobájában, és előadtam neki fő érvét: ha nincs természetjog, mihez lehet mérni a tételes jog milyenségét? Peschka azonban nem vett komolyan. Kedvesen somolyogva megkérdezte: hiányzik neked a természetjog? S kifejtette: a természetjog csupán erkölcsi és nem jogi kategória, s csak a bírói jogalkalmazásba szivároghat be mint erkölcsi felfogás. Akkor persze még nem ismertem Szabó Imre fent tárgyalt felfogását, miszerint a természetjognak nincs helye a marxista jogfilozófiában. Ezzel nyíltan Peschka sem mert szembe helyezkedni.

Kezdjük tehát a természetjoggal, és most előadhatom neki akkor meg nem hallgatott érveimet. Már az első altéma, ami *A természetjog és a pozitív jog mint a modern jogfilozófiai alapproblémája* címet viseli, mutatja, hogy a marxista jogelmélet is legalább is respektálja ezt a problémafelvetést, azaz ambivalensen, de azért mégis viszonyul hozzá. Mert egyrészt, ha probléma nem is létezik, de mégis van, akkor a probléma negációja nem jelenti annak ignorálását (109). Főként azért nem lehet ignorálni, mert a második világháború után felmerült, ezért kritikailag kell vele foglalkozni:

„Az igazi marxista kritika viszont megköveteli, hogy a szóban forgó kérdés helytelenségét és tévedéseit saját benső immanenciájában is felmutassuk, amit csak úgy érhetünk el, ha feltéve, de meg nem engedve elfogadjuk a hibás kérdésfeltevést, s ennek keretei között és anyagában tárjuk fel torzulásait, belső ellentmondásait” (110).

Mégpedig a kétféle jognak az emberiség évezredek óta vizsgálta viszonyát, tehát nem tehető félre. De ez csak másodlagos érv. A fő ok azonban az, hogy az elhibázott kérdésfeltevésben (ami azért elhibázott, mert a marxista jogfilozófia szerint olyan, hogy természetjog nem létezik – lásd Szabó) valóságos problémák rejtőznek, mint pl. a jog és igazságosság, jog és érték, jog és erkölcs, a politika és jogtudat közti kapcsolatokat, amik kétségtlenül a marxista jogfilozófia tematikájában is benne vannak. Megjegyezzük, hogy a természetjogot egy XIX. századi hajdani jogfilozófus, Pikler Gyula, már 1892-ben elparentálta, s logikusan végiggondolva a neokantiánus problémát, eljutott értékmentes jogfilozófiához⁴⁸, de ez túl volt Peschka érdeklődési körén. Minthogy ő a modern filozófiai alapproblémáit tűzte ki vizsgálódásai tárgyául.

⁴⁸ Lásd Nagy J. Endre: Lehet-e tudományos világnézet? In Uő: *Eszme és valóság*. Pesti Szalon – Savaria University Press, Budapest – Szombathely, 1993, 33–60.

Állapítsuk meg, hogy itt van egy furcsa szubsztanciális egybeesés. A marxista jogelmélet tárgyalja azokat a kérdéseket is, amelyeket a természetjogi elméletek is implikálnak, csak éppen a természetjogi értelmezési keretet veti el. Az anyag, a szubsztrátum tehát ugyanaz, de a forma, amiben elhelyezik teljesen más. Tehát a tények ugyanazok, de magyarázat más. Kérdés akkor, hogy miben különbözik a marxista magyarázó séma vagy vonatkozási keret a természetjogi elméletek vonatkozási keretétől. Nyilván egy marxista jogfilozófus nem fogathat el egy olyan idealista feltételezést, hogy létezhetnek jogok, amik a történelem felett örök időkre érvényesek, hiszen ez halomra döntené a gazdasági alap és jogi felépítmény végső soron unikauzális megfeleltetését.

Ezután Peschka végigelemezi a természetjog pozitíválódásával foglalkozó koncepciókat (Kelsen Merkl, Marcic stb.), majd felveti a természetjog érvényességének kérdését, s eljut a neuralgikus pontig: mi van, ha fellép az állítólagos természetjog és a pozitív jog kollíziója? Mi van, ha pozitív jog ellentmond a természetjognak? (128). Radbuch szerint van olyan pozitív jog, amely oly mértékben sérti az igazságosságot és annyira ártalmas közre, hogy el kell vitatni tőle a jogi minőséget. Messmer szerint csak akkor érvénytelen a pozitív jog, ha nyilvánvalóan általános emberi alaptételekbe ütközik. Friedman a természetjogot csak akkor tudja használhatónak, ha az erkölcstelen jogot detronizálta egy forradalom. Coingot idézi egyetértőleg, aki Kelsennel szemben azt vitatja, hogy nem lehet a jogérvényesség problémáját csak a pozitív jogból kiindulva megoldani. A vázolt koncepciók után a *Természetjog és pozitív jog kapcsolatának ideológus jellege* címmel Peschka megpróbálja megvilágítani a marxista jogelmélet alapján a vitát és megadni a helyes marxista megoldást.

Először is, átveszi az akkor már Magyarországon is kiadott Louis Althusser-től kidolgozott ideológiai fogalmat, és ráhúzza a természetjogra. Althusser szerint az ideológia a tudományos fogalmaktól eltérően nem nyújtja a valóság képét, mert nem adja meg lényegüket.⁴⁹ Az ideológia a valóságot képzelt viszonyba öltözteti, ami sokkal inkább akaratot fejez ki, semmint valóságot. A fasiszmussal szembeni természetjogra hivatkozás is ilyen ideológia, azt fejezi ki, hogy az a jog nem az ő joguk, hanem ehelyett fordulnak a természetjoghoz, ami az egész társadalom, sőt az egész emberiség jogának követeléséhez vezet. Peschka ennek értelmében így folytatja: A fasiszta jogrendszer megszüntetésének vágyát, egy új rendszerbe vetett reménységet és akaratot fejeznek ki. Azt Lukács is elismeri, hogy természetjog olykor progresszív szellemi hatalommá válhat. Namármost, akkor felvetődik a kérdés: az emberek a történelmet hamis tudattal csinálják? Ha Althusser szerint az ideológia hamis tudat, s ha Marx szerint az ideológia

⁴⁹ Lásd Althusser, L.: i. m.

osztályideológia, akkor mely társadalmi osztálynak vagy csoportnak felel meg, vagy kinek érdekeit képviseli az ideológia? Nem véletlen, hogy egy szerző Althusserrel besorolja az ún. szuperstrukturalisták közé (vagyis a felépítményi jelenségeket döntő szerepbe állító olyan filozófusok közé, mint Foucault vagy Derrida), mert végül is az osztályok között ideológiai harc egyáltalán nem függ az adott gazdaság állapotától, attól, hogy vajon kapitalista vagy szocialista, hanem az ideológiai harctól, ha az emberek a felépítményből kapnak impulzust és ösztönzést. Ha ez az igazi harc, akkor a gazdasági folyamatok csak másodlagosak. Az ideológia a döntő. Ha pedig ezt egy csoport képviseli, akkor megint csak a köztük lévő kommunikatív viszony szabja meg a tervet és a cselekvést is.⁵⁰ Nem véletlen, hogy már a kommunizmushoz megtérő Lukács is azt mondta, a *Taktika és etika*ban, hogy nincs tudomány, ami eldönthetné azt, hogy mikor van itt forradalmi pillanat. A tudomány csak a lehetőséget mutathatja meg, de az egyéneknek kell e felismerni és dönteni.⁵¹

Peschka aztán kifejti Marx nyomán, hogy a jog mindig osztályjog, de az osztályjog tartalma szembekerülhet az osztályjog tényleges általánosságával, azaz az osztály tévedhet saját érdekének felismerésében is, és ilyenkor nem a különös osztályérdek nyert kifejezést, hanem annak szűkebb érdeke. Hát ezt érdekes lenne tovább elemezni, pláne, ha bekapcsolná, mondjuk, az amerikai rétegződéskutatásokat is, amelyek ekkor már megvoltak, s megpróbálná megérteni, hogy vajon egy konkrét kormányzati intézkedés vagy törvény vajon pl. az uralkodó elit (C. W. Mills) vagy a technostruktúra (Gailbraith) mely rétegére, vagy melyik menedzsment rétegre, vagy melyik tőkés csoportra, bank- vagy ipari tőke vagy kereskedelmi tőkére vezethető lenne vissza. Még érdekesebb lett volna ezt szocialista viszonyok között tényleg megvizsgálni, hogy például hogyan volt megfeleltethető az ún. személyi kultusz joga meg a gazdasági alap. Azaz: Peschka megpróbálja egy modernebb Lukácsra építkező kritikának alávetni a polgári jogelméleteket. Körülbelül eddig lehetett elmenni a hivatalos marxizmus keretében.

Ami aztán a *Sein* és *Sollen* problémáját illeti, Peschka felfedezi, hogy a *Sollen* is *Sein*, mert a jogi norma társadalmi jelenség, konkrét társadalmi tény és valóság, tehát *Sein*, s mint ilyen nemcsak megismerhető (32), de kutatható is. De nem foglalkozik azzal a problémával: amit Kelsen jelez, hogy tudniillik különbség van aközött, hogy valami van vagy legyen! Szerintem itt Peschka még nem olvasta Max Weber-t. A kettő közötti összefüggés: a jogi normát egy konkrét tényállásra vonatkoztatjuk. Ez a vonatkoztatás tényleg tételezi a különválást. Ha egyszer

⁵⁰ Lásd Richard Harland: *Superstructuralism*. Routledge, London & New York, 1987, 51.

⁵¹ Lukács György: *Utam Marxhoz*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971, 186.

kimondjuk: a norma legyen az előírás, hogy miként kell viselkedni, ezzel tételezve van a különbség is. Ezt Peschka felismeri: „A Sollen struktúra lényege tehát az, hogy benne a léttel bírónak gondolt, még nem valóságos, mint a jövőben megvalósítandó cél fejeződik ki” (34). Már itt előbb hivatkozik Lukácsra, aki azt mondja: a *Sollennek*, ha nem feltételezünk egy mintaképet mint célt, akkor a *Sollennek* a levéssel szemben nincs értelme. Ezután Peschka belemegy a marxista általánosságba. Helyesen tűzi ki a feladatot: a *Sollennel* egy *Seint* kell szembeállítani (36). De ahelyett, hogy venne egy konkrét *Sollent*, mondjuk a lopás definícióját, és megkeresné, hogy ezzel szemben milyen konkrét *Sein* áll szemben, hogy pl. valaki a 6-os villamoson elemeli valakinek a zsebéből a pénztárcát, s akkor mi van ebben a konkrét esetben, hogy miként kell vonatkoztatni elvont tényállást konkrét esetre, elkezd marxista módon filozofálni arról, hogy nem szabad a jogot a *Sollenben*, mint önálló entitást elképzelni, mert itt a jognak intézményes valóságos társadalmi jelenségét kell elfogadni. De ezzel már ki is iktatta a *Sollen* valóságos problémáját, amikor Marx nyomán arról beszél, hogy az embert nem szabad Robinsonként elképzelni, mert az ember társadalmi viszonyokban él. Igen, de a kérdés az, hogy van-e az embernek önálló célkitűző tevékenysége, ami a *Legyen* szférájába tartozik. Hiába mondja Peschka helyesen, hogy a *Sollen* struktúra léttel bírónak gondolt, de nem valóságos léttel rendelkező valósággal áll a szemben. A probléma éppen az, hogy a társadalmi ember, miközben társas lény, képes-e tételezni egy célt, ami még nincs, de valaki szeretné, ha itt lenne (*Dasein*).

Az viszont megint helyes interpretáció, hogy ezekben közös, hogy „a *Seinnel* a *Sollen*, illetve megfordítva a *Sollennel* a *Sein* áll szemben”. Mert látszik: A *Sein* már nem mint minden létezőt átfogó kategória jelenik meg (ahogy a marxizmus szerint állítandó), hanem olyan kategóriaként, amelynek értelmét és jelentését a *Sollennel* való szembeállítása ad, vagyis az, hogy a *Sollennel* összefüggésében nyilvánul meg, és megfordítva: „A *Sollennek* is csak a *Sein* vonatkozásában van értelme.” Helyes, ezt kellene tovább elemezni: megnézni, hogy milyen *Seinnel* milyen *Sollen* áll szemben. Láttuk ezt előbb a lopás tényállásánál. Egy tiltó normatív akarat, ami előzetesen volt tételezve. Persze ez csak lehetőségi norma, s ha megvalósul, a lehetőségből valóság lesz. Itt a tartózkodás van előírva, másutt a pozitív cselekvés. Pozitív vagy negatív itt nem számít. Nem veszi észre, amit észrevesz, mikor azt mondja, hogy a *Sollen* nem egyszerűen lehetőséget, hanem követelményt is magában foglal, hogy tehát a követelmény az, ami *Sollen* jellegű. Mert a még el nem követett cselekmény tényleg mint lehetőség áll szemben a valósággal, de az a különbség, hogy vagy tiltva vagy igenelve van, tehát normatív. Ha norma, az akkor pedig kötelező.

Ha egyszer megjelent a tudományban a különbségtevés norma és a valóság között, akkor az a kérdés merül fel: van-e ereje a normának, az értéknek, az erkölcsnek

az energikus valósággal szemben. Ha azt válaszoljuk, hogy az érték, a norma az erkölcs csak a gazdasági alap visszatükröződése, ami a létszerű osztályerőviszonyokból következik, akkor nincs a normavilágnak önállósága. Szabó, Peschka tagadták ezt, Peschka azzal, hogy a célt céloksággá interpretálta, amivel tagadta a norma *suis generis* önállóságát. S ezáltal tudva-tudatlanul a vulgármarxizmus mellett optáltak. Aki viszont a norma, a jog és erkölcs valóságát affirmálja, az politikai síkon mindenféle totalitarizmus ellen van. Ez bújt meg Horváth Barna szinoptikus elméletében.⁵² Ugyanis, ha tagadjuk a norma, a jog és erkölcs önálló valóság mivoltát, akkor csak az erősebb joga marad. És nincs sem igazságosság, sőt igazság sem. Mint a totalitarizmusokban.⁵³ Aki viszont a norma, a jog és erkölcs valóságosságát állítja, kimondva, kimondatlanul, akarva-nem-akarva, mindenféle totalitarizmus ellen szólalt fel. Védve az individuum igazságát, ami abban lényeg, hogy minden erkölcsiséggel szemben, legyen az intézményesült jog, vallás vagy morál, nekünk, nekem, neked, neki, így egyes számban van joga, hogy morális ítéletet hozzon a világ politikai, vallási, filozófiai állapotáról.

Összegzés: 1976 után...

1975. november 30-án közölték velem, hogy el kell hagynom az Intézetet. Mikor ennek híre elterjedt, többen megmozdultak segítségemre. Eörsi Gyula Sárközi Tamással üzent, hogy ha kell állás, ő tud segíteni. Ormos Mária, a későbbi pécsi rektor Szamel Katalin révén a Történettudományi Intézetből ajánlotta fel segítségét. Én azonban egy hét után Huszár Tiborhoz fordultam, aki rögtön közölte velem, hogy mihelyt a közeljövőben megürül egy adjunktusi állás az ELTE Szociológiai tanszékén, át tudna venni, és magyar szociológiatörténetet fogok tanítani. Ezt én örömmel elfogadtam. Azonban pont egy évet kellett várnom, 1976 december 1-ig, hogy átvegyen. Addig a Jogtudományi Intézetben dolgoztam. Senki és semmi nem zavart. Én buzgón dolgoztam leendő kandidátusi disszertációmon, s mindennap elmentem az Országgyűlési könyvtárba, ahol anyagot gyűjtöttem, meg új barátokat szereztem (Gerő András, Hanák András, Szabó Miklós). 1978-ra lettem kész *Állami beavatkozás és önkormányzat a monarchiabeli*

⁵² Lásd erről Nagy J. Endre: Perjog és szinopsis: Horváth Barna életvitele és elmélete. In Révész Béla (szerk.): *A szegedi jogbölcseleti iskola alapítója: Horváth Barna emlékkönyv*. Iurisperitus, Szeged, 2017, 217.

⁵³ Itt Polányi Mihály okfejtéséből indultam ki, lásd Michael Polanyi – Harry Prosch: *Meaning*. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1975. Lásd különösen a 203. oldal: „...a viable society is a traditional devotion to spiritual objectives, such as truth, justice, and beauty – those that require of their pursuit free self-determinative communities: of scientists, scholars, lawyers, and judges, artists of all sorts, and churchmen.”

Magyarországon 1877–1918 címmel. Ekkor kerestem fel Kovács Istvánt, hogy mivel jogtudományi szempontból írtam meg a dolgozatot, nem rendezné-e meg az Intézet a disszertáció munkahelyi vitáját. Ő igent mondott, s a disszertációm után 1979-ben meg is védtem az Akadémián. Kovács talán kompenzálni akart az elbocsátásomért. Lőrincz Lajos szerint utólag többször megjegyezte: „Kár volt elengedni a Nagy Endrét.”

Bibliográfia

- Althusser, Louis: *Marx – az elmélet forradalma*. Kossuth, Budapest, 1968.
- Gierke, Otto: *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien*. Verlag von Wilhelm Knoeber, Breslau, 1880.
- Gierke, Otto: *Natural Law and the Theory of Society 1500–1800*. Fordította Ernest Barker, University Press, Cambridge, 1950.
- Guido, Alth – Nagy Endre: *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1973.
- Harland, Richard: *Superstructuralism*. Routledge, London & New York, 1987.
- Hegel: *Jogfilozófia*. Fordította Szemere Samu, Akadémiai, Budapest, 1971.
- Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
- Kulcsár Kálmán: *A népi ülnök a bíróság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Kulcsár Kálmán: *A társadalom és a szociológia*. Kossuth, Budapest, 1972.
- Kulcsár Kálmán: *Jogkövetés és társadalmi valóság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- Lőrincz Lajos – Nagy Endre – Szamel Lajos: *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- Lukács György: *Curriculum vitae*. Magvető, Budapest, 1982.
- Lukács György: *Magyar irodalom, magyar kultúra*. Magvető, Budapest, 1970.
- Lukács György: *Utam Marxhoz*. Magvető, Budapest, 1971.
- Márkus György: „Viták és irányzatok a marxista filozófiában.” *Kortárs*, 12. évf., 1968/7, 1109–1128.
- Marx, Karl: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai (Nyersfogalmazvány 1857–1858)*. Első rész. Kossuth Kiadó, Budapest, 1972.
- Nagy Endre – Rác Lajos: *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet*. Hvg-Orac, Budapest, 2007, 447–505.
- Nagy Endre: „Diszkréció és bürokrácia.” *Állam és Igazgatás*. 22. évf., 1972/3, 219–233.
- Nagy Endre: *A közigazgatás kutatásának szervezéstudományi irányzata a Német Demokratikus Köztársaságban*. MTA Szervezéstudományi Bizottsága, Budapest, 1972.
- Nagy J. Endre: „Szabó Imre avagy: az absztrakt normativizmus.” *Tolle Lege*, I.évf., 2011/1.
- Nagy J. Endre: „Történeti alkotmány és Szentkorona-tan.” *Jogelméleti Szemle*, 2018/2, 143–158. DOI: <https://doi.org/10.59558/jesz.2018.2.143>

- Nagy J. Endre: Perjog és színopszis: Horváth Barna életvitele és elmélete. In Révész Béla (szerk.): *A szegedi jogbölcséleti iskola alapítója: Horváth Barna emlékkönyv*. Iurisperitus, Szeged, 2017.
- Nagy J. Endre: Peschka Vilmos – avagy: Hogyan kell megkötozve táncolni. In Földi András (szerk.): *Acta Facultatis politico-iuridicae universitatis scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nomine, Editio specialis in memoriam Vilmos Peschka*, Tom. LIII–LIV. ann. 2016–2017, 153–164.
- Nagy J. Endre: *Szociokalandozások. (Válogatott szociológiai tanulmányok)*. Savaria University Press, Szombathely, 2003, 283–348.
- Peschka Vilmos: *A modern jogfilozófia alapproblémái*. Gondolat, Budapest, 1972.
- Polanyi, Michael – Prosch, Harry: *Meaning*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 1975.
- Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- Szabó Imre: *A jogelmélet alapjai*, Akadémiai, Budapest, 1971.
- Szabó Imre: *A szocialista jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.
- Szabó Imre: Hegel jogbölcséletének tanulmányozásához. In Szigeti József (szerk.): *Hegel*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.
- Szabó Imre: *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.
- Szilágyi Péter: „Marxizmus és jogelmélet.” *Világosság*, 45. évf., 2004/4, 23–34.
- Varga Csaba: *A jog helye Lukács György világképében*. Magvető, Budapest, 1981.
- Weber, Max: *Állam, politika, tudomány*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- Weber, Max: *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968.

SZABÓ MÁRTON

Politikafilozófia és politikatudomány

1.

Politikafilozófia hosszú történetén végigvonul egy alapidilemma: tudomány és/vagy filozófia. Tudható, hogy Európában a görög filozófusok fellépése óta a politikai közösség problémáit – csakúgy, mint más témákat – bő kétezer éven át a filozófiai gondolkodás keretei között tárgyalták. Jól megfigyelhető ez Arisztotelész, Szókratész, Platón, Szent Ágoston, Aquinói Tamás, Machiavelli, Grotius, Hobbes, Spinoza, Locke, Kant és sok más jeles filozófus munkásságában. Ez az izmos tradíció azonban a 19. században megtört. Ekkortájt ugyanis a jogtudomány és közgazdaságtan után színre léptek azok a társadalomtudományok – mindenekelőtt a szociológia, a statisztika, a pszichológia –, amelyek azt ígérték, hogy a nehezen bizonyítható filozófiai állításokat fel tudják váltani az empirikus társadalmi valóság tényeinek tárgyilagos tanulmányozásával. Sokak számára úgy tűnt ekkor, hogy „az empirikus, statisztikailag tesztelhető modelleket alkotó társadalomtudományok köre kiterjeszthető a politikai jelenségek vizsgálatára is”, ezért feleslegessé, így „értelmetlenné válik a politikáról való filozófiai okoskodás”.¹ Megszületik a politikatudomány, amelynek művelői és elkötelezett hívei szerint ez már nem filozófia, hanem ugyanolyan egzakt tudomány, mint bármely természettudomány. De nemcsak a politikáról való gondolkodás területén játszódtott le ez a változás, hanem a nyelvről és a társadalomról való gondolkodás egész területén

Az új helyzet egyik legnagyobb hatású értelmezője Leo Strauss. De sok mindenki más is reagált a politológia mint egzakt diszciplína kihívására, s ennek nyomán különböző javaslatokat terjesztettek elő a politikafilozófia újragondolására. Strauss a deprimáló helyzetet a következőképpen írta le:

„A »politikatudomány« [...] a politikai jelenségek olyan vizsgálatát jelöli, amelyet a természettudományok módszereit követve végeznek a politikatudományi tanszékek munkatársai. Ami az előbbit, azaz a »tudományosnak« nevezett politikatudományt illeti, önmagát a politikai jelenségek megismerésének

¹ Huroanszki Ferenc: Bevezetés. Mire jó és miről szól a politikai filozófia. In Uő (szerk.): *Modern politikai filozófia*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1998, 7–20, 7.

egyedüli eszközeként fogja föl. Ahogy a természeti jelenségek igazi megismerése azzal kezdődött, hogy az emberek a terméketlen és hiábavaló spekulációtól a tapasztalati és kísérleti kutatás felé fordultak, a politikai jelenségekről is akkor kezdenek igaz ismereteket szerezni, amikor a politikai filozófia teljes mértékben átadja helyét a politika tudományos kutatásának. [...] A természet- és politikatudományok nyíltan nem filozófiai jellegűek. Ha egyáltalán szükségük van valamilyen filozófiára, az csupán a módszertan vagy a logika. A »tudományos« politikatudomány voltaképpen összeegyeztethetetlen a politikai filozófiával.”²

Nem Strauss az egyetlen, aki így látja a helyzetet. Mi jellemzi a politikatudományt? – teszi fel a kérdést a politikafilozófiát író Demeter M. Attila.

„Először is az, hogy a politika egész terrénumát, azaz vizsgálódásainak tárgyát intézményes valóságnak tekinti. Másodszor, hogy mint [...] minden olyan tudomány, ami a természettudományok mintájára jött létre, deskriptív. Leír és magyaráz jelenségeket, olyanokat, mint a pártok, pártrendszerek, választási rendszerek stb., csupa olyasmit tehát, ami empirikusan leírható, statisztikai vagy másmilyen eszközökkel mérhető.”³

Nehéz elvitatni ezeket a sajátosságokat, amennyiben az *uralkodó* politikatudományi kutatásokat és oktatási tematikákat vesszük figyelembe. Így aztán adódik a konklúzió. Láncki András szerint „a politikai filozófiát el kell választanunk az empirikus tudományoktól, melyek mérésen, adatgyűjtésen, számoláson alapulnak.”⁴ Hasonló nézetet képvisel G. Fodor Gábor is, mint írja: „A politikai filozófia [...] természetéből adódóan nem tudomány.”⁵

Strauss azonban nem tud megbékülni ezzel a radikális kettéválasztással. Merthogy

„a politikai filozófia eredetileg [...] az emberi jelenségek mindenre kiterjedő tanulmányozását jelentette. Mára földarabolódott, s ezek a darabkák úgy viselkednek, mintha egy hernyó részei volnának. Először is, az emberi jelenségekre kezdték alkalmazni a filozófia és a tudomány közötti különbségtételt, s azzal összhangban manapság különbséget tesznek nem filozófiai

² Leo Strauss: „Mi a politikai filozófia?” *Világosság*, 1994/7, 20–50, 23.

³ Demeter M. Attila: *Korunk politikai filozófiája*. Pro Philosophia – Egyetemi Műhely, Kolozsvár, 2003, 15–16.

⁴ Láncki András: *A XX. század politikai filozófiája*. Bibor, Miskolc, 1997, 5.

⁵ Fodor Gábor G. (szerk.): *Politikai filozófia. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001, 9.

politikatudomány és nem tudományos politikai filozófia között; a mai körülmények között egy ilyen megkülönböztetés minden méltóságától és tisztességétől megfosztja a politikai filozófiát. Ma [...] a politikai filozófia hanyatlik, szinte a feloszlás állapotában van.”⁶

2.

A politikafilozófia megmentése érdekében Strauss két megoldást terjeszt elő. Egyrészt azt proponálja, hogy az új politikai filozófiának is mindenkor a közönség tagjainak a vélekedéséből kell kiindulnia, de a köznapi vélemények esetleges és egyedi jellegén túljutva *egyetemes tudást* kell kidolgoznia és képviselnie. Hiszen, mint írja a filozófia mindenkor „az univerzális tudásnak, az egész ismeretének keresése.”⁷ Ennek megfelelően „a politikai filozófia tudatos, következetes és fáradhatatlan erőfeszítés arra, hogy a politika alapkérdéseire vonatkozó vélekedéseket tudással váltsa fel”.⁸ Úgy vélem, ezzel az elvont javaslattal nem nehéz egyetérteni, hiszen minden valamirevaló okos gondolkodás, eltérő színvonalon ugyan, de erről szól. Másrészt azt javasolja, hogy a politikafilozófia ismerje el, és ha kell nyilvánítsa ki, saját *értékelkötelezettségét*. A helyzet ugyanis az, véli, hogy „a tudományos társadalomtudomány nem alkalmas arra, hogy értékítéleteket fogalmazzon meg, sőt, teljes mértékben kerülnie is kell ezeket”.⁹ Ugyanakkor minden megnyilatkozásunk eleve tartalmaz valamilyen előnyben részesítést, amely, akár tudatos akár nem, mindig választást jelent, s mi emberek azt választjuk, amit igaznak, jónak és fontosnak tartunk, és ezzel együtt elutasítjuk ezek ellentétét. Vagyis értékelést végzünk, miközben a pozitívizmus szellemében állítjuk, megállapításunkban semmilyen értékítélet nincs, csupán a tényeket rögzítettük.

„Az értékítéletek elvetésének az a feltevés az alapja – írja Strauss –, hogy a különböző értékek vagy értékrendszerek közötti konfliktusok lényegileg megoldhatatlanok az emberi értelem számára. Ezt a feltevést azonban – bár általában kellően megalapozottnak tartják – még sohasem bizonyították be.”¹⁰

⁶ Strauss, L.: i. m. 25.

⁷ Strauss, L.: i. m. 21.

⁸ Strauss, L.: i. m. 22.

⁹ Strauss, L.: i. m. 26.

¹⁰ Strauss, L.: i. m. 29.

Összegezhetjük úgy Strauss javaslatát, hogy a politikai filozófia akkor menthető meg, ha művelője világossá teszi saját értékelkötelezettségét – nyilván más értékválasztástól megkülönböztetve a sajátját –, s ennek kidolgozása érdekében a vélemények esetlegességén túljutva, megalapozottan általános tudást prezentál. Úgy vélem azonban, hogy ez a javaslat nem megoldja a tudomány és a filozófia konfliktusát, hanem áthelyezi az előfeltevések síkjára.

Más módon kísérelték megmenteni a politikai filozófiát az angolszász világban, ahol is kísérlet történt az empirikus politikatudomány és a politikai filozófia közelítésére, sőt „összeházasítására”. Ez a kísérlet az *analitikus filozófia* keretei között zajlott, amelynek művelői úgy tartották, hogy a filozófia nem egyszerűen csak színvonalas okoskodás, hanem elsősorban *tudomány*. Ennek megfelelően az analitikusok arra törekedtek, hogy elvégezzék a filozófiai témák és állítások tudományos elemzését, logikai bizonyítását. A változás méltán híres és paradigmaticus munkája John Rawls 1971-ben publikált *Az igazságosság elmélete* című könyve, amelyben a szerző a politikafilozófia alapvető kérdéseinek megválaszolása érdekében olyan elméletet dolgozott ki, amelyben a méltányos igazságosság különböző összefüggéseinek *kulcsfogalmait* tudományos igazolási eljárásra alapozta. Konkrétabban, azt vizsgálta, hogy mit jelent és mi határozza meg „az igazságosság fogalmát”.¹¹

Rawls és más analitikus filozófusok szerint a filozófia alapproblémája ugyanis a „mit jelent?” kérdés, s ez a szemantikai alapállás szerintük érvényes módon úgy válaszolható meg, hogy megvizsgáljuk a filozófiai gondolkodás kulcskifejezéseit, és tisztázzuk ezeknek a terminusoknak a jelentését, s a jelentések összetett kontextusait. Ennek során kétféle nyelvhasználatot vizsgáltak: a mindennapit és a tudományost, amelyhez módszerként a formállogika eredményeit használták. A vizsgálódások során azonban azt találták, hogy sem a filozófia gondolkodás, sem a mindennapi nyelvhasználat kulcskifejezéseit nem lehet logikailag egzakt módon definiálni, ezért egyik terület se alkalmas arra, hogy tudományos vizsgálódás tárgya legyen. Ebben a kiábrándulást hozó folyamatban mind a politikai filozófia, mind a politikatudomány kifejezetten rosszul járt. Az analitikusok kétségbe vonták a politológia tudományos státusát, merthogy ez szerintük dominánsan a mindennapi beszéd szavaira épül, márpedig a politizálásban használt nyelvezet – a szavak homályos és bizonytalan jelentése okán – különösképpen alkalmatlan arra, hogy egy erre tudomány épüljön. Nem járt jobban a politikafilozófiai sem. Az analitikus vizsgálatok azt találták, hogy kulcsfogalmai – a hatalom, az igazságosság, az egyenlőség, a szabadság, a rend és mások – ellenálnak az egzakt definícióknak, a politikai filozófia tehát szerintük

¹¹ John Rawls: *Az igazságosság elmélete*, Osiris, Budapest, 1997, 29.

megmaradt a mítosz és az ideológia státusban. Az „eredmény”: sikertelen lett a politikatudomány és a politikafilozófia analitikus közelítési kísérlete, maradt a kettő radikális elkülönítése.

3.

Van azonban egy harmadik út is, amely azonban nem próbálja egyik oldalt a másikban feloldani vagy éppen megalapozott ideológiává tenni a homályos filozófiai fogalmak terrénumát. Ezt az jellemzi, hogy kölcsönösen nyitottak egymás kérdéseltevéséi iránt, ezáltal képesek megtermékenyíteni egymást. Nem oldódnak fel egymásban, de tudnak a másikról, és ahol lehet reflektálnak a másik meglátásaira. A magyar filozófia „oldaláról” ide sorolhatjuk például Balázs Zoltán, Bence György, Demeter M. Attila, Horkay Hörcher Ferenc, Kiss Lajos András, Olay Csaba munkásságát.¹² Ezek a szerzők azokat a témákat és problémákat vizsgálják, amelyek a politikai gyakorlatban is felmerülnek, és helyel-közzel az empirikus tudomány is elemzés tárgyává teszi, de nem ragadnak bele a pozitívizmusba, amelynek művelője csak azt tekinti ténynek, ami kiszúrja a szemét vagy amiben hasra esik, lehetőleg ezt is csak megszámlolva. A politikatudomány oldaláról pedig az utóbbi mintegy 30–40 évben kibontakozott diszkurzív vagy interpretatív politikatudomány művelőiről van szó, mind nemzetközi mind hazai „vizeken”. Jelen sorok íróján kívül Magyarországon Balogh László Levente, Derekas Győző, Horváth Szilvia, Gyulai Attila, Illés Gábor, Pap Milán, Pál Gábor, Szűcs Zoltán Gábor tartozik ebbe az iskolába. Közös jellemzőjük, hogy a politikai valóságot *értelemmel átszőtt* realitásnak tekintik, és ennek megfelelően vizsgálják különböző területeit.¹³

¹² Balázs Zoltán: *Politikai közösség*. Budapest, Osiris, Budapest, 2003; Bence György: *Válogatott politika-filozófiai tanulmányok 1990–2006*. Budapest, L'Harmattan, 2007. Politikai filozófia sorozat; Demeter M. Attila: *Korunk politikai filozófiája*. Pro Philosophia – Egyetemi Műhely, Kolozsvár, 2003, 15–16; Horkay Hörcher Ferenc: *Konzervatívizmus, természetjog, rendszerváltás*. L'Harmattan, Budapest, 2004; Kiss Lajos András: *Értelmiség az ezredfordulón. Hatalom és erkölcs*. Liget, Budapest, 2014; Olay Csaba: *Regionális és nemzeti identitás. Egy hermeneutikai megközelítés*. L'Harmattan, Budapest, 2022.

¹³ Szabó Márton: *Diszkurzív politikatudomány*. Osiris, Budapest, 2016; Balogh László Levente: *A politika mint kultúra*. Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2022; Derekas Győző: *Társadalmivá váló politikai*. In Pongrácz Alex (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 65 éves Cs. Kiss Lajos tiszteletére*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021; 35–45; Gyulai Attila: *Nyelv és retorika Carl Schmitt politikaelméletében*. ELTE ÁJK, DOI Könyvtár, Budapest, 2016; Horváth Szilvia: *Demokrácia és politikai közösség*. NKE Molnár Tamás Kutatóközpont, Budapest, 2015; Illés Gábor: *A realista politikus. A cselekvés perspektívái a realista politikaelméletben*. Gondolat, Budapest, 2021; Pap Milán: *Diskurzus és ideológia*. In Horváth Szilvia – Gyulai Attila (szerk.): *Dialogus, vita, diskurzus*. L'Harmattan, Budapest, 2019, 117–129; Pál Gábor: *A vitathatóság keretei: A gyűlöletbeszéd fogalmának jelentésmezői és a kérdéskör metaforizációja a magyar politikai diskurzusban*. Studies in Political Science MTA TK PTI, Budapest, 2015; Szűcs Zoltán Gábor: *Az antalli*

Ez az alternatív politikatudomány nem tagadja ugyan a társadalom törvényszerűségeit, s azt sem, hogy mindezt minden generáció keretező adottságként kapja elődeitől, így a konkrét egyént mindig körbeveszik objektívnek tekintendő társadalmi állapotok, de a diszkurzívok soha se gondolják azt, hogy ebből a valóságból – a tudományos és/vagy filozófiai értelemezés érdekében – ki kell vonni a politikai közösség tagjainak nyilvános értelemezését (mily ironikus; kivéve magának a filozófusnak és tudósnek az értelemezését), hogy egy torzítás mentes „tisztá” valóság álljon előttünk. Ennek a felfogásnak az ellentéte, vagyis a „törzsökös” objektivizmus és pozitivizmus ugyanis egy inadekvát attitűd érvényesítése; a természetszemlélet ráhúzása a társadalomtudományokra, amely gyengülő pozícióban ugyan, de ma is uralja a társadalomtudományokat. Jóllehet a neokantiánus Wilhelm Windelband és Heinrich Rickert már a századfordulón elkülönítette egymástól a természet nomotetikus és a társadalom idiografikus törvényszerűségeit, kiemelendő a társadalmi jelenségek konkrét egyediségét, Wilhelm Dilthey pedig világossá tette, hogy a történeti-társadalmi valóság megismerése sajátos pozíciót kíván, amelyek során a gondolkodást és a szellemet nem kiiktatni kell a megismerés tárgyából, hanem benne kell tartani; ezt nevezte ő szellemtudománynak.¹⁴ De az is tudható, hogy Max Weber és Emil Durkheim munkássága vagy a tudásszociológia kibontakozása után már a szociológiai elemzésekben is megjelenetek az értelemezésközpontú kutatások.¹⁵

Ebbe az irányba mutatnak a filozófia 20. századi fejleményei is. Ugyanis az első világháború után az emberek súlyos társadalmi problémákkal voltak kénytelenek szembesülni, és általános válságtudat volt tapasztalható. Ám az élet új problémáira az eddigi filozófiák nem adtak választ, sőt alig foglalkoztak ezekkel. Ennél is súlyosabb volt azonban az a kortársi meggyőződés, hogy ezek az instanciák, úgy ahogyan eddig művelték őket, erre nem is alkalmasak. Wittgenstein írta le a *Logikai-filozófiai értekezésben* a következő súlyos mondatot: „Ha az összes lehetséges tudományos kérdést megválaszoltuk, életproblémáinkat még csak nem is érintettük.”¹⁶ Ennek a kiinduló helyzetnek a nyomán formálódott ki a *társadalomfilozófia*, amely igyekezett megoldást találni az emberek életproblémára, szemben az Igazság és a Lét általános kérdéseinek a taglalásával, ezért is a kibontakozó társadalomtudományokra épült. Ennek az új filozófiának

pillanat. *A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989–1993.* L'Harmattan, Budapest, 2010.

¹⁴ Wilhelm Dilthey: *A történeti világ felépítése a szellemtudományokban.* Gondolat, Budapest, 1974.

¹⁵ Karácsony András: *Bevezetés a tudásszociológiába.* Századvég, Budapest, 1995.

¹⁶ Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés.* Atlantisz, Budapest, 2004.

tizenegy meghatározó alakját elemzem a *Társadalomfilozófiai gondolkodók a 20. században* című könyvemben.¹⁷

Csak jelzésszerűen utalnék a változásokra. Nietzsche filozófiája nemet mondás a modernitás absztrakt elveire és értékeire, ezzel együtt minden ismeret revíziója és *minden érték átértékelése*. Wittgenstein filozófiája nemet mondás a végső tudásstruktúrákra, ezzel szemben annak kifejtése, hogy tudásunk és életünk hordozója a *nyelv*, de nem mint rendszer, hanem úgy, ahogyan a *mindennapi életben* praktikusán használjuk. Heidegger filozófiája nemet mondás az elvont lét kigondolt valóságára, ezzel szemben a *mindennapiság* jogának elismerése a filozófiai gondolkodásban. Gadamer filozófiája nemet mondás az állítólagos objektív történelmi és társadalmi realitásra, és igent mondás az általunk *értelmezett* világ valóságosságára. Ricoeur filozófiája nemet mondás az intellektuálisan látványos, de elvont elmekonstrukciókra, amelyek egymás kiszorítását ambicionálják, és igent mondás a *valóság közösen átélt* természetére. Derrida filozófiája nemet mondás a jól felépített rendszerekre és annak elfogadása, hogy *a dolgok hol így, hol úgy rendszereződnek*. Rorty filozófiája nemet mondás a nem-létező abszolút igazság dogmatizmusára, ezzel szemben a *hasznos és jó* igazság jogainak elismerése. Arendt filozófiája nemet mondás a társadalom és a politika objektíve adott lényegére, helyette a nyilvános terek és viszonyok valóságának elfogadása, ahol *az lesz realitás, amit másokkal közösen teszünk és mondunk*. Polányi filozófiája nemet mondás az objektum–szubjektum szétválasztására és szembeállítására, ezzel szemben a *személyes tudás* integratív szerepének az elismerése. Gumbrecht filozófiája nemet mondás az intellektualizmus és a fogalmiság szárazságára és arisztokratizmusára, ehelyett igent mondás az *érzéki lét* demokratikus valóságára. Marquard filozófiája nemet mondás az objektív szükségszerűség uralmára, helyette igent mondás a *lehetőség és az esetlegesség* felszabadító eszméjére. Ezen törekvések nyomán talán jó okkal állítható, hogy a században olyan filozófia született, amely már nem áll kibékíthetetlen ellentétben a politikatudománnyal. Mindezen szemléleti eredmények negligálása révén persze változatlanul lehetséges radikálisan elválasztani egymástól a politikatudományt és a politikafilozófiát, hogy aztán főjön mindkettő a saját levében.

Állításom tehát egyszerű: lehetséges olyan politikatudomány és politikai filozófia, amely nem a radikális elkülönültséget mutatja, hanem ehelyett – két eltérő nézőpontból ugyan – mindkettő olyan politikai valóságról beszél, amelynek a vizsgálatában a két megközelítés hívei nem elbeszélnek egymás mellett, hanem kölcsönösen gazdagítják egymás tudását. A válaszom magja is egyszerű: amennyiben a politikát az állampolgárok által alakított értelmezésekkel átszőt

¹⁷ Szabó Márton: *Társadalomfilozófiai gondolkodók a 21. században*. Osiris, Budapest, 2022.

közéleti valóságnak tekintjük, akkor lehetséges ez a közelítés, mert hiszen a politikai filozófia is nyilvános gondolkodás és értelmezés, amely a bizonytalan jellegű vélekedéseken túl a megalapozott politikai tudás elérését ambicionálja. Még akkor is lehetségesnek gondolom ezt az interface viszonyt, ha a politikatudomány „földközelenben” próbál maradni, a politikafilozófia pedig „égi” régiók felé tájékozódik.

Találkozásuk az értelem és az értelmezés valóságának területén történik meg. Ez a filozófiának mindig is központi szemléleti elve és kiindulópontja volt s maradt, miközben a 20. században már az elérhetetlen szellemi régiókat maga mögött hagyva a mindennapi élet jelenségvilága s a köznapi tudat közelébe került, mint egyébként a görög filozófiai is volt egykor. A társadalomtudományok – közöttük a politikatudomány – változásának az iránya nem kevésbé radikális.¹⁸ Azzal a gesztussal, hogy visszatér a *res* és a *verba* differenciált egységéhez, maga mögött hagyja a sikeres természettudomány generalizált szemléletét, amely megkísérelte kivonni a szubjektumot az ismerttárgyból, és a társadalmat objektív rendszerként s pozitív tények halmazaként leírni. A változás középpontja az *értelmezve cselekvő és közösségben élő ember*, amit, úgy tűnik, nehezebb elfogadni a tudós társadalomnak, mint a filozófiai változásokat.

4.

Ezért is a következőkben hat pontban röviden jelzem a diszkurzív vagy interpretatív, értelem- és emberközpontú – mondhatni *humanista* – politikatudomány alapvető vonásait, hogy világos legyen a kapcsolódása a 20. századi társadalomfilozófiákhoz.

1. A diszkurzív politikatudomány középpontjában *a jelentésadás és az értelmezés* áll. Az a hermeneutikai felismerés, amely szerint a társadalmi-politikai valóság nem ember-független objektív „valami”, kvázi természettörvényekkel és struktúrákkal, hanem emberek által létrehozott és alakított poétikai jellegű valóság, azaz ember- és közösségközpontú. Ez már empirikus kiindulópontjában, vagyis a *politika* mibenlétének megfogalmazásában eltér a széles körben elterjedt felfogásoktól. A mainstream politológia ugyanis szubsztantív lényeggel bíró objektív rendszerként tárgyalja a politikát, amit kiegészít némi emberi vagy szubjektív elem, tartós vagy kevésbé tartós jelleggel, elsősorban az ideológia, a kultúra,

¹⁸ Cs. Kiss Lajos: „A Társadalompoétika társadalomtudományi státusa: alapvetések.” *Replika*, 2022 (124. szám), 167–183.

a közvélemény. Az uralkodó felfogás szerint a homo politicus egy objektíve adott és áttekinthetetlenül bonyolult politikai rendszer passzív tükrözője és kiszolgáltatót résztvevője, amelyben cselekedeteinek feltárható okai vannak, és a társadalom, benne a politika, objektív – azaz emberi szubjektumtól független – struktúrával bír, s megváltozhatatlan törvényszerűségek szerint működik. Az ember szabadsága pedig a szükségszerűségek felismerésére korlátozódik. A főáramú politológia ennek a politikai valóságnak a tudományos magyarázata, egyben fenntartója és megerősítője. A felfogásban csak nyomokban található meg az a nyilvánvaló tapasztalat, hogy az emberek, az „egyszerű” állampolgártól a „bonyolult” politikusig egyrészt mindig *értelmezik* azt, ami körülöttük van és mindazt, amit a közélet színterein ők és mások tesznek, másrészt sohasem cselekszenek egyedül, a politika a másokkal való *együtt-cselekvések* világa, testtel és lélekkel, kézzel és fejjel. Ennek következtében a politikai valósága nem két külön világ, azaz objektív és szubjektív, hanem olyan *reális* valóság, amelyet a politikai ágensek értelmező cselekedetek és cselekvő értelmezések révén közösen hoznak létre és tartanak működésben. Lehet erről a valóságról persze efféle természetlen dichotómiákban beszélni, de ajánlom az ilyen módon gondolkodók figyelmében Carl Schmitt 1922-ben írt sorait a materiális és a szellemi, az objektív és a szubjektív szféra szembeállításáról: „Előbb felállítják a két szféra ellentétét, majd semmivé oldják fel az egyiknek a másikra történő visszavezetésével: ez a módszer szükségszerűen karikatúrává válik.”¹⁹

2. A diszkurzív politikatudomány újraértelmezi a *politikai cselekvést*. A mainstream politológiában a politikai tett individuális jellegű, többszörösen is. Egyrészt itt mindig az *egyén* cselekszik, de ezzel talán nem is lenne baj, hiszen senki és semmi más társadalmi cselekvőről nincs tapasztalatunk és tudásunk. Másrészt az egyéni tettek is *objektív struktúrával* bírnak, amelynek vannak ugyan szubjektív értelmi elemei, mint ezt már Max Weber is körvonalazta az értelmező szociológia alapelveiben, de a valódi tett állítólag sohasem a beszéd, hanem ennél „mélyebb és lényegibb” tényező, s ez éppen a beszédeken túli fizikai-testi tettekben lelhető fel. Harmadrészt az „igazi” politikai tett az ember *individuális igényeit* fejezi ki és realizálja. Mindenekelőtt ember saját egyéni érdekét; anyagi gyarapodásra, pénz és pozíciószerezésre irányuló tudatos taktikai és stratégiai törekvését. Így lesz aztán a politika a hatalom körül zajló könyörtelen érdekharcolás világa, és semmi más. És végül ezeknek az individuális politikai tetteknek mindig van valamilyen külsődleges *oka*, amelyek determinálják a tettet, még ha a cselekvő nincs is mindig tudatában ennek, ám tudományosan

¹⁹ Carl Schmitt: *Politikai teológia*. ELTE ÁJK, Budapest, 1992, 23.

ezek feltárhatók. Tanítja mindezt a hagyományos felfogás, amely maga a nyomasztó perspektívátlanúság,

Ezzel szemben a ténylegesen zajló politikai cselekvést az alábbi négy vonás jellemzi. Először is mindig *értelmezés*, mint fentebb jeleztem, azaz a homo politicus tetteiben, bármit tesz is, mindig meghatározóan jelen van a jelentés, továbbá az érzelem és az akarat is. Ezek nem függelékek vagy díszek, amik akár el is hagyhatók, hanem a tettek konstitutív tényezői. Pontosan tudható, hogy téves ideák is alakítják egyének és közösségek sorsát, és az érzelmek sem csupán irracionális lehetnek. Másodsor az ember *beszélve cselekszik és tetteinek beszéd vagy szövegstruktúrája* van. Ne csak beszélj, cselekedj is! – hangzik gyakran a cáfoló szentencia. Csakhogy a beszédől elválasztott cselekvés is értelmezve zajlik, s leginkább *döntést* jelent, nem pedig süketen s némán végrehajtott testi-kinetikus mozgást. Harmadsorban a politikai tett mindig *kilépés a közösségi terek és viszonyok világába*, valami egyéni kívültre irányul, ami azért politikai, mert a *viszonyokat* alakítja és formálja, akár rombolóan akár építően, nem egyszerűen azért, mert politikai tárgya s témája van. És végül, a politikai cselekedeteknek mindig *bizonytalan a kimenetele és hatása*, hiszen nem rögzül olyan módon, mint például a fizikai tárgyak létrehozása, és mások hasonlóan elasztikus cselekedeteihez kapcsolódik, mint tanította ezt például Hannah Arendt.

3. Ha a politikai tetteknek ilyen a természete, akkor talán az is világos lehet előttünk, hogy a politika reális valósága elméletileg tekintve nem lehet egyéni kiindulású; a politika értelmezése és kutatása nem szenvedhet sem szemléleti sem módszertani individualizmusban. Vagyis *a politika kollektív létezés*, akkor is az, ha mindig az egyes ember cselekszik, a közösségi terekben is természetesen. Evidencia, hogy nem egyedül élünk, hanem kisebb nagyobb közösségekben. A diszkurzív politikatudomány ezt az evidenciát úgy konkretizálja, hogy megállapítja: a *politikai közösségek egyben beszédközösségek* is. Ez nem nyelvtani, hanem társadalmi-politikai kategória, melyet társadalmilag kompetens beszéd konstituál és fordítva, bármilyen közösség egyben beszéd és kommunikatív közösség is: a beszédhasználat és a (politikai)közösség ugyanazon vonatkozási keret két különböző elnevezése. Másképpen mondva, *politika, beszélés, közösség* fogalmak ugyanarról a valóságterületről szólnak, csak eltérő szempontból, ezért egymás reflexiós kategóriái. A diszkurzív politikatudomány egyik kiindulópontja ez az elv. Vagyis fel kell tételeznünk, hogy ismereteiknek, cselekedeteiknek és intézményeiknek kulturálisan kötött közösségi előfeltétele és létezése van, amit diszkurzív praxis hordoz. A közösség szónak ebben az összefüggésben nincs normatív tartalma. Ez a tény jelöli ki a beszéd státusát és jellegét is. A politikai diskurzust nem úgy kell érteni, hogy egy elvont nyelvi rendszer

aktualizálása, és nem is úgy, hogy valaki valakinek mond valamit, például egy közvélemény-kutatónak arról, hogy melyik politikust kedveli. A politikai diskurzus *dialogikus*, még inkább polilogikus formájú; konverzáció, vita, tanácskozás, beszélés, szóváltás és így tovább. A politikai diskurzus azt jelenti, hogy egy sokszereplős valóság résztvevői egymáshoz viszonyítva és egymás számára fogalmazzák meg mondandóikat, méghozzá *tétre menően*, azaz ilyen módon alakítják és teremtik a politika világát.

4. Ha elfogadjuk az előbbi pontban kifejtetteket, mely szerint a politika a különböző egyének együtt és egymással való cselekvő létezéséről szól, akkor nyilvánvaló lehet előttünk, hogy a *politika konstrukciós valóság*. Vagyis nem természettől adott közösségi létezés, de nem is objektíve meglévő struktúrák rendszere vagy átfogóan ható egyetemes törvények működése. A politika mindenkor az, amit a közösség tagjai politizáló lényekként adott keretek között és bizonyos szabályokat s maximákat követve belőle kifermálnak és működtetnek. A konstrukció kifejezést azonban némi óvatossággal érdemes használni, mert pontos megnevezés ugyan, de gyakran félreértik és félremagyarázzák. Egyrészt mesterséges dolognak, valamiféle *artefaktumnak* tekintik, amely a politikai élet természetesen áradó gazdagságát beszorítja a mérnöki konstruktumok világába. Másrészt *idioszinkretikusnak* vélik, vagyis valami önkényes dolognak, amely állítólag azt fejezi ki, hogy a politikában bármi megtehető, bármi konstruálható, *as you like it*. Egyikről sincs szó. A konstrukció azt fejezi ki, hogy a politikát nem túlvilági és természeti erők, hanem a közösség tagjai alakítják, a kislelő felnőtt tagjaitól kezdve a Föld teljes népességéig bezáróan. Ez akkor is így van, ha a különböző egyéneknek és csoportoknak különböző erőforrások állnak rendelkezésükre a cselekvéshez, ezért eltérő a befolyásuk és a hatásuk.

5. A konstrukciós politikai valóságnak két fontos vonását tudjuk rögzíteni. Az egyik a *diskurzivitás meghatározó szerepe* a politikai realitásban. Ez nemcsak azt fejezi ki, hogy a homo politicus mindig értelmezve cselekszik, hanem két további fontos összefüggést. Az egyik az a tény, hogy maga a politikai valóság is értelmezések rögzülése, ami a *hagyományok* erejében és a szokásként értett *intézmények* működésében manifesztálódik. Ez az a közeli és távolabbi múlt, amelyre mint tovább-értelmezett bázisra a közösség tagjai mindig is építik a jelenbeli, ám a jövőre irányuló törekvéseiket. A másik vonás pedig a diskurzivitás átható, sőt kavargó gazdagsága. Tárgyilagosabban szólva az *interdiskurzivitás* eleve. A politikai diskurzusok ugyanis nem gyanúsán szubjektív képződmények, melyek akkor vannak megmagyarázva, ha „kimutatjuk” nem eszmei természetű objektív determinánsaikat. A konkrét diskurzust ugyanis nem egy

diskurzusmenetes és embermentes valóság veszi körül, hanem egy másik, éppen folyó vagy tárgyilag rögzült diskurzus, ennek valósága. A diszkurzív politikatudomány ezért is „lételméleti demokratizmust” képvisel: a beszéd, a cselekvés és az intézmény azonos ontológiai státussal bírnak, vagyis egyik sem oka a másik kettőnek, hanem egymás határfeltételei és vonatkozási területei, amely többnyire nem kizárják, hanem megtermékenyítik egymást.

6. A konstrukciós valóság másik fontos velejárója a *lehetőség elve*. A politikai diskurzusokban és vitában a politikai szféra egésze és részei nem szükségszerűen determinált állapotúnak mutatkoznak, hanem a modalitások világának, amelyet a rivalizáló jelentések tárnak fel és a döntések rögzítenek. A politika terét a lehetséges jelentések töltik ki, és idejét a variációk váltakozása alkotja. Ezt már Arisztotelész világosan megfogalmazta, amikor azt írta, hogy a politika arról szól, ami másként is lehetséges, mint ahogy van, mert ami csak egyféleképpen lehet, arról még csak nem is tanácskozunk. Mindez a politikai szféra flexibilis természetét mutatja, azt, hogy a kommunikatív praxisban a szilárdság és az egyértelműség számít kivételes helyzetnek. A lehetőségeknek azonban *határai* vannak, és hogy mik egyáltalán a lehetőségek, akkor mutatkoznak meg, amikor a cselekvő ember szembesül a lehetőségek határaival. Ám ez nem valamiféle áthághatatlan fal. A határt ugyanis diszkurzíve át lehet lépni, lehet kívülről befelé és belülről kifelé beszélni. A „határon való érvelés” ezért nemcsak a lehetséges és a lehetetlen cselekvéseket próbálja eltalálni, hanem egyben identifikációs diskurzus is: kik vagyunk, milyenek vagyunk, mit akarunk, mit tehetünk, meddig „terjedünk” egyáltalán. Az azonosítás és a kizárás mindig a határok kitűzése és átlépése. Ezért is mondhatjuk, hogy a politika olyan instancia, amely saját magát formálja. De nem pusztá képzelgésnek és nem is akárhogyan. Hanem akkor, amikor kizár és befogad, amikor kivételként mutatkozik meg, amikor nem a *commonban* lévő átlagot, hanem a tipikust igyekszik eltalálni.

A diszkurzív szemlélet szerint tehát a politika elsősorban és alapvetően *egy közösség nyilvános, közös, értelmezett és szabályozott élete és tevékenysége*. Ebben a nem túl bonyolult megállapításban, amely láthatóan az alapvető jegyek felsorolása, úgy vélem, benne van minden, amitől politika a politika, s amely felfogás lehetővé teszi azt, hogy a politikatudomány és a politikai filozófia közel kerüljön egymáshoz. Jól látja ezt Kiss Lajos András is, aki monográfiájának ezt a címet adta: *Diskurzus és politika. Szabó Márton politikafilozófiai invenciója*.²⁰ A 2016-ban megjelent könyvem, vagyis a *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika*

²⁰ Kiss Lajos András: *Diskurzus és politika. Szabó Márton politikafilozófiai invenciója*. L'Harmattan, Budapest, 2015. Ad Marginem sorozat.

interpretatív szemléletébe és tanulmányozásába pedig a politikatudomány oldaláról átfogóan mutatja fel ezt a kölcsönösséget. Tanúskodnak erről már a könyv fő részei is: *Tények, Megismerések, Keretek, Szereplők, Közügyek, Kutatások, Politológiaiák*, amely tématerületek összesen 33 fejezetben kerültek kifejtésre.²¹

5.

Amennyiben a politikafilozófia és a politikatudomány viszonyát tagaljuk, akár akarjuk akár nem, beleütközünk a hazai viszonyokba. Eddig is szó volt erről, de inkább általánosságban és pozitív felhangokkal. Ám korántsem ilyen rózsás a helyzet. A magyar politológia főáramát egyrészt ma egy pozitivista-objektivista tudomány szemlélet jellemzi, másrészt kivételnek számít benne az elméleti-módszertani önreflexió, a filozófiai szemlélet pedig különösképpen. Úgy vélem, a helyzet természetét akkor értjük jól, ha a problémát történeti összefüggésben vizsgáljuk. Magyarországon ugyanis 1990 után született meg a politikatudomány, vagyis – szoktuk mondani – hazánkban ez a legfiatalabb társadalomtudomány. Előtte is volt persze nyilvános és intézményi gondolkodás, kutatás és tanítás a politikai valóságról, de ez a nyugat-európai politológia *ellentudománya* próbált lenni. Nem is hívták politológiának, hanem tudományos szocializmusnak, a Szovjetunió által elnyomott néhány más országban pedig tudományos kommunizmusnak. Vagyis tisztán marxista-leninista ideológia volt, amely be tagolódott ennek a szemléletnek a jól kiépített rendszerébe, egy hierarchikusan felépülő hármastagozásban. Legfelül a *dialektikus* materializmus volt, amely a marxizmus-leninizmus általános filozófiájának számított. A *történelmi* materializmus a dialektikus materializmus specifikálása volt a társadalomra, mondhatni ez volt a társadalomfilozófia ezekben az országokban. A materialista jelző túlhangsúlyozása is mutatja, hogy ez a filozófia az idealizmust tekintette legfőbb ellenlábásának, sőt az ellenségének. A materialitás azonban nem a társadalom vagy éppen az ország tényleges valóságára vonatkozott vagy ebből táplálkozott. Színtiszta konstrukció volt, amelynek elemei az ideális (szocialista, kommunista) társadalom elvont tulajdonságait igyekezett összerendezni és cáfолhatatlan valóságként prezentálni.

Politikatudománynak – ha ez egyáltalán jó szó itt – a *tudományos szocializmus* számított, ám ennek nem volt köze ahhoz az empirikus fogantatású tudományhoz, amit a nyugat-európai országokban ez a diszciplína jelentett. Kifejezetten és direkt módon ideológia volt. Olyan témákat tárgyalt, mint például az

²¹ Szabó Márton: *Diszkurzív politikatudomány*. Osiris, Budapest, 2016.

kizsákmányolás, az osztályharc, a párt vezető szerepe, a kommunizmus építése. A nyomokban létező empirikus kutatások nem érintették, mert nem érinthették a politikai valóságot, a hatalom természetét. Ha valami egyáltalán tiltva volt hazánkban (is) 1990 előtt, az kifejezetten a politikai tematika volt, pontosabban az, ami a fennálló hatalom természetét érintette: például a politikusok ténykedése, a demokrácia kérdései, a szovjetrendszer, a szövetségi viszonyok vagy maga a fennálló ideológia. Pontosabban ezeket csak méltatni lehetett, és elmarasztalni mindent és mindenkit, aki bírálta ezeket a „szent” eszméket.

Ám ha azt nézzük meg, hogy a dialektikus és történelmi materializmus kerekei között milyen témák kerültek tárgyalásra, egy különös kettőség áll előttünk. Ugyanis a marxista filozófia hazánkban is többnyire azokat a témákat tárgyalta, amelyek a modernitás kibontakozása során Nyugat-Európában is vizsgálat tárgyát alkották. A dialektikus materializmusban például a következőket: a materialista és az idealista nézet ellentéte, a világ anyagisága, a tér és az idő filozófiai problémái, a megismerés általános kérdései, a valóság fejlődéstörvényei, a dialektikus gondolkodás kulcselemei. A történelmi materializmus központi témái pedig a következők voltak: a társadalmi élet anyagi alapjai, a társadalmi viszonyok kérdése, az alap és a felépítmény a társadalomban, a társadalmi fejlődés törvényei, a termelési viszonyok és a termelési módok, az osztály- és osztály nélküli társadalom, a társadalom rétegződése, a tudat filozófia problémái, a tömeg és az egyénviszonya, a társadalmi törvények kérdése. Ki mondaná, hogy mindezek nem lehetnek filozófiai problémák? Csakhogy ezeket egy túlhangsúlyozott materializmus jegyében tárgyalták, és azt állították, hogy ezeknek a problémáknak a marxista-leninista filozófia az egyetlen helyes megoldása. Mindennek az alaptézise így szólt: bármely nézet annál inkább tudományos, minél inkább a marxista-leninista ideológiát képviseli.

Sokan panaszkodtak már arra, hogy hazánkban hiányos az értelmiségiek filozófiai műveltsége. Hát, 1990 előtt kaptuk ezt orrba-szájba, jóllehet nem éppen a legmagasabb színvonalon, s akkor még enyhén fogalmaztam. Az volt ugyanis a helyzet, minden egyetemi és főiskolai diáknak tanulnia kellett a *dialmatot*, a *törtmatot* és a *tudszoc*t (plusz még a marxista politikai gazdaságtant is) és vizsgázni belőlük, sőt tanulmányozásukra az uralkodó párt létrehozta a saját oktatási-képzési intézményét; ez volt a Marxista-leninista Esti Egyetem. Nehéz megállapítani, utólag különösképpen, hogy milyen volt ennek a hatása a diplomát szerzett emberekre, megkockáztatnám, hogy nem túl számottevő. Más a helyzet azokkal az oktatókkal, akik hajdan filozófiát és társadalomtudományt kutattak és tanítottak. Az egyesült Németországban a nagytöbbségüket elküldték a pályáról, nálunk azonban nem ez történt. Minimális szelekció után maradhattak a pályán.

6.

Azt tapasztalhattuk, hogy hazánkban a kollégák többsége sikeresen alkalmazkodott a megváltozott hatalmi helyzethez. A többségük már nem tekintette magát marxistának, leninistának még kevésbé, és szinte mindenki sikeres kutatói-oktatói pályát épített fel. A filozófia területén ez viszonylag egyszerűen adódott, hiszen a marxista–leninista filozófia mondvacsinált konstrukció, így a kollégáknak csak elő kellett venni a filozófia általánosan elfogadott témáit, és ezekkel foglalkozni. Némileg más a helyzet a politikatudomány területén, s ez akkor lesz világos előttünk, ha tudjuk, hogy nemcsak a tanok számítanak, hanem ezek előállásnak a *szemlélete* is. A tanított marxizmus–leninizmus ugyanis alapvetően hatalomtan volt, amely egy strukturalista-funkcionalista, objektivista-pozitivistá társadalomfelfogásra épült, amelyben minden tudati-szellemi tényező másodlagosnak és a lét által determinált tényezőnek számított, az embert pedig érdekei által meghatározott önző lénynek tekintették, akinek a szabadsága a felismert szükségszerűségre korlátozódott.

Keveset tud a politikatudomány általános helyzetéről, aki azt gondolja, hogy ez a szemlélet valamilyen kelet-európai, netalán kommunista vonás. Az elmúlt pár évtizedben sokat differenciálódott ugyan a Nyugat-Európában művelt politikatudomány, de sokáig ott is ez volt és ez is maradt a main stream politológia. 1960-ban jelent meg Seymour Martin Lipset *Political Man* című könyve, amely azóta is a politikai szociológia egyik alpművének számít. Van ebben minden, ami „rendszerszerűen objektív”: bürokrácia és demokrácia, mozgalmak és szervezetek, a gazdasági fejlettség és a politikai rendszer összefüggése, rétegek és osztályok, baloldal és jobboldal, centrum és a szélsőségek, szavazás és a választási rendszerek, konfliktus és konszenzus, hatalmi harcok és kormányzás, s mindezek részletes kifejtése.²² Ha pedig kézbe vesszük a Robert E. Goodin és Hans-Dieter Klingemann által szerkesztett és 1996-ban megjelent *The New Handbook of Political Science* című vaskos kötetet, akkor azt láthatjuk, hogy a könyv kilenc nagy egysége közül az öröndetes önreflexív részeken túl a politika tényleges valóságát tematikusan csak a viselkedés, az intézmény, a közigazgatás, a szervezetek és az anyagi gazdaság területei tárgyalják. Ismét csak, mint a Lipset-könyvben, a politikára specifikált struktúrák és funkciók, objektív tények és törvények, léte által determinált homo politicus. Csak éppen ideológia, tudás, eszme, vélemény, nyelv, beszéd, kommunikáció és más efféle „gyanús” képződmény nincs, legfeljebb mint a gazdasági-társadalmi viszonyok derivátuma és determináltja.

²² Seymour Martin Lipset: *Homo politicus. A politika társadalmi alapjai*. Osiris, Budapest, 1995.

Nem voltak túlságosan nehéz helyzetben tehát azok a kollégák, akik 1990 előtt keményen elkötelezett marxisták voltak, a rendszerváltozás után viszont átváltottak politikatudományra. Egyrészt elhasznált göncként vetették le magukról a marxizmust, úgy tettek, mintha nekik ehhez semmi közük nem lett volna. Még azok is így viselkedtek, akik egykor – magánszorgalmú kutyaként – gátlástalanul haraptak bele a kollégáikba, próbálván exkommunikálni őket, merthogy az illetők állítólag nem marxisták, avagy könyveket írtak a marxista filozófia és tudomány magasabbrendűségéről és a kommunizmus eljöveteleéről. Ez nyilvánvalóan emberi probléma: se szellem, se jellelem, főleg az utóbbi, csak éppen kemény karrierizmus. Másrészt – s ez talán fontosabb az előbbinél – megtartották alapvető témáikat és ezek kezelésének a szemléletét, de kivették belőle a marxista ideológiát. Ez viszont már nem morális, hanem súlyosan tartalmi és strukturális kérdés. A '90 után honosodó magyarországi politikatudomány ugyanis elég könnyedén átvette a nyugateurópai main stream politikatudomány szemléletét, amely – mint jeleztem is – absztrakt struktúrákban, funkciókban, szervezetekben és determinált tettekben értelmezi a valóságot, s ebben tényleg semmi filozófia nincs, se marxista, se másmilyen.

Így lehettek ezek a kollégák a szerveződő hazai politikatudomány meghatározó alakjai, s még abban a pózban is tetszeleghetnek, hogy ők a nemzetközi politikatudományt képviselik, igaz, csak beszállítói minőségben és másodhegedűs szerepben. Ráadásul ráerőltették a szemléletüket az oktatásra is, s tanítványaikkal együtt azóta is ebben a szellemben nevelik ki az új politológus generációt. Érdeemes ilyen szempontból megnézni a hazai politikatudományi képzés tematikáit, vagy éppen belenézni a bevezetésnek szánt politológiai egyetemi jegyzetekbe, kézikönyvekbe. Ennek a „nagyon” objektív és pozitivista politikatudománynak tényleg nincs köze semmilyen filozófiához.²³ Abszolút ráillik Leo Strauss 1959-ben adott diagnózisa, mely szerint a „tudományos” politológia a természettudományokat utánozza, s így mentes a filozófiától. Ez a távlattalan tudomány azonban nemcsak idejétmúlt, hanem „embertelen” is, amely mindekelőtt az értelemadást és magát az értelmet s a szellemet próbálja lefokozni és eltüntetni a politikából. Miközben, s ezt nem lehet elégszer hangsúlyozni, éppen az értelmezés platformján tud találkozni egymással politikatudomány és politikafilozófia, ezáltal adva jelentőséget, értéket és távlatot a politikáról való elmélyült gondolkodásnak és kutatásnak.

²³ Szabó Márton: A politikum fogalma. In Pongrácz A.: i. m. 453–473, 454–457.

Irodalom

- Balázs Zoltán: *Politikai közösség*. Osiris, Budapest, 2003.
- Balázs Zoltán: *A jó vonzásában*. Helikon, Budapest, 2011.
- Balogh László Levente: *A politika mint kultúra*. Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2022.
- Bencze György: *Válogatott politika-filozófiai tanulmányok 1990–2006*. L'Harmattan, Budapest, 2007. Politikai filozófia sorozat.
- Cs. Kis Lajos: Carl Schmitt magyar recepciója. In Uő (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Gondolat, Budapest, 2004, 17–143.
- Cs. Kiss Lajos: „A Társadalompoétika társadalomtudományi státusa: alapvetések.” In *Replika*. 2022 (124): 167–183. DOI: <https://doi.org/10.32564/124.9>
- Demeter M. Attila: *Korunk politikai filozófiája*. Pro Philosophia – Egyetemi Műhely, Kolozsvár, 2003, 15–16.
- Derekas Győző: Társadalmivá váló politikai. In Pongrácz Alex (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 65 éves Cs. Kiss Lajos tiszteletére*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021, 35–45.
- Dilthey, Wilhelm: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Fordította Erdélyi Ágnes, Gondolat, Budapest, 1974.
- Fodor Gábor G. (szerk.): *Politikai filozófia. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel, Budapest, 2001, 9.
- Gyulai Attila: Nyelv és retorika Carl Schmitt politikaelméletében. ELTE ÁJK, DOI Könyvtár, Budapest, 2016.
- Habermas, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Fordította Ábrahám Zoltán, Berényi Gábor, Felkai Gábor, Király Edit, Gondolat, Budapest, 2011.
- Horkay Hörcher Ferenc: Bevezetés. In Uő (szerk.): *Közösségek politikai filozófiái*. Gondolat, Budapest, 2002, 5–40.
- Horváth Szilvia – Gyulai Attila (szerk.): *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*. L'Harmattan, Budapest, 2019.
- Horváth Szilvia: *Demokrácia és politikai közösség*. NKE Molnár Tamás Kutatóközpont, Budapest, 2015.
- Horkay Hörcher Ferenc: *Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás*. L'Harmattan, Budapest, 2004.
- Huoranszki Ferenc: Bevezetés. Mire jó és miről szól a politikai filozófia. In Huoranszki Ferenc (szerk.): *Modern politikai filozófia*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1998, 7–20.
- Illés Gábor: *A realista politikus. A cselekvés perspektívái a realista politikaelméletben*. Gondolat, Budapest, 2021.
- John Rawls: *Az igazságosság elmélete*. Fordította Krokovay Zsolt, Osiris, Budapest, 1997.
- Karácsony András: *Bevezetés a tudásszociológiába*. Századvég, Budapest, 1995.
- Kiss Lajos András: *Értelmiség az ezredfordulón. Hatalom és erkölcs*. Liget, Budapest, 2014.
- Kiss Lajos András: *Politika és diskurzus. Szabó Márton politikafilozófiai invenciója*. L'Harmattan, Budapest, 2015. Ad Marginem sorozat.

- Lánczi András: *A XX. század politikai filozófiája*. Bíbor, Miskolc, 1997.
- Lipset, Seymour Martin: *Homo politicus. A politika társadalmi alapjai*. Fordította Turai Tamás, Osiris, Budapest, 1995.
- Olay Csaba: *Regionális nemzeti identitás. Egy hermeneutikai megközelítés*. L'Harmattan, Budapest, 2022.
- Pap Milán: Diskurzus és ideológia. In Horváth Szilvia – Gyulai Attila (szerk.): *Dialógus, vita, diskurzus*. L'Harmattan, Budapest, 2019. 117–129.
- Pál Gábor: *A vitathatóság keretei. A gyűlöletbeszéd fogalmának jelentésmezői és a kérdéskör metaforizációja a magyar politikai diskurzusban*. Studies in Political Science, Budapest, MTA TK PTI, 2015.
- Schmitt, Carl: *Politikai teológia*. Fordította Paczolay Péter, ELTE ÁJK, Budapest, 1992.
- Strauss, Leo: „Mi a politikai filozófia?” Fordította Berényi Gábor. *Világosság*, 1994 (1959) évi 7. szám, 20–50.
- Strauss, Leo – Cropsey, Joseph (szerk.): *A politikai filozófia rövid története*. I–II. kötet. Fordította Berényi Gábor et al. Európa, Budapest, 1994.
- Szabó Márton: *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Osiris, Budapest, 2016.
- Szabó Márton: A politikum fogalma. In Pongrácz Alex (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 65 éves Cs. Kiss Lajos tiszteletére*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021, 453–473.
- Szabó Márton: *Társadalomfilozófiai gondolkodók a 20 században*. L'Harmattan, Budapest, 2022.
- Szűcs Zoltán Gábor: *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989–1993*. L'Harmattan, Budapest, 2010.
- Weber, Max: A társadalomtudományi és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. Fordította Józsa Péter. In Max Weber: *Állam – Politika – Tudomány. Tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 9–73.
- Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriáiban*. Fordította Erdélyi Ágnes, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Wittgenstein, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés*. Fordította Neumer Katalin, Atlantisz, Budapest, 2004.

A kötet szerzői

- CS. KISS LAJOS jogász, filozófus, egyetemi tanár (professor emeritus). Kutatási program: filozófiai-szociológiai társadalomelmélet, államelmélet, politika-filozófia, jogfilozófia.
- GOLDEN DÁNIEL a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa; az Intézet tudományos titkára. Fő kutatási területei: filozófiai pragmatizmus, tudományfilozófia, ezen belül Lakatos Imre munkássága, digitális kultúra.
- LOBOCZKY JÁNOS (CSc) habil. prof. emeritus, az egeri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Filozófia tanszékén. 1992–2020: tanszékvezető. Kutatási területei: Gadamer hermeneutikája, modern művészetfilozófiák, Schiller művészetelmélete, történelemfilozófia.
- NAGY J. ENDRE jogász, szociológus. az MTA doktora, a Semmelweis Egyetem Mentálhigiénié Intézet professor emeritusa. Korábban az ELTE Szociológiai Intézetének docense, majd 1986-tól a Pécsi tudományegyetemen előbb a Szociológiai, később a Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet vezetője. Kutatási területe: magyar- és egyetemes eszme- és szociológiatörténet, államelmélet és közigazgatástörténet, falukutatók.
- PERECZ LÁSZLÓ filozófus, jogász. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzora, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Kutatási területe: magyar filozófiatörténet.
- ROPOLYI LÁSZLÓ 1977–2016 között filozófiai és tudománytörténeti tárgyakat tanított az ELTE TTK Filozófia/Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszékén. Kutatási területei: tudomány- és technika-filozófia, az utóbbi évtizedekben pedig főként internetfilozófia.
- SCHWENDTNER TIBOR tanszékvezető egyetemi tanár az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem GTK Filozófia Tanszékén, az MTA doktora. Kutatási területe: fenomenológia és a filozófiai hermeneutika.
- SOMOS RÓBERT Pécsi Tudományegyetem Filozófia, Művészetelméleti és Klasszikus Tanulmányok Intézete, egyetemi tanár. MTA doktora. Fő kutatási területei: görög patrisztika, antik filozófia, magyar filozófiatörténet.
- SZABADFALVI JÓZSEF jogász, egyetemi tanár, az MTA doktora, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogbölcséleti és Jogszociológiai Tanszék vezetője, a Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola vezetője. Kutatási területe: magyar jogbölcséleti gondolkodás története.

- SZABÓ MÁRTON filozófus, politológus, társadalomtudós. A filozófiai tudományok kandidátusa, a politikatudomány akadémiai doktora, a Miskolci Egyetem professzor emeritusza, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont kutató professzor emeritusza és az ELTE címzetes egyetemi tanára. Az értelemközpontú diszkurzív politikatudomány hazai kidolgozójának és meghonosítója.
- SZEGEDI PÉTER 1975–2016 között filozófiai, tudományfilozófiai és tudománytörténeti tárgyakat tanított az ELTE TTK Filozófia/Tudománytörténet és Tudományfilozófia Tanszékén. Kutatási területei: fizika filozófiája, azon belül elsősorban a kvantummechanika determinisztikus interpretációi.
- TURBUCZ PÉTER Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára főlevéltárosa, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Marczali Henrik Kutatócsoport alapító tagja. Kutatási területei: magyar filozófia 1867–1945, Madách Imre beágyazottsága a magyar filozófiában, az értelmiség nézetei és szerepvállalása az I. világháborúban.